EDYCJA 2024

ZMIANY W PODSTAWACH 2024
oznaczenia usuniętych treści

W centrum uwagi

2

Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

Zakres rozszerzony

nowa era

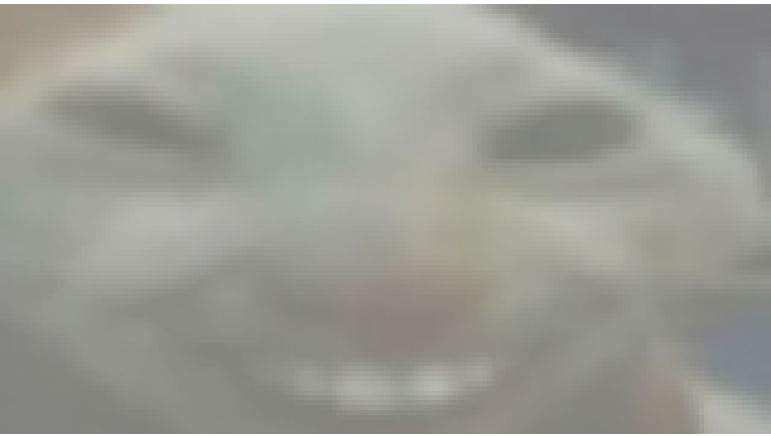

Sławomir Drelich
Arkadiusz Janicki
Ewa Martinek

W centrum uwagi

Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie
dla liceum ogólnokształcącego i technikum

2

Zakres rozszerzony

nowa era *Twoje mocne strony*

W centrum uwagi

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania wiedzy o społeczeństwie na podstawie opinii rzeczoznawców:
prof. dr. hab. Adama Sosnowskiego, dr. Andrzeja Mariana Szabaciuka i dr. hab. Krzysztofa Kaszewskiego.

Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: liceum ogólnokształcące i technikum
Rok dopuszczenia: 2023

Numer ewidencyjny w wykazie MEiN: 1148/2/2023

Podręcznik został opracowany na podstawie programu nauczania *„W centrum uwagi". Program nauczania wiedzy o społeczeństwie dla liceum ogólnokształcącego i technikum. Zakres rozszerzony* autorstwa Barbary Furman.

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy o przestrzeganie praw, jakie im przysługują. Zawartość publikacji możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie umieszczaj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, to nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Możesz skopiować część publikacji jedynie na własny użytek.

Szanujmy cudzą własność i prawo. Więcej na **www.legalnakultura.pl**

Wykorzystywanie treści niniejszego Utworu, w jakiejkolwiek formie lub w jakimkolwiek procesie, do celów eksploracji tekstu i danych, uczenia maszynowego, rozwoju i/lub szkolenia i/lub wzbogacania sztucznej inteligencji jakiegokolwiek rodzaju jest surowo zabronione.

© Copyright by Nowa Era Sp. z o.o. 2024
ISBN 978-83-267-5053-3

Autorzy testów po rozdziałach: Barbara Furman, Włodzimierz K. Kowalczyk.
Redakcja merytoryczna: Marta Rodziewicz, Rafał Paliwoda, Tomasz Dzikowski, Maciej Zasada.
Redakcja językowa: Marcin Januszewski.
Nadzór koncepcyjno-redakcyjny: Agnieszka Piechowiak.
Nadzór artystyczny: Kaia Pichler. **Opieka graficzna:** Maciej Galiński, Marcin Oleksak, Wojtek Sendal.
Projekt okładki: Maciej Galiński, wykorzystano elementy autorstwa Wojtka Urbanka.
Projekt graficzny: Marcin Kołacz. **Opracowanie graficzne:** Alicja Skupin-Podwojewska, Laura Maziewska, Lech Mazurczyk, Marcin Kołacz.
Ilustracje: Natalia Helman, Laura Maziewska, Paulina Podolska, Ewa Sowulewska, Marcin Kołacz, Krzysztof Mrawiński, Wojtek Sendal, Szczepan Sadurski, w piktogramach wykorzystano elementy autorstwa Agaty Knajdek.
Mapy: Zespół kartograficzny. **Fotoserwis:** Przemysław Traczyk, Paulina Łukaszewska.
Realizacja projektu graficznego: Tomasz Włodarczyk.

Nowa Era Sp. z o.o.
Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa
www.nowaera.pl, e-mail: nowaera@nowaera.pl
Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

Druk i oprawa: DRUK-SERWIS Sp. z o.o. Ciechanów

O czym jest podręcznik?

W podręczniku znajdziesz informacje dotyczące aktywności obywatelskiej, polityki, komunikacji społecznej i mediów, a także prawa obowiązującego na terytorium RP. Opanujesz i udoskonalisz umiejętności przedmiotowe, związane m.in. z analizą materiałów źródłowych i danych statystycznych oraz z udziałem w dyskusji.

Informacje zawarte w podręczniku są aktualne na dzień 25 kwietnia 2023 r.

Czemu służą poszczególne elementy podręcznika?

liberalizm | konserwatyzm | socjalizm

Słowa wyszczególnione na początku każdego tematu podpowiedzą Ci, jakie zagadnienia są w nim najważniejsze.

Przykład

Ciekawe przykłady, często nawiązujące do życia codziennego, pomogą Ci lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.

Ćwiczenia

Wykonanie poleceń umieszczonych na końcu tematu pozwoli Ci utrwalić zdobytą wiedzę.

! oznacza ćwiczenie obowiązkowe, realizujące wymaganie z podstawy programowej.

★ sygnalizuje ćwiczenie o wyższym stopniu trudności.

Pamiętaj, aby odpowiedzi do zadań zapisywać w zeszycie.

Społeczeństwo obywatelskie można opisywać jako zbiorowość

Kremowym kolorem wyróżniono w tekście definicje i inne ważne informacje w poszczególnych tematach.

Czy wiesz, że...

Dzięki ciekawostkom poznasz interesujące informacje związane z tematyką lekcji.

SŁOWNICZEK

W słowniczku znajdziesz wyjaśnienie trudniejszych terminów, których definicje warto zapamiętać.

O TYM SIĘ MÓWI!

Dzięki fragmentom tekstów naukowych i publicystycznych zapoznasz się z różnymi opiniami na temat zjawisk z życia społecznego.

Konstytucja RP: art. 45 i 47

Odniesienia do *Konstytucji RP* pozwolą na bieżące korzystanie z ustawy zasadniczej, której fragmenty znajdziesz na końcu podręcznika.

WIESZ, UMIESZ, ZDASZ

Podsumowanie

Na tych stronach znajdziesz **syntetyczne zestawienie kluczowych wiadomości** z każdego rozdziału.

Sposób na zadania

Szczegółowe wskazówki i podpowiedzi pozwolą Ci opanować umiejętność rozwiązywania konkretnych typów zadań zawierających zróżnicowane materiały źródłowe.

Zadania powtórzeniowe

Te **zadania** umożliwią Ci sprawdzenie wiedzy z danego rozdziału oraz utrwalenie umiejętności rozwiązywania różnorodnych typów poleceń.

Spis treści

1. Aktywność obywatelska

1. Społeczeństwo obywatelskie ... 6
2. Organizacje pozarządowe ... 16
3. Spółdzielczość ... 26
4. Organizacje społeczno-zawodowe ... 34
Podsumowanie ... 40

2. Polityka

1. Istota polityki ... 46
2. Myśl polityczna ... 52
3. Totalitaryzm ... 62
4. Demokracja ... 72
5. Współczesna demokracja – problemy i zagrożenia ... 82
6. Kultura polityczna ... 94
7. Wspólnota polityczna ... 106
Podsumowanie ... 116

3. Komunikowanie i media

1. Komunikacja społeczna ... 122
2. Media masowe ... 130
3. Komunikacja perswazyjna ... 138
4. Międzynarodowe *public relations* ... 152
5. Wolność słowa ... 162
Podsumowanie ... 172

4. Prawo i prawa człowieka

1. Prawo i jego rodzaje ... 178
2. System prawa ... 190
3. Źródła prawa ... 200
4. Prawo cywilne i rodzinne ... 214
5. Prawo karne ... 226
6. Prawo administracyjne ... 238
7. Prawa człowieka ... 246
8. Ochrona praw człowieka ... 258
Podsumowanie ... 274

Konstytucja RP (fragmenty) ... 281
Słownik wybranych pojęć ... 312
Indeks rzeczowy i osobowy ... 317
Wykaz źródeł ... 319

1 Aktywność obywatelska

1. Społeczeństwo obywatelskie
2. Organizacje pozarządowe
3. Spółdzielczość
4. Organizacje społeczno-zawodowe

1 Społeczeństwo obywatelskie

istota i idee społeczeństwa obywatelskiego | polskie tradycje społeczeństwa obywatelskiego | ruch organicznikowski | społeczeństwo obywatelskie w Polsce w XX i XXI w.

Podczas obserwacji życia społecznego łatwo można zauważyć, że aktywność obywateli w sferze publicznej nie ogranicza się tylko do realizacji praw politycznych – np. do głosowania w wyborach – czy do załatwiania różnego rodzaju spraw urzędowych. Oprócz tego podejmują oni z własnej inicjatywy – zazwyczaj w grupach – szereg innych działań o bardzo zróżnicowanym charakterze. Aktywności te są przejawem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Co oznacza to pojęcie? Jak społeczeństwo obywatelskie rozwijało się Polsce w przeszłości? Jak funkcjonuje współcześnie?

Czym jest społeczeństwo obywatelskie?

Konstytucja RP: art. 12, 58

Społeczeństwo obywatelskie można opisywać jako zbiorowość, której członkowie na wiele różnorodnych sposobów działają w przestrzeni publicznej, aby zrealizować określone cele. Co ważne, jednostki podejmują te aktywności z własnej inicjatywy, wspólnie z innymi i niezależnie od organów władzy państwowej.

Działania członków społeczeństwa obywatelskiego mogą dotyczyć bardzo zróżnicowanych dziedzin życia zbiorowego (np. polityki, edukacji, gospodarki) i przybierać różne formy: od jednostkowych wystąpień, takich jak manifestacje, marsze, pikiety i strajki, po współpracę w organizacjach pozarządowych (→ zob. temat 2). Aktywność obywatelska przejawia się również w wykorzystaniu inicjatywy ludowej i uczestnictwie w konsultacjach społecznych, a także w nieposłuszeństwie obywatelskim. O tych formach zaangażowania dowiesz się więcej w rozdziale 2 podręcznika.

Często jako społeczeństwo obywatelskie określa się ogół organizacji społecznych powołanych przez obywateli – np. stowarzyszeń, fundacji, związków zawodowych – które są niezależne od państwa. Dla niektórych badaczy wyznacznikiem jakości społeczeństwa obywatelskiego jest właśnie skala zrzeszania się w organizacjach pozarządowych.

Co jest niezbędne do powstania społeczeństwa obywatelskiego?

Warunkiem funkcjonowania takiego społeczeństwa jest **postawa obywatelska** jego członków. Wymaga ona, aby jednostki kierowały się dobrem wspólnym w swoich działaniach – zarówno samodzielnych, jak i podejmowanych w grupach – oraz dążyły do zapewnienia optymalnej realizacji interesów społeczności, do której należą. Postawa obywatelska oznacza również, że obywatele są gotowi przyjąć odpowiedzialność za los własnej wspólnoty.

Koniecznym warunkiem ukształtowania się społeczeństwa obywatelskiego jest swobodna aktywność publiczna obywateli. Aby jednak mogła się ona w pełni rozwinąć, muszą oni mieć zagwarantowany szeroki zakres praw i wolności, m.in. wolność słowa, organizowania zgromadzeń i zrzeszania się. Niezbędne jest również funkcjonowanie organów stojących na straży tych praw, np. Trybunału Konstytucyjnego czy Rzecznika Praw Obywatelskich. Z tych względów najbardziej sprzyjające warunki dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego stwarza ustrój demokratyczny. W pewnym zakresie może ono jednak funkcjonować także w państwach niedemokratycznych, o czym będzie mowa w dalszej części tego tematu.

Funkcje społeczeństwa obywatelskiego

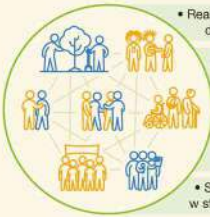

- Realizacja zadań społecznych znajdujących się poza sferą działania władzy publicznej.
- Kontrolowanie decyzji i działań instytucji państwowych.
- Umożliwianie różnym grupom społecznym wyrażania i realizacji własnych interesów.
- Ochrona sfery życia prywatnego obywateli przed nadmierną ingerencją ze strony państwa.
- Stwarzanie obywatelom możliwości aktywnego działania w sferze publicznej.

Idee społeczeństwa obywatelskiego

Koncepcje dotyczące obywatelskości pojawiały się już w czasach starożytnych. Wybitni myśliciele tego okresu – Grek **Arystoteles** i Rzymianin **Cyceron** – utożsamiali społeczeństwo obywatelskie z uczestnictwem obywateli w życiu państwa, które uznawali za naturalne środowisko dla człowieka. Co ważne, filozofowie starożytni nie oddzielali państwa od społeczeństwa. Do tej antycznej teorii w późniejszych epokach nawiązywali m.in. **Niccolò Machiavelli** [czyt.: nikolo makiaweli] i **Jean-Jacques Rousseau** [czyt.: żą żak ruso].

Zmianę w rozumieniu społeczeństwa obywatelskiego zapoczątkowali przedstawiciele liberalizmu. **John Locke** [czyt.: dżon lok] utożsamiał je ze szczególną postacią państwa, w którym rządy prawa i podział władz gwarantują szeroki zakres indywidualnych wolności. Locke kładł więc nacisk na to, aby obywatel miał swobodę działania. Wskazywał, że społeczeństwo obywatelskie pełni funkcję kontrolną wobec rządu i umożliwia swoim członkom wywieranie presji na organy władzy.

Odmienne koncepcje dotyczące społeczeństwa obywatelskiego zostały sformułowane w XIX w. przez filozofów **Georga Wilhelma Friedricha** [czyt.: fridrisia] **Hegla** i **Alexisa de Tocqueville'a** [czyt.: aleks-isa de tokwila]. Hegel uznawał je za jedno z ogniw rozwoju ludzkości. Pierwszym z nich miała być rodzina, drugim – właśnie społeczeństwo obywatelskie, które pojmował jako sferę realizacji własnych interesów przez jednostki i grupy, a trzecim – państwo. Dwa ostatnie elementy niemiecki myśliciel uważał za blisko ze sobą powiązane. Jednym z najważniejszych zadań państwa jest przecież zapewnienie ładu w przestrzeni publicznej – rozwiązywanie pojawiających się w niej konfliktów oraz ochrona praw jednostek i grup społecznych.

Z kolei de Tocqueville jako pierwszy wyraźnie oddzielił państwo od społeczeństwa obywatelskiego, które rozumiał jako sieć relacji między ludźmi podejmującymi wspólne działania w sferze publicznej. Działalność ta polega przede wszystkim na tworzeniu organizacji, które realizują cele ważne dla swoich członków, a także dla ogółu obywateli. Do społeczeństwa obywatelskiego francuski filozof nie zaliczał natomiast relacji łączących jednostki i instytucje państwowe.

Współcześni myśliciele zazwyczaj w mniejszym stopniu wskazują na sprzeczności między społeczeństwem obywatelskim a władzą państwową. Kładą natomiast nacisk na jego niezależność, a także na oddolny i dobrowolny charakter działań obywateli (→zob. przykład na s. 8).

Przykład

Współczesne wizje społeczeństwa obywatelskiego

Ralf Dahrendorf [czyt.: darendorf] → „Społeczeństwa obywatelskie charakteryzują się ogólnie przez istnienie autonomicznych, tj. niesterowanych przez państwo ani inny ośrodek, organizacji i instytucji jako organów woli ludu".

Michael Walzer [czyt.: majkeł łolzer] → „Przestrzeń niewymuszonego ludzkiego stowarzyszenia, a także sieć stosunków, nawiązanych w imię rodziny, wiary, interesu oraz ideologii, ażeby tę przestrzeń wypełnić".

Francis Fukuyama [czyt.: frans-is fukujama] → „Społeczeństwo zorganizowane w spójne grupy – jak komitety rodzicielskie […], organizacje kontroli standardów w życiu publicznym (*watchdog groups*) czy organizacje rzecznictwa interesów poszczególnych środowisk […]".

Tradycje społeczeństwa obywatelskiego w Polsce

Polskie tradycje społeczeństwa obywatelskiego sięgają XIX w., kiedy to Polacy wykorzystywali różne formy samoorganizacji, aby zachować swoją narodową tożsamość w realiach zaborów. Działalność obywatelska była wówczas wymierzona przeciwko władzy państwowej i jej celom. Doświadczenia polskiego ruchu spółdzielczego, kółek rolniczych, towarzystw przemysłowych, naukowych i edukacyjnych, tajnego nauczania oraz działalności wydawniczej prowadzonej poza cenzurą wpłynęły na uformowanie się postaw obywatelskich w XX-wiecznej Polsce. Niektórzy historycy wywodzą polskie tradycje obywatelskie z okresu jeszcze wcześniejszego – z republikańskiego ustroju Polski przedrozbiorowej.

Dziedzictwo I Rzeczypospolitej

Podczas gdy od późnego średniowiecza w krajach Europy Zachodniej zwiększało się znaczenie mieszczaństwa, które zdobywało wpływy polityczne, w Polsce najważniejsze decyzje wciąż podejmowano w stanie szlacheckim. W okresie rządów Jagiellonów szlachta stanowiła 10% wszystkich mieszkańców I Rzeczypospolitej i tworzyła wspólnotę obywatelską – jej przedstawiciele wymuszali na kolejnych władcach nadania przywilejów, które rozszerzały zakres szlacheckiej władzy przy jednoczesnym ograniczeniu kompetencji króla. W ten sposób ukształtowała się demokracja szlachecka, której fundamentem stała się tzw. złota wolność szlachecka.

Przykład

Sejmiki ziemskie i sejmy obozowe

Najpowszechniejszą formą bezpośredniego uczestnictwa szlachty w procesie decyzyjnym były obrady sejmików ziemskich i sejmów obozowych. Te pierwsze były zgromadzeniami szlachciców pochodzących z danego województwa bądź regionu. Od połowy XV w. sejmiki ziemskie wyłaniały przedstawicieli na sejm walny, a ich uprawnienia były systematycznie poszerzane. Kompetencje te obejmowały m.in. udzielanie instrukcji posłom na sejm walny, decydowanie o rozdziale wpływów z podatków, wybór niektórych urzędników państwowych. Szczególnym typem szlacheckiego zgromadzenia był sejm obozowy obradujący podczas wojny, po zwołaniu pospolitego ruszenia. Był to właściwie sejm walny, którego głównym celem było wymuszenie na królu, aby wycofał się z podjętej decyzji lub udzielił kolejnego przywileju – szlachta wywierała w ten sposób nacisk na władze centralne będące w trudnej sytuacji w związku z działaniami wojennymi. Dzięki systemowi sejmików stan szlachecki był w stanie skutecznie paraliżować działania władcy i forsować korzystne dla siebie rozwiązania.

Rysunek Jana Piotra Norblina *Sejmik przed kościołem* (1790 r.) znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie.

Przykład

Liberum veto

Wyjątkową w dziejach europejskiego parlamentaryzmu instytucją ustrojową było *liberum veto* (łac. „wolne nie pozwalam"). Było to uprawnienie, które w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów umożliwiało każdemu posłowi zerwanie sejmu i doprowadzenie do unieważnienia wszystkich uchwalonych na nim decyzji. Rozwiązanie to wprowadzało *de facto* wymóg jednomyślności i obdarzało każdego szlacheckiego przedstawiciela gigantyczną władzą. *Liberum veto* jest oceniane przez historyków bardzo krytycznie: nie było – jak chcieli jego obrońcy – formą ochrony indywidualizmu i praw obywatelskich, ale stało się główną przyczyną polskiej anarchii, która doprowadziła do upadku Rzeczypospolitej.

Ruch organicznikowski

W drugiej połowie XIX w., po klęsce kolejnych powstań narodowowyzwoleńczych, pojawiła się nowa koncepcja walki o przetrwanie polskiego narodu pod zaborami. W rodzimej myśli społecznej rozwinął się nurt utożsamiany z **pracą organiczną**. Obejmowała ona każdą formę legalnego, oddolnego działania, którego celem było wzmocnienie siły i organizacji polskiego społeczeństwa oraz zachowanie polskiej narodowości w okresie braku własnego państwa. Tzw. ruch organicznikowski był najmocniejszy w ostatnich dekadach XIX w. Jego przedstawicieli określa się jako **organiczników**.

Organicznicy odwoływali się do kilku ważnych wartości i idei. Głównymi elementami ich programu były:

- **praca** – jej celem była poprawa sytuacji ekonomicznej społeczeństwa, zakładała osobiste poświęcenie dla dobra ogółu;
- **oświata** – umożliwiała nie tylko podniesienie poziomu życia umysłowego i wykształcenia Polaków, lecz także uświadomienie najniższych warstw społecznych i budowę jedności narodowej;
- **solidaryzm społeczny** – miał umożliwić współdziałanie różnych warstw społecznych, rozwój świadomości narodowej oraz umocnienie narodowej wspólnoty;
- **unowocześnienie społeczeństwa** – głównie dzięki stworzeniu odpowiednich warunków do wykształcenia się i rozwoju polskiej klasy średniej (skupiającej drobnych i średnich przedsiębiorców i handlowców) oraz inteligencji;
- **tworzenie polskich organizacji** – skupiały one przedstawicieli różnych grup społecznych i podejmowały inicjatywy dla dobra ogółu społeczeństwa.

Organicznicy zrezygnowali z celów politycznych, przede wszystkim z działań, których celem byłoby odzyskanie przez Polskę niepodległości. Skupiali się za to na promowaniu rozwoju gospodarczego i społecznego, edukowaniu społeczeństwa oraz podnoszeniu jego zamożności i jakości życia. Zakładano, że lepsza sytuacja finansowa oraz dobre wykształcenie pozwolą Polakom zachować odrębność narodową mimo polityki germanizacyjnej i rusyfikacyjnej władz zaborczych.

Przedstawiciele ruchu organicznikowskiego postrzegali społeczeństwo jako jeden żywy organizm, w którym dopiero harmonijne funkcjonowanie wszystkich elementów gwarantuje zdrowie. Dlatego uważali, że niezwykle ważnym zadaniem członków warstw uprzywilejowanych jest działalność na rzecz rozwoju umysłowego i duchowego warstw niższych, przede wszystkim chłopów i robotników.

Przykład

Towarzystwo Naukowej Pomocy (TNP)

TNP rozpoczęło swoją działalność w 1841 r. Do jego podstawowych zadań należało prowadzenie działalności patriotyczno-wychowawczej oraz zbieranie funduszy na wsparcie kształcącej się młodzieży, która pochodziła z niezamożnych warstw społecznych. Ze stypendiów i pożyczek udzielanych przez organizację korzystały setki ubogich uczniów oraz studentów. Pośrednim celem TNP było zwiększenie liczebności polskiej inteligencji i drobnomieszczaństwa. Wielu stypendystów Towarzystwa po zakończeniu nauki zaangażowało się w prace polityczno-społeczne.

Główni przedstawiciele ruchu organicznikowskiego

Przedsięwzięcia organiczników miały charakter oddolny, dzięki czemu można rozpatrywać je jako przejawy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Wielu z nich angażowało swoje prywatne środki finansowe, aby wcielać w życie ideały pracy organicznej. Edward Raczyński współfinansował budowę pierwszego wodociągu w Poznaniu, a z inicjatywy ks. Augustyna Szamarzewskiego powstała spółdzielnia oszczędnościowo-kredytowa dla rolników i rzemieślników.

Najprężniej ruch organicznikowski działał na terenie Wielkopolski (w ówczesnym Wielkim Księstwie Poznańskim, czyli w zaborze pruskim). Jego najaktywniejszymi przedstawicielami byli przedsiębiorcy, kupcy, intelektualiści, przemysłowcy i ziemianie, choć znaleźć można wśród nich również duchownych. Do najbardziej znanych organizników zalicza się gen. Dezyderego Chłapowskiego, Karola Marcinkowskiego, Hipolita Cegielskiego, ks. Augustyna Szamarzewskiego, ks. Piotra Wawrzyniaka, Maksymiliana Jackowskiego.

Przykład

Hipolit Cegielski

Ten przedstawiciel ruchu organicznikowskiego jest uznawany za prekursora polskiego przemysłu. Założone przez niego sklep narzędzi rolniczych i warsztat naprawczy szybko przekształciły się w dużą fabrykę. Produkowane w niej maszyny i przyrządy przyczyniły się do modernizacji rolnictwa w Wielkopolsce. Cegielski uczestniczył w pracach Towarzystwa Naukowej Pomocy i Towarzystwa Przemysłowego. Był jednym z twórców polskiej prasy w Wielkim Księstwie Poznańskim. W 1848 r. założył pierwszy niezależny polski dziennik – „Gazetę Polską". W 2000 r. w Poznaniu powstało Towarzystwo im. Hipolita Cegielskiego. Głównym celem tej organizacji jest propagowanie tradycji organicznikowskiej i upowszechnianie wiedzy o dokonaniach wybitnego patrona.

Pomnik Hipolita Cegielskiego w Poznaniu

Przykład

Hotel Bazar

W 1838 r. Karol Marcinkowski założył w Poznaniu spółkę akcyjną Bazar. Mimo że akcjonariuszami byli w większości ziemianie, głównym celem tego przedsiębiorstwa pozostawała budowa polskiego mieszczaństwa, a jego zyski przekazywano na realizację inicjatyw społeczno-kulturalnych. Główną siedzibę spółki, zwaną Hotelem Bazar, wzniesiono w 1841 r. – budynek zlokalizowany w centrum Poznania był ośrodkiem polskiego ruchu narodowego i pełnił wiele różnorodnych funkcji. W gmachu mieściły się restauracja i kasyno, a swoje siedziby utrzymywały w nim takie instytucje, jak Centralne Towarzystwo Gospodarskie, Towarzystwo Naukowej Pomocy, Bank Włościański, oraz redakcje ważnych polskich czasopism: „Dziennika Poznańskiego", „Kuriera Poznańskiego" i „Orędownika". Pomieszczenia na parterze zajmowały polskie placówki handlowe i warsztaty rzemieślnicze – jedna z zasad działania spółki Bazar zakładała dzierżawienie lokali usługowych wyłącznie Polakom.

Hotel Bazar w pierwszej połowie XX w.

Przykład

Działalność ks. Piotra Wawrzyniaka
Ten wybitny działacz społeczny i gospodarczy był na przełomie XIX i XX w. nie tylko jednym z najważniejszych bohaterów polskiego oporu wobec germanizacji w Wielkopolsce, lecz także jednym z najaktywniejszych budowniczych społeczeństwa obywatelskiego. Kierował realizacją inicjatyw mających na celu wspieranie polskich przedsiębiorców i rolników, m.in. tworzył spółki dążące do utrzymania własności ziemskiej w polskich rękach. Przekształcił kasę oszczędnościowo-pożyczkową w Śremie w nowoczesny Bank Ludowy, oparty na zasadach spółdzielczości. Stał na czele Towarzystwa Przemysłowego św. Wojciecha w Śremie i Towarzystwa Przemysłowego w Mogilnie. Rozwijał rodzimą działalność wydawniczą oraz brał udział w przedsięwzięciach kształtujących polską oświatę i promujących narodową kulturę, m.in. założył bibliotekę oraz kierował Drukarnią i Księgarnią św. Wojciecha w Poznaniu.

Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w XX w.

Po powstaniu niepodległego polskiego państwa w 1918 r. od razu zaczęły kształtować się fundamenty społeczeństwa obywatelskiego. Wydano akty prawne określające zasady funkcjonowania różnych typów instytucji i organizacji niezależnych od władzy, m.in. stowarzyszeń i zrzeszeń pracowniczych. W II Rzeczypospolitej działało ok. 2 tysięcy związków zawodowych, skupionych w kilkudziesięciu strukturach ogólnopolskich. Organizacje robotnicze wielokrotnie przeprowadzały strajki i manifestacje.

Ważnymi elementami społeczeństwa obywatelskiego w dwudziestoleciu międzywojennym były także instytucje społeczne założone przez Kościoły i związki wyznaniowe. Nie tylko realizowały one cele ściśle religijne, lecz także pomagały potrzebującym oraz organizowały akcje charytatywne i działalność edukacyjno-wychowawczą, w tym prowadziły szkoły.

W 1939 r., po zajęciu Polski przez hitlerowskie Niemcy i ZSRR, polskie organizacje społeczne zostały zdelegalizowane. W warunkach wojny i okupacji zaczęły jednak powstawać nowe struktury i instytucje działające w podziemiu. Na bazie przedwojennych organizacji sportowych, paramilitarnych i harcerskich uformowały się wówczas setki organizacji konspiracyjnych: od militarnych i politycznych, przez edukacyjne i kulturalne, aż po charytatywne i wyznaniowe. Przejawem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w czasie II wojny światowej była również aktywność mieszkańców stolicy w trakcie **powstania warszawskiego** w 1944 r. Nie tylko wystąpili oni zbrojnie przeciwko niemieckiemu okupantowi, lecz także zaczęli się organizować poza strukturami militarnymi. Tworzono m.in. komitety domowe i blokowe, które pilnowały porządku, prowadziły kuchnie polowe oraz zapewniały ochronę przeciwpożarową.

Plakat z okresu powstania warszawskiego wzywający do wstępowania do Armii Krajowej – największej polskiej organizacji konspiracyjnej w czasie II wojny światowej.

Społeczeństwo obywatelskie w okresie PRL

W państwie rządzonym przez komunistów społeczeństwo obywatelskie nie mogło swobodnie się rozwijać. Legalne zrzeszanie się i samoorganizacja były możliwe wyłącznie w ramach instytucji kontrolowanych przez władze. Dopiero w latach 70. zaczęły powstawać nielegalne organizacje niezależne od komunistycznego państwa. Do najbardziej znanych z nich należały: **Polskie Porozumienie Niepodległościowe**, **Komitet Obrony Robotników**, **Konfederacja Polski Niepodległej**, **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela**, **Wolne Związki Zawodowe** czy **NSZZ „Solidarność"**. Niektóre z nich stawiały sobie przede wszystkim cele polityczne, inne z kolei zgłaszały postulaty społeczne i socjalne, dotyczące polepszenia warunków pracy robotników, podwyżki płac, obniżki cen, zwiększenia dostępu do towarów i usług itp.

Aktywności tej towarzyszyła działalność wydawnicza. **Wydawnictwa drugiego obiegu** (tzw. „bibuła") – czyli czasopisma i książki wydawane nielegalnie, bez pozwolenia odpowiedniego organu cenzury – ukazywały się w Polsce od połowy lat 70. Niektóre z nich osiągały nakłady liczące nawet kilkadziesiąt tysięcy egzemplarzy. Po wprowadzeniu stanu wojennego skala tej działalności jeszcze się zwiększyła.

Ogromny wpływ na kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w okresie PRL miała aktywność Kościoła katolickiego. Nie tylko organizował on masowe uroczystości religijne, lecz także prowadził działalność społeczną i charytatywną. Wielu duchownych pomagało opozycjonistom. Kościół był w propagandzie komunistycznej przedstawiany jako wróg systemu państwowego. Ponadto władze zwalczały religię jako taką – zamiast niej promowały laicyzację i państwowy ateizm. Wielu księży ścigano i prześladowano za tzw. antypaństwową działalność.

Dopiero po 1989 r. społeczeństwo obywatelskie mogło się rozwinąć w sposób swobodny i nieskrępowany. Stało się to możliwe dzięki wprowadzeniu zasady **pluralizmu politycznego i społecznego**, rzeczywistej wolności słowa i zgromadzeń oraz swobody zrzeszania się w organizacjach pozarządowych, Kościołach i związkach wyznaniowych, a także dzięki temu, że państwo demokratyczne stworzyło warunki do działalności instytucji zakładanych przez obywateli.

ROBOTNIK Nr 45 29-II-80

Dlaczego nie głosujemy

program FJN

1 SKLEPY KOMERCYJNE
2 MIESZKANIA PO 2000 ROKU
3 KARTKI NA CUKIER
4 CENZURA
5 WÓDA W KIEŁBASIE
6 MÓDA W RADIU I TV

Wzięli aktywny udział

Dwutygodnik „Robotnik", założony w 1977 r. przez grupę działaczy Komitetu Obrony Robotników, był jednym z nielegalnych czasopism o zasięgu ogólnopolskim.

W latach 80. formami aktywności obywatelskiej były m.in. strajki i protesty antyrządowe. Na zdjęciu manifestacja w Gdańsku w 1987 r.

Społeczeństwo obywatelskie współcześnie

Ważnym aspektem funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego jest dziś rozwój samorządności w ramach samorządu terytorialnego. Aby mógł on sprawnie i efektywnie działać, niezbędna jest współpraca jego organów z mieszkańcami oraz ze zrzeszającymi ich instytucjami pozarządowymi.

Budowanie tożsamości obywatelskiej i działalność na rzecz społeczeństwa realizują się najpełniej we wspólnotach lokalnych. Współpraca może być w nich oparta na **więzi przestrzennej** łączącej poszczególne jednostki – czyli wynikać ze wspólnego zamieszkiwania określonego obszaru – albo na **zbieżności ich celów i zainteresowań**. W pierwszym przypadku wspólne przedsięwzięcia są najczęściej organizowane przez najniższe szczeble samorządu terytorialnego, np. we wsiach przez sołectwa, a w miastach przez rady osiedli i rady dzielnic. W drugim przypadku współdziałanie może zakładać realizację zadań istotnych dla ogółu, rozwój osobisty poszczególnych jednostek (np. w ramach kół zainteresowań) lub zaspokojenie potrzeb danej grupy ludności (np. pomoc najuboższym członkom społeczności).

Gotowość Polaków do współpracy

Z wyników badań przeprowadzonych przez CBOS wynika, że według ankietowanych działania podejmowane wspólnie z innymi są bardziej skuteczne niż działanie w pojedynkę.

Która z poniższych opinii jest bliższa Pana/Pani poglądom?

Źródło danych: badania CBOS.

Czy wiesz, że...

W budowaniu więzi lokalnych – decydujących o tym, czy społeczeństwo obywatelskie działa efektywnie – istotną rolę odgrywa tzw. lokalność. To model organizacji społecznej, w którym nacisk kładzie się na następujące elementy: możliwość decydowania o własnych sprawach przez daną społeczność, przyjęcie przez jej członków współodpowiedzialności za najbliższe otoczenie oraz aktywny udział ludzi młodych w działalności różnego rodzaju zrzeszeń. Lokalność zakłada także, że państwo w jak najmniejszym zakresie ingeruje w funkcjonowanie regionalnych wspólnot. Mimo licznych zalet taki typ organizacji niesie także ze sobą pewne zagrożenia. Na przykład może prowadzić do powstawania korupcyjnych układów na szczeblu lokalnym, służących do realizacji indywidualnych interesów przedstawicieli samorządu terytorialnego, albo do przyznania władzom lokalnym zbyt szerokich uprawnień do kontroli nad zachowaniami obywateli.

Przykład

Budżet obywatelski

Ta forma aktywizacji społeczeństwa obywatelskiego jest również określana jako budżet partycypacyjny. Polega ona na tym, że mieszkańcy danej gminy decydują w głosowaniu, na co zostaną wydane środki finansowe wydzielone z budżetu danej jednostki samorządowej. Rozwiązanie to cieszy się dużym zainteresowaniem mieszkańców, którzy nie tylko głosują na przedstawiane inicjatywy, lecz także proponują do realizacji własne projekty.

Gospodarka współdzielenia

Współcześnie coraz popularniejszą formą społecznej współpracy jest tzw. gospodarka współdzielenia. Polega ona na tym, że różne podmioty udostępniają dobra lub oferują usługi za pośrednictwem specjalnych stron internetowych i aplikacji. Użytkownicy tego typu platform dzielą się posiadanymi zasobami albo swoimi umiejętnościami i czasem, a także pomagają sobie bezpośrednio bądź wspólnie korzystają z określonych produktów. Gospodarka współdzielenia funkcjonuje w wielu sektorach, najdynamiczniej jednak rozwija się w turystyce i transporcie.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przedstaw funkcje społeczeństwa obywatelskiego. Podaj po jednym przykładzie realizacji każdej z nich.

2 Przeczytaj tekst źródłowy. Następnie wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Wzory demokracji szlacheckiej ukształtowane w czasach jagiellońskich, gdy w Rzeczypospolitej Obojga Narodów panował ustrój federacyjny, przetrwały w Polsce aż po kres wieku XX. Ciągłe oddziaływanie tamtych wzorów na polską myśl, a także na praktykę polityczną, dostrzegali nie tylko krajowi, lecz także zagraniczni obserwatorzy polskiego życia społecznego i politycznego. Brytyjski historyk i dziennikarz [Timothy Garton Ash], świadek polskiego Sierpnia, zauważył, że w ostatnich miesiącach 1981 r. „«Solidarność» najbardziej przypominała polską demokrację szlachecką między XVI a XVIII w. Zjazdy regionalne były sejmikami, Zjazd – Sejmem… Polska demokracja szlachecka była czymś wyjątkowym w ówczesnej Europie. Prawo do oporu, poszanowanie wolności jednostki […], wolność mowy i tolerancja religijna sprawiły, że demokracja ta uzyskała miano «złotej wolności»".

Źródło: K.Z. Sowa, *Społeczeństwo obywatelskie a polityka – uwagi o historycznych uwarunkowaniach i perspektywach społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.*

a) Rozważ, jakie było znaczenie dziedzictwa demokracji szlacheckiej w I Rzeczypospolitej dla kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w PRL.

b) Wyjaśnij, dlaczego demokrację szlachecką nazywano „złotą wolnością".

3 Przeczytaj tekst źródłowy, a następnie wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

[…] nie można mówić o prawidłowym rozwoju i funkcjonowaniu społeczeństwa obywatelskiego bez dialogu obywatelskiego. […] rozwój dialogu obywatelskiego jest bardzo ważnym czynnikiem procesu „uspołecznienia państwa" i jego instytucji przedstawicielskich […]. […] w ujęciu [inkluzywnym dialog obywatelski] znajduje […] swoje ugruntowanie w demokratycznie ukształtowanej sferze publicznej jako jedna z podstawowych form dyskursu publicznego. […] pozwala zaangażowanym obywatelom […] na wzięcie udziału w debacie publicznej i wyrażanie poglądów dotyczących (w ich przekonaniu) istotnych problemów obecnych we wspólnej przestrzeni życia społecznego. W ten sposób powstaje możliwość wpływu obywateli na kształt opinii publicznej i charakter podejmowanych decyzji. W literaturze przedmiotu bardziej rozpowszechnione jest ujęcie ekskluzywne. […] [W tym ujęciu dialog obywatelski to] instrument komunikowania i negocjowania interesów różnych grup społecznych. Stwarza szansę dla organizacji pozarządowych na odegranie istotnej roli w sferze funkcji przypisanych społeczeństwu obywatelskiemu: usług, innowacji, rzecznictwa obywatelskiego, rzecznictwa politycznego, [a także pozwala im odegrać] ekspresyjną oraz socjalizacyjną rolę w sferze demokratycznej, a także rolę wspólnototwórczą.

Źródło: A. Sosnowski, *Wyznaczniki przemian życia społecznego.*

a) Wyjaśnij, jakie znaczenie ma dialog społeczny dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

b) Wskaż różnice między inkluzywnym a ekskluzywnym rozumieniem dialogu obywatelskiego.

4 Porównaj teorie dotyczące społeczeństwa obywatelskiego sformułowane przez Johna Locke'a i Alexisa de Tocqueville'a.

5 Wskaż właściwe dokończenie zdania.

Społeczeństwo obywatelskie jako jeden z trzech etapów rozwoju ludzkości postrzegał

A Alexis de Tocqueville.
B John Locke.
C Francis Fukuyama.
D Georg Wilhelm Friedrich Hegel.

6 Rozstrzygnij, czy praca organiczna była skuteczną metodą walki o zachowanie polskiej tożsamości narodowej. Uzasadnij swoją odpowiedź.

★ **7** Scharakteryzuj wybraną organizację niemilitarną lub inicjatywę społeczną, która funkcjonowała w konspiracji w czasie II wojny światowej. Wymień metody działania wykorzystywane przez jej członków. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji.

8 Przedstaw dwa przykłady funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w PRL.

★ **9** Podzielcie się na sześć zespołów. Zadaniem każdej grupy jest przygotowanie 10-minutowej prezentacji na temat jednej z działających w okresie PRL, niezależnych od władz organizacji wymienionych na s. 12 podręcznika. Skorzystajcie z dostępnych źródeł informacji. W swojej pracy uwzględnijcie: historię powstania danej organizacji, obszar jej działalności i główne punkty jej programu oraz stosunek władz komunistycznych do tej inicjatywy.

Projekt edukacyjny

10 Wskaż formy aktywności, w ramach których osoby w Twoim wieku mogą się wykazywać postawą obywatelską. Określ, jakie korzyści odnosi społeczeństwo, gdy Ty i Twoi rówieśnicy zachowujecie się zgodnie z tą postawą.

11 Przeczytaj tekst źródłowy. Następnie wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W nowych ramach ustrojowych, gwarantujących pełnię praw i swobód jednostki, oraz w warunkach wolnorynkowej gospodarki zakładano, że obywatelskość w społeczeństwie zaistnieje samoczynnie. […] Założenie to pozwalało przyjąć, że obywatel dojdzie do przekonania, że jego osobiste interesy oraz dbanie o dobro wspólne się przenikają […], dlatego będzie zabiegał o dobrą kondycję zarówno sfery prywatnej, jak i publicznej. […]

Jednak wobec ponadczterdziestoletniej historii kształtowania polskiego społeczeństwa w warunkach socjalistycznych oddolna wspólna inicjatywa podjęta lokalnie nie jawi się jako naturalny czy też „odruchowy" sposób działania. Jak pisze społecznik Tomasz Schimanek: „Brak edukacji obywatelskiej to […] największy grzech zaniechania. Po 1989 roku wszystkim się wydawało, że obywatele wezmą sprawy w swoje ręce, wystarczy im jedynie stworzyć do tego warunki. Okazało się, że akurat w sferze aktywności obywatelskiej tak się nie stało […]. I tu zabrakło edukacji obywatelskiej na początku, inne sprawy później wydały się ważniejsze: gospodarka czy ustrój polityczny. O społeczeństwo obywatelskie nikt się nie troszczył. Jestem przekonany, że gdybyśmy 20 lat temu zadbali o edukację obywatelską, to nasze społeczeństwo, […] państwo wyglądałyby trochę inaczej".

Źródło: K. Jasnosz, Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku i jego obecna kondycja.

a) Wyjaśnij, dlaczego w 1989 r. powstały w Polsce warunki do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

b) Podaj – na podstawie tekstu – dwie przyczyny braku aktywności obywatelskiej w polskim społeczeństwie po 1989 r.

c) Rozważ, czy współcześnie polskie społeczeństwo potrzebuje edukacji z zakresu aktywności i postaw obywatelskich. Podaj przynajmniej dwa argumenty na poparcie swojego stanowiska. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji.

2 Organizacje pozarządowe

trzeci sektor | stowarzyszenie | fundacja | organizacja pożytku publicznego | think tank

Alexis de Tocqueville po powrocie z podróży po Stanach Zjednoczonych napisał dzieło *O demokracji w Ameryce*. Podkreślił w nim ogromną rolę, którą w tamtejszym życiu publicznym odgrywały organizacje zakładane przez obywateli. Nie tylko pozwalały im one realizować wspólne cele, lecz także gwarantowały pluralizm i chroniły społeczeństwo przed nadużyciami ze strony władz. Współcześnie tego typu zrzeszenia nazywa się organizacjami pozarządowymi. Czym się one charakteryzują? Jakie są ich rodzaje? Na jakich zasadach funkcjonują i w jakich obszarach życia społecznego działają?

Czym są organizacje pozarządowe?

Trudno wyobrazić sobie społeczeństwo obywatelskie bez organizacji pozarządowych (ang. *non-government organization*, NGO). Charakterystycznymi aspektami ich funkcjonowania są niezależność od organów władzy publicznej – stąd określenie „pozarządowe" – oraz aktywność nienastawiona na osiąganie zysków, przez którą nazywa się je również organizacjami *non profit* (ang. „nie dla zysku"). Zrzeszenia te działają w dużej mierze dzięki dobrowolnej pracy społecznej swoich członków i wolontariuszy. Najczęściej przybierają one formę stowarzyszeń lub fundacji (więcej na ich temat dowiesz się w dalszej części tematu), choć pozarządowy charakter mają również m.in. ochotnicze straże pożarne, koła gospodyń wiejskich, kluby osiedlowe, kluby sportowe, komitety społeczne (np. społeczne komitety budowy dróg) czy organizacje kościelne.

Ogół organizacji pozarządowych określa się jako **trzeci sektor**. Nazwa ta jest związana z wyodrębnieniem w państwie trzech dziedzin (sektorów) aktywności społeczno-gospodarczej. Uznanie, że NGO tworzą oddzielny sektor, podkreśla, że działają one na odrębnych zasadach i niezależnie zarówno od pierwszego sektora – utożsamianego z władzą państwową i administracją publiczną – jak i od sektora drugiego, obejmującego przedsiębiorstwa (→zob. poniższy schemat).

Trzy sektory działalności społeczno-gospodarczej w państwie

Sektory te wyodrębnia się z uwzględnieniem cech charakterystycznych dla działających w nich podmiotów – ich charakteru (prywatnego lub publicznego) oraz celów (prywatnych lub publicznych).

I sektor (państwowy)

- Obejmuje działania związane z wykonywaniem funkcji państwa (działania publiczne).
- Tworzą go organy władzy państwowej i samorządowej oraz podlegające im instytucje administracyjne, społeczne itp.

II sektor (rynkowy)

- Obejmuje działalność prowadzoną w celu osiągnięcia zysku (działania komercyjne).
- Tworzą go prywatne przedsiębiorstwa, a także inne instytucje powołane w celach zarobkowych (np. fundusze inwestycyjne).

III sektor (pozarządowy)

- Obejmuje aktywności nienastawione na osiągnięcie zysku, które nie są działaniami państwa (działania społeczne).
- Tworzą go organizacje pozarządowe, przede wszystkim stowarzyszenia i fundacje.

Czym są stowarzyszenia?

Konstytucja RP: art. 12

To dobrowolne i trwałe zrzeszenia obywateli działające w celach niezarobkowych. Zasady ich tworzenia i funkcjonowania w Polsce zostały uregulowane w ustawie *Prawo o stowarzyszeniach*. Zgodnie z jej przepisami stowarzyszenia samodzielnie określają własne cele, program działania oraz strukturę organizacyjną. Przysługuje im prawo do wypowiadania się w sprawach publicznych. Wolno im również zatrudniać pracowników.

Jak założyć stowarzyszenie?

Prawo do utworzenia takiej organizacji przysługuje obywatelom polskim, którzy ukończyli 18 lat, a także cudzoziemcom mieszkającym w Polsce. Stowarzyszenie może powołać grupa co najmniej **siedmiu osób**, które uchwalają jego **statut** (→ zob. infografikę na s. 18) oraz wybierają jego władze. Następnie musi ono zostać wpisane do **Krajowego Rejestru Sądowego (KRS)**, czyli urzędowego spisu działających w Polsce organizacji społecznych i przedsiębiorstw. Z tego właśnie powodu bardzo często utworzone w ten sposób stowarzyszenia nazywa się **rejestrowymi**, aby odróżnić je od innego typu stowarzyszeń, określanych jako zwykłe.

Wpisu do KRS dokonuje odpowiedni sąd rejonowy na podstawie wniosku złożonego przez założycieli – po zbadaniu, czy uchwalony przez nich statut jest zgodny z prawem. Po rejestracji stowarzyszenie może rozpocząć działalność: uzyskuje **osobowość prawną**, czyli staje się podmiotem praw i obowiązków określonych w prawie oraz nabywa możliwość wykonywania czynności prawnych (np. zawierania umów). Warto dodać, że w stowarzyszeniach mogą się zrzeszać także jednostki samorządu terytorialnego: gminy, powiaty i województwa.

Funkcjonowanie stowarzyszeń

Najwyższą władzę w stowarzyszeniu sprawuje **walne zebranie członków**, które podejmuje decyzje w formie uchwał. Jeśli organizacja ma wielu członków, jej statut może przewidywać przekazanie części uprawnień zebraniu delegatów. Każde stowarzyszenie musi posiadać również organ wykonawczy, czyli **zarząd**, oraz organ kontroli wewnętrznej, najczęściej nazywany **komisją rewizyjną**.

Nadzór nad stowarzyszeniem sprawuje starosta powiatu (lub prezydent miasta na prawach powiatu) właściwy ze względu na siedzibę danej organizacji. Działalność stowarzyszeń założonych przez jednostki samorządu terytorialnego kontroluje wojewoda.

Stowarzyszenia są z zasady otwarte na przyjmowanie nowych członków – przystępować do nich mogą nawet osoby małoletnie. Jeśli młodzi ludzie ukończyli 16 lat, przysługują im wszystkie prawa przewidziane w statucie, z tym zastrzeżeniem, że w zarządzie muszą zasiadać w większości osoby pełnoletnie. Nastolatkowie poniżej 16 roku życia mogą przystępować do stowarzyszeń tylko za zgodą swoich opiekunów prawnych. Mają także ograniczony udział w procesie podejmowania decyzji: ani nie dysponują prawem do udziału w głosowaniach na walnych zebraniach, ani nie posiadają czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach do władz danej organizacji.

Czy wiesz, że...

Do stowarzyszeń mogą należeć cudzoziemcy mieszkający w Polsce. Jeśli zezwala na to statut danej organizacji, mogą do niej przystępować również osoby niemające zameldowania w naszym kraju.

Czym jest stowarzyszenie zwykłe?

To uproszczona forma stowarzyszenia, która nie posiada osobowości prawnej. Organizację taką mogą utworzyć co najmniej **trzy osoby**, które uchwalają **regulamin** jej działalności. W dokumencie tym muszą znaleźć się informacje dotyczące m.in. nazwy stowarzyszenia, jego celów, władz oraz sposobów nabycia i utraty członkostwa. Regulamin należy przedłożyć staroście lub prezydentowi miasta z wnioskiem o wpis do **ewidencji stowarzyszeń zwykłych**.

Statut stowarzyszenia

W Polsce ustawa *Prawo o stowarzyszeniach* ściśle określa minimalny zakres spraw, które powinien regulować statut.

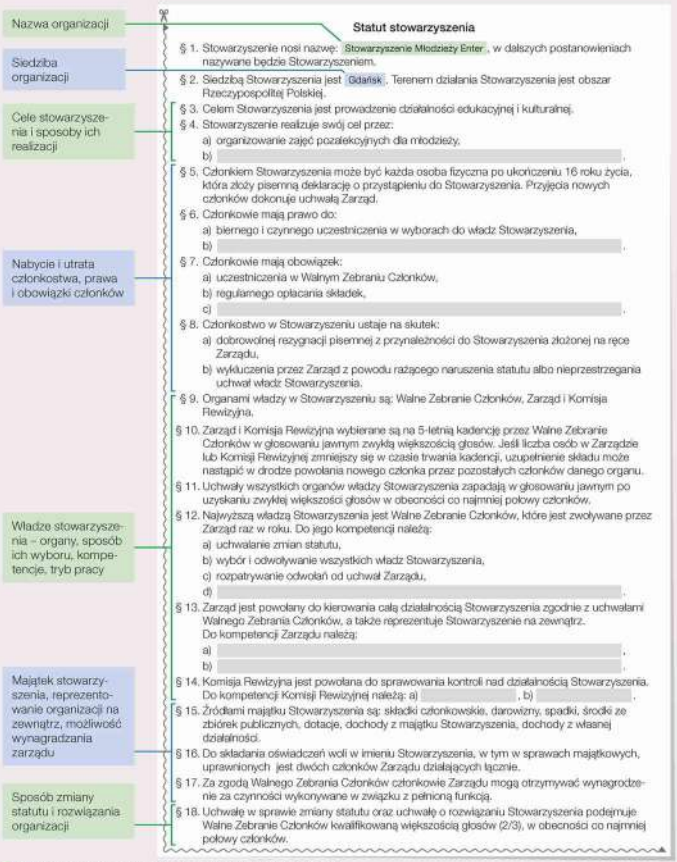

? Przedstaw własne propozycje uzupełnienia tekstu statutu.

Czym są fundacje?

Inną formą prawną, w której może funkcjonować organizacja pozarządowa, jest **fundacja**, czyli instytucja powołana do realizacji ważnych celów społecznych i działająca dzięki wykorzystaniu posiadanego przez siebie majątku. Regulacje dotyczące tworzenia i funkcjonowania tego typu organizacji w Polsce zawarto w *Ustawie o fundacjach*. Wskazano w niej, że dziedzinami, w których fundacje powinny być szczególnie aktywne, są: ochrona zdrowia, gospodarka i nauka, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna, ochrona środowiska, opieka nad zabytkami.

Fundację powołuje **fundator**. Może nim być osoba lub instytucja, np. przedsiębiorstwo, uczelnia, partia polityczna. Fundator wydaje dokument ustanawiający fundację – **akt fundacyjny** – w którym wskazuje cel jej działalności oraz majątek przeznaczony na jego realizację, np. pewną sumę pieniędzy, nieruchomości itd. Fundator powinien również sformułować statut lub wskazać osobę, która opracuje ten dokument w jego imieniu. Utworzona w ten sposób organizacja zostaje wpisana do Krajowego Rejestru Sądowego po tym, jak właściwy sąd stwierdzi, że jej ustanowienie nastąpiło zgodnie z prawem, oraz zawiadomi o jej powołaniu organy nadzorujące działalność fundacji. Są nimi:

- minister zajmujący się dziedziną życia publicznego, której dotyczą cele działalności utworzonej organizacji;
- starosta lub prezydent miasta na prawach powiatu stojący na czele jednostki samorządowej, na której terenie znajduje się siedziba fundacji.

Fundacje mogą prowadzić działalność gospodarczą, jeśli służy ona realizacji ich celów. Mogą również przyjmować środki finansowe i inne dobra w formie spadku lub darowizny. Jedynym organem wewnętrznym fundacji wymaganym przez przepisy prawa jest **zarząd**, który kieruje jej działalnością oraz reprezentuje ją na zewnątrz.

Podobnie jak stowarzyszenia, fundacje co roku sporządzają sprawozdania finansowe. Dodatkowo w ustawie nałożono na nie obowiązek składania właściwemu ministrowi rocznych sprawozdań merytorycznych ze swojej działalności oraz udostępniania ich do publicznej wiadomości.

Stowarzyszenie a fundacja – najważniejsze różnice

Stowarzyszenie	Fundacja
Podstawa funkcjonowania	
Członkostwo. Stowarzyszenie jest zrzeszeniem osób, które działają we wspólnym celu.	**Majątek**. Fundacja to przede wszystkim majątek. Nie można być jej członkiem. Można natomiast zostać pracownikiem lub wolontariuszem fundacji.
Sposób powoływania	
Organizacja jest powoływana przez **założycieli**: musi być ich co najmniej 3 lub 7, w zależności od rodzaju danego stowarzyszenia.	Organizacja zostaje ustanowiona przez **fundatora** (może być też kilku fundatorów).
Cele działania	
Mogą być **dowolne**, jeśli tylko są dozwolone przez prawo i nie mają charakteru zarobkowego (nie dotyczą osiągania prywatnych zysków przez członków stowarzyszenia).	Muszą być **społecznie użyteczne**, czyli przynosić korzyści społeczeństwu. Nie mogą mieć charakteru zarobkowego i powinny być zgodne z podstawowymi interesami państwa.
Organ podejmujący najważniejsze decyzje	
Walne zebranie członków	Zarząd

Organizacje pożytku publicznego

Część organizacji pozarządowych posiada status **organizacji pożytku publicznego (OPP)**. Wiążą się z nim nie tylko znaczne przywileje, lecz także pewne obowiązki. Aby go uzyskać, dana instytucja musi spełnić szereg wymagań (→ zob. poniższą tabelę), które zostały określone w *Ustawie o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*. Władze organizacji ubiegającej się o uznanie za OPP muszą m.in. wystąpić z odpowiednim wnioskiem do sądu rejonowego. Informacja o uzyskaniu tego statusu jest wpisywana do KRS.

Liczba podatników przekazujących organizacjom pożytku publicznego 1% podatku PIT* oraz wysokość przekazanych środków

* Do 2022 r. osoby fizyczne mogły przekazywać OPP 1% podatku PIT.

Źródło danych: Ministerstwo Finansów.

Status organizacji pożytku publicznego

Wymagania	Przywileje	Obowiązki
• Koniecznym warunkiem jest działalność na rzecz całego społeczeństwa lub określonej grupy, jeśli została ona wyodrębniona ze względu na szczególnie trudną sytuację życiową jej członków (→ zob. przykład). • Organizacja może prowadzić działalność gospodarczą, ale musi to być aktywność dodatkowa, uzupełniająca wobec głównej działalności pożytku publicznego, a uzyskiwane nadwyżki finansowe muszą być przeznaczane na realizację celów statutowych. • Statusu OPP nie mogą uzyskać partie polityczne (ani utworzone przez nie fundacje), związki zawodowe, organizacje pracodawców oraz samorządy zawodowe.	• OPP ma prawo otrzymywać 1,5% podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT). Każdy podatnik samodzielnie decyduje o tym, której organizacji przekaże tę kwotę. • Organizacja może użytkować nieruchomości należące do państwa bądź jednostek samorządu terytorialnego na preferencyjnych warunkach. • Organizacji przysługują zwolnienia z niektórych podatków i opłat, np. od podatku dochodowego, opłat sądowych.	• OPP musi sporządzać roczne sprawozdania merytoryczne i finansowe ze swojej działalności oraz publikować je na odpowiednich stronach internetowych. • Przez cały okres swojej działalności OPP musi spełniać warunki niezbędne do uzyskania statusu organizacji pożytku publicznego.

Przykład

***Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* [fragmenty]**

„Art. 3. 1. Działalnością pożytku publicznego jest działalność społecznie użyteczna, prowadzona przez organizacje pozarządowe w sferze zadań publicznych określonych w ustawie. […]

Art. 4. 1. Sfera zadań publicznych, o której mowa w art. 3 ust. 1, obejmuje zadania w zakresie:

1) pomocy społecznej, w tym pomocy rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej; […]

3) działalności charytatywnej;

4) podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej; […]

6) ochrony i promocji zdrowia […];

7) działalności na rzecz osób niepełnosprawnych; […]

16) kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego; […]

18) ekologii i ochrony zwierząt oraz ochrony dziedzictwa przyrodniczego; […]

22) upowszechniania i ochrony wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich […]".

Stowarzyszenia i fundacje w województwach w 2022 r.

Źródło danych: Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Think tanki

Specyficzną formą organizacji pozarządowych jest **think tank** [czyt.: fink tank] (ang. „zbiornik myśli"). Realizuje on badania i analizy, a następnie na podstawie uzyskanych wyników opracowuje rozwiązania dotyczące różnych obszarów funkcjonowania państwa. Instytucje tego typu najczęściej zrzeszają ludzi związanych ze środowiskiem akademickim oraz prowadzących działalność naukowo-badawczą. Szczególnie prężnie działają one w krajach anglosaskich, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych (→zob. przykład).

Think tanki uczestniczą w życiu publicznym i politycznym – na poziomie zarówno ogólnokrajowym, jak i regionalnym, lokalnym. Dostarczają one fachowej wiedzy organom władzy publicznej, przedsiębiorstwom i partiom politycznym – niektóre ugrupowania polityczne utrzymują nawet własne think tanki. Wiele z tych organizacji reprezentuje określone idee i światopoglądy (np. konserwatywne, liberalne, lewicowe) i stara się do nich przekonać rządzących i opinię publiczną. Z reguły think tanki prowadzą intensywną działalność wydawniczą: publikują na swoich stronach internetowych raporty, analizy i biuletyny, a także wydają książki i czasopisma. Niektóre z nich organizują również szkolenia dla osób pełniących funkcje publiczne lub wykonujących zawody zaufania społecznego.

Think tanki mogą być zarówno fundacjami, jak i stowarzyszeniami. Finansowane są z rozmaitych źródeł: ze środków prywatnych, ze stypendiów i z grantów z funduszy krajowych, a nawet ze środków pochodzących od organizacji międzynarodowych. Europejskie think tanki mają możliwość ubiegania się o dofinansowanie z funduszy Unii Europejskiej. Przykładami organizacji tego typu działających w Polsce są m.in. promujące idee wolnorynkowe Centrum im. Adama Smitha, konserwatywny Ośrodek Myśli Politycznej czy lewicowe Stowarzyszenie im. Stanisława Brzozowskiego.

Czy wiesz, że...

Za pierwszy polski think tank uznaje się **Komitet Ziem Wschodnich**, który działał w latach 1943–1947. Zadaniem tej organizacji było kompletowanie dokumentacji dotyczącej Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, w tym inwentaryzacja dóbr kultury i gromadzenie danych na temat mordów na Polakach dokonywanych przez Ukraińską Powstańczą Armię. Komitet organizował również pomoc dla Kresowiaków, którzy musieli opuścić rodzinne ziemie.

Liczba think tanków w wybranych państwach w 2020 r.

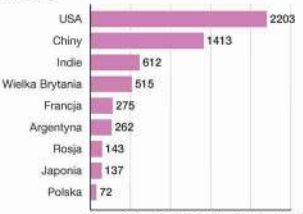

Źródło danych: Uniwersytet Pensylwanii, USA.

Organizacje pozarządowe w Polsce

W Polsce jest zarejestrowanych ok. 107 tys. stowarzyszeń oraz ponad 30 tys. fundacji, z czego aktywnie działa ok. 70 tys. organizacji. NGO są zróżnicowane pod względem wielkości i posiadanych zasobów, a także obszaru swojej aktywności. Najwięcej z nich ma siedziby w dużych miastach.

25 OSÓB
zrzesza przeciętne stowarzyszenie.

61% NGO
współpracuje z wolontariuszami i wolontariuszkami.

35% NGO
wykorzystuje wyłącznie pracę społeczną.

26 TYS. ZŁOTYCH
wynosił przeciętny roczny budżet NGO w 2020 r.

Czym zajmują się organizacje pozarządowe?

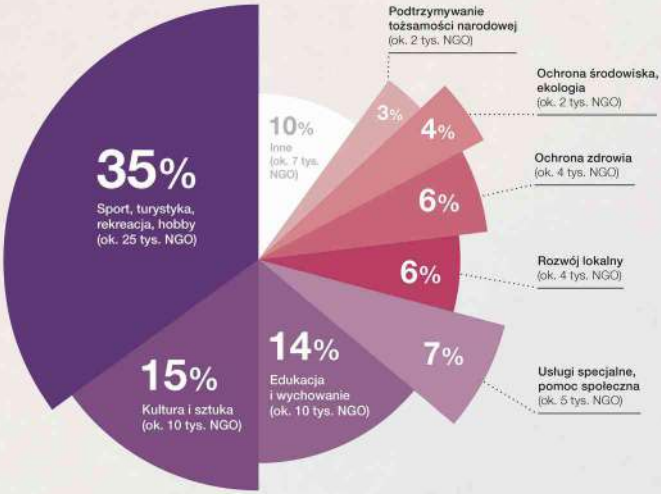

Na jaką skalę działają organizacje pozarządowe?

Skąd organizacje pozarządowe mają pieniądze?

Główne źródła finansowania organizacji pozarządowych w Polsce w 2020 r.

Z jakimi problemami mierzą się organizacje pozarządowe?

Które organizacje pożytku publicznego otrzymały w 2021 r. najwięcej środków z przekazanego 1% podatku PIT za 2020 r.?*

1,5%

podatku PIT można przekazać jednej z ok. **9 tys.** organizacji.

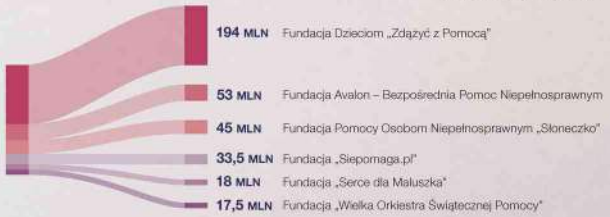

* Do 2022 r. osoby fizyczne mogły przekazywać OPP 1% podatku PIT.

Źródło danych: Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Przykłady stowarzyszeń i fundacji w Polsce

138 tys. polskich NGO realizuje bardzo zróżnicowane cele we wszystkich dziedzinach funkcjonowania państwa i społeczeństwa. Część z nich posiada status organizacji pożytku publicznego, a niektóre mają charakter think tanków.

Organizacje pożytku publicznego

Think tanki

Stowarzyszenia

Stowarzyszenie „Miasto Jest Nasze" zostało powołane w Warszawie w 2013 r., w proteście przeciwko polityce prowadzonej przez władze samorządowe stolicy, którym zarzucano m.in. bierność wobec reprywatyzacji budynków użyteczności publicznej oraz ignorowanie głosu mieszkańców przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych. Do celów organizacji należą m.in.: promowanie idei „prawa mieszkańców do miasta", społeczeństwa obywatelskiego i demokracji miejskiej; rozpoznawanie problemów mieszkańców Warszawy i jej poszczególnych dzielnic oraz działanie na rzecz ich rozwiązywania; wspieranie budowy mieszkań komunalnych i na wynajem, ochrona praw lokatorów.

Związek Miast i Gmin Morskich zrzesza ok. 30 samorządów polskich miast i gmin nadbałtyckich. Został powołany w 1991 r. Wśród jego celów wyróżniono: kreowanie wspólnej polityki gospodarczej i kulturowej zgodnej z zasadami ekorozwoju; reprezentowanie interesów gmin morskich na forum ogólnokrajowym; współpracę regionalną ze wspólnotami samorządowymi z państw nadbałtyckich; działalność na rzecz rozwoju portów i przystani morskich. Stowarzyszenie wydaje czasopismo „Czas Morza".

Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta to organizacja dobroczynna powołana w 1981 r. Jej misją jest niesienie pomocy osobom bezdomnym i ubogim. Stowarzyszenie swoje cele realizuje przez: zakładanie i prowadzenie schronisk, noclegowni, domów stałego pobytu i innych placówek pomocowych; zapewnianie potrzebującym pomocy prawnej i psychologicznej, a także posługi religijnej; prowadzenie kuchni, łaźni, świetlic i klubów dla osób ubogich i bezdomnych; organizowanie kolacji wigilijnych i śniadań wielkanocnych; wydawanie żywności, odzieży, sprzętów, środków czystości.

Fundacje

Instytut Edukacji Ekonomicznej im. Ludwiga von Misesa [czyt.: ludwisia fon mizesa] to ufundowany we Wrocławiu w 2003 r. ośrodek badawczo-edukacyjny nawiązujący do tradycji klasycznego liberalizmu. Misją tej fundacji jest propagowanie wiedzy ekonomicznej w społeczeństwie i kształcenie polskich ekonomistów. Do jej celów zalicza się również działanie na rzecz ochrony naturalnych praw człowieka, zwłaszcza wolności jednostki, własności prywatnej i prawa do życia. Instytut prowadzi działalność wydawniczą oraz realizuje wiele projektów popularyzatorskich i edukacyjnych, np. Lekcje Ekonomii dla Młodzieży.

Fundacja Court Watch Polska [czyt.: kort łocz] powstała w 2010 r. w Toruniu. Dąży do pozytywnych zmian w polskim wymiarze sprawiedliwości. Główną formą jej aktywności jest obywatelski monitoring działania sądów, polegający na tym, że wolontariusze fundacji obserwują przebieg rozpraw sądowych. Szczególny nacisk kładą na ocenę pracy sędziów i pracowników sądów oraz poziom realizacji praw przysługujących stronom postępowania sądowego. Fundacja przyznaje również tytuł Obywatelskiego Sędziego Roku.

Polska Akcja Humanitarna powstała w 1992 r. Celem tej fundacji jest udzielanie pomocy humanitarnej i rozwojowej ofiarom kryzysów humanitarnych w różnych częściach świata, przede wszystkim osobom dotkniętym skutkami klęsk żywiołowych i konfliktów zbrojnych. Organizacja stara się zapewnić im nie tylko schronienie (np. przez udział w odbudowie domów), lecz także zaopatrzenie w żywność (np. dzięki dostarczeniu narzędzi do jej produkcji, nasion) i dostęp do czystej wody (np. przez budowę studni). Działania w poszczególnych krajach prowadzą przede wszystkim pracownicy fundacji wywodzący się z miejscowej ludności.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Wskaż po trzy podobieństwa i różnice między stowarzyszeniem a fundacją.

2 Napisz jednostronicowy artykuł do gazetki szkolnej na temat wybranej organizacji pozarządowej, która prowadzi działalność w Twojej miejscowości lub gminie. W swojej pracy przedstaw cele tej organizacji oraz przykłady podejmowanych przez nią inicjatyw.

3 Przygotuj statut stowarzyszenia zajmującego się promocją zdrowego stylu życia, które mogłoby działać w Twojej miejscowości lub gminie. Możesz skorzystać z dostępnych w internecie wzorów statutów.

4 Odszukaj w internecie statut dowolnej fundacji. Wskaż w nim regulacje, które muszą się znaleźć w każdym dokumencie tego typu.

5 Wyjaśnij, czym charakteryzuje się działalność pożytku publicznego. Następnie wymień warunki, które musi spełnić organizacja pozarządowa, aby uzyskać status OPP.

6 Na podstawie informacji zawartych w tekście źródłowym i temacie 2. wskaż różnice między stowarzyszeniem rejestrowym a stowarzyszeniem zwykłym.

Praca z tekstem źródłowym

Ustawa *Prawo o stowarzyszeniach* [fragmenty]

Art. 40. 1. Uproszczoną formą stowarzyszenia jest stowarzyszenie zwykłe, nieposiadające osobowości prawnej. […]

2. Osoby w liczbie co najmniej trzech, zamierzające założyć stowarzyszenie zwykłe, uchwalają regulamin działalności, określający w szczególności nazwę stowarzyszenia zwykłego, cel lub cele, teren i środki działania, siedzibę, przedstawiciela reprezentującego stowarzyszenie zwykłe albo zarząd, zasady dokonywania zmian regulaminu działalności, sposób nabycia i utraty członkostwa, a także sposób rozwiązania stowarzyszenia zwykłego. […]

5. Przedstawiciel reprezentujący stowarzyszenie zwykłe albo zarząd składają na piśmie organowi nadzorującemu właściwemu ze względu na siedzibę stowarzyszenia zwykłego wniosek o wpis do ewidencji stowarzyszeń zwykłych, zwanej dalej „ewidencją" […]. […]

Art. 40a. 1. Stowarzyszenie zwykłe powstaje i może rozpocząć działalność z chwilą wpisu do ewidencji. […]

Art. 41a. 1. Stowarzyszenie zwykłe reprezentuje przedstawiciel reprezentujący stowarzyszenie zwykłe albo zarząd. […]

Art. 42. 1. Stowarzyszenie zwykłe nie może:
1) powoływać terenowych jednostek organizacyjnych;
2) zrzeszać osób prawnych;
3) prowadzić działalności gospodarczej;
4) prowadzić odpłatnej działalności pożytku publicznego. […]

Art. 42a. 1. Stowarzyszenie zwykłe liczące co najmniej siedmiu członków może przekształcić się w stowarzyszenie.

7 Wskaż – na podstawie danych zaprezentowanych na mapie na s. 21 podręcznika – w którym województwie działa najwięcej organizacji pozarządowych w Polsce, a w którym – najmniej. Rozważ, jakie mogą być przyczyny rozbieżności między tymi województwami.

3 Spółdzielczość

spółdzielnia | spółdzielczość w Polsce | rodzaje spółdzielni w Polsce

Spółdzielczość to forma działalności społeczno-gospodarczej, którą prowadzi grupa ludzi dążących do realizacji wspólnych celów. Pierwotnie zadaniem spółdzielni była obrona interesów jednostek słabszych ekonomicznie, które samodzielnie nie byłyby w stanie sprostać wymaganiom rynku. Współcześnie zakres spraw i dziedzin, w których są aktywne spółdzielnie, jest znacznie szerszy. Czym się one zajmują w Polsce i czym różnią się od spółek? Jakiego rodzaju spółdzielnie funkcjonują w naszym kraju i na jakich zasadach działają?

Czym jest spółdzielnia?

Spółdzielnia to dobrowolne zrzeszenie, które prowadzi działalność gospodarczą w interesie swoich członków. Jej głównym celem jest zaspokajanie potrzeb ekonomicznych zrzeszonych w niej osób. Może ona również realizować przedsięwzięcia społeczne, kulturalne i oświatowe.

Jedną z cech charakterystycznych dla tej formy gospodarowania jest równorzędne traktowanie celów ekonomicznych i społecznych. Spółdzielnia działa nie tylko dla zysku, lecz także na rzecz rozwoju swoich członków i środowiska lokalnego. Jej majątek jest wspólną własnością należących do niej osób, które zarządzają organizacją w sposób demokratyczny – wybierają spośród siebie swoich przedstawicieli do wewnętrznych organów i rozliczają ich z prowadzonej działalności. Każdemu członkowi spółdzielni przysługuje jeden głos, wszyscy posiadają więc równe prawa w procesie decyzyjnym. Do organizacji może przystąpić każdy chętny, trzeba jednak pamiętać, że uzyskanie członkostwa wiąże się z koniecznością wniesienia opłaty wpisowej albo konkretnego wkładu rzeczowego.

Ruch spółdzielczy narodził się w Wielkiej Brytanii w pierwszej połowie XIX w. Najwcześniej powstały **spółdzielnie spożywcze**, które prowadziły sklepy i kramy oferujące produkty i artykuły pierwszej potrzeby tańsze niż w prywatnych sklepach. Zakładali je zazwyczaj ludzie niezbyt zamożni, którzy równocześnie byli nabywcami oferowanych przez nie produktów. Niedługo później pojawiły się spółdzielnie zrzeszające **drobnych producentów**, a także **spółdzielnie kredytowe**, które przechowywały oszczędności swoich członków i udzielały im nisko oprocentowanych pożyczek. Niezależnie od ich rodzaju wszystkie spółdzielnie funkcjonowały zgodnie z kilkoma zasadami dotyczącymi:

- współpracy członków,
- współdziałania i solidaryzmu społecznego,
- dążenia do efektywności ekonomicznej.

Organizacje spółdzielcze łączyły w sobie cechy przedsiębiorstwa i zrzeszenia społecznego.

Czy wiesz, że...

Jedną z największych organizacji pozarządowych na świecie jest Międzynarodowy Związek Spółdzielczy (ang. *International Cooperative Alliance* [czyt.: internaszjonal kooperatiw alajens], ICA). Został on założony w 1895 r. podczas I Kongresu Spółdzielczego w Londynie. Reprezentuje i jednoczy spółdzielnie na całym świecie (318 organizacji ze 112 krajów). Członkami ICA są międzynarodowe i krajowe organizacje spółdzielcze działające m.in. w sektorach bankowym, rolniczym, ubezpieczeniowym, zdrowotnym, konsumenckim, wytwórczym, mieszkaniowym i usługowym.

Czym różni się spółdzielnia od spółki?

Zarówno spółdzielnia, jak i spółka są przedsiębiorstwami – mogą nawet produkować towary lub świadczyć usługi takiego samego rodzaju. Dlatego konkurują na tych samych zasadach z innymi podmiotami gospodarczymi na rynkach krajowych i międzynarodowych, a także obowiązują je te same przepisy dotyczące podatków, kredytów i prawa pracy. Mimo to są zorganizowane według odmiennych reguł i odwołują się do innych wartości. W porównaniu z założycielami spółki współwłaściciele spółdzielni potrzebują niższego kapitału początkowego do rozpoczęcia działalności lub przystąpienia do organizacji. Ich odpowiedzialność majątkowa również jest mniejsza niż w firmach jednoosobowych i spółkach.

Spółdzielnia	Spółka
Podstawą jej działania jest kapitał społeczny.	Podstawą jej działania jest kapitał finansowy.
Pieniądze na start nie są wymagane.	Jest wymagany kapitał założycielski.
Przedsiębiorstwo jest otwarte dla wszystkich – każdy może być członkiem spółdzielni.	Do wejścia w spółkę jest wymagana zgoda dotychczasowych udziałowców lub organów danego przedsiębiorstwa.
W każdej chwili można zrezygnować i wystąpić ze spółdzielni.	Aby wystąpić ze spółki, udziałowiec musi znaleźć nabywcę na swoje udziały.
Każdy członek spółdzielni posiada jeden głos, wszystkie głosy są równe.	Waga głosu udziałowca zależy od wartości posiadanych przez niego udziałów w spółce.
Przedsiębiorstwo działa w celu zaspokojenia potrzeb ekonomicznych, społecznych, kulturalnych lub edukacyjnych swoich członków.	Przedsiębiorstwo działa dla zysku – zaspokaja potrzeby finansowe udziałowców i kieruje się rachunkiem ekonomicznym (kalkulacją zysków i strat).
Spółdzielnie współpracują w ramach solidarnego ruchu spółdzielczego.	Spółki działają samodzielnie na konkurencyjnym rynku.
Odpowiedzialność majątkowa współzałożycieli spółdzielni jest mniejsza niż założycieli spółek.	Odpowiedzialność majątkowa założycieli spółek jest większa niż współzałożycieli spółdzielni.

Początki spółdzielczości w Polsce

Pierwsze spółdzielnie na ziemiach polskich powstały na wsi. Zajmowały się one zarządzaniem określonym obszarem oraz organizowały samopomoc w sytuacjach nadzwyczajnych, np. w przypadku klęsk żywiołowych. Utrzymywały również zakłady przetwórstwa rolnego i rozwijały handel. Ponadto spółdzielnie prowadziły działalność edukacyjną, promowały czytelnictwo i wydawały czasopisma.

W zaborze pruskim ruch spółdzielczy odegrał ważną rolę w oporze przeciwko germanizacji. Spółdzielnie pozwalały na łączenie w większe całości rozdrobnionej własności ziemskiej znajdującej się w rękach Polaków, co utrudniało jej przejmowanie przez właścicieli niemieckich. Wsparcie polskim chłopom i przedsiębiorcom zapewniały również spółdzielnie kredytowe, nazywane bankami ludowymi. Podobne instytucje finansowe powstawały także w pozostałych zaborach.

Czy wiesz, że...

Za prekursora polskiej spółdzielczości uznaje się ks. Stanisława Staszica, który w 1816 r. założył Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze Ratowania się Wspólnie w Nieszczęściach. Obejmowało ono swoim zasięgiem 9 wsi w powiecie hrubieszowskim. Wszyscy członkowie tej wspólnoty byli zobowiązani do niesienia pomocy pozostałym, jeśli ci ucierpieli wskutek klęski żywiołowej.

Spółdzielnie w Polsce

Głównym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie spółdzielni w Polsce jest ustawa *Prawo spółdzielcze*. Zawiera ona przepisy ogólne odnoszące się do wszystkich form spółdzielczości. Ponadto istnieją ustawy, które zawierają przepisy dotyczące poszczególnych rodzajów spółdzielni (*Ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych, Ustawa o funkcjonowaniu banków spółdzielczych, ich zrzeszaniu się i bankach zrzeszających, Ustawa o spółdzielniach socjalnych, Ustawa o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych*).

- Do założenia spółdzielni zwykle potrzeba co najmniej 10 osób, jednak w przypadku niektórych typów zrzeszeń może być ich mniej (np. 5 osób przy zakładaniu spółdzielni rolnej).
- Przystąpić do spółdzielni – po jej utworzeniu – może dowolna liczba osób.
- Skład osobowy spółdzielni i jej fundusz udziałowy (kapitał wniesiony przez poszczególnych członków) są zmienne.

- Na początkowy majątek spółdzielni składają się środki wniesione przez jej członków, np. środki pieniężne. Z czasem zostaje on powiększony w wyniku prowadzonej działalności gospodarczej.
- Majątek spółdzielni jest jej własnością – żaden z członków nie może samodzielnie dysponować żadną jego częścią.

- Osoby, które zamierzają utworzyć spółdzielnię, muszą uchwalić jej statut oraz dokonać wyboru swoich reprezentantów w organach wewnętrznych.
- Spółdzielnia musi zostać wpisana do Krajowego Rejestru Sądowego – wpis taki oznacza, że nabyła ona osobowość prawną.
- Statut wskazuje nazwę spółdzielni i teren, na którym ona funkcjonuje, a także określa przedmiot i cele jej działalności, prawa i obowiązki członków, wysokość wpisowego i udziałów we wspólnym majątku przysługujących poszczególnym osobom, reguły przyjmowania do organizacji i pozbawiania członkostwa, procedury wyboru i odwołania przedstawicieli w organach wewnętrznych oraz zasady pokrywania strat finansowych i podziału nadwyżki budżetowej.

- Organami spółdzielni są walne zgromadzenie, rada nadzorcza i zarząd.
- Walne zgromadzenie tworzą wszyscy członkowie spółdzielni. Ten organ uchwałodawczy decyduje w sprawach ważnych dla funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstwa.
- Funkcją rady nadzorczej jest nadzorowanie bieżącej aktywności zarządu i jednostek organizacyjnych spółdzielni. Organ ten uchwala plany gospodarcze oraz opracowuje programy określające przyszłe cele i działania przedsiębiorstwa.
- Zarząd reprezentuje spółdzielnię na zewnątrz, dokonuje w jej imieniu czynności prawnych i kieruje jej bieżącą działalnością.

Rodzaje spółdzielni w Polsce

Wyodrębnia się trzy główne rodzaje spółdzielni: spółdzielnie producentów, spółdzielnie konsumentów oraz spółdzielnie pracownicze. W ich ramach w Polsce funkcjonuje 15 branż spółdzielczych.

Banki spółdzielcze

To spółdzielnie szczególnego typu – ich głównym zadaniem jest prowadzenie działalności bankowej, a osiągnięte przez nie zyski muszą zostać wykorzystane na realizację celów członków danego zrzeszenia. Banki spółdzielcze powstały w wyniku przekształcenia spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych. W Polsce działa ponad 500 takich przedsiębiorstw – ich placówki można znaleźć nie tylko w dużych miastach, lecz także w mniejszych miejscowościach. Nie skupiają się one jedynie na gromadzeniu zysków – ich rola polega również na angażowaniu się w aktywności na rzecz swoich członków i ich najbliższego otoczenia, w tym w inicjatywy sportowe, kulturalne i edukacyjne. Banki te są mocno związane z regionami, w których prowadzą działalność. Uczestniczą w finansowaniu inwestycji rozwijających lokalne gospodarkę i infrastrukturę. Interesy wszystkich banków spółdzielczych działających w Polsce reprezentuje Krajowy Związek Banków Spółdzielczych.

Spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe (SKOK)

Tworzą je osoby związane ze sobą zawodowo lub organizacyjnie, np. pracownicy zatrudnieni w danym zakładzie pracy albo osoby należące do tej samej organizacji zawodowej lub społecznej. Klienci kas spółdzielczych są formalnie ich współudziałowcami.

SKOK działają w Polsce od 1992 r. Oferują swoim członkom usługi finansowe, takie jak prowadzenie konta osobistego czy założenie lokaty. Obsługują także osoby, które nie mają środków ani możliwości, aby skorzystać z oferty banków komercyjnych, np. z kredytów. Klienci SKOK muszą się jednak liczyć z wyższym oprocentowaniem pożyczek.

Przykład

Kasy Stefczyka

Miały charakter spółdzielni oszczędnościowo-kredytowych. Ich założycielem był Franciszek Stefczyk – nauczyciel w szkole rolnej w Czernichowie pod Krakowem. W 1889 r. był on świadkiem klęski nieurodzaju, która spowodowała głód na wsi. W trudnej sytuacji wielu chłopów zdecydowało się wówczas na sprzedaż dobytku – nie mieli oni możliwości zaciągnięcia pożyczek, które pozwoliłyby im przetrwać. Stefczyk rozpoczął więc tworzenie spółdzielni, których zadaniem miało być wspieranie drobnych rolników. Przed wybuchem I wojny światowej w Galicji działało już ok. 1400 kas Stefczyka.

Spółdzielnie kółek rolniczych (SKR)

Pierwsze SKR powstały w 1973 r. Celem ich działalności jest pomnażanie majątku członków oraz podejmowanie inicjatyw na rzecz rozwoju wsi. Są ważnym elementem wiejskiej przedsiębiorczości – ponad 80% spółdzielni tego typu świadczy usługi z zakresu produkcji rolniczej. SKR zapewniają także miejsca pracy dla młodzieży wiejskiej. W ich strukturach organizacyjnych działają też koła gospodyń wiejskich (KGW) – samorządne organizacje społeczno-zawodowe, które reprezentują interesy kobiet mieszkających na wsi, w tym bronią ich praw i działają na rzecz poprawy ich sytuacji społeczno-zawodowej.

Przykład

KGW „Jarzębina"

W ramach kół gospodyń wiejskich działają niekiedy zespoły muzyczne. Ogólnopolski rozgłos zyskał m.in. Zespół Śpiewaczy „Jarzębina" z Kocudzy koło Biłgoraja (woj. lubelskie) – jego piosenka *Koko Euro spoko* zwyciężyła w esemesowym plebiscycie „Hit Biało-Czerwonych", zorganizowanym przez PZPN i Telewizję Polską z okazji Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej, które odbyły się w Polsce i Ukrainie w 2012 r.

Spółdzielnie mieszkaniowe

To największa branża spółdzielcza w Polsce – spółdzielnie tego typu zrzeszają najwięcej członków i dysponują największym potencjałem ekonomicznym. Ich głównym zadaniem jest zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych zrzeszonych w nich osób i ich rodzin. W tym celu mogą budować, nabywać, sprzedawać lub wynajmować nieruchomości, a także wspierać swoich członków w budowie domów jednorodzinnych i innych budynków mieszkalnych. Spółdzielnie mieszkaniowe odpowiadają za zarządzanie nieruchomościami, które są ich własnością, oraz ustanawiają spółdzielcze prawo do lokali na rzecz swoich członków.

Osoby należące do tego typu zrzeszeń zobowiązane do partycypowania w kosztach wynikających z użytkowania danych nieruchomości. Mają ponadto prawo do informacji o bieżącej działalności organizacji oraz do uczestnictwa w zebraniach, w tym do składania projektów uchwał oraz udziału w głosowaniach i wyborach do władz spółdzielczych. Co do zasady spółdzielnie mieszkaniowe nie mogą uzyskiwać żadnych korzyści finansowych kosztem swoich członków.

Przykład

Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa
To jedna z najstarszych spółdzielni mieszkaniowych w Polsce – została utworzona w grudniu 1921 r. z inicjatywy działaczy związków zawodowych i robotniczego ruchu spółdzielczego. Rozpoczęła działalność w 1922 r. – pierwsze mieszkania powstały na niezagospodarowanym wówczas obszarze dzisiejszego Żoliborza. Największy rozwój spółdzielni nastąpił w latach 50. i 60. XX w.

Spółdzielnie pracy

Są to specyficzne przedsiębiorstwa, w których pracownicy są jednocześnie właścicielami decydującymi o sprawach bieżących firmy i kierunkach jej rozwoju. Spółdzielnie tego typu prowadzą działalność gospodarczą w interesie swoich członków – ich zasadniczym celem jest tworzenie i utrzymywanie miejsc pracy oraz wytwarzanie dóbr na sprzedaż. Należące do nich osoby wnoszą wkład w funkcjonowanie przedsiębiorstwa w postaci swojej pracy, a niekiedy także innych zasobów (np. narzędzi lub środków finansowych). Spółdzielnie pracy są aktywne w różnych dziedzinach produkcji i usług, szczególnie w branżach spożywczej, odzieżowej, obuwniczej i gastronomicznej.

Spółdzielcze grupy producentów rolnych (GPR)

Mogą je tworzyć osoby fizyczne i prawne, które prowadzą gospodarstwa rolne i są producentami produktów rolnych (np. ziaren zbóż czy trzody chlewnej). Spółdzielnie tego typu łączą oferty wielu gospodarstw, przez co zwiększają ich zyski i umacniają ich pozycję na rynku. Głównym celem działalności grup spółdzielczych jest takie zorganizowanie procesu wytwarzania i sprzedaży produktów rolnych, by zrzeszeni w nich członkowie mogli uzyskać przewagę nad konkurencją. Dzięki udziałowi w takich spółdzielniach rolnicy zyskują nowe możliwości, np. mogą wspólnie wynegocjować lepsze warunki sprzedaży większych partii towaru. Wspólnie inwestują w zakup maszyn i urządzeń rolniczych (po niższych, hurtowych cenach) oraz w budowę silosów i magazynów.

Spółdzielnie socjalne

To specyficzne przedsiębiorstwa społeczne – łączą cechy podmiotów gospodarczych i organizacji pozarządowych. Współtworzą je osoby zagrożone wykluczeniem i marginalizacją, które borykają się z długotrwałym bezrobociem albo są niepełnosprawne fizycznie lub psychicznie i z tego powodu mają problemy ze znalezieniem zatrudnienia. Praca w spółdzielniach socjalnych umożliwia im aktywizację społeczną i zawodową oraz podniesienie kwalifikacji. Uczestnictwo w zarządzaniu przedsiębiorstwem uczy te osoby samodzielności, planowania i dbałości o finanse. Każdy członek spółdzielni, bez względu na wielkość swoich udziałów, dysponuje jednym głosem w procesie podejmowania decyzji.

Przykład

Spółdzielnia Socjalna „Kto Rano Wstaje"

Została założona w 2013 r. w Warszawie przez Caritas Archidiecezji Warszawskiej i Caritas Polska. Zatrudnia osoby wykluczone społecznie – bezdomne, uzależnione, po terapii w ośrodkach leczenia uzależnień, niepełnosprawne. Misją tej spółdzielni jest poprawa sytuacji życiowej jej członków – w tym celu aktywizuje ich zawodowo, zapewnia im dostęp do szkoleń oraz udziela pomocy w nawiązywaniu relacji międzyludzkich i usamodzielnieniu się. Jej działalność polega na świadczeniu usług cateringowych. Pracownicy spółdzielni przygotowują i dostarczają ciepłe posiłki dla seniorów, dla podopiecznych warszawskich ośrodków pomocy społecznej oraz dla osób w kryzysie bezdomności.

Pozostałe rodzaje spółdzielni w Polsce

Spółdzielnie rzemieślnicze	Ich zadaniem jest organizacja działalności usługowej i wytwórczej należących do nich rzemieślników – w tym celu zarówno prowadzą własną działalność gospodarczą, jak i udzielają pomocy członkom pracującym samodzielnie.
Spółdzielnie mleczarskie	Zajmują się głównie skupem i przetwórstwem mleka. Aby sukcesywnie podnosić jakość produkowanych towarów, inwestują w nowe maszyny i linie przetwórcze.
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP)	W ramach tej specyficznej formy spółdzielczości wiejskiej funkcjonują wielorodzinne gospodarstwa rolne. Ich członkowie łączą pracę w swoim gospodarstwie z członkostwem w spółdzielni. Duże RSP inwestują w rozwój własnych sieci handlowych. Mogą również prowadzić działalność agroturystyczną.
Spółdzielczość gminna Samopomoc Chłopska	Funkcjonujące w jej ramach spółdzielnie są silnie związane z wsią. Prowadzą działalność gospodarczą i integrują członków lokalnych społeczności. Zaopatrują gospodarstwa w artykuły i narzędzia niezbędne w produkcji rolnej. Prowadzą sklepy oraz zakłady produkcyjne i usługowe, a także lokale gastronomiczne nawiązujące do lokalnych tradycji kulinarnych i wykorzystujące produkty ekologiczne.
Spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie	Działają na terenach wiejskich i w małych miejscowościach. Skupiają producentów warzyw, owoców, kwiatów oraz miodu. Prowadzą punkty skupu płodów rolnych, a także sklepy owocowo-warzywne i kwiaciarnie. Prócz tego zaopatrują klientów w towary niezbędne w produkcji ogrodniczej, np. w nasiona, narzędzia, środki ochrony roślin.
Spółdzielczość spożywców Społem	To jedna z najstarszych grup spółdzielczych w Polsce – jej początki sięgają drugiej połowy XIX w. Spółdzielnie Społem działają w miastach na terenie całego kraju. Zajmują się przede wszystkim handlem produktami spożywczymi. Prócz tego prowadzą lokale gastronomiczne oraz – na potrzeby sieci sklepów Społem – zakłady piekarskie, ciastkarskie, masarskie i garmażeryjne.
Spółdzielnie inwalidów i niewidomych	Posiadają status zakładu pracy chronionej. To sklepy, przedsiębiorstwa produkcyjne oraz zakłady świadczące np. usługi dozoru mienia czy sprzątania. W podmiotach tego rodzaju ponad 80% zatrudnionych to inwalidzi z różnym stopniem niepełnosprawności. Spółdzielnie te dążą do zapewnienia odpowiednich warunków do rehabilitacji swoich pracowników – utrzymują w tym celu specjalne fundusze rehabilitacyjne.
Spółdzielnie uczniowskie	Nie posiadają osobowości prawnej i nie muszą spełniać warunku dotyczącego wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego. Spółdzielnia tego typu działa na terenie szkoły i jest prowadzona przez uczniów. Jej celem jest tworzenie i utrzymywanie szkolnej sieci wzajemnej pomocy, np. w nauce lub w zaspokajaniu potrzeb materialnych i kulturalnych swoich członków.

Spółdzielnie: przeżytek czy alternatywa?

O TYM SIĘ MÓWI!

Pamięć o okresie PRL, w którym opresyjne władze promowały kolektywizm w życiu społecznym oraz własność zbiorową, sprawia, że Polacy są dość sceptyczni wobec zrzeszania się w spółdzielniach. Zwolennicy spółdzielczości argumentują jednak, że organizacje tego typu oferują społeczeństwu znacznie więcej niż komercyjne przedsiębiorstwa.

1 Warto podkreślić pozytywną rolę spółdzielni w zatrudnianiu grup mających trudności na otwartym rynku pracy.

Zatrudniają one [...] trzykrotnie więcej osób niepełnosprawnych niż cała gospodarka (odpowiednio 11,6% i 3,6%). Średni odsetek kobiet zatrudnionych w spółdzielniach wynosił 59%, podczas gdy w całej gospodarce 45%. Utrzymują one w długoletnim zatrudnieniu osoby będące w wieku niemobilnym (tj. powyżej 45 lat) lub w wieku emerytalnym (odsetek tych pracowników w spółdzielniach stanowi ok. 53%, podczas gdy w całej gospodarce tylko 36%). Spółdzielnie zatrudniają relatywnie więcej osób o niższym wykształceniu (zasadnicze zawodowe, średnie i policealne) niż cała gospodarka (odpowiednio 78% i 68,3%). Blisko 40% spółdzielni jest co najmniej istotnym pracodawcą lokalnym.

[...] Zdolność spółdzielczości do tworzenia stałych miejsc pracy ujawnia się szczególnie w czasach kryzysu gospodarczego. W raporcie Europejskiej Konfederacji Spółdzielni Pracy (CECOP) dowiedziono, że światowy kryzys nie ominął także sektora spółdzielczego. [...] Jednakże dane liczbowe dotyczące zatrudnienia wskazują, że spółdzielnie w przeciwieństwie do tradycyjnych przedsiębiorstw są znacznie bardziej odporne na kryzys. Autorzy raportu analizują czynniki, które decydują o większej odporności spółdzielni na skutki światowego kryzysu. Jednym z podstawowych czynników na poziomie indywidualnych przedsiębiorstw jest duża zdolność spółdzielni do mobilizacji pracowników, którzy często będąc jednocześnie członkami, a więc współwłaścicielami spółdzielni, mają większą motywację do ratowania firmy i miejsc pracy. Zaangażowanie poszczególnych pracowników niejednokrotnie łączy się z zaangażowaniem lokalnej społeczności, co ma miejsce szczególnie w przypadku spółdzielni socjalnych.

Źródło: J. Brzozowska-Wabik, *Spółdzielczość to nie przeżytek*.

2 Ostateczny kryzys [...] sektora „mieszkaniówki" rozpoczął się na początku minionej dekady. Kilka lat wcześniej spółdzielnie były jeszcze bardzo poważnym konkurentem dla deweloperów.

[...] Na przełomie XX i XXI wieku spółdzielnie wciąż były wiodącym inwestorem. W drugiej połowie lat 90. można było jednak przewidzieć, że dynamicznie rozwijający się sektor deweloperski wkrótce przejmie palmę pierwszeństwa. Ten przełom nastąpił w 2001 r. Wówczas deweloperzy po raz pierwszy ukończyli więcej mieszkań niż spółdzielnie. Bez większych wątpliwości można przyjąć, że na przełomie wieków zaczął się etap regresu w budownictwie spółdzielczym. [...] Firmy deweloperskie lepiej dopasowały się do rynkowych potrzeb, oferując lokale z odrębnym prawem własności. Takie mieszkania zawsze były postrzegane jako lepsza alternatywa dla spółdzielczego „M". [...]

Spółdzielnie od 2001 r. również mogły oferować mieszkania z wyodrębnioną własnością (nie tylko swoim członkom). Większość spółdzielczych inwestorów nie chciała jednak rozpoczynać budowy lokali, które po sprzedaży bezpowrotnie znikną z ich zasobu. W przypadku mieszkań sprzedawanych członkom spółdzielni istniała dodatkowa bariera – konieczność budowania na zasadzie *non profit*. Ten wymóg wciąż ogranicza aktywność inwestycyjną krajowych spółdzielni. Z ich punktu widzenia działalność deweloperska jest lepszym rozwiązaniem od budowania dla swoich członków. Sprzedaż mieszkań osobom niezwiązanym ze spółdzielnią pozwala bowiem na osiągnięcie zysku.

Źródło: A. Prajsnar, *Dlaczego spółdzielnie w Polsce przestały budować lokale?*.

? Wskaż mocne i słabe strony polskiej spółdzielczości. Odwołaj się do informacji zawartych w obu tekstach.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst źródłowy. Następnie wyjaśnij, na czym polega kompromis między działalnością społeczną a działalnością gospodarczą w ramach spółdzielni.

Praca z tekstem źródłowym

> Spółdzielczość to […] sprawdzony model łączenia działalności społecznej z gospodarczą. Zrywa z dylematem: czy mam pracować z misją, czy zarabiać i samodzielnie zarządzać funduszami? Model spółdzielczy opiera się na mechanizmach, które zapobiegają wypaczaniu pierwotnych wartości po to, by maksymalizować zysk. Zasada „jeden człowiek – jeden głos" utrudnia przejmowanie władzy tym, których bardziej ciągnie do zarabiania niż dbania o społeczność – nawet kiedy są w stanie więcej zainwestować w dany podmiot. Równocześnie spółdzielczość to przyznanie, że zarabianie jest potrzebne, a uzależnienie organizacji pozarządowych od zewnętrznych funduszy ogranicza ich autonomię i elastyczność.
>
> Źródło: Z. Krajewska, *Nowoczesna spółdzielczość? Czas na restart!*.

2 Rozstrzygnij, czy spółdzielnia jest przedsiębiorstwem. Uzasadnij swoją odpowiedź.

3 Porównaj spółdzielnie i spółki. Wskaż dwa podobieństwa i dwie różnice między tymi podmiotami.

4 Przyporządkuj wymienione typy spółdzielni do właściwych opisów.

spółdzielnie socjalne A
banki spółdzielcze B
spółdzielnie mieszkaniowe C
spółdzielnie pracy D

1. Zaspokajają potrzeby lokalowe swoich członków i ich rodzin.
2. Tworzą i utrzymują miejsca pracy we własnych zakładach produkcyjnych i usługowych.
3. Świadczą usługi finansowe, np. prowadzą rachunki oszczędnościowo-rozliczeniowe swoich członków lub udzielają im pożyczek.
4. Aktywizują zawodowo osoby zagrożone marginalizacją społeczną.
5. Zwiększają konkurencyjność zrzeszonych w nich gospodarstw rolnych.

5 Napisz dwustronicowe wypracowanie na temat funkcjonowania spółdzielni w Polsce. W swoim tekście uwzględnij m.in. informacje na temat ich liczebności oraz rodzajów prowadzonej przez nie działalności. Wymień kilka znanych polskich przedsiębiorstw, które są spółdzielniami. Potrzebnych informacji poszukaj w internecie.

6 Utwórzcie kilkuosobowe zespoły. Zadaniem każdej grupy jest sformułowanie pięciu argumentów za przystąpieniem do wybranego rodzaju spółdzielni. Pamiętajcie, żeby wskazać konkretne korzyści wynikające z członkostwa w danej organizacji.

7 Przygotuj 5-minutowe przemówienie, które mógłby wygłosić w Sejmie RP poseł z Twojego okręgu, na temat zrzeszania się w ramach rolniczych spółdzielni produkcyjnych. W swoim tekście oceń działalność tego typu spółdzielni i przedstaw odpowiednie argumenty potwierdzające Twoją opinię.

4 Organizacje społeczno-zawodowe

związki zawodowe | centrale związkowe | dialog społeczny | organizacje pracodawców | samorządy zawodowe | grupy interesu

Art. 12 *Konstytucji RP* gwarantuje obywatelom prawo do tworzenia nie tylko stowarzyszeń, fundacji i spółdzielni, lecz także organizacji reprezentujących interesy różnych kategorii społeczno-zawodowych: związków zawodowych, organizacji pracodawców i samorządów zawodowych. Czym się charakteryzują podmioty z tego drugiego zbioru? Jaką rolę odgrywają w społeczeństwie? Dlaczego często określa się je jako grupy interesu?

Czym są związki zawodowe?

Są to organizacje zrzeszające pracowników, powołane do ich reprezentowania i obrony ich praw oraz interesów ekonomicznych i socjalnych. Często prowadzą one również działalność samopomocową (np. zapewniają wsparcie finansowe strajkującym), edukacyjną (np. organizują kursy zawodowe) i kulturalną.

Związki zawodowe zaczęły się formować w Europie w XIX w. wskutek działań rosnącego w siłę ruchu robotniczego i na fali popularności ideologii socjalistycznej. Duży wpływ na ich rozwój miała także encyklika ***Rerum novarum***, w której papież Leon XIII uznał słuszność robotniczych postulatów dotyczących poprawy warunków pracy i życia oraz prawa do zrzeszania się.

Na ziemiach polskich pierwsze związki zawodowe powstały w uprzemysłowionym zaborze pruskim – szczególnie intensywnie rozwijały się na Górnym Śląsku. Początkowo były to organizacje niemieckie, do których przystępowali również Polacy, jednak pod koniec XIX w. zaczęły się formować struktury związkowe skupiające tylko robotników narodowości polskiej. Po odzyskaniu niepodległości znacznie wzrosła liczba osób zrzeszonych w związkach. Zaczęły one również wywierać coraz większy wpływ na decyzje polityczne – niektóre z ówczesnych organizacji związkowych były powiązane z głównymi ugrupowaniami parlamentarnymi.

Związki zawodowe w Polsce

Konstytucja RP: art. 59

Funkcjonowanie związków zawodowych reguluje *Ustawa o związkach zawodowych*. Zapisano w niej, że są one organizacjami dobrowolnymi i samorządnymi. W swojej działalności pozostają niezależne od pracodawców, administracji państwowej, samorządu terytorialnego i innych podmiotów. Prawo do tworzenia związków zawodowych i wstępowania do nich mają wszystkie osoby, które wykonują pracę zarobkową.

Do zadań tego typu organizacji należy m.in. reprezentowanie pracowników w relacjach z pracodawcami, obrona godności, praw oraz interesów osób zatrudnionych, a także zapewnienie im odpowiednich warunków do pracy i wypoczynku.

Związkom zawodowym przyznano liczne uprawnienia. Podmioty te mogą przede wszystkim:

- zajmować stanowisko w sprawach, które dotyczą wykonywania obowiązków przez pojedynczych pracowników;
- podejmować interwencje w reakcji na przypadki rażącego naruszania praw pracowniczych przez pracodawców;
- przedstawiać pracodawcom żądania dotyczące interesów i praw ogółu zatrudnionych (np. podwyżek, warunków pracy);

- wchodzić w spory zbiorowe z pracodawcami, którzy odrzucają żądania pracownicze, a w ostateczności organizować strajki;
- kontrolować, czy w przedsiębiorstwach są przestrzegane przepisy prawa pracy, w szczególności te dotyczące zasad bezpieczeństwa i higieny;
- uzgadniać z pracodawcami regulaminy pracy, wynagradzania, przyznawania nagród i premiowania, a także plany urlopów.

Jak założyć związek zawodowy?

W Polsce związek utworzyć może grupa co najmniej 10 uprawnionych do tego osób. W pierwszej kolejności muszą one podjąć uchwałę o powołaniu organizacji. Następnie założyciele uchwalają statut związku zawodowego i wybierają komitet założycielski liczący od 3 do 7 osób. Komitet występuje do sądu z wnioskiem o wpisanie organizacji do Krajowego Rejestru Sądowego. Z dniem zarejestrowania związek zawodowy uzyskuje osobowość prawną.

Centrale związkowe

Działalność związku zawodowego może się ograniczać do jednego zakładu pracy. Wiele tego typu organizacji ma jednak charakter ogólnokrajowy. Niektóre z nich działają w bardzo wielu zakładach i w różnych branżach. Związki mogą się również łączyć w zrzeszenia – **federacje**. Z kolei federacje i pojedyncze związki mogą ze sobą blisko współpracować w ramach organizacji międzyzwiązkowych – **konfederacji**.

Federacje i konfederacje oraz niezrzeszone w nich duże i niezależne związki zawodowe są nazywane **centralami związkowymi**. Tego typu organizacjom przysługuje m.in. prawo do opiniowania aktów prawnych związanych z zakresem ich działalności, do uczestniczenia w sporach zbiorowych oraz do kontrolowania, czy prawa pracowników są przestrzegane. W przypadkach naruszenia tych praw centrale mogą występować do właściwego organu władzy publicznej lub do pracodawcy z żądaniem usunięcia nieprawidłowości.

Największe centrale związkowe w Polsce

Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność" (NSZZ „Solidarność") jest największym związkiem w Polsce i zrzesza pracowników z różnych branż. Historia tej organizacji sięga roku 1980, kiedy to robotnicy w Stoczni Gdańskiej i wielu innych zakładach podjęli walkę o respektowanie praw pracowniczych i godne życie w PRL. Przez kolejne 10 lat Solidarność była główną siłą opozycyjną wobec komunistycznych władz. W latach 90. XX w. do jej dorobku odwoływało się wiele nowo utworzonych partii politycznych.

Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ) powstało w 1984 r. z inicjatywy władz PRL jako alternatywa dla NSZZ „Solidarność". W latach 90. XX w. OPZZ wchodziło w skład Sojuszu Lewicy Demokratycznej – koalicji ugrupowań i organizacji lewicowych będącej jedną z głównych sił na krajowej scenie politycznej. OPZZ jest konfederacją – zrzesza kilkadziesiąt organizacji związkowych działających na szczeblu ogólnopolskim, m.in. Związek Nauczycielstwa Polskiego, Związek Zawodowy Górników w Polsce, Związek Zawodowy Anestezjologów.

Forum Związków Zawodowych (FZZ) utworzono w 2002 r. Organizacja ta podkreśla swoją apolityczność i neutralność światopoglądową. W skład FZZ wchodzą m.in. Ogólnopolski Związek Zawodowy Pielęgniarek i Położnych, Federacja Związków Zawodowych Pracowników PKP, Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Policjantów.

Organizacje pracodawców

Konstytucja RP: art. 59

Polskie przepisy umożliwiają zrzeszanie się nie tylko pracownikom, lecz także zatrudniającym ich przedsiębiorcom. Mogą oni tworzyć samorządne organizacje pracodawców, których celem jest obrona ich interesów i praw wobec związków zawodowych i organów władzy państwowej. Funkcjonowanie tych zrzeszeń reguluje ustawa z 1991 r., zapewniająca im niezależność od organów administracji rządowej, samorządu terytorialnego i innych instytucji. Organizacje pracodawców mogą łączyć się w federacje i konfederacje oraz przystępować do międzynarodowych struktur.

Do zadań organizacji pracodawców należą ochrona praw i reprezentowanie interesów (m.in. gospodarczych) wszystkich zrzeszonych w nich podmiotów w relacjach ze związkami zawodowymi oraz z organami władzy państwowej i samorządu terytorialnego. Przepisy zabraniają im natomiast podejmowania jakichkolwiek działań zmierzających do ograniczenia wolności zrzeszania się pracowników w związkach zawodowych albo do przejęcia kontroli nad organizacjami pracowniczymi. Najważniejsze związki pracodawców są reprezentowane w Radzie Dialogu Społecznego (→ zob. opisy obok).

Organizacja pracodawców może zostać powołana przez co najmniej dziesięć podmiotów, np. przez właścicieli dziesięciu przedsiębiorstw – następuje to przez przyjęcie uchwały podczas zgromadzenia założycielskiego. Na tym samym spotkaniu należy również uchwalić statut związku oraz wybrać komitet założycielski liczący co najmniej trzy osoby. Następnie organizacja musi zostać zarejestrowana w Krajowym Rejestrze Sądowym.

Czy wiesz, że...
Organizacje pracodawców – podobnie jak związki zawodowe – są reprezentowane w Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP), która jest powiązana z Organizacją Narodów Zjednoczonych. Głównym celem MOP jest dążenie do zabezpieczenia społecznego pracowników oraz do poprawy warunków ich pracy.

Wybrane organizacje pracodawców w Polsce

Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej (PRP) to najstarsza i największa z tego typu organizacja w Polsce. Powstała w 1989 r. i zrzesza ok. 20 tys. firm, w większości prywatnych. Co roku instytucja ta przyznaje nagrodę Wektory. Otrzymują ją osoby związane z finansami, polityką, mediami lub kulturą, których działalność przynosi szczególne korzyści polskiej gospodarce.

Business Centre Club (BCC) powstał w 1991 r. Na terenie całej Polski w strukturach BCC działają 23 loże regionalne zrzeszające firmy z różnych branż, a także uczelnie wyższe i kancelarie prawne. Do organizacji tej należą również prawnicy, dziennikarze, naukowcy, lekarze, wojskowi. Co roku przyznaje ona nagrodę Lider Polskiego Biznesu. Wyróżnienie to otrzymują firmy, które nie tylko osiągają najlepsze wyniki ekonomiczne, lecz także przestrzegają zasad etyki prowadzenia biznesu oraz angażują się w działalność społeczną.

Związek Rzemiosła Polskiego (ZRP) zrzesza rzemieślników oraz drobnych przedsiębiorców. Za swoje najważniejsze zadania uznaje nauczanie zawodu – należące do niego podmioty szkolą przyszłych pracowników w ok. 100 profesjach – oraz promowanie zasad bezpiecznej pracy. Związek prowadzi również mecenat kulturalny – jest fundatorem Nagrody Literackiej im. Władysława Reymonta.

Rada Dialogu Społecznego

To instytucja powołana do rozwijania współpracy między najważniejszymi uczestnikami rynku pracy. Stanowi ona forum, na którym pracodawcy, pracownicy i rząd prowadzą trójstronne rozmowy. Swoich przedstawicieli w Radzie mają:

- reprezentatywne organizacje związkowe (NSZZ „Solidarność", OPZZ, FZZ),
- reprezentatywne organizacje pracodawców (Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, Konfederacja Lewiatan, Związek Rzemiosła Polskiego, Business Centre Club, Związek Przedsiębiorców i Pracodawców, Federacja Przedsiębiorców Polskich),
- Rada Ministrów.

Głos doradczy w Radzie mają również przedstawiciele Prezydenta RP, Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego i Głównego Inspektora Pracy.

Do ważnych celów tej instytucji należą także wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz praktyczna realizacja zasad partycypacji i solidaryzmu społecznego w zakresie stosunków zatrudnienia. Zasiadający w Radzie reprezentanci pracowników i pracodawców mogą przedkładać rządowi przygotowane wspólnie projekty aktów prawnych dotyczących spraw pracowniczych oraz zwracać się do właściwych ministrów z wnioskami o wydanie nowych regulacji lub o zmianę przepisów obowiązujących.

Organizacje pracodawców i związków zawodowych w Polsce

W Polsce działa ok. 12,5 tys. związków zawodowych oraz 400 organizacji pracodawców – tak wynika z opublikowanych przez GUS w 2019 r. wyników badania dotyczącego uczestników dialogu społecznego.

Aktywne organizacje pracodawców i związki zawodowe w Polsce w 2018 r.

Formy działalności organizacji pracodawców i związków zawodowych w 2018 r.

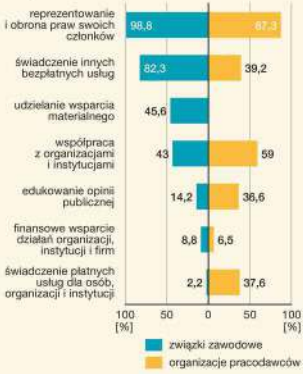

Źródło danych: GUS.

Samorządy zawodowe w Polsce

Konstytucja RP: art. 17

Szczególną formą organizacji zrzeszających osoby prowadzące działalność zarobkową są **samorządy zawodowe**, nazywane również korporacjami zawodowymi. Reprezentują osoby wykonujące **zawody zaufania publicznego**, a więc związane z realizacją zadań publicznych o szczególnym znaczeniu i charakterze. Są one organizacjami **przymusowymi**, co oznacza, że osoba wykonująca dany zawód musi być członkiem konkretnego samorządu. Obecnie w Polsce funkcjonuje kilkanaście korporacji zawodowych (→zob. przykład).

Ich zadaniem jest reprezentowanie interesów oraz ochrona praw danej grupy zawodowej. Mają one również obowiązek dbać o to, aby ich członkowie należycie wykonywali swoją profesję. W związku z tym w ramach takich samorządów funkcjonują **sądy dyscyplinarne**, które rozpatrują przypadki naruszenia zasad pracy w danym zawodzie. Do celów korporacji tego typu należą także dokształcanie zawodowe własnych członków oraz szkolenie **aplikantów**, czyli osób przygotowujących się do wykonywania konkretnej profesji.

Samorządy zawodowe mają określoną strukturę organizacyjną, którą tworzą organy centralne i działające na szczeblu regionalnym. Zasiadające w nich osoby są wyłaniane w wyborach, w których mają prawo uczestniczyć wszyscy członkowie danej korporacji.

Grupy interesu

Scharakteryzowane w tym temacie organizacje można zaliczyć – podobnie jak ruchy społeczne i niektóre organizacje pozarządowe – do **grup interesu** (nacisku). Określa się tak zorganizowane zbiorowości ludzi, którzy dążą do realizacji pewnych wspólnych celów. Powodzenie ich działań jest jednak uzależnione od decyzji organów państwa, dlatego grupy interesu starają się wywierać wpływ na polityków. Tego typu aktywność określa się jako **lobbing**.

Grupy interesu przede wszystkim wyrażają potrzeby i cele różnych środowisk i społeczności. Często jednak ich dążenia są zbieżne z interesem całego społeczeństwa. Grupy tego typu mogą np. przyczyniać się do podniesienia jakości uchwalanego prawa i wzrostu skuteczności działań państwa. Dostarczają bowiem politykom i urzędnikom informacji, które są niezbędne dla rzetelnego poznania konkretnych problemów społecznych.

Działalność grup interesu może jednak mieć także negatywne konsekwencje. Czasami prowadzą one działalność niejawną i wykorzystują nieformalne kanały kontaktu, aby wpływać na polityków. Z tego typu relacji mogą wynikać różne patologie społeczne, np. korupcja, klientelizm. Aby przeciwdziałać tym negatywnym zjawiskom, w wielu państwach wprowadzono przepisy regulujące lobbing, np. w Polsce obowiązuje *Ustawa o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa*.

Przykład

Samorządy zawodowe w Polsce

Samorządy zawodowe w Polsce dzieli się na organizacje reprezentujące osoby, które wykonują profesje:

- prawnicze i związane z egzekwowaniem prawa (samorządy adwokatów, radców prawnych, notariuszy, komorników i kuratorów sądowych; np. Naczelna Rada Adwokacka, Krajowa Rada Radców Prawnych);
- medyczne i pokrewne (samorządy lekarzy, lekarzy weterynarii, aptekarzy, pielęgniarek, położnych, diagnostów laboratoryjnych i psychologów; np. Naczelna Izba Lekarska);
- związane z budownictwem i projektowaniem (samorządy architektów i inżynierów budownictwa; np. Krajowa Izba Architektów);
- powstałe w wyniku rozwoju gospodarki rynkowej (samorządy biegłych rewidentów, doradców podatkowych i rzeczników patentowych; np. Krajowa Izba Doradców Podatkowych).

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

> Art. 20. 1. Organizacja związkowa, reprezentatywna w rozumieniu ustawy o Radzie Dialogu Społecznego, ma prawo występowania z wnioskami o wydanie lub zmianę ustawy albo innego aktu prawnego w zakresie spraw objętych zadaniami związku zawodowego. Wnioski dotyczące ustaw związek kieruje do posłów lub organów mających prawo inicjatywy ustawodawczej. W przypadku aktów prawnych niższego rzędu wnioski kieruje się do organów uprawnionych do ich wydania.
> 2. Organ państwowy, do którego został skierowany wniosek, obowiązany jest w terminie 30 dni przedstawić związkowi zawodowemu swoje stanowisko, a w razie negatywnego stanowiska – także jego uzasadnienie.
>
> *Źródło: Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych.*

a) Scharakteryzuj rolę organizacji związkowych w procesie stanowienia prawa.

b) Rozstrzygnij, czy organy, którym przysługuje inicjatywa ustawodawcza, mają obowiązek uwzględnić postulaty związku zawodowego dotyczące kształtu regulacji prawnych.

2 Podaj przykłady podejmowanych przez związki zawodowe działań, które mają na celu obronę interesów pracowników zatrudnionych w przedsiębiorstwie.

3 Sporządź półstronicową notatkę, w której scharakteryzujesz wybraną polską centralę związkową. Skorzystaj z dostępnych źródeł.

4 Wskaż dwie cechy, którymi wyróżniają się samorządy zawodowe na tle innych organizacji omówionych w temacie 3.

5 Odszukaj w internecie statut jednej z organizacji zrzeszających pracodawców. Na podstawie tego dokumentu przedstaw cele i zadania, które ona realizuje.

6 Sformułuj argument i kontrargument do tezy: „Lobbing w pozytywny sposób wpływa na działalność polityków". Użyj wyrażenia „grupa interesu" i wyjaśnij jego znaczenie. Możesz skorzystać z dostępnych źródeł informacji.

★ **7** Podzielcie się na dwie drużyny. Osoby z pierwszego zespołu wcielą się w przedstawicieli związku zawodowego, a członkowie drugiej grupy – w reprezentantów organizacji pracodawców. Przygotujcie się do negocjacji dotyczących wysokości wynagrodzeń w przedsiębiorstwie.

Projekt edukacyjny

- Strona związkowa opracowuje argumenty za wprowadzeniem podwyżki płac.
- Strona pracodawcy gromadzi kontrargumenty dotyczące kondycji finansowej przedsiębiorstwa i sytuacji na rynku pracy.

Po zakończeniu przygotowań przeprowadźcie merytoryczną dyskusję, w której doprowadzicie do porozumienia satysfakcjonującego zarówno dla pracowników, jak i dla pracodawcy.

8 Wyjaśnij, czym jest Rada Dialogu Społecznego. Podaj przykłady organizacji, które mają w niej przedstawicieli, oraz wymień przysługujące im w związku z tym uprawnienia.

Podsumowanie

1 Społeczeństwo obywatelskie

- **Społeczeństwo obywatelskie** – zbiorowość, której członkowie na wiele sposobów działają w różnych obszarach życia publicznego, aby zrealizować określone cele. Podejmują oni aktywność z własnej inicjatywy i niezależnie od organów władzy państwowej. Do społeczeństwa obywatelskiego zalicza się wszystkie organizacje społeczne powołane przez obywateli.
- **Funkcje społeczeństwa obywatelskiego:**
  - realizacja zadań społecznych znajdujących się poza sferą działania władzy publicznej;
  - kontrolowanie decyzji i działań instytucji i organów państwowych;
  - umożliwianie różnym grupom społecznym wyrażania i realizacji własnych interesów;
  - ochrona życia prywatnego obywateli przed nadmierną ingerencją ze strony państwa;
  - stwarzanie obywatelom możliwości aktywnego działania w sferze publicznej.
- **Ruch organicznikowski** – nurt w polskiej myśli społecznej uformowany w drugiej połowie XIX w. Celem jego przedstawicieli było odnalezienie skutecznego sposobu walki o przetrwanie narodu polskiego pod zaborami. Inicjowali oni pracę organiczną, która obejmowała każdą formę legalnego, oddolnego działania przyczyniającego się do zachowania polskiej tożsamości w okresie bez suwerennego państwa.

2 Organizacje pozarządowe

- **Organizacje pozarządowe (NGO)** – organizacje niezależne od organów władzy publicznej i samorządu terytorialnego, nienastawione w swojej działalności na osiąganie zysków. Funkcjonują dzięki pracy wolontariuszy. Najczęściej przybierają formę stowarzyszenia lub fundacji. Ogół organizacji pozarządowych określa się jako trzeci sektor.
- **Sektory działalności społeczno-gospodarczej w państwie**

I sektor (państwowy)	II sektor (rynkowy)	III sektor (pozarządowy)
Organy władzy państwowej i samorządowej oraz podlegające im instytucje administracji publicznej.	Prywatne przesiębiorstwa, a także inne instytucje działające w celach zarobkowych.	Organizacje pozarządowe, przede wszystkim stowarzyszenia i fundacje, działające *non profit*.

- **Stowarzyszenie** – dobrowolne i trwałe zrzeszenie obywateli działające w celach niezarobkowych. Jego członkowie samodzielnie określają własne cele, program działania oraz strukturę organizacyjną. Stowarzyszenie może złożyć co najmniej 7 osób, które opracowują jego statut.
- **Stowarzyszenie zwykłe** – uproszczona forma stowarzyszenia, która nie posiada osobowości prawnej. Organizację taką mogą utworzyć co najmniej trzy osoby, które uchwalają regulamin jej działalności.
- **Fundacja** – instytucja powołana do realizacji ważnych celów społecznych i działająca dzięki wykorzystaniu majątku przekazanego przez fundatora.
- **Organizacja pożytku publicznego (OPP)** – organizacja pozarządowa o specjalnym statusie, działająca na rzecz całego społeczeństwa lub określonej grupy społecznej, której członkowie znajdują się w trudnej sytuacji życiowej. Aby uzyskać status OPP, dana instytucja musi spełnić wymagania określone w *Ustawie o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*.

- **Think tanki** – instytucje prowadzące badania i analizy, a następnie opracowujące na podstawie uzyskanych wyników rozwiązania dotyczące różnych obszarów funkcjonowania państwa. Szczególnie prężnie działają w krajach anglosaskich.

3 Spółdzielczość

- **Spółdzielczość** – forma działalności społeczno-gospodarczej prowadzonej przez grupę ludzi dążących do realizacji wspólnych celów.
- **Spółdzielnia** – dobrowolne zrzeszenie, które prowadzi działalność gospodarczą w interesie swoich członków. Głównym celem spółdzielni jest zaspokajanie potrzeb ekonomicznych uczestniczących w niej osób. Zarządzają nią w sposób demokratyczny wszyscy członkowie, a jej majątek jest ich wspólną własnością.
- Spółdzielnie działają zgodnie z zasadami:
  - współpracy,
  - współdziałania i solidaryzmu społecznego,
  - dążenia do efektywności ekonomicznej.
- **Rodzaje spółdzielni w Polsce:** spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe (SKOK), banki spółdzielcze, spółdzielnie kółek rolniczych (SKR), spółdzielczość gminna Samopomoc Chłopska, spółdzielnie mieszkaniowe, spółdzielnie pracy, spółdzielcze grupy producentów rolnych, spółdzielczość spożywców Społem, spółdzielnie socjalne, spółdzielnie inwalidów i niewidomych, spółdzielnie uczniowskie, spółdzielnie mleczarskie, spółdzielnie rzemieślnicze, spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie.

4 Organizacje społeczno-zawodowe

- **Związki zawodowe** – organizacje zrzeszające pracowników, powołane do ich reprezentowania oraz do obrony ich praw i interesów ekonomicznych i socjalnych. Często prowadzą one również działalność samopomocową (np. zapewniają wsparcie finansowe strajkującym), edukacyjną i kulturalną. Zgodnie z *Ustawą o związkach zawodowych* są one organizacjami dobrowolnymi, samorządnymi i niezależnymi.
- **Centrale związkowe** – organizacje zrzeszające związki zawodowe. Do największych centrali związkowych w Polsce należą:
  - Niezależny Samorządny Związek Zawodowy (NSZZ) „Solidarność",
  - Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ),
  - Forum Związków Zawodowych (FZZ).
- **Organizacje pracodawców** – zrzeszenia, których celem jest obrona interesów i praw przedsiębiorców wobec związków zawodowych i organów władzy państwowej. Są one samorządne i niezależne od administracji rządowej, samorządu terytorialnego i innych instytucji.
- **Samorządy zawodowe** – zrzeszenia, które reprezentują osoby wykonujące zawody zaufania publicznego, związane z realizacją zadań publicznych o szczególnym znaczeniu i charakterze. To organizacje przymusowe – osoba wykonująca daną profesję musi być członkiem konkretnego samorządu.
- **Rada Dialogu Społecznego** – instytucja powołana do rozwijania współpracy między najważniejszymi uczestnikami rynku pracy. Stanowi ona forum, na którym pracodawcy, pracownicy i rząd prowadzą trójstronne rozmowy.
- **Grupy interesu** – zorganizowane zbiorowości ludzi dążących do realizacji pewnych wspólnych celów. Aby je osiągnąć, starają się różnymi sposobami wpływać na polityków sprawujących władzę, czyli uprawiają lobbing. Grupy interesu wyrażają potrzeby określonych środowisk i społeczności, często jednak ich dążenia są zbieżne z interesem całego społeczeństwa.

Sposób na zadania

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Elektoraty ugrupowań politycznych*	Badani uważający, że ludzie tacy jak oni mają wpływ...			Badani niemający poczucia wpływu na sprawy publiczne
	...na sprawy zarówno miasta lub gminy, jak i kraju	...tylko na sprawy miasta lub gminy	...tylko na sprawy kraju	
	w procentach			
Lewica	51	27	0	22
Konfederacja Wolność i Niepodległość	40	20	3	38
Koalicja Obywatelska	29	33	3	35
Prawo i Sprawiedliwość (wraz z Solidarną Polską i Porozumieniem)	35	17	7	42
Polska 2050 Szymona Hołowni	29	27	2	42
Niezdecydowani	29	23	3	45
Niezamierzający głosować	17	16	3	63
Ogół badanych	28	22	4	46

* Wyróżnione na podstawie deklaracji badanych dotyczących udziału w ewentualnych wyborach do Sejmu oraz poparcia konkretnego ugrupowania. W zestawieniu pominięto potencjalne elektoraty PSL-Koalicji Polskiej oraz Kukiz'15 ze względu na zbyt małą liczbę badanych deklarujących poparcie dla tych ugrupowań.

Źródło danych: badanie CBOS.

1.1. Rozstrzygnij, wyborcy której partii uwzględnionej w tabeli prezentują najsilniej rozwinięte poczucie podmiotowości obywatelskiej. Uzasadnij odpowiedź, odwołując do zaprezentowanych wyników badania.

1.2. Rozważ, czy występuje zależność między poglądami politycznymi obywateli a ich przekonaniem o własnym wpływie na sprawy publiczne. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Wskazówki

1.1. Zauważ, że polecenie składa się z dwóch elementów – na podstawie wyników badania najpierw musisz dokonać rozstrzygnięcia, a następnie uzasadnić swoją odpowiedź. Pamiętaj o różnicy między pojęciami „procent" i „punkt procentowy". Przypomnij sobie również znaczenie terminów „podmiot" i „podmiotowość", których zrozumienie jest kluczowe dla właściwego wykonania zadania. Następnie ustal – po analizie danych z tabeli – na jaką partię głosują ankietowani, którzy najczęściej są przekonani o swoim wpływie na sprawy publiczne, czyli prezentują podmiotowość obywatelską na najwyższym poziomie.

1.2. Podziel ugrupowania wymienione w tabeli na liberalne i konserwatywne (albo na prawicowe, centrowe i lewicowe). Sprawdź, czy między wyborcami partii z wyodrębnionych grup występują wyraźne różnice dotyczące poczucia wpływu na sprawy publiczne. Pamiętaj o uzasadnieniu odpowiedzi.

Odpowiedź

1.1. Rozstrzygnięcie: elektorat Lewicy.

Uzasadnienie: 51% badanych zwolenników Lewicy uważa, że może wpływać na sprawy publiczne na szczeblach zarówno centralnym, jak i lokalnym. Tylko 22% lewicowych wyborców ma poczucie, iż praktycznie nic od nich nie zależy – tak w skali ogólnopaństwowej, jak w ich najbliżej okolicy. Wśród elektoratu pozostałych partii funkcjonujących na polskiej scenie politycznej odsetek osób przekonanych o własnej sprawczości w sferze publicznej jest wyraźnie mniejszy.

1.2. Przykładowa odpowiedź: Nie występuje zależność między poglądami politycznymi obywateli a ich poczuciem wpływu na sprawy publiczne.

Przykładowe uzasadnienie: Wysoki odsetek osób przekonanych o własnym wpływie na sprawy publiczne odnotowano wśród wyborców zarówno ugrupowania lewicowego i liberalnego w kwestiach światopoglądowych (Lewica), jak i partii prawicowej i konserwatywnej (Konfederacja Wolność i Niepodległość). Brak związku między poglądami a poczuciem sprawczości można również stwierdzić po analizie wyników świadczących o niskim poziomie podmiotowości obywatelskiej – mały odsetek badanych wyrażających przekonanie o własnym wpływie na życie zbiorowe stwierdzono w elektoratach zarówno liberalnym (Polska 2050 Szymona Hołowni), jak i konserwatywnym (Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska, Porozumienie).

Zadania powtórzeniowe

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 2.

O dwóch organizacjach działających w Polsce

A. […] [Organizacja skupia] ponad 4100 firm zatrudniających w sumie ponad 1 mln osób. Jesteśmy członkiem Rady Dialogu Społecznego. […] mamy przedstawicielstwo w Brukseli i należymy do Business Europe – największej europejskiej organizacji reprezentującej interesy przedsiębiorców […] wobec Komisji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego i innych instytucji UE. Skutecznie zabiegamy o lepsze prawo dla polskich przedsiębiorców, dbamy o ich wizerunek. Monitorujemy bariery dla przedsiębiorczości i przygotowujemy własną ekspertyzę makroekonomiczną.

B. […] [24 listopada] 1984 r. przedstawiciele […] zgromadzeni w Bytomiu powołali do życia [organizację] […]. Ten akt założycielski kończył pierwszy, niezwykle trudny etap odradzania się ruchu związkowego po wprowadzeniu stanu wojennego. […] [Opisywany podmiot] aktywnie włączył się do prac Europejskiej Konfederacji […]. Byliśmy obecni zarówno na posiedzeniach plenarnych, jak i na demonstracjach, chociażby w Lublanie w kwietniu 2008 r., gdzie [wystąpiliśmy] […] ramię w ramię z całą związkową Europą na rzecz godnej płacy, czy rok później w Berlinie i Pradze pod hasłem: „Walczymy z kryzysem. Po pierwsze człowiek".

2.1. Określ, jakiego typu organizacje zostały przedstawione w przytoczonych fragmentach.

2.2. Porównaj opisane w tekście podmioty. Uwzględnij informacje o tym, kogo one reprezentują oraz jaki jest zakres ich działalności.

Zadanie 3.

Fragment aktu prawnego

Art. 1.
1. […] [Organizacja ta] jest dobrowolną i samorządną organizacją ludzi pracy, powołaną do reprezentowania i obrony ich praw, interesów zawodowych i socjalnych.
2. […] [Ten typ organizacji] jest niezależny w swojej działalności statutowej od pracodawców, administracji państwowej i samorządu terytorialnego oraz od innych organizacji.
3. Organy państwowe, samorządu terytorialnego i pracodawcy obowiązani są traktować jednakowo wszystkie […] [tego typu organizacje].

3.1. Wskaż właściwe dokończenie zdania.

Organizacja opisana w cytowanym akcie prawnym to
A. spółdzielnia socjalna.
B. związek zawodowy.
C. organizacja pożytku publicznego.
D. spółdzielnia pracy.

3.2. Wymień trzy najważniejsze cechy organizacji opisanej w zacytowanym artykule.

Zadanie 4.

O społeczeństwie obywatelskim w Polsce

Biorąc pod uwagę stawianą nieco więcej niż dekadę temu pesymistyczną diagnozę „społecznego bezruchu" […], czyli niskiej aktywności obywatelskiej Polaków w sferze publicznej, można stwierdzić, że od kilku przynajmniej lat przeżywamy kolejną falę rozkwitu społecznej aktywności w ramach szeroko pojmowanego społeczeństwa obywatelskiego. Przyjmuje ona rozmaite postaci: od inicjatyw nieformalnych, przez mniej czy bardziej zinstytucjonalizowane ruchy społeczne, aż po aktywność zinstytucjonalizowaną w ramach NGO. […]
Na społeczny aktywizm, szczególnie zaś na sposoby i strategie działania ruchów społecznych, zwykło się patrzeć z perspektywy określonych praktyk – czy też rytuałów – partycypacyjnych, tak różnorodnych jak praktyki samopomocowe i samoorganizacyjne, wytwarzanie „sfer autonomicznych", uczestnictwo w zgromadzeniach i demonstracjach, sygnowanie [podpisywanie] listów protestacyjnych, rozmaite praktyki legalistyczne, by wymienić te najbardziej oczywiste. Wszystkie one tworzą dość standardowy repertuar polityk protestu, czy to radykalnych, czy reformistycznych.

Źródło: *Społeczeństwo obywatelskie w teorii i praktyce*, red. R. Boguszewski.

4.1. Wyjaśnij, co autor tekstu określił za pomocą wyrażenia „społeczny bezruch".

4.2. Rozważ, do jakich aktywności podejmowanych przez Polaków w ostatnich latach może się odnosić użyte w tekście wyrażenie „polityki protestu". Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Polityka

1. Istota polityki
2. Myśl polityczna
3. Totalitaryzm
4. Demokracja
5. Współczesna demokracja – problemy i zagrożenia
6. Kultura polityczna
7. Wspólnota polityczna

1 Istota polityki

definicje polityki | koncepcje polityki | politykierstwo

W mediach zagadnienia związane z polityką zajmują, ze względu na jej znaczenie i wpływ na życie każdego człowieka, jedno z najważniejszych miejsc, a często wręcz miejsce centralne. Równocześnie w społeczeństwie polityka jest postrzegana raczej negatywnie, a politycy z reguły nie cieszą się zbyt dużym zaufaniem. Z czego wynika takie nastawienie opinii publicznej? Czy można jednoznacznie określić istotę polityki? A może należy ją traktować jako zbiór różnych zjawisk? Jaka jest różnica między polityką a polityki erstwem?

Czym jest polityka?

W sposób najbardziej ogólny politykę można zdefiniować jako działania związane z funkcjonowaniem państwa, w tym podejmowanie decyzji ważnych dla obywateli i sprawowanie rządów. Pojęcie to pojawiło się już w starożytnej Grecji, gdzie słowem *politiká* określano sprawy dotyczące *polis* (miast-państw będących wspólnotami obywateli). W starożytności podjęto także pierwsze próby opisania zjawisk politycznych.

Definicje polityki

Na przestrzeni wieków powstało wiele różnych definicji polityki. Postrzeganie tej dziedziny życia publicznego zmieniało się w zależności od okoliczności historycznych, od przeobrażeń w funkcjonowaniu i strukturze społeczeństw, a także od panujących w danej epoce poglądów na rolę państwa i obywateli. W starożytności i w średniowiecznej myśli chrześcijańskiej podkreślano etyczny wymiar polityki – miała ona służyć realizacji zasad sprawiedliwości oraz dobra wspólnego. Od czasów nowożytnych częściej wskazuje się na to, że jej istotą jest walka o władzę, czyli o udział w sprawowaniu rządów w państwie (→ zob. przykład).

Współcześnie badacze uważają, że nie można sformułować jednej uniwersalnej definicji polityki, gdyż jest ona dziedziną zbyt złożoną, obejmującą wiele bardzo różnych zjawisk, podmiotów i relacji między nimi. Dlatego obecnie przedstawia się raczej kilka głównych **koncepcji**, wyodrębniających i wyjaśniających najważniejsze aspekty życia politycznego.

Przykład

Wybrane definicje polityki

- Arystoteles (IV w. p.n.e.) → Polityka to sztuka rządzenia państwem, której celem jest realizacja dobra wspólnego obywateli.
- św. Tomasz z Akwinu (XIII w.) → Polityka to kierowanie sprawami społeczeństwa w sposób zapewniający realizację dobra wspólnego.
- Niccolò Machiavelli (XV/XVI w.) → Polityka to dążenie do zdobycia i utrzymania władzy.
- Karol Marks (XIX w.) → Polityka to walka robotników z wyzyskiem i uciskiem ze strony klas posiadających (tzw. walka klasowa), a także walka o sprawowanie władzy w państwie.
- Max Weber [czyt.: maks weber] (XIX/XX w.) → W szerokim rozumieniu polityka to wszelkie czynności o charakterze kierowniczym, a w wąskim – działania mające na celu zdobycie udziału we władzy, podejmowane przez różne grupy w państwie lub przez państwa na arenie międzynarodowej.

Współczesne koncepcje polityki

Koncepcje polityki zostały sformułowane na podstawie wyników licznych badań przeprowadzonych przez politologów, prawników, socjologów, historyków. Odwołują się również do definicji sformułowanych w przeszłości.

Koncepcja klasyczna

- Polityka jest przede wszystkim **sztuką zarządzania państwem**. Takie podejście opiera się na myśli politycznej Arystotelesa. Zgodnie z tą koncepcją polityka koncentruje się wokół takich zagadnień, jak funkcjonowanie państwa i jego ustrój, podejmowanie i egzekwowanie decyzji przez organy państwowe.
- Celem polityki powinna być realizacja wspólnego dobra obywateli, co wymaga rozwagi w podejmowaniu decyzji. Dlatego osoby pełniące najważniejsze funkcje w państwie powinny posiadać odpowiednie wiedzę, umiejętności i predyspozycje osobowościowe.

Koncepcja koercyjna

- Istotą polityki jest **regulowanie przez państwo relacji między ludźmi**. Jego instytucje wykonują to zadanie za pomocą różnych narzędzi, w tym także za pomocą środków przymusu. Dzięki temu możliwa jest realizacja głównego celu funkcjonowania państwa, który polega na utrzymywaniu porządku publicznego oraz zapewnianiu bezpieczeństwa obywatelom.
- Stosowanie przymusu powinno odbywać się według ściśle określonych reguł: mogą się nim posługiwać – w granicach określonych przez prawo – tylko legalnie wyłonione organy władzy.

Koncepcja konsensualna

- Polityka jest **sztuką osiągania kompromisu**. Umożliwia ona pokojowe rozwiązywanie konfliktów między różnymi grupami, dzięki czemu przyczynia się do ograniczenia przemocy w społeczeństwie.
- Koncepcja ta opiera się na założeniu, że w ramach państwa różne grupy dążą do pewnych wspólnych celów: porządku publicznego, sprawiedliwości, wolności, bezpieczeństwa i równowagi społecznej. Warunkami ich osiągnięcia są współpraca i porozumienie.

Koncepcja konfliktowa

- Polityka jest **sferą rywalizacji i ciągłych konfliktów** między różnymi grupami o sprzecznych interesach. Kluczowymi aspektami życia politycznego są więc konkurencja, agresja, walka i przemoc.
- Koncepcja ta odwołuje się do tych teorii naukowych, według których człowiek jest z natury agresywny, skłonny do konfliktów. Nawiązuje też do definicji polityki przedstawionej przez Karola Marksa.

Polityka bez ideologii

- Polityka jest przede wszystkim **walką o zdobycie poparcia wyborców**. Istotę tej teorii oddaje stwierdzenie, że polityka to sztuka bycia wybieranym.
- Zgodnie z tą koncepcją działania polityków poprzedza kalkulacja, jakie postulaty czy decyzje pozwolą zdobyć najwięcej głosów. Stąd politycy często rezygnują z własnych przekonań i głoszą poglądy neutralne lub podzielane przez większość. Czasami przyjmują rolę arbitra w sporach między różnymi grupami społecznymi.

Konflikty polityczne

Są one nieodłącznym elementem życia publicznego. **Konflikt polityczny** to stan napięcia i walki między co najmniej dwoma podmiotami polityki, np. między partiami politycznymi, organami władzy, grupami społecznymi, organizacjami pozarządowymi. Przyczynami konfliktów mogą być:

- sprzeczne interesy osób lub grup,
- odmienne systemy wartości wyznawanych przez strony,
- różnice w poglądach na temat organizacji państwa i życia społecznego.

Strony sporu mogą np. rywalizować o władzę w państwie, dążyć do wprowadzenia zmian korzystnych dla siebie, a niekorzystnych dla innych grup, lub do narzucenia innym preferowanych przez siebie rozwiązań. Drogą do osiągnięcia tych celów jest **walka polityczna**, w której uczestnicy starają się pokazać, że to oni mają rację, oraz pozyskać jak największą liczbę zwolenników.

Przebieg konfliktu zależy w dużej mierze od strategii przyjętych przez strony. Przeciwnicy mogą zdecydować się na podjęcie działań **destrukcyjnych**, które powodują narastanie wzajemnej wrogości. Mogą jednak także inicjować działania **konstruktywne**, prowadzące do złagodzenia napięcia, a nawet do rozwiązania sporu (→ zob. tabelę poniżej).

Kompromis polityczny

Obywatele zwykle oczekują, że politycy będą unikać eskalowania konfliktów i dążyć do ich rozwiązania w sposób korzystny dla państwa i społeczeństwa. Spory polityczne często są rozstrzygane dzięki **kompromisowi**, czyli porozumieniu osiągniętemu w wyniku rezygnacji każdej ze stron z części własnych roszczeń.

Aby kompromis mógł okazać się trwały, wcale nie musi polegać na tym, że obie strony w równym stopniu rezygnują ze swoich postulatów. Bardzo często jest on bardziej korzystny dla jednej z nich, zazwyczaj tej silniejszej. Druga strona przestrzega go jednak, ponieważ np. jest przekonana, że nie była w stanie uzyskać więcej, lub obawia się zupełnej porażki.

Zdarzają się takie konflikty, w których nie jest możliwe wypracowanie rozwiązania pośredniego. W tej sytuacji strony mogą zawrzeć kompromis w formie wymiany koncesji. Koncesja polega na tym, że każda ze stron dokonuje pewnych ustępstw, jednak dotyczą one różnych obszarów. Przykładowo, ugrupowania polityczne A i B zawierają porozumienie, zgodnie z którym partia B rezygnuje z wystawienia własnego kandydata na ważne stanowisko i zgadza się poprzeć kandydata partii A. W zamian za to partia A zobowiązuje się poprzeć rozwiązania prawne, które chciałaby wprowadzić w życie partia B.

Strategie postępowania w sporach politycznych

Strategie destrukcyjne	Strategie konstruktywne
• Presja psychologiczna, polegająca np. na wysuwaniu żądań, demonstrowaniu siły, formułowaniu gróźb. • Ataki słowne: szyderstwa, oskarżenia itp. • Podstęp i manipulacje, np. rozpowszechnianie fałszywych informacji. • Dominacja: siłowe uniemożliwianie przeciwnikowi podjęcia działania. • Bierny opór – fizyczne przeciwstawianie się działaniom przeciwników bez używania przemocy, np. okupacja pomieszczeń lub budynków, blokowanie ulicy. • Agresja fizyczna, np. pobicia, niszczenie własności.	• Dyskusja – wymiana opinii na dany temat oraz przedstawienie postulatów obu stron pozwalające ustalić rozbieżności w poglądach i pomagające w poszukiwaniach rozwiązania. • Kompromis – porozumienie oparte na wzajemnych ustępstwach. • Kooperacja – współdziałanie mające na celu odnalezienie sposobu zaspokojenia potrzeb skonfliktowanych stron. • Poszukiwanie wspólnych poglądów, postulatów i celów, których realizacja mogłaby zjednoczyć strony sporu. • Powstrzymywanie się przed stosowaniem strategii destrukcyjnych.

O TYM SIĘ MÓWI!

Polityka a politykierstwo

Zgodnie z powszechnym przekonaniem uprawianie polityki powinno polegać na konstruktywnych działaniach na rzecz społeczeństwa, a politycy powinni być ludźmi kompetentnymi i odpowiedzialnymi. Jednak rzeczywistość często odbiega od tych oczekiwań, czego dowodzi zjawisko politykierstwa.

Obraz kręgów rządzących i establishmentu [elity społecznej] w powieści *[Kariera Nikodema Dyzmy* Tadeusza Dołęgi-Mostowicza] jest dokładnym zaprzeczeniem autentyczności [...] polityki, jej reprezentatywności społecznej, programowości [...] czy kompetencji. [...]

„Polityków" z kręgu Dyzmy wyróżnia niezdolność do reprezentowania jakiejkolwiek klasy, warstwy, grupy zawodowej. Ich baza to co najwyżej grupka protektorów, kolegów, krewnych i klientów. Nikt ich nie powołał, nie wybrał (wybierają i mianują sami siebie), nikt ich nie kontroluje, nie służą nikomu – jeśli tym kimś miałaby być określona wielka grupa społeczna. Ale też nie problemy społeczne są przedmiotem ich fascynacji i wysiłków; nie oczekiwania społeczne określonych grup; nie obowiązek rozwiązywania określonych zadań przypisany do takich czy innych stanowisk, lecz wyłącznie układy, koneksje, personalne roszady, mikroklimat zamkniętego kręgu. [...]

Jako zarządcy są ewidentnie nieudolni, niekompetentni, bezradni; są zagubionymi, lecz agresywnymi w obronie swojego statusu nieudacznikami. [...] Będąc dłużnikami społeczeństwa, dla którego nic jeszcze nie zdążyli zdziałać [...], zaczynają, przeciwnie, siebie traktować jako dobroczyńców i wierzycieli, społeczeństwo zaś jako dłużnika. Prywata łączy się z megalomanią i narcyzmem. Polityka jest uważana za narzędzie do utrwalania własnego uprzywilejowania. [...] Polityce nadaje się tu wymiar dworski, salonowo-towarzyski i zarazem klikowy. Jej treścią staje się życie wewnętrzne (rzec by można towarzyskie) światka polityków oraz elit i półświatków z nim powiązanych, dodających mu lub szukających w nim świetności i splendoru. A jaki świat jest w tym mikroświatku nieobecny? Realne społeczeństwo. [...]

Polityka zostaje w ten sposób zredukowana do politykierstwa. Wypełniają ją i wyczerpują niemal w całości małostkowe ambicje, animozje, dąsy, pretensje, misterne intrygi i dziecinnie prymitywne granie na nosie. Cała energia zostaje włożona w to, by kogoś nie dopuścić, utrącić itd., w działania w zupełnym oderwaniu od materii społecznej. [...]

Politykierstwo to szczególny, patologiczny styl działania, którego koronne cechy można opisać następująco:

1. Samowystarczalność [...] wyobcowanego mikroświata. Politycy (a raczej pseudopolitycy) wystarczają samym sobie. W więziach i stosunkach wzajemnych upatrują wystarczających racji do istnienia w swoich rolach, jedynych pobudek do działania, jedynych poważnie traktowanych źródeł informacji i wiedzy.
2. Patologiczna forma przyrodzonej polityce stronniczości [...]. Podtrzymywanie, forsowanie i dowodzenie własnej racji za wszelką cenę [...].

Współczesne życie polityczne (a bodaj i to ówczesne, z epoki, gdy powieść powstała) dostarcza znacznie bogatszego repertuaru form pseudopolityki niż ten, który zajął autora powieści [...]. Zwłaszcza dziś, w dobie kultury masowej i coraz silniejszej politycyzacji życia społecznego jej obecność ma charakter znacznie bardziej ostentacyjny, wręcz spektakularny. Objawia się w rozroście rytuałów ideologicznych [...], a nade wszystko w intensyfikacji cyklów hałaśliwej reklamy, a następnie wzajemnej demaskacji i autodyskredytacji [...], w natężeniu karczemnych kłótni, publicznego prania brudów, nagonek, donosów publicznych; w erupcjach skandali i afer, w niesmacznych formach politycznej mściwości [...]. Taka przepolitycznione do granic niemożliwości polityka niczego jednak nie kształtuje i nie zmienia społecznie. To tylko [...] [działalność] mikroświatka zbędnych ludzi, w tym zaledwie ocierających się o politykę, a w gruncie rzeczy apolitycznych, oraz pseudopolityków i politykierów.

Źródło: M. Karwat, *O karykaturze polityki*.

? Wyjaśnij – na podstawie informacji zawartych w tekście – na czym polega politykierstwo.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W mowie pospolitej takie słowa, jak „polityka", „polityczne" czy „polityk", są używane w różnych, często dziwnych znaczeniach. Oto minister udzielający wywiadu w audycji […] rozgłośni radiowej stwierdza, że kiedy przestanie pełnić ten urząd, zajmie się polityką. Gdyby go zapytano, czym się zajmuje, będąc członkiem rządu, odpowiedziałby prawdopodobnie, że zarządzaniem, administrowaniem lub działalnością kierowniczą, dodając być może, iż jest to różna od polityki sfera aktywności społecznej. O innym członku gabinetu wypowiedziano się – także w radiu – że „nie jest politykiem, jest ekspertem na stanowisku wiceministra, patrzy przez pryzmat analiz i procedur i jest rozczarowany oporem politycznym". Takie postrzeganie problemu koresponduje głównie z ukształtowanym od dawna przeciwstawieniem „rządów polityków" „rządom technokratów", czyli tzw. apolitycznych specjalistów z danych dziedzin wiedzy, powoływanych w zamyśle po to, aby wyciągnąć państwo z kłopotów, do czego niezdolni są skłóceni ze sobą politycy. Ba! Czasami przeciwstawia się im [politykom] wręcz zbawców, mężów opatrznościowych. Bernard Crick [czyt.: krik] zwrócił uwagę, że „w roku 1958 wielu Francuzów, żarliwych obrońców republiki, twierdziło, że generał de Gaulle [czyt.: de gol] ratuje naród francuski przed politykami".

Kiedy jednak parlamentarzysta mówi, iż jest posłem apolitycznym, brzmi to już nader egzotycznie […]. Trzymając się tej maniery, także inni (politycy?) ubolewali w dyskusji telewizyjnej, że „wybory samorządowe były upolitycznione" […]. W tych przypadkach słowa „apolityczne", „polityczne" i „upolitycznione" utożsamia się z wyrazami „niepartyjne", „partyjne" i „upartyjnione". Innymi słowy, chodzi tu o przeciwstawienie tzw. polityków niezależnych (lub nieuwikłanych w brudną politykę) partyjniakom i różnorodnym hochsztaplerom.

Do kuriozalnych zaliczyć należy również zarzuty wypowiadane przez jednych posłów wobec drugich – i to z nutką pogardliwego oburzenia, takie jak: „Panie pośle, to są argumenty polityczne, proszę używać merytorycznych", czy: „Ta demonstracja jest organizowana z pobudek politycznych". Tutaj politycy […] „oskarżają się nawzajem o prowadzenie gry politycznej", a więc, innymi słowy, o uprawianie polityki, i w rezultacie dochodzi do paradoksalnego nawoływania do odpolitycznienia polityki. W tym znaczeniu to, co polityczne, traktowane jest jako czynione w złej wierze, czyli nie w celu rozwiązania nabrzmiałego problemu społecznego czy gospodarczego, lecz [dla] osiągnięcia korzyści własnej, a przede wszystkim [dla] zdobycia lub utrzymania władzy w państwie, „po to, by rozkoszować się poczuciem prestiżu, jakie ona daje", jak pisał M. Weber.

Źródło: A. Czajowski, *Polityka w pięciu odsłonach. Metatypologia zjawiska.*

a) Wyjaśnij, na czym polega sposób rozumienia pojęcia „polityka" przedstawiony w tekście.

b) Podaj, do których definicji i koncepcji polityki nawiązuje sposób jej rozumienia omówiony w artykule. Uzasadnij odpowiedź.

c) Czy rozumienie polityki zanalizowane w tekście jest rozpowszechnione w Waszym otoczeniu? Przedyskutujcie ten problem na forum klasy.

! 2 Uzasadnij stwierdzenie, że polityka jest zjawiskiem wieloaspektowym. Odwołaj się do poznanych definicji i koncepcji polityki.

! 3 Wyjaśnij, na czym polega zasadnicza różnica między polityką a politykierstwem. Odwołaj się do tekstu na s. 49.

4 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Niewątpliwie współczesna polityka jest festiwalem wrogości. Polityk bez wrogów traci tożsamość. Politycy, nie mając innych atutów: […] programów, zrealizowanych planów, sukcesów itp., skutecznie budują swoją pozycję tylko lub przede wszystkim poprzez wskazanie, że inni są gorsi. […] Politycy prześcigają się zatem w przekonaniu odbiorców, że alternatywą dla nich […] jest nieprzejednany wróg społeczny. Tworzy to sytuację dychotomiczną: „my" (nawet jeśli niedoskonali – to nie tacy źli) i „oni" (uosobienie wszelkich złych intencji, zaprzedania, szkodliwości). […]

Politycy, strojąc srogie miny, wytaczają najcięższe działa oskarżeń wobec swych politycznych adwersarzy. […] Aby się czymś wyróżnić z peletonu innych tropicieli wroga ludu, trzeba oskarżyć bardziej dosadnie, postawić cięższe zarzuty, zdemaskować większy spisek i zdradę, ubrać to w mocniejsze słowa. Stąd festiwal wrogości ma skłonność do eskalacji. Gdyby w większość tych oskarżeń wierzyć, trzeba by dojść do wniosku, iż nie tylko politycy to zdrajcy i sabotażyści, ale i znaczna część społeczeństwa jest w to uwikłana. Gdyby. W większości przypadków taka wrogość jest bowiem zjawiskiem co najwyżej medialnym, częścią gry politycznej […]. To wrogość na pokaz, nierzeczywista, wirtualna. Często dochodzi jednak do paradoksalnych efektów. Wrogość sceniczna generuje wrogość realną odbiorców spektaklu. Widzowie wierzą w fabułę filmową. Mówiąc inaczej: wróg nierealny staje się realnym poprzez swe skutki. Może to rodzić niebezpieczne sytuacje społeczne: [może dochodzić do] faktycznych uprzedzeń, wrogich działań, przejawów nietolerancji i agresji.

Źródło: J. Ziółkowski, *Wrogość jako paradoks demokracji*.

a) Odpowiedz, jaką rolę – zdaniem autora – odgrywa konflikt we współczesnej polityce.

b) Wyjaśnij, jak rozumiesz zawarte w tekście stwierdzenie: „wrogość sceniczna generuje wrogość realną odbiorców spektaklu".

c) Rozważ, czy wnioski autora dotyczące roli i charakteru wrogości w polityce są słuszne. Odnieś ten problem do sytuacji na polskiej scenie politycznej. Podaj argumenty i kontrargumenty. Sformułuj własne stanowisko w tej sprawie.

5 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy młodzi ludzie powinni się angażować w działalność polityczną?

Ania 5 godz.
Uważam, że młodzi ludzie nie powinni tracić czasu na zajmowanie się polityką, zwłaszcza ci, którym zależy na pozytywnych zmianach w kraju czy działaniu na rzecz dobra wspólnego. Mam wrażenie, że „starym" politykom, którzy odgrywają kluczowe role na scenie politycznej, niespecjalnie bliskie są ideały młodych działaczy i społeczników – bardziej zależy im na realizacji interesów własnych i partyjnych.

Rafał 15 min
Moim zdaniem zaangażowanie w działalność polityczną może być ciekawą ścieżką samorozwoju. To też jedna z okazji, aby zawalczyć o swoje wartości i zrobić coś konstruktywnego dla społeczeństwa. Dzięki poznaniu polityki „od kuchni" możemy poszerzyć nasze kompetencje, zdobyć doświadczenie, a w przyszłości – uzyskać realny wpływ na sprawy państwa. Poza tym uważam, że tylko młodzi ludzie mogą zmienić na lepsze sposób uprawiania polityki.

2 Myśl polityczna

liberalizm | konserwatyzm | socjalizm | chrześcijańska demokracja | nacjonalizm | ideologizacja

Podziały sceny politycznej (np. na partie, obozy polityczne) i związane z nimi spory wynikają w dużej mierze z tego, że politycy mają różne poglądy na wiele spraw dotyczących funkcjonowania państwa i wyznają różne wartości. Zarówno oni sami, jak i obserwatorzy życia publicznego (badacze, publicyści) często opisują te różnice za pomocą takich określeń, jak „konserwatywny", „liberalny", „socjaldemokratyczny", „prawicowy", „lewicowy". Co oznaczają te przymiotniki? Jakie jeszcze poglądy są reprezentowane na scenie politycznej? Na czym polega ideologizacja życia społecznego?

Czym jest myśl polityczna?

Myślą polityczną nazywamy ogół refleksji, postulatów i przekonań dotyczących życia społecznego i politycznego, przede wszystkim:

- form organizacji państwa i sprawowania władzy,
- zasad funkcjonowania społeczeństwa – jego struktury oraz obowiązujących w nim norm i wartości,
- relacji między jednostką a państwem oraz społeczeństwem,
- kształtu gospodarki i roli państwa w życiu gospodarczym.

Uporządkowany zbiór takich poglądów może przybierać różne postacie, z których najistotniejszą rolę w życiu publicznym odgrywają **ideologie**, **doktryny** i **programy polityczne** (→ zob. ich zestawienie w tabeli poniżej). O różnorodnych formach myśli politycznej, które odwołują się do podobnych idei, wartości i postulatów, często mówi się, że tworzą razem jeden **nurt myśli politycznej**.

Ideologia–doktryna–program

Poszczególne formy myśli politycznej są ze sobą powiązane. Zazwyczaj na gruncie ideologii kształtują się doktryny. Zarówno ideologie, jak i doktryny wpływają na treść programów politycznych. Kierunek oddziaływań może też być odwrotny: programy są źródłem zmian w doktrynach, a nawet w ideologiach.

Ideologia polityczna	Doktryna polityczna	Program polityczny
• Zbiór powiązanych ze sobą ogólnych przekonań, wartości i idei, będący teoretyczną podstawą działalności politycznej. • Ideologia z jednej strony objaśnia otaczającą nas rzeczywistość, a z drugiej strony tworzy wizję pożądanego ładu społecznego i wskazuje sposoby, dzięki którym można ją zrealizować.	• Uszczegółowienie założeń ideologii. • Jest spójnym zbiorem konkretnych wskazówek, jak powinny być zorganizowane państwo i życie społeczne. Określa również, w jaki sposób można zrealizować ogólne założenia ideologiczne w konkretnych warunkach (np. w danej sytuacji politycznej).	• Zbiór konkretnych celów i działań, które zamierza zrealizować partia polityczna lub inny podmiot (np. ruch społeczny). • Jest próbą przeniesienia ideologii i doktryny na grunt praktyczny. Współcześnie programy polityczne bardzo często łączą w sobie postulaty charakterystyczne dla różnych nurtów myśli politycznej.

Ideologie polityczne

Szczególne znaczenie w życiu publicznym odgrywają ideologie. Nie tylko wpływają one na działania podejmowane przez ugrupowania polityczne, lecz także silnie oddziałują na społeczeństwo. Ideologie proponują bowiem wizję lepszej rzeczywistości opartą na akceptowanych powszechnie wartościach, np. wolności, równości, tradycji. Dzięki temu jednoczą ludzi wokół odwołujących się do nich partii politycznych.

Ideologie nie są do końca spójne. W ich ramach funkcjonują różne nurty prezentujące często odmienne postulaty dotyczące tych samych kwestii (np. roli państwa w gospodarce). Ponadto ideologie zmieniają się w czasie, m.in. pod wpływem koncepcji myślicieli politycznych czy przeobrażeń w życiu społecznym.

Do najważniejszych współczesnych ideologii należą **liberalizm**, **konserwatyzm**, **socjalizm**, **chrześcijańska demokracja** i **nacjonalizm**. Licznych zwolenników ma wiele innych nurtów myśli politycznej, np. feminizm, ekologizm. W XX w. do najważniejszych ideologii zaliczano także faszyzm, nazizm i komunizm.

Lewica i prawica

Poglądy polityczne często klasyfikuje się jako **lewicowe** lub **prawicowe.** Podział ten sięga czasów rewolucji francuskiej, gdy w parlamencie miejsce zajmowane na sali obrad przez stronnictwa było uzależnione od reprezentowanych przez nie poglądów. Zwolennicy aktualnego porządku społecznego i monarchii zasiadali po prawej stronie, natomiast ugrupowania dążące do wprowadzenia radykalnych zmian – po lewej. Obecnie różnice ideowe między prawicą a lewicą nie są aż tak wyraźne.

Lewica zwykle opowiada się za zmniejszaniem różnic majątkowych, ochroną najsłabszych grup społecznych i praw mniejszości, rozdziałem Kościoła od państwa, aktywną rolą państwa w życiu społeczno-gospodarczym. Prawica najczęściej wskazuje na konieczność ochrony własności prywatnej, poszanowania tradycji, rodziny i religii, ograniczenia wpływu państwa na społeczeństwo i gospodarkę. Współcześnie wyróżnia się także **centrum**, którego przedstawiciele łączą postulaty obu opcji lub w spornych sprawach zajmują stanowisko pośrednie.

Poglądy polityczne młodych Polaków na tle ogółu społeczeństwa

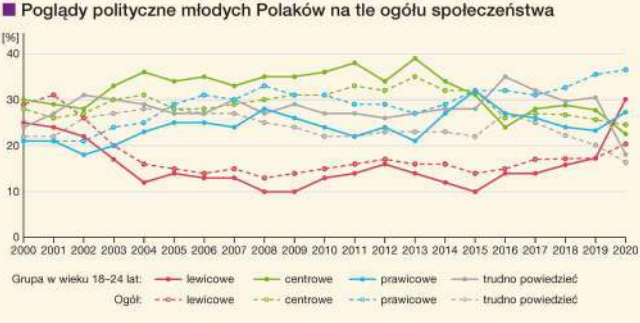

Źródło danych: badania CBOS.

? Sformułuj wniosek wynikający z porównania danych dotyczących poglądów młodych ludzi w latach 2000 i 2020.

Liberalizm

Założenia

- Zgodnie z **indywidualistyczną** koncepcją jednostki człowiek jest istotą wolną, autonomiczną i racjonalną. Dorosła osoba samodzielnie potrafi ocenić, co jest dla niej dobre, dlatego nikt nie powinien jej narzucać określonego sposobu myślenia i postępowania.
- Nadrzędną wartością jest **wolność**, która jest rozumiana jako swoboda myślenia i działania. Ma ona jednak swoje granice: korzystanie z niej nie może naruszać wolności innych ludzi i norm obowiązującego prawa.
- Wysokie miejsca w liberalnej hierarchii wartości zajmują **własność prywatna** oraz **tolerancja**, która gwarantuje jednostce wolność i pozytywnie wpływa na funkcjonowanie społeczeństwa.
- Wszyscy członkowie społeczeństwa powinni być **równi wobec prawa**. Ludzie w sposób naturalny różnią się jednak między sobą pod względem zdolności czy pracowitości, dlatego zajmują różne pozycje w hierarchii społecznej, pełnią rozmaite funkcje i osiągają różne dochody.
- Zakres kompetencji państwa powinien być ograniczany. Do głównych zadań instytucji państwowych należą zapewnienie obywatelom bezpieczeństwa i ochrona przysługujących im praw, przede wszystkim prawa do życia, wolności i własności.
- Gospodarka powinna funkcjonować zgodnie z zasadami rynkowymi, czyli przy zachowaniu swobody podejmowania działalności gospodarczej oraz wolnej konkurencji.

Geneza

- Początki liberalizmu sięgają epoki oświecenia i są związane z narastającym sprzeciwem społecznym wobec władzy absolutnej i feudalizmu. W pełni ideologia liberalna ukształtowała się w XIX w.
- Nazwa tego nurtu wywodzi się od łacińskiego słowa *liber*, czyli „wolny".

Przedstawiciele

- Za twórców liberalizmu są uznawani filozofowie epoki oświecenia: John Locke, Adam Smith [czyt.: smit], Monteskiusz (czyli Charles de Montesquieu [czyt.: szarl de mąteskiu]).
- Inni ważni przedstawiciele: John Stuart Mill [czyt.: dżon stjuart mil], Karl R. Popper.

Liberalizm w Polsce

- W okresie zaborów liberalizm nie odgrywał istotnej roli w życiu politycznym na ziemiach polskich. Odwoływali się do niego przede wszystkim intelektualiści, np. w drugiej połowie XIX w. środowisko tzw. pozytywistów warszawskich.
- W II Rzeczypospolitej oddziaływanie myśli liberalnej na życie polityczne także było ograniczone – nie powstało żadne znaczące ugrupowanie o tym profilu ideowym.
- W PRL liberalizm był postrzegany przez władze komunistyczne negatywnie, jako przejaw kapitalizmu. W nurt liberalny wpisywała się działalność żyjącego na obczyźnie Jerzego Giedroycia i wydawanego przez niego miesięcznika „Kultura". W kraju natomiast idee liberalne były wyrażane m.in. przez Stefana Kisielewskiego i Mirosława Dzielskiego.
- Po upadku komunizmu liberalizm zyskał na znaczeniu. Liberalny charakter miały przeprowadzone wówczas reformy gospodarcze, określane jako **plan Balcerowicza**. Partie liberalne – Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD), a potem Unia Wolności – kilkukrotnie wchodziły w skład koalicji rządowych. W 1991 r. Jan Krzysztof Bielecki, jeden z liderów KLD, pełnił funkcję premiera. Równocześnie politycy liberalni – zwłaszcza reformatorzy z kręgu Leszka Balcerowicza – byli bardzo krytykowani ze względu na koszty społeczne ich reform gospodarczych: wysokie bezrobocie i zubożenie znacznej części obywateli. Po 1989 r. powstały także think tanki i czasopisma promujące idee liberalizmu, np. Centrum im. Adama Smitha, „Kultura Liberalna", „Liberté".

Jako wicepremier i minister finansów Leszek Balcerowicz kierował polityką gospodarczą państwa w latach 1989–1991. W drugiej połowie lat 90. XX w. stał na czele Unii Wolności.

Konserwatyzm

Założenia

- Człowiek jest istotą niedoskonałą, skłonną do zła. Dlatego konserwatyści podkreślają znaczenie wychowania, religii, państwa i prawa, które ograniczają negatywne ludzkie predyspozycje i zapewniają utrzymanie ładu w społeczeństwie.
- Człowiek jest istotą społeczną. Szczególne znaczenie mają w jego życiu naturalne wspólnoty, które umożliwiają mu prawidłowy rozwój (przede wszystkim rodzina).
- W społeczeństwie musi istnieć **hierarchia**. Szczególną rolę odgrywają w nim elity, bez których kierownictwa nie mogłoby ono funkcjonować.
- Jedną z najważniejszych wartości jest **tradycja**, rozumiana jako zbiór funkcjonujących od dawna instytucji i zwyczajów. Tradycyjne rozwiązania dotyczące organizacji życia społecznego zostały sprawdzone w praktyce przez poprzednie pokolenia i w związku z tym powinny być zachowywane. Z tego przekonania wynika niechęć konserwatystów do wprowadzania radykalnych zmian.
- Do wartości istotnych dla konserwatyzmu należą również **sprawiedliwość**, czyli postępowanie wobec innych osób w sposób słuszny, zgodny z przyjętymi zasadami etycznymi i uzasadniony w danych okolicznościach, oraz **własność prywatna**, która zapewnia jednostce bezpieczeństwo i skłania ją do przestrzegania obowiązujących reguł.
- Państwo powinno być silne i skuteczne w działaniu, jednak jego ingerencję w życie obywateli należy ograniczać.

Geneza

- Konserwatyzm ukształtował się na przełomie XVIII i XIX w. jako wyraz sprzeciwu wobec racjonalistycznej myśli oświecenia i wydarzeń rewolucji francuskiej.
- Nazwa tej ideologii pochodzi od łacińskiego czasownika *conservare*, który oznacza „zachowywać", „utrzymywać".

Przedstawiciele

- Edmund Burke [czyt.: berk] – brytyjski myśliciel i polityk uznawany za twórcę nowoczesnego konserwatyzmu.
- XX w.: filozofowie Eric Voegelin [czyt.: erik fugelin] i Leo Strauss [czyt.: sztrałs] oraz politycy – premierzy Wielkiej Brytanii Winston Churchill [czyt.: finston czerczil] i Margaret Thatcher [czyt.: taczer].

Konserwatyzm w Polsce

- Rozwój tego nurtu myśli politycznej na ziemiach polskich nastąpił w połowie XIX w. Jego ważnym ośrodkiem był wówczas Kraków, gdzie powstało ugrupowanie myślicieli i działaczy określanych jako **stańczycy** (nazwa ta nawiązuje do wydanego przez to środowisko pamfletu politycznego pt. *Teka Stańczyka*). Sprzeciwiali się oni m.in. zbrojnym metodom walki o niepodległość Polski oraz założeniom liberalizmu i socjalizmu. Stańczycy odegrali istotną rolę w życiu politycznym Galicji, cieszącej się autonomią w ramach Austro-Węgier.
- W okresie II Rzeczypospolitej myśl konserwatywna nie zyskała popularności w szerokich kręgach społecznych. Odrodzenie tego nurtu nastąpiło pod koniec lat 70. XX w. wraz z powstaniem opozycji antykomunistycznej. Ówczesne środowiska konserwatywne skupione były wokół wydawanych w drugim obiegu czasopism „Arka", „Stańczyk" i „Res Publica".
- Po 1989 r. powstało kilka partii odwołujących się do tradycji konserwatywnej, jednak żadna z nich nie odegrała większej roli w życiu politycznym. Na początku XXI w. część przedstawicieli środowisk konserwatywnych przystąpiła do dwóch nowo powstałych formacji politycznych: Platformy Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości. W III RP działają także konserwatywne czasopisma – np. „Fronda", „Arcana" – oraz takie think tanki, jak Ośrodek Myśli Politycznej.

Kazimierz Badeni – przedstawiciel środowiska stańczyków – pod koniec XIX w. pełnił funkcję premiera w monarchii austro-węgierskiej.

Socjalizm (socjaldemokracja)

Założenia

- Najważniejszymi wartościami socjalistycznymi są **równość** i **sprawiedliwość społeczna**. Oznacza to, że należy dążyć do wyeliminowania ubóstwa i wyzysku oraz do zapewnienia wszystkim grupom, także tym najuboższym, udziału w podziale dóbr wytworzonych przez społeczeństwo.
- Wszystkie osoby i grupy społeczne powinny mieć zagwarantowane **równe prawa**. Szczególną ochroną należy otoczyć grupy mniejszościowe, które są bardziej narażone na dyskryminację (np. mniejszości etniczne, religijne, seksualne, społeczności imigrantów).
- Należy ograniczać nierówności majątkowe i dochodowe, gdyż są źródłem niesprawiedliwości, wyzysku oraz konfliktów społecznych. Państwo powinno obciążać wyższymi podatkami osoby o wysokich dochodach.
- Państwu należy nadać charakter **opiekuńczy** – jego zadaniem jest zapewnienie każdemu obywatelowi pewnego minimum w zakresie dochodów i warunków mieszkaniowych, a także dostępu do edukacji i opieki zdrowotnej na odpowiednim poziomie.
- Państwo musi odgrywać aktywną rolę w gospodarce. Do jego najważniejszych zadań w tym zakresie należą łagodzenie skutków kryzysów gospodarczych i ograniczanie bezrobocia.

Geneza

- Myśl socjalistyczna ukształtowała się w pierwszej połowie XIX w. w reakcji na trudną sytuację materialną robotników.
- Początkowo ten nurt myśli politycznej określano naprzemiennie jako „socjalizm" lub „komunizm". Na początku XX w. nastąpił podział: socjalizmem lub socjaldemokracją zaczęto nazywać poglądy bardziej umiarkowane, zakładające walkę o prawa robotników metodami demokratycznymi, a komunizmem – stanowisko bardziej radykalne, postulujące obalenie kapitalizmu w drodze rewolucji.

Przedstawiciele

- Główni ideolodzy XIX-wiecznego ruchu robotniczego: Karol Marks i Fryderyk Engels, a także Eduard Bernstein [czyt.: bernsztajn] – niemiecki myśliciel i działacz polityczny uznawany za twórcę umiarkowanego socjalizmu.
- Ważni politycy socjaldemokratyczni z drugiej połowy XX w.: m.in. kanclerz Niemiec Willy Brandt [czyt.: will brant], prezydent Francji François Mitterrand [czyt.: fransuła miterą].

Socjalizm w Polsce

- Na ziemiach polskich ruch socjalistyczny ukształtował się w drugiej połowie XIX w. Charakterystyczne dla jego głównego nurtu było dążenie do odzyskania niepodległości.
- Spośród wielu organizacji socjalistycznych powstałych na ziemiach polskich pod zaborami największą rolę odegrała **Polska Partia Socjalistyczna** (PPS), utworzona w zaborze rosyjskim w 1892 r. Mimo że nie mogła działać legalnie, szybko zdobyła duże wpływy w społeczeństwie. Przez długi czas jednym z jej liderów był Józef Piłsudski.
- W latach 1918–1939 PPS była jednym z najważniejszych ugrupowań w polskiej polityce. Socjalistami byli dwaj pierwsi premierzy II Rzeczypospolitej: Ignacy Daszyński i Jędrzej Moraczewski. Z PPS ściśle współpracowały liczne organizacje społeczne. Partia wydawała także wiele gazet i czasopism.
- W latach 1939–1945 PPS działała w konspiracji i była ważną częścią polskiego państwa podziemnego. Pod koniec II wojny światowej część jej członków zdecydowała się na współpracę z komunistyczną Polską Partią Robotniczą.
- Po 1989 r. do tradycji socjalistycznych odwoływało się wiele partii. Spośród nich największą rolę odegrała postkomunistyczna Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej, która wraz z mniejszymi formacjami lewicowymi utworzyła **Sojusz Lewicy Demokratycznej** (SLD). Ugrupowanie to kilkukrotnie wchodziło w skład koalicji rządowych w III RP. Wywodziło się z niego czterech premierów i jeden prezydent – Aleksander Kwaśniewski. W 2021 r. SLD połączyło się z lewicowo-liberalną partią Wiosna, wskutek czego powstała Nowa Lewica.

Chrześcijańska demokracja

Założenia

- Najważniejszą zasadą życia społecznego powinno być **poszanowanie godności osoby ludzkiej**. Każdemu człowiekowi przysługują określone prawa naturalne, których nie wolno ograniczać, m.in. prawo do życia, wolności, godnych warunków pracy, własności.
- Człowiek z natury obdarzony jest **wolną wolą**, jednak w swoim postępowaniu powinien kierować się takimi wartościami, jak prawda, miłość i sprawiedliwość, a także solidarność.
- Społeczeństwo powinno funkcjonować zgodnie z **zasadą solidaryzmu społecznego**, według której wszystkie grupy i warstwy społeczne łączy pewna wspólnota interesów. W związku z tym w procesie produkcji dóbr trzeba pogodzić dążenia obydwu stron: pracodawcy mają obowiązek godziwie wynagradzać pracowników, którzy z kolei są zobowiązani do uczciwej pracy.
- Grupą społeczną o szczególnym znaczeniu jest **rodzina**, która przekazuje kolejnym pokoleniom wartości moralne.
- Państwo powinno działać zgodnie z **zasadą subsydiarności** (pomocniczości). Oznacza to, że jego rola polega na rozwiązywaniu tylko takich problemów, z którymi nie są w stanie poradzić sobie jednostki lub naturalne wspólnoty (np. rodziny, społeczności lokalne).
- Podstawowym zadaniem rządzących jest realizacja **dobra wspólnego**. W związku z tym w swoich działaniach muszą oni uwzględniać interesy wszystkich warstw i klas społecznych, a także wspierać grupy najsłabsze.

Geneza

- Myśl chrześcijańsko-demokratyczna oraz związany z nią ruch społeczno-polityczny nazywany **chadecją** narodziły się w drugiej połowie XIX w.
- Większość zasad istotnych dla tego nurtu została zaczerpnięta z **katolickiej nauki społecznej**, czyli z zaleceń Kościoła dotyczących funkcjonowania państwa, społeczeństwa i gospodarki, sformułowanych w odpowiedzi na najważniejsze problemy społeczne XIX w.: trudne warunki życia robotników i gwałtowne konflikty społeczne.

Chrześcijańska demokracja w Polsce

- Pierwsze partie polityczne odwołujące się do myśli chadeckiej uformowały się na ziemiach polskich na początku XX w., na bazie funkcjonujących już wcześniej chrześcijańskich organizacji społecznych i związków zawodowych.
- Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości powstało Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. W pierwszych latach II Rzeczypospolitej ugrupowanie to kilkukrotnie współtworzyło centroprawicowe koalicje rządowe. Jednak z czasem zaczęło tracić na znaczeniu i pod koniec lat 30. XX w. weszło w skład nowej formacji chadeckiej – Stronnictwa Pracy (SP).
- W czasie II wojny światowej SP było aktywne w strukturach polskiego państwa podziemnego. Po wojnie ugrupowanie to próbowało prowadzić

Przedstawiciele

- Papież Leon XIII, którego encyklika *Rerum novarum*, wydana w 1891 r., stanowiła fundament katolickiej nauki społecznej, oraz jego następcy, m.in. Pius XI, Jan XXIII, Jan Paweł II.
- Wielu czołowych polityków europejskich po II wojnie światowej, m.in. kanclerze Niemiec Konrad Adenauer i Helmut Kohl [czyt.: kol], premierzy Włoch Alcide de Gasperi i Aldo Moro.

Wojciech Korfanty był najbardziej znanym i zasłużonym przedstawicielem polskiej chadecji w pierwszych dekadach XX w.

legalną działalność, jednak dość szybko zostało przez komunistów zlikwidowane. Od połowy lat 50. XX w. ponownie zaczęły się rozwijać idee chrześcijańsko-demokratyczne, przede wszystkim w środowisku skupionym wokół czasopisma „Znak".

- Po 1989 r. powstało kilka ugrupowań politycznych nawiązujących do założeń chrześcijańskiej demokracji. Spośród nich większą rolę polityczną odegrało tylko Porozumienie Centrum, które współtworzyło koalicje rządowe w latach 1991–1992.

Nacjonalizm

Założenia

- Najważniejszą zbiorowością jest **naród**. Jego dobro powinno mieć pierwszeństwo przed interesami i dążeniami poszczególnych jednostek, a także innych zbiorowości.
- Naród jest najdoskonalszą formą wspólnoty, gdyż wykształcił własne języki, tradycję, sztukę i wierzenia, a także posiada odrębne historię i terytorium. Jednostka może się prawidłowo i wszechstronnie rozwijać tylko w ramach narodu, przynależność do niego jest bowiem najważniejszym źródłem jej tożsamości.
- Członkowie narodu w relacjach między sobą powinni się kierować zasadą **solidaryzmu** – przedkładać dobro wspólne ponad interesy indywidualne i unikać konfliktów, które osłabiają wewnętrznie wspólnotę narodową.
- Najlepszą formą organizacji społecznej jest **państwo narodowe**, którego granice obejmują terytorium zamieszkiwane przez członków danego narodu i w którym przedstawiciele tej nacji sprawują władzę. Państwo w takim kształcie stwarza najkorzystniejsze warunki do rozwoju wspólnoty narodowej oraz chroni ją przed zagrożeniami zewnętrznymi.
- Władze państwowe mają obowiązek działać na rzecz rozwoju ekonomicznego narodu – chronić krajowe przemysł, rolnictwo i handel, a także wspierać rozwój rodzimych przedsiębiorstw i ich ekspansję na rynki zagraniczne.

Geneza

- Korzenie tego nurtu sięgają XV i XVI w. W tamtym czasie do postaw nacjonalistycznych odwoływał się Niccolo Machiavelli, który postulował zjednoczenie ziem etnicznie włoskich (Italia była wówczas rozbita na wiele państw). Jako nowoczesna ideologia nacjonalizm zaczął się kształtować pod koniec XVIII w. w rewolucyjnej Francji.
- Termin „nacjonalizm" pochodzi od łacińskiego słowa *natio*, oznaczającego „naród".

Przedstawiciele

- Johann Gottfried von Herder – XVIII-wieczny niemiecki pisarz i filozof.
- W XIX w.: Giuseppe Mazzini [czyt.: dżjuzeppe macc-ini] – włoski bojownik o zjednoczenie kraju, przedstawiciel umiarkowanego nacjonalizmu.
- W XX w.: francuscy myśliciele polityczni Charles Maurras [czyt.: szarl moras] i Maurice Barrés [czyt.: moris bares] – twórcy nacjonalizmu antydemokratycznego.

Nacjonalizm w Polsce

- Polski nacjonalizm zaczął się rozwijać po upadku powstania styczniowego, w odpowiedzi na politykę rusyfikacyjną i germanizacyjną prowadzoną przez zaborców.
- Główną rolę w rozwoju polskiego nacjonalizmu odegrała utworzona w 1893 r. **Liga Narodowa** – tajne stowarzyszenie, którego przywódcą i głównym ideologiem był **Roman Dmowski**. Z inicjatywy członków Ligi zaczęły powstawać organizacje polityczne i społeczne, które propagowały idee narodowe. Ukształtowany w ten sposób nurt polityczny zaczęto nazywać ruchem narodowym, narodową demokracją, endecją, a także ruchem wszechpolskim, gdyż dążył do objęcia swoimi wpływami Polaków mieszkających we wszystkich zaborach.
- W latach 20. XX w. narodowa demokracja była najsilniejszym środowiskiem politycznym w kraju. W Sejmie RP reprezentował ją Związek Ludowo-Narodowy (ZLN), który kilkukrotnie wchodził w skład koalicji rządowych. W połowie lat 20. XX w. w ruchu narodowym zaczęły narastać tendencje autorytarne. Z inicjatywy Dmowskiego powstał Obóz Wielkiej Polski – masowa organizacja, której członkowie wzorowali się na włoskim ruchu faszystowskim. W miejsce ZLN powołano nową partię – Stronnictwo Narodowe (SN).
- W czasie II wojny światowej SN było jednym z głównych ugrupowań działających w strukturach państwa podziemnego. Utrzymywało również własne oddziały zbrojne.
- Po 1989 r. powstało kilka ugrupowań nawiązujących do założeń narodowej demokracji, jednak do tej pory nie odegrały one pierwszoplanowej roli w życiu politycznym. Dość aktywne są natomiast narodowe organizacje społeczno-polityczne, takie jak Młodzież Wszechpolska. Najbardziej znaną inicjatywą środowisk narodowych jest Marsz Niepodległości.

Ideologizacja życia społecznego

O TYM SIĘ MÓWI!

Zawarty w ideologii jednostronny obraz świata bywa uznawany przez jej zwolenników za jedyny słuszny i prawdziwy. Jednocześnie nie tolerują oni innych punktów widzenia. Taki sposób myślenia ma wiele negatywnych konsekwencji, zwłaszcza gdy zaczyna obowiązywać w różnych sferach życia społecznego, a także w relacjach międzyludzkich. Zjawisko to jest nazywane ideologizacją i może przybierać zróżnicowane formy.

1 ***Cancel culture*** **[czyt.: kensel kolczer] można traktować szeroko – jako pewien rodzaj „sprawiedliwości społecznej", potępienia zachowań szkodliwych i nieakceptowanych […]. Ale można ją traktować wąsko – jako formę społecznego linczu, jeśli ktoś wygłasza odmienne poglądy od naszych.**

Schemat działania jest jednak zawsze ten sam. Oto ktoś – osoba publiczna, aktor, polityk, celebryta, youtuber, firma – robi lub mówi coś, co ogólnie lub tylko według niektórych osób jest obraźliwe lub nie do przyjęcia. Następuje więc reakcja w mediach społecznościowych […] nawołująca wprost do „skasowania" danej osoby, w tym do skasowania jej konta w mediach społecznościowych, do zwolnienia jej z pracy, do bojkotu jej samej lub – jeśli chodzi o firmę – do bojkotu jej produktów. […]

Jedną z głównych konsekwencji *cancel culture* jest widoczny na pierwszy rzut oka spadek jakości debaty publicznej, rosnący poziom agresji i nietolerancji w społeczeństwie. Zaczynamy rzucać szybkie oceny, wymuszać zajęcie stanowiska i brak kompromisowości nawet w sytuacjach, które są niejednoznaczne oraz bardzo skomplikowane. Nie potrafimy rozmawiać, kneblujemy sobie nawzajem usta. Zamiast zasypywać, jeszcze bardziej pogłębiamy istniejące już podziały. W październiku 2019 roku do *cancel culture* odniósł się Barack Obama, mówiąc na spotkaniu z młodymi aktywistami społecznymi tak: „Ta idea czystości, tego, że nigdy nie idziesz na kompromis, że jesteś zawsze politycznie przebudzony i tak dalej – powinieneś szybko to przezwyciężyć. Świat jest chaotyczny, pełen niejasności. Ludzie, którzy robią naprawdę dobre rzeczy, mają też wady. A ludzie, z którymi walczysz, kochają swoje dzieci i mogą mieć z tobą wiele wspólnego".

Źródło: N. Hatalska, *Bracie Grimm, Orwell i współczesna* cancel culture *(wyniki eksperymentu społecznego).*

2 **Dyskurs polityczny* w mediach realizuje się głównie przez językowe działania o charakterze *stricte* ideologicznym.**

Polegają one jednak nie tylko na prezentowaniu wprost w poszczególnych komunikatach politycznych tez będących wyrazem określonych poglądów, ale też na takim modyfikowaniu/reinterpretowaniu/profilowaniu istniejących już […] i utrwalonych językowo obrazów świata, aby na ich podstawie stworzyć odpowiednio „upolitycznione" wizje rzeczywistości – specyficznie ukierunkowane „medialne obrazy świata" […]. Pamiętać ponadto trzeba, że zjawisko politycznej ideologizacji spaja obydwie strony komunikacji w mediach, nie tylko nadawców, ale też odbiorców. Od strony nadawców rzecz obejmuje głównie profil światopoglądowy poszczególnych formatów medialnych [tj. konkretnych programów w telewizji, radiu i internecie] i konkretnych produkcji korporacji medialnych. Służy to budowaniu wspólnoty przekonań i wartości oraz umacnianiu już istniejących wspólnot politycznych. Natomiast ideologizacja po stronie odbiorców polega na tym, że użytkownicy poszukują odpowiadających im światopoglądowo i politycznie przekazów medialnych wraz z charakterystycznym dla nich językiem. Tak sformatowana publiczność akceptuje tylko takie treści i takie wzorce komunikacji językowej, które wzmacniają lub potwierdzają jej dotychczasowe poglądy. Ignoruje tym samym albo wręcz unika informacji, które mogłyby zakłócić jej równowagę poznawczo-werbalną (po prostu niezgodnych z […] [jej] przekonaniami politycznymi).

* Dyskurs polityczny – wypowiedzi dotyczące polityki formułowane przez dziennikarzy i samych polityków.

Źródło: B. Skowronek, *Współczesny dyskurs polityczny a zjawisko nowomowy.*

? Podaj przykłady negatywnych konsekwencji zjawiska ideologizacji w różnych obszarach życia społecznego.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Rozstrzygnij, czy podany tekst dotyczy założeń ideologii liberalnej. Odpowiedź uzasadnij. **Praca z tekstem źródłowym**

> Naturalną wolność człowieka sprowadza się do bycia wolnym od jakiejkolwiek nadrzędnej władzy na Ziemi i niepodlegania w zasadach swego postępowania woli bądź władzy ustawodawczej żadnego człowieka, a tylko prawu natury. Wolność człowieka w społeczeństwie sprowadza się do niepodlegania żadnej innej władzy ustawodawczej, a tylko tej powołanej na mocy zgody we wspólnocie, ani też panowaniu czyjejkolwiek woli, ani ograniczeniom jakiegokolwiek prawa innego niż to, które uchwali legislatywa zgodnie z pokładanym w niej zaufaniem […].
>
> *Źródło: […], Dwa traktaty o rządzie.*

2 Do wymienionych myślicieli politycznych przyporządkuj ideologie, które reprezentowali.

Edmund Burke A	1 nacjonalizm
Karl R. Popper B	2 chrześcijańska demokracja
Eduard Bernstein C	3 konserwatyzm
Johann Gottfried von Herder D	4 socjalizm
	5 liberalizm

3 Wyjaśnij znaczenie pojęć „lewica", „prawica" i „centrum". Wskaż po jednym przykładzie polskich partii politycznych, które można scharakteryzować za pomocą tych terminów.

! 4 Porównaj założenia wymienionych nurtów myśli politycznej. Uwzględnij charakterystyczne dla nich poglądy dotyczące jednostki, społeczeństwa i państwa.

A liberalizm a konserwatyzm

B nacjonalizm a socjalizm

5 Wyraź opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym. **Wątek na forum**

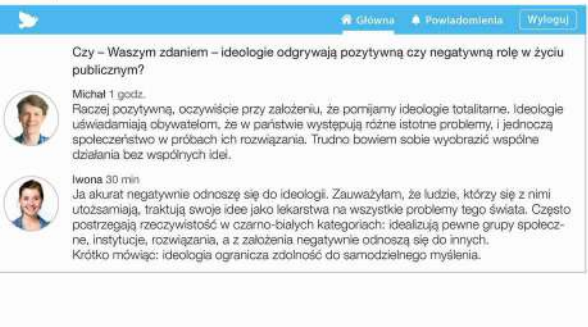

6 Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Autentyczna demokracja możliwa jest tylko w Państwie prawnym i w oparciu o poprawną koncepcję osoby ludzkiej. [...] Także w krajach, gdzie obowiązują demokratyczne formy rządów, [...] [prawa jednostki] nie zawsze w pełni są respektowane. Odnosi się to [...] do różnych aspektów kryzysu systemów demokratycznych, które niekiedy, jak się wydaje, zatraciły zdolność podejmowana decyzji zgodnych z dobrem wspólnym. Niekiedy postuláty społeczeństwa rozpatruje się nie przy użyciu kryteriów sprawiedliwości i moralności, ale raczej biorąc pod uwagę siłę wyborczą lub finansową stojących za nimi grup. Tego rodzaju odstępstwa od zasad moralności politycznej prowadzą z czasem do zniechęcenia i apatii, a w konsekwencji do zaniku zaangażowania politycznego i ducha obywatelskiego ludności, która czuje się poszkodowana i zawiedziona. [...]

Te ogólne rozważania także rzucają światło na rolę Państwa w dziedzinie gospodarki. Działalność gospodarcza, zwłaszcza w zakresie gospodarki rynkowej, nie może przebiegać w próżni instytucjonalnej, prawnej i politycznej. Przeciwnie, zakłada ona poczucie bezpieczeństwa w zakresie gwarancji indywidualnej wolności i własności, a ponadto stabilność pieniądza oraz istnienie sprawnych służb publicznych. Naczelnym zadaniem Państwa jest więc zagwarantowanie tego bezpieczeństwa, tak by człowiek, który pracuje i wytwarza, mógł korzystać z owoców tej pracy, a więc znajdował bodziec do wykonywania jej skutecznie i uczciwie. Brak tego poczucia bezpieczeństwa, towarzysząca mu korupcja władz publicznych i mnożenie się niewłaściwych źródeł wzbogacenia i łatwych zysków opartych na działaniach nielegalnych czy po prostu spekulacji, jest dla rozwoju i dla porządku gospodarczego jedną z głównych przeszkód. Kolejną funkcją Państwa jest czuwanie nad realizowaniem praw ludzkich w dziedzinie gospodarczej [...]; tu jednak główna odpowiedzialność spoczywa nie na Państwie, ale na poszczególnych ludziach oraz na różnych grupach i zrzeszeniach, z których się składa społeczeństwo. [...] Co więcej, obowiązkiem Państwa jest popieranie działalności przedsiębiorstw poprzez tworzenie warunków zapewniających możliwości pracy, dostarczanie bodźców tam, gdzie owa działalność jest niewystarczająca, albo przez udzielanie pomocy w chwilach kryzysu.

Źródło: [...], *Centesimus Annus*.

a) Podaj nazwę nurtu myśli politycznej, w który wpisuje się przytoczony tekst. Uzasadnij swoją odpowiedź za pomocą co najmniej dwóch argumentów.

b) Przedstaw, jakie funkcje powinno – według autora tekstu – pełnić państwo w dziedzinie gospodarki.

! 7 Scharakteryzuj rolę jednego z omówionych w podręczniku nurtów myśli politycznej w życiu społeczno-politycznym w Polsce po 1989 r. Uwzględnij m.in. informacje o polskich partiach politycznych, organizacjach społecznych i czasopismach reprezentujących ten nurt.

8 Napisz jednostronicowe wypracowanie na temat dowolnego nurtu myśli politycznej spośród tych, które nie zostały omówione w podręczniku. W swoim tekście omów główne założenia wybranego nurtu oraz wskaż przykłady ugrupowań politycznych, organizacji społecznych i mediów, które się do niego odwołują. Skorzystaj ze źródeł dostępnych w internecie, np. z internetowych wydań encyklopedii.

★ 9 Przygotuj prezentację multimedialną, w której przedstawisz wymyślony przez Ciebie program fikcyjnego ugrupowania politycznego. Określ profil ideologiczny tego stronnictwa – pamiętaj, aby kierować się nim przy formułowaniu założeń programowych. W swojej pracy uwzględnij cele partii oraz działania, które zamierza ona podjąć dla ich realizacji. Twoja prezentacja powinna liczyć maksymalnie 10 slajdów.

3 Totalitaryzm

cechy państwa totalitarnego | źródła totalitaryzmu | komunizm | faszyzm | nazizm | ustrój ZSRS i III Rzeszy | autorytaryzm

Totalitaryzmy w znacznym stopniu wpłynęły na postrzeganie historii XX w. Działalność reżimów nazistowskiego w Niemczech i komunistycznego w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich przyniosła światu wybuch II wojny światowej, ogromne zniszczenia i śmierć milionów ludzi. Na czym polega totalitaryzm i jakie są jego źródła? Jakie były najważniejsze założenia ideologii totalitarnych? Czym charakteryzowały się ustroje ZSRS i III Rzeszy? Czym różnią się od siebie państwa totalitarne i autorytarne?

Czym jest totalitaryzm?

Totalitaryzm jest cechą państwa, które w nieograniczony sposób rozszerza zakres swoich kompetencji i dąży do uzyskania pełnej (totalnej) kontroli nad społeczeństwem. Państwo totalitarne ingeruje we wszystkie sfery życia człowieka, stara się wywierać wpływ na niemalże każdą jego aktywność. Oczekuje od niego również pełnego posłuszeństwa i zaangażowania w realizację celów wyznaczonych przez władze. Ponieważ totalitaryzm oznacza specyficzne ukształtowanie relacji między rządzącymi a rządzonymi, jest on zaliczany do **reżimów politycznych** (obok autorytaryzmu i demokracji).

Polski filozof Leszek Kołakowski wskazywał, że władze totalitarne dążą do zastąpienia wszelkich więzi społecznych relacjami obywateli z państwem, a także do całkowitej likwidacji społeczeństwa obywatelskiego. Z kolei amerykańska filozofka Hannah Arendt zwracała uwagę, że totalitaryzm dąży do zniszczenia indywidualnej tożsamości człowieka. Celem władzy totalitarnej jest stworzenie tzw. „nowego człowieka" – w pełni podporządkowanego państwu i rządzącym oraz podzielającego założenia i system wartości określone w oficjalnej ideologii państwowej.

Państwo totalitarne

Totalitaryzm jest uznawany za model rządzenia odrębny od innych modeli niedemokratycznych, takich jak monarchia absolutna czy dyktatura wojskowa. Jego badacze podkreślają, że przed XX w. nie występował on w żadnym kraju świata. Jest to związane przede wszystkim z faktem, że totalną kontrolę nad życiem obywateli może uzyskać tylko państwo, które osiągnęło wysoki poziom rozwoju cywilizacyjnego (funkcjonują w nim m.in. rozbudowana administracja państwowa oraz media masowe).

Do elementów charakterystycznych dla reżimów totalitarnych należą:

- **rządy dyktatorskie i kult jednostki** – skupienie władzy w rękach przywódcy państwa, który cieszy się czcią przysługującą władcom absolutnym czy wręcz przywódcom religijnym; zwykle jego pozycja wynika z osobistych zdolności i cech charakteru (charyzmy), które sprawiają, że zjednuje sobie tłumy; jest otoczony przez bezwzględnie mu posłusznych współpracowników;
- **monopartyjność** – funkcjonowanie wyłącznie jednej partii politycznej, która ma masowy charakter i na której czele stoi przywódca państwa; tworzenie konkurencyjnych wobec niej ugrupowań politycznych jest zakazane, a działalność opozycyjna jest bezwzględnie zwalczana wszelkimi dostępnymi środkami, włączając w to zabójstwa polityczne;

- **oficjalna ideologia państwowa** – jest ona wpajana społeczeństwu za pomocą propagandy i indoktrynacji, np. w szkołach, za pośrednictwem mediów masowych;
- **nadzór partii i przywódcy nad każdym obszarem funkcjonowania państwa, społeczeństwa i gospodarki** – wszystkie podmioty działające w tych sferach muszą realizować cele i zadania wyznaczone przez rządzących;
- **kontrola państwa nad środkami masowego komunikowania** – cenzura ma uniemożliwiać publiczne prezentowanie poglądów odmiennych od akceptowanych przez władze, np. krytycznych wobec ich działań;
- **rozbudowany aparat represji i przymusu** – jego zadaniem jest wymuszanie posłuszeństwa obywateli wobec państwa, kontrolowanie ich aktywności, a także zwalczanie opozycji; ważnymi częściami tego aparatu są policja polityczna, która szpieguje obywateli i gromadzi o nich informacje, a także system ośrodków odosobnienia (obozów), w których są więzione wszystkie osoby uznane za wrogów państwa;
- **działania rządzących na rzecz mobilizacji szerokich mas społeczeństwa**, m.in. do udziału w inicjowanych przez państwo przedsięwzięciach, do przystępowania do tworzonych odgórnie organizacji (→zob. przykład) oraz do walki z przeciwnikami systemu.

Czy wiesz, że...

Systemy totalitarne często są określane mianem **świeckich religii**. Wynika to z tego, że w państwach totalnych przywódcom oddaje się niemal boską cześć, a założenia ideologii państwowej traktuje się niczym religijne dogmaty. Odstępstwa od oficjalnej doktryny lub nawet wątpliwości co do decyzji władz są uznawane za poważne wykroczenia – grzech, herezję. Do organizacji religijnych państwo totalitarne upodabniają także bardzo rozbudowane oficjalne ceremonie oraz symbole wykorzystywane w przestrzeni publicznej (np. swastyka w nazistowskich Niemczech, czerwona gwiazda oraz skrzyżowane sierp i młot w ZSRS). Równocześnie reżimy totalitarne cechuje niechęć do tradycyjnych religii. Często obowiązuje w nich państwowy ateizm.

W największym stopniu model państwa totalitarnego zrealizowano w nazistowskich Niemczech (w latach 1933–1945) oraz w ZSRS w okresie samodzielnych rządów Józefa Stalina, które trwały od przełomu lat 20. i 30. XX w. do jego śmierci w 1953 r. (→zob. infografikę na s. 68–69). W okresie międzywojennym państwem totalnym stały się również faszystowskie Włochy pod rządami Benita Mussoliniego. Reżimy totalitarne powstawały także po II wojnie światowej: przykładami mogą być rządy Czerwonych Khmerów (1975–1979) w Kambodży oraz dyktatura komunistyczna w Korei Północnej, funkcjonująca do dziś.

Przykład

Organizacje w państwach totalitarnych

Charakterystyczne dla państw totalitarnych było tworzenie ogólnokrajowych organizacji skupiających różne kategorie ludności, np. dzieci, młodzież, kobiety, przedstawicieli różnych grup zawodowych. Zrzeszenia te były podporządkowane rządzącym: realizowały wyznaczane przez nich zadania, a także wpajały swoim członkom oficjalną ideologię. Władze dążyły do tego, aby tworzone przez nie organizacje miały charakter masowy. Szczególną wagę przywiązywano do rozwoju organizacji młodzieżowych. Przykładowo, w ZSRS młodzi obywatele wstępowali do organizacji Komsomoł, natomiast w Niemczech – do Hitlerjugend.

Członkowie Hitlerjugend. Organizacja zrzeszała dzieci i młodzież od 10 roku życia.

Źródła totalitaryzmu

Choć totalitaryzm jest specyficznym modelem rządzenia, który pojawił się dopiero w pierwszej połowie XX w., to niektóre typowe dla niego rozwiązania ustrojowe i idee występowały już we wcześniejszych epokach. Wielu badaczy wskazuje na podobieństwa między totalitaryzmem a **absolutyzmem** – modelem rządów, w którym władza panującego monarchy jest nieograniczona i nie podlega żadnej kontroli politycznej, prawnej czy społecznej. Klasyczny absolutyzm ukształtował się w XVI i XVII w. w monarchiach europejskich. W XVIII w. w Europie wykształciła się jego specyficzna forma określana jako absolutyzm oświecony. Jej zwolennikami było wielu ówczesnych myślicieli, np. Wolter. Monarcha kierujący się ideą absolutyzmu oświeconego sam ograniczał zakres swojej władzy przez przyznawanie poddanym pewnych swobód. Przyjmowano, że władca ma określone obowiązki wobec państwa i jego mieszkańców, np. powinien zapewniać im bezpieczeństwo, sprawiedliwość, porządek.

Wielu badaczy dostrzega również pewne podobieństwa między totalitaryzmem a niektórymi ideami i praktykami wykorzystywanymi podczas **rewolucji francuskiej**. Szczególnie rządy radykalnego ugrupowania jakobinów (lata 1793–1794) mogą być porównywane do XX-wiecznych reżimów totalitarnych. Podstawowym narzędziem sprawowania władzy był wówczas we Francji masowy terror, którego symbolem stała się gilotyna. Jakobini – podobnie jak przywódcy państw totalitarnych – dążyli do zupełnej przebudowy społeczeństwa, a prowadzić miała do tego likwidacja warstw społecznych uznawanych za wrogie, m.in. arystokracji i duchowieństwa.

Powstaniu i rozwojowi systemów totalitarnych sprzyjały przemiany społeczne, do których doszło w pierwszych dekadach XX w., przede wszystkim na skutek gwałtownie postępujących urbanizacji i industrializacji. W okresie tym w wielu państwach ukształtowało się tzw. **społeczeństwo masowe** (→zob. tekst „Przypomnij sobie" poniżej). Cechy tego społeczeństwa powodują, że jego członkowie są podatni na perswazję i manipulacje zawarte w przekazach, które pojawiają się w przestrzeni publicznej. Dlatego łatwo ulegają reklamie, propagandzie i ideologii, za pomocą których można wpływać na ich decyzje i postępowanie.

Ludzie tworzący społeczeństwo masowe mają również skłonność do bezkrytycznego podporządkowywania się silnym przywódcom – pod wpływem charyzmatycznego lidera są nawet gotowi zrezygnować ze swoich podstawowych swobód. Zjawisko to filozof Erich Fromm określił jako **ucieczkę od wolności**. Jego zdaniem ludzie bardzo często godzą się na życie w reżimie totalitarnym, gdyż boją się samodzielnie podejmować decyzje i szukają poczucia bezpieczeństwa, które zapewnia im wszechwładne państwo.

Przypomnij sobie

Społeczeństwo masowe

Wyrażenie „społeczeństwo masowe" jest jednym z głównych terminów używanych do charakteryzowania współczesnych społeczeństw (inne pojęcia wykorzystywane w tym kontekście to „społeczeństwo konsumpcyjne", „społeczeństwo informacyjne", „społeczeństwo otwarte"). Społeczeństwo masowe wyróżnia się następującymi cechami:

- dochodzi w nim do zacierania się różnic między ludźmi, którzy tracą swoją indywidualność: podobnie myślą i się zachowują, mają zbliżone gusta;
- dominującymi postawami są w nim konformizm i konsumpcjonizm, zanika natomiast przywiązanie do tradycyjnych wartości i norm;
- w jego ramach głównym źródłem wzorców postępowania są media masowe, których przekaz często jest pozbawiony głębszych treści.

Ideologie totalitarne

Do ideologii totalitarnych zalicza się faszyzm, nazizm i komunizm. Mimo występujących między nimi różnic posiadają one elementy wspólne. Należą do nich:

- dążenie do wprowadzenia radykalnych zmian w funkcjonowaniu państwa i społeczeństwa;
- odrzucenie demokracji i charakterystycznych dla niej rozwiązań prawnych;
- postulat stworzenia „nowego człowieka", postępującego zgodnie z zasadami i wartościami danej ideologii;
- występowanie figury wroga, który zagraża osiągnięciu zakładanych celów i którego należy w związku z tym zwalczać wszelkimi dostępnymi środkami;
- dopuszczenie stosowania przemocy jako narzędzia w walce o władzę i w procesie jej sprawowania.

Komunizm

Komunizm jako ideologia wywodzi się z myśli politycznej K. Marksa i F. Engelsa. Radykalnej interpretacji ich teorii dokonał rosyjski rewolucjonista **Włodzimierz Lenin** – przywódca partii bolszewików. Sformułował on m.in. pogląd, że kluczową rolę w rewolucji, która obali kapitalizm, ma do odegrania partia komunistyczna. W 1917 r. bolszewicy przejęli władzę w Rosji w wyniku tzw. rewolucji październikowej i zaczęli wprowadzać w życie swoje założenia ideologiczne. Na czele reżimu stanął Lenin. Jego następca – Józef Stalin – zaproponował jeszcze bardziej radykalną interpretację doktryny komunistycznej, którą w ZSRS zaczęto nazywać marksizmem-leninizmem.

Sowiecki plakat propagandowy z podobiznami Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina

Głównym postulatem komunizmu było stworzenie **społeczeństwa bezklasowego**, w którym wszyscy ludzie byliby **równi** pod względem politycznym, prawnym, społecznym i ekonomicznym. Miało ono zastąpić społeczeństwo kapitalistyczne, które uznano za skrajnie niesprawiedliwe z powodu panujących w nim nierówności społecznych i wyzysku robotników. Komuniści zamierzali dokonać radykalnego przeobrażenia porządku społecznego w drodze rewolucji. Miała ona również zlikwidować dotychczasowe formy ustroju politycznego na rzecz **dyktatury proletariatu**, w której pełnię władzy sprawowaliby robotnicy reprezentowani przez partię komunistyczną. W praktyce w państwach komunistycznych rzeczywistą władzę sprawował przywódca i skupiona wokół niego wąska elita partyjna.

Kolejnymi istotnymi postulatami komunistów były likwidacja prywatnej własności środków produkcji (ziemi, fabryk) i ustanowienie **własności wspólnej** (w praktyce państwowej). Gospodarkę rynkową miała zastąpić gospodarka **centralnie planowana**, w której to instytucje państwowe, a nie rynek, decydują o wielkości produkcji, inwestycjach i poziomie cen.

Ideologia komunistyczna bardzo zyskała na znaczeniu po II wojnie światowej. Ugrupowania komunistyczne – zazwyczaj dzięki wsparciu ZSRS – przejęły władzę m.in. w Chinach, Korei Północnej, Wietnamie, a także w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Czy wiesz, że...

Ideologia komunistyczna miała wiele odmian. Na przykład w Chinach ukształtował się **maoizm**. Określenie to wywodzi się od Mao Zedonga, twórcy i pierwszego przywódcy komunistycznych Chin. Mao dostosował założenia komunizmu do warunków chińskich. Za główną siłę rewolucyjną uznał nie robotników, lecz chłopów (w Chinach klasa robotnicza praktycznie nie istniała). Wskazywał też na konieczność przeprowadzenia w społeczeństwie tzw. rewolucji kulturalnej, która zupełnie zmieni dotychczasowe przekonania, system wartości i wzorce kulturowe.

Faszyzm

Ideologia faszystowska narodziła się po I wojnie światowej we Włoszech. Głównym twórcą jej założeń oraz głoszącego ją ruchu politycznego był Benito Mussolini. Jednym z kluczowych aspektów faszyzmu był **kult państwa** o charakterze totalnym, dążącego do osiągnięcia statusu mocarstwa. Takie państwo miało umożliwić rozwój i osiągnięcie potęgi narodowi, który był uznawany za najważniejszą formę wspólnoty. Dlatego faszyści sprzeciwiali się wszelkim ideologiom anty- i ponadnarodowym, szczególnie komunizmowi. Odrzucali też liberalne wartości, takie jak wolność jednostki, indywidualizm i tolerancja – ich miejsce miały zająć poświęcenie, heroizm i walka. Obowiązkiem Włocha było pełne zaangażowanie się w działania na rzecz państwa i narodu.

Innym ważnym elementem ideologii faszystowskiej była **zasada wodzostwa**. Na czele państwa miał stać charyzmatyczny przywódca, dysponujący pełnią władzy, który doskonale rozumie wyzwania stojące przed narodem i jest zdolny poprowadzić go do realizacji jego misji dziejowej. Wszyscy obywatele powinni być bezwzględnie posłuszni wodzowi.

W dziedzinie gospodarki faszyści byli zwolennikami prywatnej własności środków produkcji. Opowiadali się jednak za interwencjonizmem państwowym, który zakładał m.in. ingerencję w funkcjonowanie prywatnych przedsiębiorstw, np. określanie przez władze rodzaju i wielkości produkcji oraz poziomu zatrudnienia. Faszyzm głosił też idee jedności narodowej oraz solidarności kapitału i pracy. Realizację tych postulatów miały umożliwić **korporacje** – kontrolowane przez państwo organizacje zrzeszające pracowników i pracodawców z określonych branż. Do ich głównych zadań należało m.in. rozwiązywanie konfliktów społecznych.

Faszyści przejęli władzę we Włoszech w 1922 r. w drodze zamachu stanu. W 1925 r. Mussolini przyjął tytuł *duce* [czyt.: ducze] (wł. „wódz") i ogłosił rozpoczęcie budowy państwa totalnego.

Nazizm

Niemiecka odmiana faszyzmu, zwana nazizmem, opierała się na rasizmie, szowinizmie i antysemityzmie. Nazistowski **rasizm** polegał na uznaniu Niemców za przedstawicieli najdoskonalszej z ras – Aryjczyków, przedstawianych jako rasa panów, której przeznaczeniem jest przejęcie władzy nad światem. Wynikał z tego niemiecki **szowinizm**, czyli przeświadczenie, że naród niemiecki jest wyjątkowy, a inne narody i grupy etniczne powinny być mu podporządkowane. **Antysemityzm** z kolei wypływał z przekonania, że Żydzi stanowią zagrożenie dla istnienia nacji niemieckiej. Nazistowscy ideolodzy twierdzili, że między obydwoma tymi narodami trwa nieustanna walka, którą może zakończyć tylko zupełna klęska jednej ze stron.

Naziści, z Adolfem Hitlerem na czele, przejęli władzę w Niemczech w 1933 r. po zwycięstwie w wyborach parlamentarnych. Podobnie jak faszyści we Włoszech w krótkim czasie zlikwidowali wszelkie instytucje demokratyczne i zbudowali państwo totalne.

Ekspansja i upadek faszyzmu

W okresie międzywojennym faszyzm i nazizm zyskały dość licznych zwolenników. W znacznej mierze przyczynił się do tego wielki kryzys gospodarczy, który ogarnął świat na przełomie lat 20. i 30. XX w. Wielu ludzi zaczęło wówczas postrzegać faszyzm jako alternatywę dla demokracji i kapitalizmu. W większość państw europejskich powstały ugrupowania faszystowskie. W czasie II wojny światowej ruchy faszystowskie sprawowały władzę w niektórych krajach podporządkowanych III Rzeszy, np. w Słowacji.

Po II wojnie światowej ideologia faszystowska straciła na znaczeniu. Było to konsekwencją nie tylko klęski III Rzeszy i Włoch, lecz także bezprecedensowych zbrodni reżimu hitlerowskiego. W wielu państwach wprowadzono zakaz propagowania poglądów faszystowskich. W niektórych krajach działają partie polityczne, które odwołują się do pewnych elementów faszyzmu, jednak zazwyczaj nie odnoszą one sukcesów w rywalizacji o władzę.

Pojęcie faszyzmu we współczesnej polityce

O TYM SIĘ MÓWI!

Oskarżenie o faszystowskie poglądy i dążenia jest jednym z najcięższych zarzutów stosowanych we współczesnej polityce. Najczęściej jest ono wysuwane w celu zdyskredytowania przeciwników politycznych w państwach demokratycznych, ale może być także elementem działań propagandowych w ramach stosunków międzynarodowych.

1 [...] W wielu tekstach zamiennie używa się słów „narodowcy" lub „nacjonaliści" i „faszyści".

[...] Utożsamianie nacjonalistów i narodowców z faszystami następuje zapewne dlatego, że nacjonalizm był podstawą ideologii faszystowskiej, a w jego skrajnej, szowinistycznej postaci – nazistowskiej. Sprzyja temu również brak ustabilizowania definicyjnego terminu „nacjonalizm", który może być definiowany jako przeciwieństwo internacjonalizmu, kiedy interesy własnego narodu są ważniejsze niż międzynarodowe, lub jako synonim szowinizmu, kiedy interes [...] własnego narodu wiąże się z pogardą, nietolerancją, wręcz wrogością wobec innych narodów. [...] Ponieważ nacjonalizm jest tylko jedną z cech faszyzmu, nieporozumieniem jest utożsamianie faszystów z nacjonalistami.

Interesującymi terminami wydają się „katofaszyści" i odpowiednio „katonaziści" czy „katonaziole". Oznaczają bowiem osoby wyznające katolicyzm, lecz jednocześnie, według przyklejającego nienawistną etykietkę, narzucające niemal siłą swój światopogląd tym, którzy sobie tego nie życzą. Takimi etykietkami oznaczono w internecie m.in. [...] posłów, którzy w sejmie odrzucili projekt ustawy o związkach partnerskich, a także ludzi stawiających krzyż na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, by upamiętnić ofiary katastrofy smoleńskiej [...].

Słowa takie, jak: „faszyści", „naziści", „naziole", „dzisiejsi zbrodniarze", mogą się odnosić również do zwolenników lewicy i liberałów. Oznaczają tych, którzy są zwolennikami aborcji (także eutanazji). Wśród tego typu terminów wyróżniają się „feministki", czyli działaczki ruchów feministycznych, które walczą o liberalizację prawa do aborcji.

Źródło: N. Sosnowska, Funkcje słowa „faszyści" oraz jego synonimów we współczesnym dyskursie polityczno-medialnym i poza nim.

2 Agresja Rosji przeciwko Ukrainie toczy się nie tylko w wymiarze militarnym, lecz także informacyjnym. [...]

[...] jako oficjalne cele agresji wymienia się demilitaryzację i denazyfikację Ukrainy, gdzie w opinii Kremla odrodził się – zwalczany przez Rosję podczas II wojny światowej – faszyzm. [...]

Walka z „faszystami" na Ukrainie jest ukazywana jako walka dobra ze złem, walka o egzystencję Rosji w duchu „albo oni, albo my". [...] Komunikaty uderzające w Ukraińców padają na podatny grunt, bo współgrają ze stałym wysokim poziomem przekonań nacjonalistycznych w społeczeństwie rosyjskim, notowanym w sondażach opinii publicznej, oraz z sentymentem imperialistycznym. Wraz z trwaniem walk język przekazu ulega coraz większej brutalizacji – pojawiają się tezy, że Ukraińcy to „faszystowskie bydło", „zezwierzęceni naziści", „bestie" czy „sataniści". Stosowanie takiego języka ma na celu poszerzenie ram społecznej akceptacji dla brutalnych rosyjskich działań na froncie i usprawiedliwienie okrucieństwa. [...]

Pielęgnowane jest przeświadczenie, że Rosjanie mają ogromne zasługi dla świata, gdyż Związek Radziecki pokonał faszyzm w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (w latach 1941–1945). Zwycięstwo to jest obecnie fundamentem rosyjskiej tożsamości państwowej, źródłem dumy i poczucia wyższości nad innymi narodami, co podkreśla zwłaszcza Władimir Putin, który, odwołując się do historii, konsolidował swój kapitał społeczny w ciągu ostatniej dekady. Odnosząc się do zwycięstwa nad faszyzmem, kremlowska propaganda, w ślad za władzami, rości sobie prawo, żeby określać, kto jest „faszystą" współcześnie – są to Ukraińcy oraz wszystkie państwa wspierające Ukrainę podczas wojny i występujące przeciwko Rosji.

Źródło: K. Chawryło, Propaganda masowego rażenia. Rosyjska telewizja w obliczu wojny.

? Określ, z czego wynika popularność terminu „faszyści" jako narzędzia w walce politycznej. Uzasadnij swoją odpowiedź.

USTRÓJ III RZESZY I ZSRS

Za modelowe państwa totalitarne uznaje się ZSRS w okresie samodzielnych rządów Józefa Stalina oraz III Rzeszę. Panujące w nich systemy polityczne pod wieloma względami były do siebie podobne, choć występowały między nimi także znaczące różnice.

ZSRS

Skrzyżowane sierp i młot to symbol komunistyczny spopularyzowany po rewolucji październikowej.

JÓZEF STALIN

skupiał w swoich rękach pełnię władzy, choć formalnie sprawował tylko stanowisko sekretarza generalnego (przewodniczącego) partii komunistycznej, a przez pewien czas był także szefem rządu i ministrem obrony.

Partią rządzącą była **Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików)** (w 1952 r. przemianowano ją na Komunistyczną Partię Związku Sowieckiego). Pod koniec życia Stalina ugrupowanie to liczyło ok. 7 mln członków. W partii obowiązywała zasada jedności – zakazany był sprzeciw wobec decyzji władz centralnych.

RZĄDY DYKTATORSKIE

MONOPARTIA

III RZESZA

ADOLF HITLER

pełnił oficjalne funkcje Führera (wodza) i kanclerza Rzeszy, które zapewniały mu władzę absolutną w państwie. Był uznawany za przywódcę narodu, a prawo nie przewidywało możliwości jego odwołania. Stał również na czele partii rządzącej.

Partią rządzącą była **Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP).** W szczytowym okresie liczyła ona 8,5 mln członków – należał do niej co czwarty dorosły Niemiec. NSDAP była zorganizowana w sposób hierarchiczny: istniał rozbudowany system stopni i stanowisk partyjnych, a najważniejsze decyzje podejmowała wąska elita partyjna.

Swastyka była symbolem NSDAP, a potem stała się symbolem III Rzeszy.

Gazeta „Prawda" – organ prasowy partii komunistycznej

Sowieckie plakaty propagandowe z lat 30. XX w.

20 MILIONÓW OFIAR CYWILNYCH

Więźniowie syberyskiego łagru, 1945 r.

Przez większość okresu stalinowskiego kierował nim **Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (NKWD)** – ministerstwo, któremu podlegały tajna policja polityczna, służby porządkowe oraz obozy pracy przymusowej (łagry).

Środki produkcji, czyli ziemia i fabryki, były własnością państwa. Funkcjonowała gospodarka centralnie planowana, w której decyzje dotyczące wielkości produkcji czy poziomu cen podejmowali rządzący.

Oficjalną ideologią państwową był **marksizm-leninizm.** W propagandzie – obok kultu Stalina – ważną rolę odgrywał również kult Lenina. Jako główni wrogowie ustroju byli przedstawiani kapitaliści, bogaci chłopi i faszyści.

APARAT TERRORU

Najważniejsze role odgrywały w nim tajna policja polityczna **Gestapo** oraz **Sztafety Ochronne NSDAP (SS)** – formacja zbrojna partii nazistowskiej. SS realizowała politykę represji na terenach zajętych przez Niemcy, m.in. nadzorowała obozy koncentracyjne.

GOSPODARKA

Zdecydowana większość środków produkcji pozostała w rękach prywatnych. Państwo jednak głęboko ingerowało w gospodarkę, szczególnie w działalność branż, które miały kluczowe znaczenie dla rozwoju zbrojeń.

IDEOLOGIA I PROPAGANDA

Oficjalną ideologią był **nazizm (narodowy socjalizm)**. Działaniami propagandowymi kierowało Ministerstwo Propagandy. Jako główni wrogowie państwa i narodu byli przedstawiani Żydzi i komuniści.

Plakaty propagandowe z okresu III Rzeszy

11 MILIONÓW OFIAR CYWILNYCH

Dzieci więzione w Auschwitz, 1945 r.

Totalitaryzm a autorytaryzm

Totalitaryzmu nie należy utożsamiać z autorytaryzmem. Mimo szeregu podobieństw te reżimy polityczne znacząco różnią się od siebie, choć oba są pewnymi typami **autokratyzmu**, czyli modelu ustrojowego, w którym władza jest skupiona w rękach jednostki lub nielicznej grupy osób niepodlegających niczyjej kontroli.

Autorytaryzm może współwystępować ze społeczeństwem obywatelskim. Zdarza się, że w państwie rządzonym autorytarnie funkcjonują opozycyjne partie polityczne i niezależne media, chociaż zwykle mają one dość ograniczone możliwości działania.

W reżimie autorytarnym władza zwykle w ograniczonym zakresie ingeruje w życie prywatne obywateli – pozostawia im znaczny zakres wolności i swobód, często zupełnie rezygnuje z wpływania na gospodarkę, nie narzuca także społeczeństwu określonej ideologii.

Choć przywódcy autorytarni stosują przemoc i represje, przede wszystkim względem opozycji, to zwykle nie posuwają się do masowej eksterminacji wybranych grup społecznych. Zbrodnie tego typu są charakterystyczne dla władz totalitarnych. Oprócz zrealizowanego przez nazistowskie Niemcy Holokaustu przykładem takich działań jest celowe wywołanie Wielkiego Głodu w Ukrainie (Hołodomoru) przez władze ZSRS w pierwszej połowie lat 30. XX w.

W Europie reżimy autorytarne powszechnie występowały przed II wojną światową. W przededniu jej wybuchu państwa demokratyczne na Starym Kontynencie stanowiły mniejszość. Wielu ówczesnych przywódców autorytarnych pod pewnymi względami wzorowało się na rozwiązaniach funkcjonujących w faszystowskich Włoszech czy nazistowskich Niemczech (→zob. przykład). W wyniku II wojny światowej większość tych reżimów upadła (z wyjątkiem dyktatur w Hiszpanii i Portugalii). W Europie Zachodniej nastąpił powrót do demokracji, natomiast w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, które znalazły się pod kontrolą ZSRS, zaczęto wprowadzać systemy totalitarne oparte na ideologii komunistycznej. Obecnie reżimy autorytarne funkcjonują przede wszystkim w państwach azjatyckich i afrykańskich. W Europie autorytaryzm panuje w Białorusi i Rosji.

Przykład

Dyktatura Francisca Franco w Hiszpanii

Generał Franco przejął władzę w Hiszpanii po zwycięstwie w krwawej wojnie domowej z lat 1936–1939, w której dowodzone przez niego oddziały pokonały siły lewicowego rządu republikańskiego. Jako przywódca państwa przyjął tytuł *caudillo* [czyt.: kaudijo] (hiszp. „wódz"). Stał również na czele jedynej legalnie działającej w kraju partii – Falangi Hiszpańskiej. Nie była ona jednak typową monopartią – funkcjonowały w niej różne nurty ideowe: faszystowski, monarchistyczny, konserwatywny, chadecki. Obok haseł nacjonalistycznych i antykomunistycznych jej przedstawiciele głosili również przywiązanie do tradycji i katolicyzmu.

Generał Francisco Franco

Hiszpania nie przystąpiła do wojny po stronie Niemiec i Włoch, mimo że oba państwa udzieliły stronnictwu Franco dużej pomocy militarnej w trakcie wojny domowej. Zamiast tego *caudillo* skupił się na konsolidacji władzy wewnątrz kraju – jego reżim był bardzo represyjny. Szczególnie ciężkie prześladowania dotknęły pokonanych w wojnie domowej republikanów. Według szacunków zamordowano ok. 20–30 tys. osób, a ponad 200 tys. skazano na długoletnie kary więzienia lub roboty przymusowe. Represje wobec opozycji zelżały dopiero po II wojnie światowej.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

> […] nie może zbytnio zaskakiwać fakt, że niektóre cechy szczególne tajnej policji są raczej powszechnymi cechami totalitarnego społeczeństwa niż osobliwościami totalitarnej tajnej policji. Kategoria podejrzanego obejmuje zatem w warunkach totalitaryzmu całą ludność. Każda myśl, która odbiega od oficjalnie przepisanej i stale zmieniającej się linii, jest już podejrzana, bez względu na to, jakiej dziedziny ludzkiej aktywności dotyczy. Istoty ludzkie podejrzane są po prostu z definicji, ze względu na swoją umiejętność myślenia, i podejrzenia tego nie można oddalić przez wzorowe zachowanie, ponieważ ludzka umiejętność myślenia jest także umiejętnością zmiany poglądów. Co więcej, skoro nigdy nie można na pewno poznać serca drugiego człowieka – tortury są w tym kontekście jedynie desperacką i wiecznie daremną próbą osiągnięcia tego, czego osiągnąć nie można – nie da się już uśmierzyć podejrzeń, jeśli w społecznej rzeczywistości (w odróżnieniu od rzeczywistości czysto psychologicznej) nie istnieje ani wspólnota wartości, ani prawdopodobieństwo kierowania się własnym interesem. Dlatego wszystkie stosunki społeczne w krajach totalitarnych przenika wzajemna podejrzliwość, wytwarzająca wszędzie atmosferę nieufności, nawet poza zasięgiem działania tajnej policji.
>
> Źródło: H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*.

a) Odpowiedz, jakie cechy wspólne łączą – zdaniem autorki – tajną policję i społeczeństwo totalitarne.

b) Wyjaśnij, dlaczego państwa totalitarne zwalczają wszelkie przejawy niezależnego myślenia. Odwołaj się do przytoczonego tekstu.

c) Wskaż przyczyny powszechnie występującej w państwach totalitarnych podejrzliwości.

! **2** Przedstaw cechy państwa totalitarnego. Odwołaj się do rozwiązań, które funkcjonowały w III Rzeszy i w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich.

! **3** Podaj po jednym przykładzie zjawisk i tendencji politycznych, kulturowych i społeczno-ekonomicznych, które przyczyniły się do powstania totalitaryzmów w XX w.

4 Wyjaśnij, na czym polegała komunistyczna idea społeczeństwa bezklasowego. Podaj przykłady działań, za pomocą których próbowano ją zrealizować.

5 Przygotuj tekst 5-minutowego przemówienia, w którym przedstawisz słuchaczom trzy argumenty uzasadniające tezę, że totalitaryzmy można uznać za „świeckie religie".

★ **6** Zredaguj notatkę na temat jednego z reżimów totalitarnych, który powstał po II wojnie światowej. Uwzględnij w niej informacje na temat przywódcy (lub przywódców) państwa, partii rządzącej, obowiązującej ideologii, systemu gospodarczego oraz polityki władz wobec obywateli.

7 Zapoznaj się z art. 13 *Konstytucji RP*. Sformułuj dwa argumenty uzasadniające, że umieszczenie tego przepisu w ustawie zasadniczej było konieczne.

Konstytucja RP

4 Demokracja

formy i zasady demokracji | geneza demokracji | polskie tradycje demokratyczne | parlamentaryzm | republikanizm

Demokracja jako typ ustroju politycznego narodziła się w starożytności. Jednak w swojej obecnej formie ukształtowała się w stosunkowo nieodległej przeszłości, w wyniku przemian, które następowały na przestrzeni wieków. Na czym polegały te przeobrażenia? Czym charakteryzuje się współczesna demokracja? Jakie są główne źródła polskich tradycji demokratycznych?

Czym jest demokracja?

Konstytucja RP: art. 4

Demokracja to ustrój polityczny, w którym obywatele mają prawnie zapewniony udział w sprawowaniu władzy państwowej, a decyzje zapadają zgodnie z zasadą większości. Nazwa wywodzi się z języka greckiego i stanowi połączenie dwóch wyrazów: *demos* („lud") i *kratos* („władza"). Stąd niekiedy w dużym uproszczeniu mówi się, że demokracja to władza ludu, narodu, społeczeństwa. Tak rozumiany ustrój może istnieć pod warunkiem, że obywatele mają zagwarantowane prawa i wolności umożliwiające im uczestnictwo w procesie decyzyjnym, m.in. prawa do głosowania i kandydowania w wyborach, wolność zrzeszania się czy prawo do piastowania urzędów. Ważne jest również założenie, że w państwie demokratycznym wszyscy ludzie są równi wobec prawa oraz że powinni mieć równe szanse i możliwości.

Ze względu na sposób, w jaki lud sprawuje władzę w państwie, wyróżnia się dwa rodzaje demokracji:

- **demokrację bezpośrednią**, w której obywatele osobiście podejmują ważne decyzje państwowe (może się to odbywać na wiele sposobów – → zob. tabelę poniżej);
- **demokrację pośrednią** (przedstawicielską), w ramach której obywatele wpływają na rządy przez wybór swoich przedstawicieli w organach władzy.

Współczesna demokracja ma przede wszystkim charakter pośredni – decyzje z reguły podejmują reprezentanci społeczeństwa wyłonieni w wyborach. Natomiast formy demokracji bezpośredniej są stosowane znacznie rzadziej, m.in. z powodu trudności technicznych

Formy demokracji bezpośredniej

Forma	Opis
Referendum	Głosowanie, w którym obywatele rozstrzygają przedłożone im sprawy, dotyczące zwykle ważnych zmian w prawie. Zazwyczaj referendum polega na tym, że głosujący udzielają odpowiedzi „Tak" lub „Nie" na postawione pytanie (pytania). Referendum jest najczęściej stosowaną formą demokracji bezpośredniej.
Inicjatywa ludowa	Prawo zgłoszenia przez określoną liczbę obywateli własnego projektu ustawy (np. w Austrii przysługuje ono 100 tys. obywateli, a we Włoszech – 50 tys.). W Polsce uprawnienie to nosi nazwę obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej i przysługuje grupie liczącej 100 tys. obywateli.
Weto ludowe	Prawo wniesienia przez określoną liczbę obywateli sprzeciwu wobec obowiązującej ustawy. Konsekwencją weta jest najczęściej referendum.
Plebiscyt	Głosowanie, w którym mieszkańcy danego obszaru wypowiadają się w sprawie jego przynależności państwowej.

– wynikających z rozległości terytorium poszczególnych krajów i ze zbyt dużej liczby obywateli – oraz przez wzgląd na wielość zadań realizowanych przez współczesne państwa.

Zasady demokracji

Konstytucja RP: art. 2, 4, 7, 8, 10, 11, 12

Aby dane państwo mogło zostać współcześnie uznane za demokratyczne, jego funkcjonowanie musi się opierać na kilku fundamentalnych zasadach (→zob. grafikę obok). W większości państw – w tym także w Polsce – zostały one zapisane w konstytucji.

Reguły te pełnią niezwykle istotne funkcje: z jednej strony gwarantują wszystkim obywatelom udział w podejmowaniu decyzji, z drugiej natomiast strony nakładają ograniczenia na proces sprawowania władzy w państwie. Jest to konieczne, gdyż nietrudno sobie wyobrazić sytuację, w której – w pewnych okolicznościach – obywatele w referendum albo ich przedstawiciele w organach władzy mogliby podjąć decyzję sprzeczną z samą istotą demokracji, np. dyskryminującą określoną grupę ludności.

Demokracja formalna i realna

Współcześnie zwraca się uwagę na to, że prawne potwierdzenie demokratycznych zasad nie daje gwarancji ich przestrzegania. Z tego powodu coraz częściej odróżnia się **demokrację formalną**, wynikającą z prawodawstwa, od **demokracji realnej**, w której reguły formalne znajdują odzwierciedlenie w sposobie myślenia obywateli i rządzących oraz w funkcjonowaniu społeczeństwa i państwa, np. w powszechnym przekonaniu, że każdy ma prawo swobodnie wyrażać swoje poglądy. Demokracja realna przejawia się również w masowym podejmowaniu przez obywateli tzw. aktywności obywatelskiej, polegającej np. na głosowaniu w wyborach i referendach, członkostwie w organizacjach społecznych i politycznych (np. w partiach), uczestnictwie w manifestacjach czy kierowaniu do władz petycji i listów otwartych (udostępnianych publicznie, zwykle w mediach).

Zasady współczesnej demokracji

Zasada suwerenności ludu (narodu)

Najwyższą władzę w państwie sprawuje ogół obywateli (lud, naród). Zasada ta wyraża się w przysługującej obywatelom możliwości wyboru swoich przedstawicieli oraz w formach demokracji bezpośredniej.

Zasada podziału i równowagi władz

Wyróżnia się trzy rodzaje władzy państwowej: władzę prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Każdą z nich sprawują inne organy państwa, które nie mogą nawzajem wkraczać w swoje kompetencje i które wzajemnie się kontrolują.

Zasada konstytucjonalizmu

Funkcjonowanie państwa i organów władzy reguluje konstytucja, która jest najważniejszym aktem prawnym. Wszystkie inne akty i regulacje muszą być zgodne z przepisami ustawy zasadniczej.

Zasada praworządności

Przepisy określają kompetencje organów władzy, a także ich relacje z obywatelami. Zgodnie z tą zasadą instytucje państwowe mogą podejmować tylko działania dozwolone przez prawo, a obywatele – wszelkie aktywności, których prawo nie zabrania.

Zasada pluralizmu politycznego

W państwie mogą swobodnie działać partie polityczne reprezentujące różne grupy społeczne i nurty ideowe. Wszystkie te ugrupowania mają prawo zabiegać – przy użyciu metod demokratycznych – o udział w sprawowaniu rządów.

Geneza demokracji: starożytność

Demokracja narodziła się w starożytności w greckich miastach-państwach (tzw. *polis*). Jednym z najważniejszych z nich były **Ateny**, w których ustrój demokratyczny rozwinął się w V w. p.n.e.

Ateńska demokracja miała charakter bezpośredni. Wszyscy pełnoprawni obywatele (byli nimi tylko wolni mężczyźni, urodzeni z ojca i matki Ateńczyków) po ukończeniu 20 roku życia mieli prawo uczestniczyć w obradach **Zgromadzenia Ludowego** (eklezji). Do jego zadań należały stanowienie prawa i wybór najwyższych urzędników państwowych. Decyzje podejmowano większością głosów. Władzę wykonawczą sprawowała **Rada Pięciuset**, która m.in. przygotowywała projekty aktów prawnych do rozpatrzenia przez Zgromadzenie Ludowe i wprowadzała w życie zaakceptowane przez nie prawo. Członków Rady powoływano w drodze losowania, w którym uczestniczyli wszyscy obywatele.

Wpływ na kształt współczesnej demokracji wywarła także starożytna **republika rzymska**, choć przez cały okres swojego istnienia nigdy nie była państwem w pełni demokratycznym. Wszyscy obywatele posiadali w niej, co prawda, pewne prawa polityczne – mogli m.in. uczestniczyć w zgromadzeniach ludowych (tzw. komicjach). Demokratyczne organy władzy miały jednak w Rzymie ograniczone kompetencje, a faktyczne rządy sprawowała arystokracja. Mimo to ustrój republiki rzymskiej opierał się na pewnych zasadach, które obowiązują także współcześnie. Do reguł tych zalicza się przede wszystkim **nadrzędność prawa** (praworządność) i **republikanizm**, oznaczający postrzeganie państwa jako wspólnoty obywateli, którzy aktywnie działają w życiu publicznym na rzecz dobra wspólnego.

Czy wiesz, że...

W demokratycznych Atenach raz do roku realizowano procedurę ostracyzmu. Na obradach Zgromadzenia Ludowego obywatele najpierw rozstrzygali, czy któryś z Ateńczyków zagraża demokracji. Jeśli odpowiedź była twierdząca, następowało tajne głosowanie. Każdy obywatel na glinianej skorupce zapisywał imię osoby, która jego zdaniem była niebezpieczna dla ustroju. Ateńczyk wskazany przez większość głosujących musiał na 10 lat opuścić *polis*.

Geneza demokracji: średniowiecze

W epoce średniowiecza ukształtowały się instytucje **parlamentu** i związanej z nim **reprezentacji** (przedstawicielstwa). Miało to związek z powstaniem monarchii stanowej – ustroju, w którym władza monarchy była ograniczana na rzecz stanów: rycerstwa, duchowieństwa i mieszczaństwa. Parlamenty w państwach europejskich formowały się w okresie od XIII do XV w. Zasiadali w nich możnowładcy świeccy i duchowni, przedstawiciele rycerstwa (wybierani na szczeblu lokalnym), a w wielu krajach także reprezentanci miast. Parlamenty uczestniczyły w rządzeniu państwem, m.in. wyrażały zgodę na nałożenie podatków przez monarchę i proponowały mu projekty aktów prawnych. W średniowieczu pewne rozwiązania demokratyczne przyjęto także w niektórych miastach, np. we włoskich republikach miejskich.

Kortezy w Królestwie Aragonii, leżącym na Półwyspie Iberyjskim, zostały zwołane po raz pierwszy na początku XIII w. W skład tego zgromadzenia stanowego wchodzili możni oraz przedstawiciele miast.

Geneza demokracji: nowożytność

W epoce renesansu wzrosło, w związku z fascynacją antykiem, zainteresowanie demokracją starożytną. Jednak rozwój teorii demokratycznych nastąpił dopiero w epoce oświecenia, gdy pojawiły się idee wolności jednostki i jej naturalnych praw. Wypracowano wówczas główne zasady współczesnej demokracji. W pierwszej połowie XVIII w. francuski filozof Monteskiusz sformułował koncepcję **trójpodziału władzy** na władzę wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą. Był przekonany, że ich oddzielenie zagwarantuje obywatelom wolność i uchroni ich przed nadużyciami ze strony rządzących. Z kolei Jean-Jacques Rousseau rozwinął teorię **suwerenności ludu.**

Równolegle do rozwoju filozoficznych teorii przebiegał proces kształtowania się nowoczesnego ustroju demokratycznego. Pod koniec XVII w. w Anglii doszło do rewolucji, w wyniku której znacznie ograniczono władzę króla na rzecz parlamentu. W 1787 r. w nowo utworzonych Stanach Zjednoczonych uchwalono pierwszą na świecie **konstytucję**. Opierała się ona na zasadzie trójpodziału władzy, przy czym władzę wykonawczą powierzono wyłanianemu w wyborach prezydentowi. W 1789 r. wybuchła **rewolucja francuska.** Do jej najważniejszych skutków należało zburzenie porządku feudalnego we Francji – m.in. zniesienie przywilejów szlachty i poddaństwa chłopów – a także uchwalenie przez parlament ***Deklaracji praw człowieka i obywatela.*** W dokumencie tym zagwarantowano wszystkim francuskim obywatelom wolność, równość wobec prawa i prawo własności, a także wskazano podstawowe zasady ustroju państwa: suwerenność ludu i trójpodział władzy.

Dość szybko rozwiązania demokratyczne zaczęto także wprowadzać w innych państwach, m.in. uchwalano konstytucje (np. w Polsce), poszerzano uprawnienia parlamentów. Długo jednak prawo do głosowania i do kandydowania w wyborach przysługiwało tylko niewielkiej części społeczeństwa. Obowiązywały bowiem liczne **cenzusy wyborcze**, które

Plakat z hasłem rewolucji francuskiej „Wolność, równość, braterstwo – albo śmierć" (fr. *Liberté, égalité, fraternité, ou la mort*). Wartości wskazane w jego pierwszej części są uznawane za kluczowe dla współczesnej demokracji.

uzależniały możliwość udziału w wyborach od różnych czynników, np. od wartości majątku, poziomu wykształcenia czy rasy.

Stopniowe poszerzanie praw wyborczych w państwach demokratycznych rozpoczęło się w XIX w. **Powszechne prawo wyborcze**, czyli prawo każdego obywatela do głosowania i kandydowania po osiągnięciu określonego wieku, zaczęto wprowadzać dopiero w drugiej połowie tego stulecia. Najwcześniej nastąpiło to w USA (1870 r.) i w Niemczech (1871 r.), jednak pozytywne zmiany w tych państwach dotyczyły tylko mężczyzn. Kobiety natomiast uzyskały prawa wyborcze najwcześniej w Nowej Zelandii (1893 r.), a w Europie – w Finlandii (1906 r.). Proces upowszechniania się praw wyborczych przyspieszył po 1918 r. W niektórych państwach przyznano je równocześnie obu płciom (np. w 1918 r. w Polsce), w innych natomiast najpierw otrzymali je wszyscy mężczyźni, a dopiero po pewnym czasie także kobiety (np. w Wielkiej Brytanii, we Włoszech).

Polskie tradycje demokratyczne

Konstytucja RP: preambuła, art. 1

Po obaleniu komunizmu i wprowadzeniu demokracji na przełomie lat 80. i 90. XX w. państwo polskie zaczęto określać jako III Rzeczpospolitą Polską. Staropolska nazwa „rzeczpospolita" oznacza republikę. Pojawia się ona w preambule *Konstytucji RP* z 1997 r., która wprost nawiązuje do **republikańskich** tradycji ustrojowych I Rzeczypospolitej (XV–XVIII w.) i II Rzeczypospolitej (lata 1918–1939). Zasada ustalająca republikańską formę ustroju została wyrażona także w art. 1 ustawy zasadniczej, zgodnie z którym państwo jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Przyjęte w aktualnej *Konstytucji RP* rozwiązania odwołują się także do innej ważnej tradycji ustrojowej sięgającej czasów I Rzeczypospolitej, czyli do **parlamentaryzmu** – ustalają system rządów, w którym parlament uchwala ustawy i ma pewne uprawnienia w zakresie kontroli organów władzy wykonawczej. Długą historię ma również sam polski konstytucjonalizm, zapoczątkowany przez twórców Konstytucji 3 maja – jego kontynuacją jest obowiązująca obecnie ustawa zasadnicza.

I Rzeczpospolita

W I Rzeczypospolitej ukształtował się szczególny rodzaj demokracji: **demokracja szlachecka**, w której prawa polityczne – np. prawo do decydowania o sprawach państwa czy do piastowania urzędów – posiadała wyłącznie szlachta. Najważniejszą instytucją tego ustroju był **sejm walny**. Składał się on z tzw. trzech stanów sejmujących: króla, senatu (zasiadali w nim dostojnicy państwowi i duchowni) oraz izby poselskiej, którą tworzyli posłowie wybrani przez szlachtę (→zob. przykład). Do kompetencji sejmu walnego należało uchwalanie ustaw, wprowadzanie nowych podatków, wyrażanie zgody na zwołanie pospolitego ruszenia, a także zawieranie traktatów pokojowych. Ważną rolę odgrywały również **sejmiki**,

Przykład

Funkcjonowanie sejmu walnego

Ostateczny skład sejmu walnego ustalono po zawarciu w 1569 r. unii polsko-litewskiej w Lublinie. Izba poselska liczyła 170 posłów, w senacie natomiast zasiadało 140 senatorów. Sejm walny był zwoływany przez króla. Pod koniec XVI w. wprowadzono zasadę, według której tzw. sejm zwyczajny musiał się zbierać co najmniej raz na dwa lata. Jeśli jednak zaistniała taka potrzeba, król w każdym momencie mógł zwołać sejm nadzwyczajny.

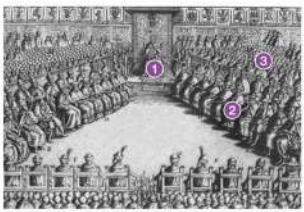

Rycina z XVII w. przedstawia wspólne obrady króla 1, senatorów 2 i posłów 3.

Obrady sejmowe rozpoczynało wspólne posiedzenie wszystkich trzech stanów sejmujących. Następnie osobno obradowali senatorowie z królem oraz posłowie. Pracami izby poselskiej kierował marszałek, a decyzje zapadały w niej zgodnie z zasadą jednomyślności. W senacie proces decyzyjny wyglądał zupełnie inaczej. Poszczególni senatorowie zabierali głos w danej sprawie, po czym na podstawie ich wystąpień król formułował stanowisko izby wyższej.

Monarcha jako trzeci stan sejmujący odgrywał w obradach sejmu walnego samodzielną rolę. Ponieważ podjęcie decyzji wymagało zgody wszystkich trzech stanów sejmujących, mógł on wyrazić sprzeciw wobec rozwiązań przyjętych przez przedstawicieli szlachty. Ponadto przysługiwały mu inicjatywa ustawodawcza oraz prawo do rozstrzygania, czy propozycje zgłaszane przez posłów lub senatorów staną się przedmiotem obrad.

czyli zjazdy całej szlachty zamieszkującej dany obszar kraju, podczas których m.in. wybierano posłów na sejm walny i decydowano o sprawach lokalnych.

Po bezpotomnej śmierci w 1572 r. Zygmunta II Augusta, ostatniego monarchy z dynastii Jagiellonów, ustalono, że królowie będą wybierani bezpośrednio przez ogół szlachty (wolna elekcja). W 1573 r. uchwalono **artykuły henrykowskie** – ustawę określającą zasady ustrojowe. Zgodnie z jej przepisami każdy nowo wybrany władca miał obowiązek m.in. przestrzegać zasad wolnej elekcji, zwoływać co dwa lata sejm walny, a także zachowywać prawa i przywileje przysługujące stanowi szlacheckiemu, w tym swobodę wyznawania religii (tolerancja religijna). W artykułach henrykowskich zapisano również, że jeśli król nie będzie wypełniał zawartych w nich postanowień, szlachta będzie mogła wypowiedzieć mu posłuszeństwo.

Taki kształt ustroju państwa był rezultatem upowszechnienia się wśród szlachty **idei republikańskich**. Republikanizm w Rzeczypospolitej Obojga Narodów różnił się jednak znacznie od republikanizmu we współczesnym rozumieniu. Za członków wspólnoty politycznej uznawano w niej bowiem tylko osoby szlachetnie urodzone. Tzw. naród szlachecki pełnił w państwie funkcję suwerena i to na nim spoczywała odpowiedzialność za losy państwa. Podkreślano, że każdy przedstawiciel stanu szlacheckiego powinien kierować się w swojej działalności publicznej cnotami obywatelskimi: miłością ojczyzny, troską o dobro wspólne, roztropnością, męstwem.

W połowie XVII w. w I Rzeczypospolitej coraz wyraźniej zaznaczał się kryzys demokracji szlacheckiej. Jedną z jego głównych przyczyn było wykształcenie się *liberum veto*, czyli prawa umożliwiającego zerwanie obrad sejmu przez jednego posła. W takiej sytuacji posiedzenie kończyło się bez podjęcia jakichkolwiek decyzji. Z czasem zrywanie obrad sejmowych stało się regułą, co w połączeniu z osłabieniem władzy monarchy i wyniszczającymi wojnami spowodowało głęboką zapaść państwa.

Konstytucja 3 maja

W drugiej połowie XVIII w. zaczęto wdrażać reformy, które miały usprawnić funkcjonowanie państwa. Ich ukoronowaniem było uchwalenie w 1791 r. **Konstytucji 3 maja**. Była ona drugim tego typu aktem na świecie (po konstytucji amerykańskiej). Utrzymywała uprzywilejowaną pozycję szlachty w państwie, wprowadzała jednak również nowoczesne rozwiązania ustrojowe, m.in. zasady suwerenności narodu i trójpodziału władzy.

Władzę ustawodawczą miał sprawować sejm, złożony z dwóch izb: senatu i izby poselskiej. W każdej z nich decyzje podejmowano większością głosów, co oznaczało zniesienie reguły *liberum veto*. Władzę wykonawczą otrzymała Straż Praw – organ kolegialny kierowany przez króla. Wprowadzono również zasadę dziedziczności tronu, co położyło kres wolnej elekcji. Wszystkie wymienione reformy konstytucyjne nie zdołały jednak zapobiec kolejnym rozbiorom (1793 r., 1795 r.) i ostatecznemu upadkowi państwa.

II Rzeczpospolita

Po odzyskaniu niepodległości ustrój odrodzonego państwa ustalono zgodnie z regułami demokratycznymi. Zostały one potwierdzone w **konstytucji marcowej**, uchwalonej w **1921 r.** (→zob. grafikę na s. 78). Jednak już w 1926 r. Józef Piłsudski dokonał zamachu stanu, którego następstwem było odejście od zasad demokracji. Ograniczono znaczenie i kompetencje ustawodawcze parlamentu oraz zaczęto stosować represje wobec przeciwników politycznych (np. w 1930 r. na czas kampanii wyborczej do parlamentu uwięziono przywódców opozycji).

Zmiany w funkcjonowaniu państwa znalazły swoje odzwierciedlenie w **konstytucji kwietniowej z 1935 r.** Jej twórcy odrzucili zasadę suwerenności ludu, a także trójpodział władzy, który zastąpiono zasadą koncentracji uprawnień w rękach Prezydenta RP. W porównaniu z konstytucją marcową ograniczono także zakres praw obywatelskich.

Konstytucja marcowa z 1921 r. – główne postanowienia

Konstytucja marcowa była bardzo nowoczesną ustawą zasadniczą – zawierała rozwiązania, które w wielu państwach były dopiero postulowane (np. powszechne prawo wyborcze). Odwoływała się także do tradycji ustrojowych z okresu istnienia I Rzeczypospolitej (m.in. przywrócono senat).

Konstytucja ustanawiała **ustrój republikański**. Jej twórcy posłużyli się polskim odpowiednikiem słowa „republika" – „rzeczpospolita", który funkcjonował przed rozbiorami. W ten sposób podkreślono ciągłość polskiej państwowości.

W konstytucji została zawarta **zasada suwerenności ludu** (narodu). Sprawował on władzę przez wybór swoich przedstawicieli: posłów i senatorów (demokracja pośrednia). Nie przewidziano form demokracji bezpośredniej. Struktura najważniejszych organów państwa była zgodna z **zasadą trójpodziału władzy**.

Wybory do Sejmu RP miały charakter **powszechny** – prawo do głosowania i kandydowania przysługiwało wszystkim obywatelom, którzy osiągnęli odpowiedni wiek. Podobne zasady obowiązywały w wyborach do Senatu RP, określono w nich jednak inne, wyższe granice wieku.

Prezydent był wybierany nie w wyborach powszechnych, lecz przez Zgromadzenie Narodowe.

Konstytucja zawierała obszerny **katalog praw obywatelskich**. Oprócz praw fundamentalnych, np. do życia, wolności, własności i równości wobec prawa, zagwarantowano w niej również wolność słowa, wyznania i prasy oraz prawo do bezpłatnej nauki.

Artykuł 1

Państwo Polskie jest Rzecząpospolitą.

Artykuł 2

Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu. Organami Narodu w zakresie ustawodawstwa są Sejm i Senat, w zakresie władzy wykonawczej – Prezydent Rzeczypospolitej łącznie z odpowiedzialnymi ministrami, w zakresie wymiaru sprawiedliwości – niezawisłe Sądy. [...]

Artykuł 11

Sejm składa się z posłów, wybranych na lat pięć, licząc od dnia otwarcia Sejmu, w głosowaniu powszechnem, tajnem, bezpośredniem, równem i stosunkowem [proporcjonalnym].

Artykuł 12

Prawo wybierania ma każdy obywatel polski bez różnicy płci, który w dniu ogłoszenia wyborów ukończył lat 21, używa w pełni praw cywilnych i zamieszkuje w okręgu wyborczym przynajmniej od przedednia ogłoszenia wyborów w Dzienniku Ustaw. [...]

Artykuł 13

Prawo wybieralności ma każdy obywatel, mający prawo wybierania do Sejmu [...], niezależnie od miejsca zamieszkania, o ile ukończył lat 25. [...]

Artykuł 39

Prezydenta Rzeczypospolitej wybierają na lat siedem bezwzględną większością głosów Sejm i Senat, połączone w Zgromadzenie Narodowe. [...]

Artykuł 55

Ministrowie tworzą Radę Ministrów pod przewodnictwem Prezesa Rady Ministrów. [...]

Artykuł 95

Rzeczpospolita Polska zapewnia na swoim obszarze zupełną ochronę życia, wolności i mienia wszystkim bez różnicy pochodzenia, narodowości, języka, rasy lub religii. [...]

Artykuł 96

Wszyscy obywatele są równi wobec prawa. Urzędy publiczne są w równej mierze dla wszystkich dostępne na warunkach prawem przepisanych. [...]

Ustrój Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Po II wojnie światowej Polska stała się państwem niesuwerennym – uzależnionym od Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich – i niedemokratycznym. Wprowadzone przez komunistów rozwiązania ustrojowe były wzorowane na tych obowiązujących w ZSRS. Zostały one potwierdzone w *Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, uchwalonej w 1952 r. Zgodnie z jej przepisami ustrój państwa opierał się m.in. na zasadach:

- ludowładztwa – władza w państwie miała należeć do „ludu pracującego miast i wsi", co było realizacją komunistycznej idei „dyktatury proletariatu" i oznaczało odrzucenie reguły suwerenności ludu (rozumianego jako ogół obywateli, bez podziału na klasy społeczne);
- kierowniczej roli partii komunistycznej – regułę tę formalnie wprowadzono do konstytucji dopiero w 1976 r., jednak faktycznie obowiązywała ona od momentu przejęcia władzy przez komunistów. Funkcję partii rządzącej pełniła Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, co oznaczało odrzucenie pluralizmu politycznego – w PRL funkcjonowały, co prawda, jeszcze dwa inne ugrupowania (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne), jednak były one podporządkowane PZPR.

Konstytucja PRL zawierała również zapisy, które można znaleźć w konstytucjach wielu państw demokratycznych. Gwarantowała obywatelom m.in. rozbudowany katalog praw i wolności, łącznie z wolnością słowa, organizowania manifestacji i zrzeszania się oraz z powszechnym prawem wyborczym. Jednak w rzeczywistości postanowienia te nie obowiązywały. Działalność opozycyjna oraz krytyka władz i ustroju były zakazane pod groźbą surowych represji. Wszystkie media i publikacje oraz twórczość artystyczna podlegały kontroli (cenzurze). Fikcją były również wybory – obywatele mogli głosować tylko na kandydatów zgłoszonych przez PZPR i jej sojuszników.

Demokracja: za i przeciw

Porównanie demokracji, autorytaryzmu i totalitaryzmu pozwala dostrzec, jak wiele zalet ma ten pierwszy typ ustroju. Jednak już w starożytności wskazywano również wady demokratycznej formy rządów.

ASPEKTY POZYTYWNE

- Demokracja zapewnia obywatelom duży zakres wolności (np. wolność słowa, wyznania, działalności gospodarczej) i chroni ich przed nadużyciami ze strony rządzących.
- Umożliwia obywatelom współdecydowanie o sprawach, które ich bezpośrednio dotyczą, i kontrolowanie osób sprawujących władzę.
- Skłania rządzących do uwzględniania w swoich działaniach interesów różnych grup społecznych (w przeciwnym razie mogą utracić władzę w wyniku wyborów).
- Procedury demokratyczne stwarzają możliwość rozwiązywania konfliktów społecznych i sporów światopoglądowych w sposób pokojowy.

ASPEKTY NEGATYWNE

- W wyborach głos każdego obywatela ma taką samą wagę, niezależnie od poziomu jego znajomości spraw publicznych.
- Demokracja niesie zagrożenie „tyranią większości", w której większość narzuca swoje przekonania pozostałym członkom społeczeństwa.
- W wyniku wyborów władzę w państwie mogą przejąć osoby, które nie posiadają odpowiednich kompetencji, jednak potrafią sprawnie manipulować społeczeństwem.
- Obawa przed przegraną w wyborach może spowodować, że rządzący będą unikać podejmowania decyzji koniecznych, lecz niepopularnych.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Termin „współczesna demokracja" oznacza tutaj rozwiązanie oparte na działalności przedstawicieli narodu, a zatem demokrację pośrednią (lub przedstawicielską). Najważniejszą instytucją polityczną, za pomocą której obywatele wpływają na sferę polityczną, są wybory organów przedstawicielskich (np. parlamentu). Jednakże wskazana procedura ma niewiele wspólnego z faktycznym sprawowaniem władzy przez suwerena, tj. możliwością podejmowania decyzji w konkretnych sprawach. W istocie we współczesnych państwach demokratycznych władza jest sprawowana przez elity polityczne, które są kontrolowane przez obywateli podczas wyborów. Wybory w państwie demokratycznym muszą być cykliczne i rywalizacyjne [oparte na rywalizacji, walce o głosy wyborców], a zatem powinny odbywać się w stałych odstępach czasowych, natomiast głosujący muszą mieć stworzoną możliwość wyboru spośród co najmniej dwóch niezależnych ofert wyborczych […].

Tak więc rola obywateli we współczesnych państwach demokratycznych sprowadza się do kontrolowania elit politycznych, które mają możliwość podejmowania konkretnych decyzji politycznych. Oczywiście w wielu państwach funkcjonują mechanizmy demokracji bezpośredniej, takie jak referendum czy inicjatywa ludowa, jednak ich znaczenie jest zazwyczaj mocno ograniczone (wyjątkiem w tym zakresie jest Szwajcaria). […]

Współczesny model demokracji zawiera pewną wadę wrodzoną: napięcie, jakie powstaje między ideologią (władza ludu) a praktyką (władza elit wybranych przez lud). Tym samym obecna demokracja ma niewiele wspólnego ze swoim pierwowzorem, tj. klasyczną demokracją, której funkcjonowanie zostało przybliżone na przykładzie *polis* ateńskiej. Jak wskazał Robert Dahl [czyt.: dal], gdyby obywatel Aten „znalazł się wśród nas, uznałby zapewne, że to, co nazywamy demokracją, jest mało atrakcyjne i w istocie niedemokratyczne".

Źródło: M. Rachwał, *Współczesna demokracja – władza ludu?*

a) Wyjaśnij, jaką rolę we współczesnej demokracji odgrywają – zdaniem autora – członkowie społeczeństwa, a jaką – politycy rywalizujący o władzę.

b) Określ, jakie warunki muszą spełniać wybory w państwie demokratycznym.

c) Wytłumacz, na czym polega „wada wrodzona" współczesnej demokracji, o której jest mowa w tekście.

d) Czy zgadzasz się z opinią Roberta Dahla przytoczoną przez autora? Przedstaw swoje stanowisko na forum klasy podczas dyskusji z koleżankami i kolegami.

2 Wytłumacz, na czym polega różnica między demokracją bezpośrednią a demokracją pośrednią. Odwołaj się do przykładów.

3 Scharakteryzuj ustrój demokracji szlacheckiej. Wskaż, które z rozwiązań ustrojowych z okresu I Rzeczypospolitej można uznać za zgodne z zasadami współczesnej demokracji, a które – za sprzeczne z tymi regułami.

4 Zapoznaj się art. 1–12 *Konstytucji RP*. Następnie podaj numery artykułów, w których zostały wyrażone zasady suwerenności ludu, podziału i równowagi władz oraz pluralizmu politycznego. Odpowiedzi uzasadnij, odwołując się do konkretnych fragmentów wskazanych przepisów.

Konstytucja RP

5 Podaj nazwy uchwalonych w Polsce konstytucji, z których pochodzą zamieszczone fragmenty. Uzasadnij swoje odpowiedzi.

Praca z tekstem źródłowym

A My, Naród Polski, dziękując Opatrzności za wyzwolenie nas z półtorawiekowej niewoli, wspominając z wdzięcznością męstwo i wytrwałość ofiarnej walki pokoleń, które najlepsze wysiłki swoje sprawie niepodległości bez przerwy poświęcały, nawiązując do świetnej tradycji wiekopomnej Konstytucji 3 maja – dobro całej, zjednoczonej i niepodległej Matki-Ojczyzny mając na oku, a pragnąc Jej byt niepodległy, potęgę i bezpieczeństwo oraz ład społeczny utwierdzić na wiekuistych zasadach prawa i wolności...

B Polski lud pracujący pod przewodem bohaterskiej klasy robotniczej, opierając się na sojuszu robotniczo-chłopskim, walczył dziesiątki lat o wyzwolenie z niewoli narodowej, narzuconej przez pruskich, austriackich i rosyjskich zaborców-kolonizatorów, tak samo jak walczył o zniesienie wyzysku polskich kapitalistów i obszarników.

C Szanując pamięć przodków naszych jako fundatorów rządu wolnego, stanowi szlacheckiemu wszelkie swobody, wolności, prerogatywy, pierwszeństwa w życiu prywatnem i publicznem najuroczyściej zapewniamy, szczególniej zaś prawa, statuta i przywileje temu stanowi [...] sprawiedliwie i prawnie nadane, utwierdzamy, zapewniamy i za niewzruszone uznajemy.

6 Zapoznajcie się z zamieszczonymi tezami i wykonajcie polecenia.

Na forum klasy

Teza 1: Jakiekolwiek ograniczenie demokracji prowadzi do jej wypaczenia.

Teza 2: Ograniczanie demokracji bywa konieczne, by nie dochodziło do jej wypaczeń.

a) Podzielcie się na dwie grupy – zadaniem każdego zespołu jest przygotowanie argumentów na obronę jednej z tez.

b) Przedstawcie opracowane argumenty na forum klasy. Wykorzystajcie je w dyskusji na temat zasad regulujących funkcjonowanie współczesnej demokracji.

7 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Jak uważacie, czy dla państwa lepszym rozwiązaniem są rządy demokratyczne, czy przeciwnie – skupienie władzy w rękach silnego przywódcy?

Kinga 4 godz.
Myślę, że na czele państwa powinien stać lider z bardzo mocną pozycją, a wszystkie inne organy powinny być mu w pewnym stopniu podporządkowane. W takim państwie niezbędne decyzje zapadałyby znacznie szybciej, a wszyscy obywatele nie mieliby wątpliwości, kto za nie odpowiada. Z pewnością też skończyłyby się typowe dla demokracji jałowe spory polityczne, które tylko dzielą społeczeństwo.

Jarek 2 min
Zgadzam się, że rządy silnego przywódcy mogą być korzystne z punktu widzenia funkcjonowania państwa, mogą jednak okazać się również katastrofalne. W demokracji jest znacznie mniejsze prawdopodobieństwo, że decyzje jednej osoby doprowadzą np. do chaosu wewnętrznego czy naruszenia praw obywateli, gdyż władza jest podzielona, a poszczególne organy wzajemnie się kontrolują. Dlatego wybieram demokrację.

5 Współczesna demokracja – problemy i zagrożenia

korupcja | nepotyzm | populizm | demagogia | klientelizm | kumoterstwo

Brytyjski premier Winston Churchill stwierdził, że „demokracja jest najgorszą formą rządów, jeśli nie liczyć wszystkich innych form, których próbowano od czasu do czasu". Wskazał tym samym, że ustrój demokratyczny jest niedoskonały, ale dotychczas nie wymyślono lepszego. Dlatego celem obywateli i rządzących powinno być zwalczanie zagrożeń dla demokracji. Jakie zjawiska są dla niej niebezpieczne? W jaki sposób można im przeciwdziałać?

Czym jest korupcja?

Zjawisko to polega na przyjmowaniu – np. przez rządzących polityków lub urzędników państwowych – nieuprawnionych korzyści materialnych lub osobistych w zamian za wydanie decyzji lub podjęcie działań, których oczekuje korumpujący. Korupcję określa się również mianem łapówkarstwa bądź przekupstwa – jej głównym elementem jest bowiem **łapówka**, czyli nieuprawniona korzyść, którą przekupywany otrzymuje od przekupującego.

Zwykle kiedy mówimy o korupcji, mamy na myśli **korupcję urzędniczą**. Polega ona na przyjęciu przez osobę pełniącą funkcję publiczną łapówki za podjęcie działania, które należy do jej obowiązków, pozytywne rozpatrzenie danej sprawy lub załatwienie jej poza kolejnością.

Wyróżnia się też **korupcję komercyjną (gospodarczą)**. Może ona polegać zarówno na przekupywaniu urzędników przez przedsiębiorców, jak i na przyjmowaniu korzyści przez pracowników danej firmy, np. od klientów lub przedstawicieli innych firm.

Kolejną formą korupcji jest **korupcja polityczna**, która polega na powoływaniu określonych osób na stanowiska publiczne w zamian za to, że będą one działały na korzyść jakiejś partii politycznej, bądź za to, że zmienią przynależność partyjną. W przeciwieństwie do korupcji urzędniczej i komercyjnej korupcja polityczna nie jest uznawana za naruszenie prawa, budzi natomiast poważne wątpliwości etyczne.

Korupcja: czynniki sprzyjające i skutki

CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE

- Uciążliwe, niejasne i długotrwałe procedury w urzędach.
- Niskie płace urzędników.
- Wadliwe procedury realizacji zamówień publicznych, np. przetargów na budowę dróg.
- Wiele form świadczeń socjalnych i zasiłków.
- Rozbudowana sieć nieformalnych powiązań i zależności (np. między politykami a przedsiębiorcami).
- Nieefektywne działanie wymiaru sprawiedliwości.

KORUPCJA

Przyjęcie nieuprawnionych korzyści przez korumpowanego w zamian za podjęcie działań, których oczekuje korumpujący.

SKUTKI

- **Dla państwa:** gorsze funkcjonowanie instytucji państwowych; zmniejszenie wpływów do budżetu; spadek poparcia dla demokracji.
- **Dla społeczeństwa:** upowszechnianie się nieetycznych zachowań; rozwój zorganizowanej przestępczości; wzrost nierówności w dostępie do usług publicznych, np. do służby zdrowia.
- **Dla gospodarki:** ograniczenie wolnej konkurencji; wyższe koszty prowadzenia działalności gospodarczej.

Walka z korupcją

Działania antykorupcyjne są prowadzone na szczeblach międzynarodowym i krajowym. W 2003 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła *Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji*. W akcie tym zobowiązano państwa do wprowadzenia kar za działania o charakterze korupcyjnym, a także do powołania instytucji, która zajmowałaby się zapobieganiem korupcji. Konwencję ratyfikowała zdecydowana większość członków ONZ, w tym Polska. Instytucją pełniącą wspomniane w dokumencie funkcje jest w naszym kraju **Centralne Biuro Antykorupcyjne** (CBA). To służba specjalna powołana do zwalczania korupcji i innych aktywności zagrażających interesom ekonomicznym państwa.

Problemowi korupcji przeciwdziałają również – w skali globalnej – międzynarodowe organizacje pozarządowe. Najbardziej znaną z nich jest **Transparency International** [czyt.: transparensi internaszjonal], która m.in. bada poziom przekupstwa w poszczególnych krajach (→zob. infografikę na s. 84–85). Jednak kluczową rolę w walce z łapówkarstwem w państwie odgrywają jego organy wewnętrzne. W tym celu podejmują one bardzo zróżnicowane działania (→zob. schemat).

Sposoby przeciwdziałania korupcji

Środki karno-administracyjne	Reformy ekonomiczne	Instrumenty społeczne
• uproszczenie procedur urzędowych • ograniczenie nadmiernej swobody przy podejmowaniu decyzji przez urzędników • tworzenie narzędzi kontroli nad działaniami urzędników • wprowadzenie obowiązku składania deklaracji majątkowych przez funkcjonariuszy publicznych • surowe kary za czyny korupcyjne • utworzenie wyspecjalizowanej instytucji ścigającej korupcję • zapewnienie skutecznego działania wymiaru sprawiedliwości	• wprowadzenie jasnych procedur realizowania zamówień publicznych • stworzenie przejrzystego systemu podatkowego • prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych • przekazanie przez organy państwowe niektórych zadań podmiotom prywatnym (np. przedsiębiorstwom) • usuwanie istniejących barier w prowadzeniu działalności gospodarczej (np. likwidacja licencji i zezwoleń na prowadzenie pewnych rodzajów działalności)	• promowanie uczciwości w relacjach międzyludzkich • uświadamianie społeczeństwa na temat nieetycznego wymiaru korupcji i jej negatywnych konsekwencji • zachęcanie obywateli do zgłaszania odpowiednim instytucjom przypadków korupcji • ujawnianie i publiczne piętnowanie zachowań korupcyjnych • opracowywanie kodeksów etycznych dla funkcjonariuszy publicznych i innych osób wykonujących zawody zaufania społecznego

Przykład

Korupcja w polskim *Kodeksie karnym*

„Art. 228. § 1. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. [...]

§ 3. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę za zachowanie stanowiące naruszenie przepisów prawa, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Art. 229. § 1. Kto udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej osobie pełniącej funkcję publiczną w związku z pełnieniem tej funkcji, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8".

Korupcja na świecie

Korupcja stanowi zagrożenie dla rozwoju państw i negatywnie wpływa na poziom życia ich obywateli. Problem ten dotyka niemal każdy kraj na świecie. Organizacja Transparency International bada i ujawnia korupcyjne praktyki w sektorze publicznym – m.in. co roku opracowuje indeks percepcji korupcji CPI (ang. *Corruption Perceptions Index*).

INDEKS PERCEPCJI KORUPCJI (CPI)

Indeks klasyfikuje 180 państw na świecie według tego, jak ich obywatele oceniają poziom korupcji w sektorze publicznym. W 2021 r. światowa średnia wyniosła 43 punkty CPI. Wartość ta nie zmieniła się od dekady.

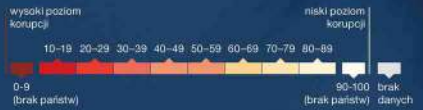

Jedna na 4 osoby na świecie deklaruje, że w ciągu roku wręczyła łapówkę w urzędach publicznych.

ludzi na świecie uważa, że policja i osoby sprawujące władzę są wysoce skorumpowane.

ludzi na świecie uważa, że rządy w ich krajach źle sobie radzą z walką z korupcją.

W Wenezueli od 2014 r. trwają protesty przeciwko rządom Nicolása Maduro. Protestujący zarzucają prezydentowi m.in. niską skuteczność w walce z korupcją.

WENEZUELA – PETRODOLARY

14 CPI

Korupcja w czasie rządów Hugona Cháveza i Nicolása Maduro doprowadziła państwową spółkę naftową PDVSA, generującą 96% dochodu Wenezueli, do niewydolności skutkującej spadkiem produkcji ropy naftowej. Sposobem na pranie pieniędzy, które później trafiały na konta rządzących, było zakładanie fikcyjnych spółek będących podwykonawcami PDVSA.

BUŁGARIA –
DYMISJA BOJKA BORISOWA

74 CPI

W 2020 r. w Bułgarii odbyły się antykorupcyjne protesty przeciwko rządowi Bojko Borisowa. W 2022 r. – po rezygnacji z urzędu – były premier został oskarżony o korupcję i defraudację środków unijnych.

MALTA I CYPR –
ZŁOTE PASZPORTY

54 53 CPI

Systemy wizowe Malty i Cypru służyły korupcyjnym interesom – od lat władze tych państw przyznawały obywatelstwo osobom niewykazującym rzeczywistego związku z krajem, w tym przestępcom i zbiegom.

KAZACHSTAN –
NAZARBAJEWOWSKA ELITA

37 CPI

Członkowie klanu Nazarbajewów rządzili państwem przez 30 lat – zajmowali intratne stanowiska i kontrolowali przemysł naftowy. Społeczeństwo zaczęło się domagać ustąpienia skorumpowanych władz. W 2022 r. wybuchły protesty, które przerodziły się w zamieszki. Zginęło w nich 227 osób.

ANGOLA –
LUANDA LEAKS

29 CPI

Córka prezydenta Angoli Jose Eduarda dos Santosa (1979–2017) – Isabel dos Santos – zbiła fortunę kosztem państwa, które systematycznie okradała w czasie rządów swojego ojca. W 2016 r. uzyskała uprawnienia do zarządzania państwowym koncernem paliwowym Sonangol.

MOZAMBIK –
UKRYTE KREDYTY

26 CPI

Rząd Mozambiku wziął ponad 2 mld dolarów ukrytych kredytów – zobowiązania te zaciągnięto bez wiedzy obywateli i zgody parlamentu. Pożyczone pieniądze zostały przywłaszczone przez rządzących i nie trafiły do budżetu państwa.

KOREA POŁUDNIOWA –
LI MIUNG BAKA I SAMSUNG

62 CPI

Były prezydent Li Miung Baka, sprawujący funkcję w latach 2008–2013, został skazany na 15 lat więzienia za korupcję. Przyjął ponad 10 mln dolarów łapówek od firmy Samsung i południowokoreańskiej agencji wywiadowczej.

Źródło danych: Transparency International.

Poziom korupcji w Polsce według obywateli

W 2021 r. CBOS przeprowadził badania opinii publicznej poświęcone zjawisku korupcji. Pytania dotyczyły oceny skali korupcji w kraju oraz doświadczeń korupcyjnych Polaków.

Jak dużym problemem jest korupcja w Polsce?

Czy zna Pan/Pani osobiście kogoś, kto bierze łapówki?

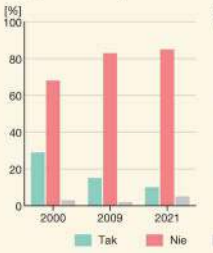

Czy w ciągu ostatnich 3–4 lat musiał Pan / musiała Pani dać łapówkę?

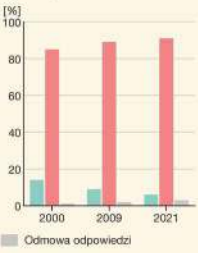

Tak Nie Odmowa odpowiedzi

Źródło danych: badania CBOS.

Czym jest nepotyzm?

Na jakość demokracji negatywnie wpływa również **nepotyzm**, czyli faworyzowanie członków rodziny przy obsadzaniu stanowisk publicznych. Nie jest on zjawiskiem nowym – sama nazwa wykształciła się w średniowieczu i pochodzi od łacińskiego słowa *nepos*, oznaczającego „wnuka" lub „bratanka". Termin ten pierwotnie dotyczył działań papieży i wysokich hierarchów Kościoła katolickiego, którzy nadawali urzędy i godności kościelne własnym krewnym, aby zapewnić im odpowiedni status społeczny oraz majątek. Nepotyzm w Kościele został jednoznacznie zakazany w 1692 r. przez papieża Innocentego XII.

Chociaż praktyki nepotyczne są współcześnie zjawiskiem typowym dla krajów rozwijających się oraz reżimów autorytarnych, występują także w dojrzałych demokracjach. Wielokrotnie przywołuje się w tym kontekście przykłady amerykańskich klanów politycznych Kennedych i Bushów, których członkowie pełnili w różnych okresach funkcje prezydenta, prokuratora generalnego, gubernatora (najwyższy urząd w poszczególnych stanach USA, obsadzany w wyniku wyborów powszechnych) oraz kongresmena (parlamentarzysty).

Jak często występuje w Polsce nepotyzm?

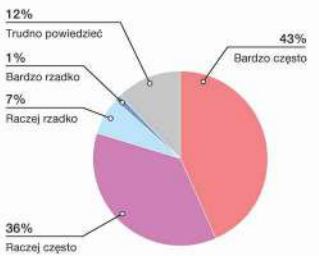

Źródło danych: badanie CBOS.

Nepotyzm nie jest piętnowany w krajach Dalekiego Wschodu, np. w Chinach, Korei Południowej i Japonii. Rodzinę uznaje się tam za szczególną wartość, a jej wspieranie – za cnotę i obowiązek. W zachodnim kręgu kulturowym nepotyzm jest natomiast postrzegany jako problem życia społecznego, z którym należy walczyć. Wpływa negatywnie na funkcjonowanie państwa, gdyż sprawia, że decydującym kryterium przy obsadzaniu stanowisk stają się nie kompetencje, lecz związki rodzinne.

Czym jest populizm?

Bardzo często jako zagrożenie dla demokracji wskazuje się **populizm**. Nazwa tego zjawiska pochodzi od łacińskiego słowa *populus*, oznaczającego „lud". Odnosi się ona do nurtu myśli politycznej lub praktyki w życiu publicznym, w ramach których politycy i przywódcy podkreślają swój szczególny związek z ludem. Powołują się na „wolę ludu", „wolę narodu", „głos ludu", czyli zakładają w swoim programie realizację jego dążeń i pragnień. Populiści zwykle kierują swoje postulaty do niższych warstw społecznych – do osób gorzej sytuowanych, którym obiecują poprawę warunków życia oraz korzyści materialne.

Populistów cechuje **antysystemowość**, czyli krytyczny stosunek do aktualnie obowiązującego porządku politycznego i prawnego. Zwykle opowiadają się za przeprowadzeniem głębokich zmian w ustroju państwa. Najczęściej wskazują na konieczność zwiększenia zakresu stosowania form **demokracji bezpośredniej**, m.in. częstszego organizowania referendów. Ich zdaniem państwo stanie się prawdziwie demokratyczne dopiero wtedy, gdy obywatele będą mogli bezpośrednio decydować o ważnych sprawach.

Partie populistyczne są zazwyczaj antyestablishmentowe, czyli wrogie elitom politycznym. Przedstawiają je jako zepsute i obojętne na problemy zwykłych ludzi, dlatego domagają się ich odsunięcia od kierowania państwem. Zapowiadają jednocześnie, że nie będą tworzyć nowej elity, lecz dopuszczą do władzy obywateli.

Specyficzne cechy działalności populistów

Przekonanie o prostocie rozwiązań	Populiści często sprowadzają złożone zagadnienia do uproszczonych diagnoz i proponują nieskomplikowane rozwiązania skomplikowanych kwestii społecznych. Twierdzą, że za większość problemów odpowiadają uprzywilejowane elity polityczne i że odebranie im władzy zaradzi bolączkom obywateli, np. spowoduje spadek bezrobocia, wzrost bezpieczeństwa, poprawę służby zdrowia.
Podważanie zasad i procedur prawnych	Populiści uważają, że skoro reprezentują lud, nie obowiązują ich reguły państwa prawnego, i że w związku z tym mają prawo do niczym nieograniczonych rządów. Często podważają zasady działalności niezależnych sądów i pluralistycznych mediów oraz określone w prawie procedury ustawodawcze.
Antyelitarna retoryka	Populiści przedstawiają rządzące elity jako zepsute, samolubne, wyzyskujące społeczeństwo. Sami natomiast kreują swój wizerunek pracowitych sług narodu i twierdzą, że są jedynymi prawdziwymi reprezentantami „zwykłych ludzi".
Charyzmatyczny lider	Ruchy populistyczne odwołują się do zróżnicowanych grup społecznych. Popularność charyzmatycznego lidera pozwala im skupić wokół siebie ludzi o odmiennych interesach i poglądach.
Prosty język i prowokacje	Liderzy populistyczni posługują się zazwyczaj prostym, zwięzłym językiem, odwołującym się do emocji odbiorców. Niekiedy demonstrują braki w wychowaniu i wykształceniu, aby podkreślić, że wywodzą się z „prostego ludu". Ich wystąpienia są często prowokacyjne, mają bowiem skupić uwagę mediów i opinii publicznej oraz odróżnić ich od krytykowanych elit.
Podsycanie strachu i niepewności	Populiści w swoich wystąpieniach koncentrują się na negatywnych zdarzeniach i zjawiskach. Ostrzegają przed rzekomymi zagrożeniami ze strony niektórych grup społecznych (np. feministek, osób ze społeczności LGBT, imigrantów).

Przykład

Referendum w sprawie brexitu w 2016 r.
Od lutego do czerwca 2016 r. w Wielkiej Brytanii trwała burzliwa kampania przed referendum, w którym obywatele mieli zadecydować o pozostaniu kraju w Unii Europejskiej lub wypowiedzeniu członkostwa. Argumenty zwolenników brexitu były silnie nacechowane emocjonalnie i wyraźnie populistyczne. Partia Niepodległości Zjednoczonego Królestwa, która dążyła do wyprowadzenia Wielkiej Brytanii z UE i zaostrzenia polityki imigracyjnej, wykorzystywała lęki antyimigracyjne żywe w społeczeństwie i podsycała antyunijne nastroje. Politycy tego ugrupowania zupełnie pomijali zalety członkostwa w Unii Europejskiej i sugerowali, że instytucje unijne w nieuprawniony sposób wpływają na politykę rządów krajowych. W kampanii przedreferendalnej nadmiernie upraszczali złożone tematy związane z funkcjonowaniem państwa w UE – np. w kwestii składek unijnych podkreślali tylko obowiązek przekazywania środków do europejskiego budżetu, pomijając unijne dofinansowania do ważnych projektów realizowanych w krajach członkowskich.

W ramach kampanii „Vote Leave" przez brytyjskie miejscowości przejeżdżał autobus pokryty antyunijnymi hasłami. Wskazywały one, że wynosząca 350 mln funtów tygodniowo kwota przekazywana przez Wielką Brytanię do budżetu UE powinna być wydawana na brytyjską służbę zdrowia.

Ruchy populistyczne

Populizm nie jest zjawiskiem nowym – jego historia sięga czasów starożytnych. Za prekursorów tego nurtu w polityce uznaje się członków **stronnictwa popularów** w starożytnym Rzymie. Pierwsze nowoczesne, masowe ruchy populistyczne powstały w XIX w. Należała do nich m.in. działająca w USA Partia Populistyczna. W pierwszej połowie XX w. pojawiło się wiele nurtów populistycznych. Do najbardziej wpływowych zalicza się **peronizm** – zapoczątkowany w Argentynie przez Juana Perón [czyt.: hułana perona]. Ruch ten odwoływał się do idei sprawiedliwości społecznej. Jego przedstawiciele nawoływali do budowy „wielkiej Argentyny" i znalezienia „trzeciej drogi" pomiędzy kapitalizmem a komunizmem.

Kolejny etap rozwoju i narastania tendencji populistycznych na świecie rozpoczął się pod koniec XX w. W niektórych państwach populiści zdołali przejąć władzę (→zob. przykład na s. 89). W wielu krajach Europy Zachodniej na znaczeniu zyskały prawicowe partie populistyczne i ruchy głoszące hasła antyimigranckie, np. Zjednoczenie Narodowe we Francji, Partia Wolności w Holandii, Pegida w Niemczech. Wiele nowych ugrupowań powstało po wybuchu kryzysu gospodarczego w 2007 r. (np. lewicowy Podemos w Hiszpanii).

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej ruchy populistyczne pojawiły się po upadku komunizmu. Duże poparcie uzyskały one w tych kręgach społecznych, które szczególnie dotkliwie odczuły skutki przemian gospodarczych. W Polsce populistyczny charakter miała reprezentująca interesy rolników **Samoobrona** – partia założona przez Andrzeja Leppera.

Populizm a demagogia

Populizm często wiąże się z **demagogią**. Nie należy ich jednak traktować jako tożsamych zjawisk. **Demagogia** to specyficzna taktyka prowadzenia działalności publicznej, której zasadniczym celem jest skuteczne wpływanie na opinię publiczną. **Demagodzy** dążą do uzyskania poklasku tłumów, dlatego posługują się prostymi i chwytliwymi hasłami, odwołują się do emocji i stereotypów, wskazują proste rozwiązania najważniejszych i najbardziej

skomplikowanych problemów społecznych. Demagogiczna retoryka jest często wykorzystywana w czasie kampanii wyborczych, kiedy to przedstawiciele różnych ugrupowań snują przed obywatelami wizje świetlanej przyszłości i składają szereg obietnic, nazywanych potocznie „kiełbasą wyborczą". Choć zatem demagogię często wiąże się z populizmem, to pamiętać trzeba, że w państwach demokratycznych w pewnym stopniu posługują się nią przedstawiciele wszystkich środowisk politycznych.

Alienacja elit

Rozwój populizmu często jest rezultatem pogłębiającej się alienacji elit. Zjawisko to polega na tym, że cele i wartości, którymi kierują się przedstawiciele władz przy podejmowaniu decyzji, nie odpowiadają potrzebom i interesom obywateli. Tak rozumiana alienacja przejawia się w tym, że zanikają więzi między rządzonymi a rządzącymi, a obywatele nie identyfikują się z systemem władzy politycznej funkcjonującym w ich państwie. Wskutek tego w społeczeństwie rozpowszechnia się przekonanie, że działania oderwanych od rzeczywistości polityków są niezależne od woli ludu. Utrwala się wyraźne rozróżnienie między instrumentalnie traktowanymi obywatelami, mówiącymi o sobie „my", a władzą, określaną jako „oni".

Wyalienowanie elit sprawia, że klasa polityczna jest powszechnie postrzegana jako grupa skorumpowanych osób dbających o własne interesy i niedotrzymujących wyborczych obietnic, niezdolnych do sprostania społecznym oczekiwaniom. Że sceptycyzmu i nieufności wobec rządzących wynika negatywna ocena zarówno partii politycznych, jak i instytucji państwowych.

Populizm a elitaryzm

W opozycji do populizmu stoi elitaryzm, określany również jako elityzm. To pogląd polityczny głoszący, że niektóre jednostki są bardziej wartościowe od innych i że ze względu na swoje urodzenie, umiejętności, wiedzę czy majątek powinny zajmować w społeczeństwie uprzywilejowaną pozycję, czyli należeć do elit. Elitaryści uważają przedstawicieli ludu za prymitywnych, nieuczciwych i niebezpiecznych. Ich zdaniem członkowie elit są lepsi w wymiarach moralnym, kulturowym i intelektualnym, dlatego to oni powinni pełnić kierownicze funkcje w państwie. Osobom wywodzącym się z warstwy ludowej elitaryzm nie przyznaje prawa głosu w polityce.

Przykład

Rządy populistów w Wenezueli

W 1998 r. na prezydenta kraju został wybrany Hugo Chávez [czyt.: czawez]. Sukces wyborczy zawdzięczał m. in. obietnicom sprawiedliwego podziału zysków z eksploatacji głównego bogactwa kraju – ropy naftowej. Blisko połowa mieszkańców Wenezueli żyła wówczas w biedzie. Chávez wprowadził programy pomocy socjalnej, dzięki którym znacznie zmniejszono skalę ubóstwa. Pozwoliło mu to wygrywać kolejne wybory i umacniać swoją władzę. Jednak inne posunięcia ekonomiczne prezydenta, np. przejęcie przez państwo wielu prywatnych firm, spowodowały narastanie trudności gospodarczych: pojawiła się wysoka inflacja, zaczęło brakować podstawowych produktów. Po śmierci Chávеza w 2013 r. na prezydenta wybrano jego bliskiego współpracownika – Nicolása [czyt.: nikolasa] Maduro. Aby stłumić narastające w kraju niezadowolenie, zdecydował się on wprowadzić rządy autorytarne.

Mural z wizerunkiem Hugo Chávеza

Istnieje wiele rodzajów elitarystycznych poglądów – ich zwolennicy w różny sposób definiują cechy, które predysponują członków elit do zajmowania miejsc u szczytu hierarchii społecznej. Wskazują m.in. na pochodzenie danej osoby z odpowiednich klasy społecznej lub stanu społecznego, przynależność do określonego wyznania lub do konkretnej rasy ludzkiej (ten typ elitaryzmu określany jest jako rasizm), a także na płeć (ten typ elitaryzmu nazywa się seksizmem).

Elitaryzm stanowi część wielu doktryn politycznych, m.in. konserwatyzmu, republikanizmu, faszyzmu. Jest przeciwieństwem **egalitaryzmu** i **pluralizmu**. Ten pierwszy pogląd uznaje równość wszystkich ludzi, natomiast drugi wskazuje, że ludzie co prawda się różnią, jednak odmienności te nie powinny decydować o uprzywilejowaniu jednostek bądź o ich udziale w sprawowaniu władzy.

Klientelizm i kumoterstwo

Niezależnie od ustroju w poszczególnych państwach często występującym zjawiskiem patologicznym jest **klientelizm**. Polega on na tym, że między dwiema osobami tworzy się nieformalny związek, w którym jedna przyjmuje rolę **patrona**, a druga – **klienta**. Między obiema stronami występuje różnica w statusie społecznym, a często również materialnym: patron znajduje się na wyższym szczeblu drabiny społecznej niż jego klient. Zasadniczym aspektem ich relacji jest wzajemna wymiana korzyści: patron zapewnia klientowi dostęp do pewnych dóbr (np. daje mu awans na wyższe stanowisko), a w zamian otrzymuje lojalność i poparcie w różnych sytuacjach. Zależność ta – w przeciwieństwie do korupcji – ma zwykle charakter długoterminowy.

W państwach demokratycznych częstym problemem jest **klientelizm polityczny**. Polega on na tym, że wpływowi politycy roztaczają opiekę nad określonym gronem osób – np. nad częścią szeregowych działaczy partyjnych – a nawet nad dużymi grupami społecznymi.

Od klientelizmu należy odróżnić **kumoterstwo**. Między oboma zjawiskami można dostrzec wiele podobieństw, jednakże kumoterstwo zakłada, że dane osoby łączy bliższa relacja prywatno-towarzyska. Stanowi ona swego rodzaju rozwinięcie koleżeństwa, dlatego jest potocznie określana jako kolesiostwo. W relacji tej – w przeciwieństwie do klientelizmu – obie strony uczestniczą na równych zasadach, a zatem żadna z nich nie dominuje nad drugą.

Klientelizm i kumoterstwo z reguły nie są uznawane za nielegalne – zwykle przepisy prawa nie zakazują wprost takich relacji. Nie zmienia to jednak faktu, że oba zjawiska zaburzają poprawny przebieg procedur demokratycznych i słusznie budzą zastrzeżenia o charakterze etycznym.

Czy wiesz, że...

Relacje klientelistyczne były powszechne w okresie I Rzeczypospolitej, kiedy to rolę patronów przyjmowali magnaci, a klientami byli biedniejsi i mniej wpływowi przedstawiciele stanu szlacheckiego. Możnowładcy potrzebowali wsparcia szlachciców podczas obrad sejmików i sejmu walnego – dzięki ich głosom mogli rozwijać swoje kariery polityczne. Za pomoc odwdzięczali się swoim klientom zwykle pieniędzmi i stanowiskami.

Przykład

Wasta w krajach arabskich

W kręgu kultury arabskiej odpowiednikiem klientelizmu jest wasta – różni się ona od niego tym, że zwykle są w nią uwikłane trzy strony: oprócz klienta i patrona pojawia się dodatkowo mediator (agent), który odgrywa rolę pośrednika. W takiej relacji mediator znajduje się pod dużą presją: jeśli podejmuje się załatwić pewną sprawę dla klienta, to powinien się z tego wywiązać – w przeciwnym razie może ucierpieć jego reputacja. Dlatego bardzo często wywiera on silny nacisk na potencjalnego patrona, który z kolei może być jego klientem.

Wady i zalety populizmu

O TYM SIĘ MÓWI!

W ostatnich latach populizm zdominował debatę publiczną w Europie. Z jednej strony jego przedstawiciele trafnie wskazują, że część obywateli nie posiada własnej reprezentacji w organach władzy, a poważne tematy dotyczące życia społecznego są często pomijane przez elity rządzące. Z drugiej strony populiści są postrzegani jako zagrożenie dla współczesnych demokracji ze względu na wykorzystywane przez nich metody walki politycznej.

1 **Kacper Leśniewicz: [...] W debacie publicznej dominują opinie utożsamiające populizm z patologią i groźną chorobą demokracji. Czy populizm to samo zło?**

Jan Sowa: Populizm jest symptomem. Nie zgadzam się z wieloma rozwiązaniami proponowanymi przez ruchy populistyczne, ale właśnie te formacje wyrażają wiele słusznych dążeń klas niższych. Dzięki temu biedni mogą bardziej czuć się podmiotem w polityce. Kolem zamachowym populizmu jest poczucie, że elity nie reprezentują tych ludzi, a system wyraźnie nie ewoluuje w kierunku poprawy jakości ich życia, co widać niemalże we wszystkich statystykach dochodu i rozwarstwienia społecznego.

K.L.: Krytyka wymierzona w partie populistyczne dosięga milionów wyborców, którzy oddali na nie swój głos. Zarzuca się im, że sprzedali demokrację za kilka deklaracji socjalnych.

J.S.: Interesy klas niższych muszą być lepiej reprezentowane. Odpowiadając na tę potrzebę, populiści budują silną więź emocjonalną z wyborcami, którymi przez wiele lat nikt się nie interesował. Niepokojące jest to, że populizm dryfuje w stronę barbarzyństwa, a z drugiej strony uwidacznia konieczność reform i podważa hegemonię liberalnego centrum.

K.L.: Czyli jedną z zalet populizmu jest przekroczenie horyzontu wyobraźni społecznej?

J.S.: Główną jego zaletą jest to, że zwraca uwagę na poważne problemy społeczne. Wprowadza do debaty publicznej istotne tematy. Może też dokonać reform, które są pożyteczne i będą trwałe.

Źródło: Dobre strony populizmu, wywiad z dr. hab. J. Sową przeprowadził K. Leśniewicz.

2 **Antyelitarna demagogia populistów posługuje się bardzo skuteczną i wielokrotnie wypróbowaną argumentacją i retoryką, określaną jako „polityka kontestacji" (*contentious politics*), „polityka resentymentu" (*politics of resentment*) i polityka postprawdy (*post-truth politics*).**

Polega ona na powszechnym stosowaniu demagogicznej dezinformacji i manipulacji resentymentami oraz lękiem. Recepta populistów na sukces jest niepokojąco prosta i skuteczna: należy wzbudzić resentymenty [tu: niechęć i poczucie krzywdy wobec elit politycznych z powodu doznanej w przeszłości niesprawiedliwości], wzmocnić obawy (poczucie zagrożenia ze strony „oligarchicznych globalistów" czy „obcych" kulturowo emigrantów) przez dezinformację, wskazać winnych i zaoferować proste rozwiązania, a więc wzbudzić nadzieję na szybkie i proste rozwiązanie problemu, na „dobrą zmianę". [...]

Większość współczesnych masowych ruchów populistycznych ma charakter masowej kontestacji [kwestionowania] zarówno władzy, jak i ukształtowanego przez nią porządku społeczno-politycznego. [...] Tym, co łączy ich przywódców, uczestników i popleczników-sympatyków [...], jest silne ukierunkowanie na wartości, zaangażowanie emocjonalne oraz [...] krytyka pewnych aspektów porządku społeczno-politycznego. Daje to ruchom pozorną siłę, bowiem taki negatywny wspólny mianownik (kto jest przeciw, ten jest z nami) jest niezwykle szeroki [...]. Kiedy przychodzi do sformułowania pozytywnych celów, pożądanych rozwiązań, ruchy dzielą się i rozpadają na różnorodne – często skłócone – partie polityczne, frakcje czy grupy interesu.

Źródło: J. Pakulski, *Ruchy populistyczne i degeneracja elit przywódczych – analiza weberowska.*

? Wskaż mocne i słabe strony ruchów populistycznych w walce o władzę w państwie. W odpowiedzi odwołaj się do fragmentów obu tekstów.

? Wyjaśnij, jakie zagrożenia dla funkcjonowania państwa demokratycznego wynikają z działalności polityków populistycznych.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z danymi zaprezentowanymi na wykresie i wykonaj polecenia. Praca z wykresem

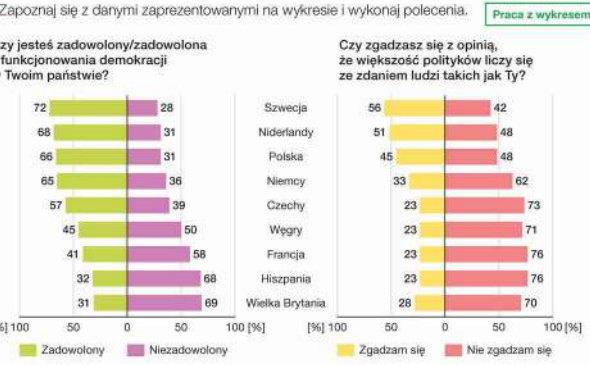

Źródło danych: Pew Research Center.

a) Porównaj przedstawione na wykresach dane dotyczące Polski, Niemiec i Francji. Wskaż, czym różni się stosunek obywateli tych państw do demokracji.

b) Rozważ, czy zaprezentowane dane świadczą o tym, że w niektórych państwach europejskich istnieje zagrożenie populizmem. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Wytłumacz, czym są nepotyzm i klientelizm. Wyjaśnij, dlaczego są one uznawane za zjawiska patologiczne.

3 Określ, które z zagrożeń i patologii występujących we współczesnych demokracjach zostało przedstawione w poniższym tekście. Praca z tekstem źródłowym

Po wyborach parlamentarnych i przejęciu władzy przez zwycięską partię „Sami Sobie Zróbmy Dobrze" Jerzy G. został wiceministrem w Ministerstwie Gospodarki. Do kompetencji nowego wiceministra należało obsadzenie wielu lukratywnych stanowisk, uznawanych za odskocznię do kariery w biznesie. Na najlepsze stanowiska zostali mianowani nikomu nieznani Jarosław K. i Sławomir J. Okazało się, że byli to siostrzeńcy, a zarazem chrześniacy wiceministra. Nominacje krewniaków, na których lojalność mógł liczyć G., pozwoliły mu przejąć kontrolę nad funduszami dwóch agencji rządowych. Jak później wyszło na jaw, na wiele spośród pozostałych stanowisk podlegających G. mianowano osoby spokrewnione lub spowinowacone z wiceministrem, co oburzyło nie tylko opozycję, ale nawet działaczy […] stronnictwa „Sami Sobie Zróbmy Dobrze".

Źródło: M. Kulesza, M. Niziołek, *Etyka służby publicznej*.

4 Odszukaj w internecie *Ustawę o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym*. Na podstawie rozdziału 3. tego aktu prawnego wymień trzy uprawnienia przysługujące funkcjonariuszom CBA, które mogą zostać wykorzystane w celu ścigania korupcji i jej przeciwdziałania.

5 Wskaż dwóch polityków – jednego z Polski, a drugiego z zagranicy – których można określić jako populistów. Uzasadnij swój wybór.

6 Rozważ słuszność słynnego stwierdzenia angielskiego myśliciela Johna Actona [czyt.: dżona aktona]: „Każda władza deprawuje, a władza absolutna deprawuje absolutnie".

7 Przeczytaj poniższy tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Od 1999 roku na świecie rozwijany jest nurt badań nad specyficzną formą korupcji określaną mianem *state capture* [czyt.: stejt kapczur] (dalej SC). Badania te dotyczą najczęściej państw przechodzących transformację ustrojową […]. Termin *state capture* tłumaczyć można jako „zawłaszczenie" lub „przechwycenie państwa" […]. Pojęciem tym posługują się między innymi ekonomiści z Banku Światowego oraz Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju […]. Dokonują oni rozróżnienia na korupcję administracyjną oraz korupcję typu SC. Pierwsza z wymienionych, nazywana czasami „drobną korupcją" (*petty corruption* [czyt.: peti korapszyn]), dotyczy sposobu egzekwowania istniejących już praw, rozporządzeń i reguł przez urzędników, organy władzy wykonawczej oraz sądowniczej. Według definicji Banku Światowego korupcja administracyjna odnosi się do […] nieegzekwowania regulacji prowadzącego do uzyskania […] korzyści [przez różne podmioty] na drodze niedozwolonych […] świadczeń na rzecz urzędników publicznych […]. Z kolei zawłaszczenie państwa, określane czasami mianem „wielkiej korupcji" (*grand corruption* [czyt.: grend korapszyn]), polega na próbie zmiany […] reguł gry [przez różne instytucje] w celu uzyskania prywatnych korzyści. Innymi słowy, SC dotyczy kształtowania praw i reguł obowiązujących uczestników gry rynkowej przez […] „podkopanie" zasad funkcjonowania instytucji, w efekcie czego wąska grupa [podmiotów] […] uzyskuje uprzywilejowaną pozycję, przynosząc jednak straty społeczeństwu jako całości.

Źródło: Ł. Afeltowicz, *Zawłaszczone państwa, sieci społeczne i wyobraźnia socjologiczna: krytyczna analiza koncepcji „state capture"*.

a) Wyjaśnij, na czym polega korupcja typu *state capture*.

b) Rozważ, czy określenia „drobna korupcja" i „wielka korupcja" trafnie opisują obie formy działań korupcyjnych omówione w tekście. Uzasadnij swoje zdanie.

*** 8** Wyjaśnij, na czym polega ukazany na rysunku satyrycznym problem związany z funkcjonowaniem demokracji. W odpowiedzi odwołaj się do jednego z poznanych zjawisk patologicznych występujących w życiu publicznym.

Praca z ilustracją

6 Kultura polityczna

elementy kultury politycznej | typy kultury politycznej | kultura polityczna w Polsce | partycypacja polityczna | opinia publiczna

Zapewne wielokrotnie oceniasz zachowania, postawy i wypowiedzi głównych bohaterów życia publicznego i masz do nich określony stosunek – mniej lub bardziej pozytywny albo jednoznacznie negatywny. Zarówno postępowanie polityków, jak i Twoje nastawienie do ich działalności są częściami kultury politycznej naszego społeczeństwa, choć nie ogranicza się ona tylko do tych aspektów. Jakie więc jeszcze elementy składają się na kulturę polityczną? Czym charakteryzuje się kultura polityczna polskiego społeczeństwa?

Czym jest kultura polityczna?

Pojęcie to można rozumieć wąsko lub szeroko. W wąskim znaczeniu kultura polityczna to ogół przekonań i postaw społeczeństwa odnoszących się do polityki oraz jej podmiotów: państwa, organów władzy, partii politycznych, polityków itp. Obejmuje ona:

- wiedzę obywateli o polityce, a także poziom ich zainteresowania tą dziedziną życia publicznego;
- emocje mieszkańców danego państwa wobec systemu politycznego i polityków, np. poczucie więzi, dumę, sprzeciw, bunt;
- oceny i opinie dotyczące głównych podmiotów polityki.

Taki sposób rozumienia kultury politycznej zaproponował w latach 60. XX w. **Gabriel Almond**. Jego koncepcja została poddana krytyce, czego efektem było powstanie szerszej definicji omawianego terminu.

W szerokim znaczeniu kultura polityczna to ta część kultury społeczeństwa, która dotyczy zdobywania i sprawowania władzy. Obejmuje więc ona również normy, zasady, wartości i wzory zachowań, które grupom społecznym i poszczególnym jednostkom służą do osiągania celów politycznych. Zgodnie z takim ujęciem do kultury politycznej należy zaliczyć także:

- ideologie, doktryny i idee występujące w społeczeństwie;
- rozpowszechnione wzorce zachowania się obywateli w życiu publicznym oraz ich aktywność polityczną;
- sposoby i style uprawiania polityki, a także metody wpływania przez polityków na przekonania jednostek, grup społecznych i całego społeczeństwa.

Kultura polityczna jednostki

Oprócz kultury politycznej całego społeczeństwa czy pewnych jego części można również mówić o kulturze politycznej poszczególnych osób. W życiu każdego człowieka kształtuje się ona w procesie **socjalizacji politycznej**. W jego trakcie jednostka nie tylko ustala własny system wartości oraz swoje postawy i uczucia wobec systemu politycznego, lecz także zdobywa wiedzę dotyczącą polityki, państwa i jego instytucji. Indywidualną kulturę polityczną współkształtują te same podmioty, które biorą udział w socjalizacji: rodzina, szkoła, grupa koleżeńska, środowisko pracy, Kościoły i związki wyznaniowe, a także środki masowego przekazu i pozostałe instytucje, z którymi styka się dana osoba.

Swoją kulturę polityczną człowiek formuje również samodzielnie, np. przez refleksję nad otaczającą go rzeczywistością. Wpływ na polityczne postawy jednostki mają również jej doświadczenia, a także poznawane przez nią ideologie i doktryny polityczne – szczególnie te, z którymi sympatyzuje.

Przypomnij sobie

Socjalizacja

To trwający od urodzenia do śmierci danej osoby proces, w którym przygotowuje się ona do udziału w życiu społecznym, w tym do odgrywania określonych ról w zbiorowości. Jednostka nabywa umiejętności konieczne do funkcjonowania wśród ludzi, poznaje zwyczaje panujące w danej kulturze oraz reguły postępowania obowiązujące w jej otoczeniu.

Rodzaje kultury politycznej

Najbardziej znaną klasyfikację opracowali **Gabriel Almond** i **Sidney Verba**, którzy wyróżnili trzy typy kultury politycznej: **zaściankowy**, **poddańczy** i **uczestniczący** (→ zob. tabelę poniżej). Są to jednak tylko pewne modele teoretyczne, które w rzeczywistości rzadko występują w czystej postaci.

Almond i Verba stwierdzili pewną prawidłowość wskazującą na współwystępowanie określonych typów kultury politycznej i ustrojów (reżimów). W państwach demokratycznych zwykle dominuje kultura uczestnicząca, a w państwach autorytarnych – kultura poddańcza. Ta ostatnia jest rozpowszechniona również w państwach totalitarnych, choć na pierwszy rzut oka może się wydawać, że panuje tam kultura uczestnicząca, obywatele bowiem masowo biorą udział w wyborach oraz w organizowanych przez władze manifestacjach i świętach. W rzeczywistości jednak uczestnictwo to jest wymuszane przez rządzących, więc nie stanowi wyrazu prawdziwych poglądów i postaw członków społeczeństwa (→ zob. przykład).

Przykład

Wybory w Korei Północnej

W marcu 2019 r. odbyły się wybory do północnokoreańskiego parlamentu. Jak ogłosiły władze, frekwencja wyniosła 99,99%, a wszystkie głosy oddano na kandydatów zgłoszonych przez komunistyczną Koreańską Partię Pracy. W rzeczywistości w każdym okręgu można było zagłosować tylko na jednego kandydata, popieranego właśnie przez komunistów, a udział w wyborach był dla obywateli obowiązkowy.

Typy kultury politycznej

Kultura zaściankowa	Kultura poddańcza	Kultura uczestnicząca
• Charakteryzuje się tym, że członkowie społeczeństwa wykazują małe zainteresowanie sprawami publicznymi i niewielką aktywność polityczną. Często nie mają elementarnej wiedzy dotyczącej państwa i polityki. • Występuje w tradycyjnych społecznościach plemiennych, których relacje ze światem zewnętrznym są bardzo ograniczone. Działalność polityczna jest w nich domeną zamkniętych elit. Ich przedstawiciele nie odgrywają odrębnych ról politycznych, np. wódz plemienny łączy funkcje polityczne, religijne i ekonomiczne.	• Jej zasadniczym aspektem jest to, że jednostki mają świadomość, w jaki sposób funkcjonuje sfera polityczna, jednak mimo swojej wiedzy podporządkowują się dyspozycjom władz. Uległość ta może wynikać z przekonania, że rządzenie jest wyłącznym przywilejem elit politycznych, lub z poczucia braku wpływu na sprawy publiczne. • Poszczególni członkowie społeczeństwa mają własne poglądy polityczne, jednak rzadko ujawniają je w sferze publicznej z obawy przed represjami. Postawy takie są typowe dla reżimów niedemokratycznych.	• Wyróżnia ją duża aktywność obywateli w życiu politycznym, a także ich gotowość do pełnienia różnych funkcji w organach władzy. Wynika to z ich przekonania, że przez swoje zaangażowanie mogą oddziaływać na bieg spraw państwowych. • Obywatele mają dużą wiedzę na temat funkcjonowania instytucji państwowych oraz znają metody wywierania na nie nacisku, np. przez udział w wyborach, referendach, manifestacjach itp. Ten typ kultury politycznej występuje zwykle w państwach o utrwalonej demokracji.

Politycy a kultura polityczna

Istotny wpływ na kształt kultury politycznej społeczeństwa – a tym samym na postawy i zachowania obywateli – mają politycy, a zwłaszcza przywódcy polityczni. Ci z nich, którzy zyskali status męża stanu czy autorytetu, mogą tworzyć pewne wzory postępowania w polityce, postrzegane powszechnie jako właściwe i pożądane. Wpływ polityków na kulturę polityczną może być jednak także zdecydowanie mniej pozytywny (→zob. przykład). Należy przy tym pamiętać, że oddziaływanie to nie jest jednokierunkowe – społeczeństwo również modyfikuje sposoby i formy działania rządzących. Specyfika jego kultury politycznej decyduje o tym, jakie modele uprawiania polityki są akceptowane lub najczęstsze w danym kraju.

Max Weber wyróżnił trzy typy polityków.

- **Polityk okazjonalny** bierze udział w dyskusjach politycznych oraz utożsamia się z wartościami i programem określonej partii. Angażuje się jednak w politykę zazwyczaj tylko w trakcie kampanii wyborczych i nie wiąże z nią swoich życiowych planów.
- **Polityk niezawodowy** traktuje działalność publiczną jako uzupełnienie życia zawodowego. Zdarza się, że na czas kampanii wyborczej lub pełnienia funkcji publicznych zawiesza wykonywanie swojej profesji. Utrzymuje się jednak przede wszystkim z pracy w wyuczonym zawodzie, a politykę traktuje jako źródło doświadczeń i dodatkowych dochodów.
- **Polityk zawodowy** poświęca się całkowicie działalności publicznej: wiąże z nią swoją przyszłość zawodową i nie posiada innego źródła dochodów. Zwykle swoje pierwsze doświadczenia polityczne zdobywa u boku polityków z dłuższym stażem, dla których pracuje lub którym pomaga.

W państwach demokratycznych, gdzie scena polityczna jest ustabilizowana, na szczeblu ogólnokrajowym dominują politycy zawodowi, którzy całe swoje życie zdobywali odpowiednie doświadczenia. W krajach o mniej ugruntowanych tradycjach demokratycznych do polityki częściej trafiają osoby, które wcześniej miały z nią niewiele do czynienia, np. celebryci, gwiazdy show-biznesu, sportowcy.

Kultura polityczna w Polsce

Kształt kultury politycznej społeczeństwa zależy w dużej mierze od ustroju panującego w państwie, a także od tradycji i doświadczeń danego narodu.

W 1989 r. wraz z transformacją ustrojową rozpoczął się w Polsce proces przechodzenia

Przykład

Samoobrona RP w parlamencie

W latach 2001–2007 jednym z ugrupowań zasiadających w Sejmie RP była populistyczna Samoobrona RP z Andrzejem Lepperem na czele. Działacze tej partii przenieśli do parlamentu niektóre metody walki politycznej, które stosowali do tej pory w terenie, gdy upominali się o interesy rolników. Organizowali blokady mównicy sejmowej, używali ostrego języka, uciekali się do pomówień i insynuacji. Wielu politologów wskazywało, że partia ta miała negatywny wpływ na polską kulturę polityczną.

Jedna z blokad mównicy sejmowej zorganizowana przez parlamentarzystów Samoobrony.

od kultury poddańczej, dominującej w PRL, do kultury uczestniczącej, charakterystycznej dla państw demokratycznych. Polacy dość szybko przyswoili sobie nowe wzorce. Wynikało to m.in. z wciąż żywych tradycji wolnościowych i niepodległościowych I i II Rzeczypospolitej, które już w epoce komunizmu skłaniały ludność do buntu przeciwko władzy (np. w latach 1956, 1970, 1976 i 1980).

Równocześnie jednak w społeczeństwie utrzymywały się postawy i zachowania właściwe dla kultury poddańczej. Do tych negatywnych elementów można zaliczyć przede wszystkim: niski poziom aktywności politycznej, przejawiający się np. w niskiej frekwencji wyborczej, rozpowszechnione przekonanie o braku wpływu obywateli na sprawy kraju i decyzje rządzących oraz postawy roszczeniowe manifestowane wobec państwa. Często pojawiają się opinie, że kultura polityczna III Rzeczypospolitej ma charakter mieszany: poddańczo-uczestniczący. Od pewnego czasu można jednak obserwować stopniowe osłabianie się tendencji wywodzących się z poprzedniej epoki (→zob. wykres poniżej).

Czy ludzie tacy jak Pan/Pani mają wpływ na sprawy kraju?

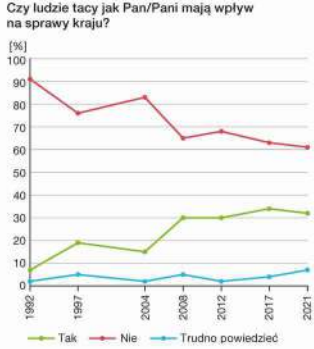

Źródło danych: badania CBOS.

Elementami charakterystycznymi dla kultury politycznej polskiego społeczeństwa są:

- krytyczna ocena instytucji państwowych, partii politycznych i polityków oraz niski poziom zaufania do elit politycznych;
- duże natężenie konfliktów politycznych i emocji w debacie publicznej – ma to związek z tym, że przyczynami sporów są różnice dotyczące wizji państwa, ocen okresu transformacji oraz spraw światopoglądowych;
- częste odwoływanie się w dyskusjach politycznych do historycznej argumentacji i symboliki, co wynika z trudnych doświadczeń narodu polskiego, wyniesionych przede wszystkim z okresu rozbiorów oraz z II wojny światowej (→zob. przykład).

Przykład

Debata dotycząca Gazociągu Północnego

W trakcie toczącej się w naszym kraju debaty na temat budowy Gazociągu Północnego (Nord Stream) – biegnącego po dnie Bałtyku oraz łączącego Niemcy i Rosję z pominięciem terytorium Polski – dość często przywoływano pakt Ribbentrop-Mołotow. Była to umowa o nieagresji zawarta w 1939 r., tuż przed wybuchem II wojny światowej, przez hitlerowskie Niemcy i ZSRR. Dołączony do niej tajny protokół przewidywał podział terytorium Rzeczypospolitej, a także wyznaczał granice radzieckiej i niemieckiej strefy wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej. Osoby nawiązujące do tego dokumentu chcą podkreślić, jak duże zagrożenie dla Polski i państw naszego regionu wiązałoby się z realizacją niemiecko-rosyjskiego projektu gazowego.

Czym jest partycypacja polityczna?

Przejawem kultury politycznej danego społeczeństwa, w szczególności kultury uczestniczącej, jest **partycypacja polityczna**. Pojęcie to odnosi się do wszelkich form uczestnictwa obywateli w sprawach publicznych oraz do ich zaangażowania w życie wspólnoty politycznej. W państwie demokratycznym aktywność publiczna obywateli może przybierać różne formy (→zob. tabelę na s. 98).

Formy partycypacji politycznej

Partycypacja konwencjonalna	Partycypacja niekonwencjonalna	Partycypacja symboliczna
Obejmuje udział w głosowaniach, czyli w wyborach i referendach, oraz członkostwo w partiach politycznych. Są to typowe formy uczestnictwa, szczegółowo uregulowane w odpowiednich przepisach prawa. Aktywność polityczna znacznej części obywateli z reguły ogranicza się do partycypacji konwencjonalnej. Jej najważniejsza forma, czyli głosowanie w wyborach, wynika ze specyfiki demokracji pośredniej, która opiera się na zasadzie reprezentacji (przedstawicielstwa).	Przejawia się w sytuacjach, w których jednostki, grupy lub ruchy społeczne próbują wymusić na politykach podjęcie określonych decyzji. Partycypacja niekonwencjonalna może mieć charakter zarówno legalny, jak i nielegalny. Do jej legalnych form należą pisma kierowane do władz (listy otwarte, petycje i wnioski) oraz różnego rodzaju zgromadzenia publiczne (wiece, manifestacje, pikiety). Za nielegalne są natomiast uznawane różne przejawy nieposłuszeństwa obywatelskiego (zakłada ono łamanie prawa – choć w imię wyższych celów).	Obejmuje uczestnictwo obywateli w oficjalnych świętach i uroczystościach o randze państwowej, narodowej, regionalnej bądź lokalnej, np. w tych poświęconych uczczeniu ważnych rocznic. Partycypacja symboliczna przyczynia się do budowania tożsamości zbiorowej i jest manifestacją przywiązania do wspólnoty narodowej lub lokalnej. Taka aktywność obywateli nie przynosi jednak skutków w postaci konkretnych decyzji politycznych.

Aktywność wyborcza

W demokracji przedstawicielskiej największe znaczenie ma udział obywateli w wyborach ogólnokrajowych i samorządowych.

Odsetek osób uprawnionych do głosowania, które wzięły udział w wyborach, nazywamy **frekwencją wyborczą**. Dotyczące jej dane są jednym z najistotniejszych wskaźników poziomu partycypacji politycznej oraz rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i poziomu kultury politycznej. Frekwencja świadczy o tym, jaka jest skala zainteresowania mieszkańców państwa życiem politycznym, a także pozwala wyciągać wnioski dotyczące ich świadomości obywatelskiej oraz poczucia odpowiedzialności za sprawy publiczne i własne.

Duża **absencja wyborcza**, czyli wysoki odsetek obywateli, którzy zrezygnowali z udziału w wyborach, może mieć różne przyczyny. Najczęściej świadczy o ogólnej niechęci do polityki, rozczarowaniu elitami rządzącymi bądź systemem politycznym. Może również wynikać z bierności obywateli lub z ich nieumiejętności dokonania wyboru spośród partii i kandydatów. Wysoka absencja często dowodzi również tego, że demokracja przedstawicielska nie jest w danym państwie dostatecznie zakorzeniona.

Aby ograniczyć skalę absencji wyborczej, przed kolejnymi głosowaniami organizacje pozarządowe lub instytucje państwowe realizują tzw. **kampanie profrekwencyjne** (→ zob. przykład). W niektórych państwach (np. w Belgii, Brazylii, Australii) nałożono na obywateli **przymus wyborczy**, czyli obowiązek udziału w wyborach na określonym szczeblu.

Przykład

Kampania „Twój głos ma moc. Użyj jej!"
Zorganizowała ją – przed wyborami samorządowymi w 2018 r. – Fundacja im. Stefana Batorego. Do celów kampanii należały uświadomienie obywatelom znaczenia głosowania oraz upowszechnienie wiedzy o tym, jak wieloma istotnymi sprawami zajmują się władze samorządowe.

Logo kampanii „Twój głos ma moc. Użyj jej!"

Poziom uczestnictwa Polaków w wyborach

Skala absencji w kolejnych głosowaniach świadczy o tym, że w polskim społeczeństwie są rozpowszechnione postawy wyrażające obojętność na sprawy publiczne. Badacze wskazują również na słabe przywiązanie Polaków do młodej jeszcze demokracji oraz na ich niezadowolenie z działalności partii politycznych i kolejnych rządów.

Frekwencja w wybranych wyborach i referendach w latach 1991–2022

Źródło danych: Państwowa Komisja Wyborcza.

Zgromadzenie publiczne

Jedną z najważniejszych form partycypacji niekonwencjonalnej jest **zgromadzenie publiczne**. Jest to zebranie osób w precyzyjnie określonym miejscu i czasie zwołane w celu wspólnych obrad lub wyrażenia stanowiska w sprawach publicznych.

W Polsce legalne zgromadzenie publiczne mogą zorganizować osoby, które ukończyły 18 lat. Organizator powinien zawiadomić o planowanym zebraniu masowym właściwy organ samorządu gminnego nie wcześniej niż 30 dni i nie później niż 6 dni przed planowanym terminem tego wydarzenia. Odpowiedni organ gminny może ewentualnie zakazać organizacji zgromadzenia nie później niż na 96 godzin przed planowanym spotkaniem. Wydanie takiego zakazu jest dopuszczalne w ściśle określonych sytuacjach:

- gdy celem zgromadzenia jest ograniczenie prawa innych obywateli do pokojowego manifestowania własnych poglądów albo naruszenie przepisów prawa karnego;
- jeżeli istnieje ryzyko, że zebranie mogłoby zagrażać życiu lub zdrowiu ludzi albo doprowadzić do znacznego zniszczenia mienia publicznego i prywatnego;
- jeśli zgromadzenie jest planowane w miejscu i w terminie, w których odbywają się zgromadzenia organizowane cyklicznie.

Przykład

Marsz Niepodległości

Od 2011 r. Stowarzyszenie „Marsz Niepodległości" organizuje 11 listopada w Warszawie zgromadzenie będące elementem uroczystych obchodów Narodowego Święta Niepodległości. Inicjatorami tego cyklicznego przedsięwzięcia były organizacje nacjonalistyczne: Młodzież Wszechpolska i Obóz Narodowo-Radykalny. Każdego roku marsz wywołuje gorącą dyskusję w przestrzeni publicznej – przyczyną kontrowersji są zwłaszcza agresywne zachowania niektórych radykalnych grup uczestniczących w tym wydarzeniu.

Typy zgromadzeń przewidziane w polskim prawie

Zgromadzenia cykliczne	Zgromadzenie spontaniczne	Zgromadzenie zwykłe
• Są przeprowadzane przez tego samego organizatora. • Odbywają się co najmniej 4 razy w roku, zawsze w tym samym miejscu lub na tej samej trasie, albo są organizowane dorocznie w czasie świąt państwowych i narodowych – w tym samym terminie od co najmniej trzech lat – aby uczcić rocznicę ważnego wydarzenia z historii Polski. • Są organizowane według terminarza ustalonego wcześniej i przedstawionego właściwym organom. • Wniosek o pozwolenie na organizację imprezy tego typu musi zostać złożony do wojewody nie później niż 7 dni przed planowaną datą pierwszego z cyklu zgromadzeń.	• Nie wymaga zgłoszenia odpowiednim organom. Jest organizowane w reakcji na nagłe, niemożliwe do przewidzenia i ważne społecznie wydarzenie. Jeśli odbyłoby się w innym terminie, nie miałoby znaczenia w debacie publicznej. • Uczestnikom zgromadzenia spontanicznego nie wolno zakłócać przebiegu innych, zaplanowanych wcześniej zgromadzeń, w tym tych zorganizowanych przez władze publiczne oraz Kościoły i związki wyznaniowe. • Dopuszczalne jest rozwiązanie zgromadzenia spontanicznego przez policję, np. w sytuacjach, w których zagrożone są zdrowie i życie obywateli lub bezpieczeństwo i porządek publiczny.	• Jeżeli przebieg takiego zgromadzenia może spowodować zakłócenia w ruchu drogowym, niezbędne jest zawiadomienie organu gminy w terminie od 6 do 30 dni przed planowanym terminem wydarzenia. • Jeśli zgromadzenie nie doprowadzi do utrudnień w ruchu drogowym i zmian w jego organizacji, może zostać zorganizowane zgodnie z uproszczoną procedurą – zawiadomienie o planowanym spotkaniu należy zgłosić do właściwego gminnego centrum zarządzania kryzysowego w terminie od 2 do 30 dni przed ustaloną datą.

Petycja

Konstytucja RP: art. 63

Jest to pismo skierowane do organu władzy państwowej lub samorządowej albo do osoby pełniącej wysoką funkcję publiczną. Petycja zawiera prośbę, żądanie albo propozycję wprowadzenia pewnych zmian. Można się w niej domagać, aby dana instytucja zmieniła konkretne przepisy prawa lub podjęła inne stosowne działania w celu rozwiązania wskazanego problemu.

W *Konstytucji RP* prawo do składania petycji zaliczono do praw człowieka – mogą z niego bez ograniczeń korzystać nie tylko polscy obywatele, lecz także cudzoziemcy. Ponadto przysługuje ono także organizacjom i różnego rodzaju instytucjom (→ zob. przykład na s. 101). Pisma takie mogą dotyczyć spraw związanych z życiem publicznym albo interesów danego obywatela lub innej znanej mu osoby, jeśli zgodziła się ona na wniesienie petycji w jej imieniu.

Petycję można złożyć w formie listownej lub za pomocą środków komunikacji elektronicznej. Nie ma przeciwwskazań, aby sporządzić takie pismo odręcznie. Zgodnie z przepisami polskiego prawa dany organ ma obowiązek przekazać otrzymaną petycję innemu podmiotowi, jeśli to on posiada kompetencje i uprawnienia potrzebne do rozwiązania przedstawionego przez obywatela problemu. Pismo z konkretnymi postulatami powinno zostać rozpatrzone bez zbędnej zwłoki, w okresie trwającym nie dłużej niż 3 miesiące od dnia jego złożenia.

Petycja jest najłatwiej dostępną dla jednostek i grup obywateli formą dochodzenia praw własnych lub cudzych. Uznaje się ją również za narzędzie obywatelskiej kontroli działań organów władzy państwowej bądź organizacji realizujących zadania publiczne. Rządzący nie mogą pozostawić petycji bez odpowiedzi, co czyni z niej skuteczny środek nacisku, pozwalający wpływać na aktywność państwa w różnych dziedzinach życia publicznego.

Przykład

***Ustawa o petycjach* [fragment]**

„Art. 2. 1. Petycja może być złożona przez osobę fizyczną, osobę prawną, jednostkę organizacyjną niebędącą osobą prawną lub grupę tych podmiotów, zwaną dalej „podmiotem wnoszącym petycję", do organu władzy publicznej, a także do organizacji lub instytucji społecznej w związku z wykonywanymi przez nią zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej.

2. Petycja może być złożona w interesie:

1) publicznym;

2) podmiotu wnoszącego petycję;

3) podmiotu trzeciego, za jego zgodą.

3. Przedmiotem petycji może być żądanie, w szczególności zmiany przepisów prawa, podjęcia rozstrzygnięcia lub innego działania w sprawie dotyczącej podmiotu wnoszącego petycję, życia zbiorowego lub wartości wymagających szczególnej ochrony w imię dobra wspólnego, mieszczących się w zakresie zadań i kompetencji adresata petycji".

Nieposłuszeństwo obywatelskie

Pojęcia tego jako pierwszy użył amerykański pisarz i filozof **Henry David Thoreau** [czyt.: henry dejwid toro], który w 1846 r. odmówił zapłacenia zaległego podatku w proteście przeciwko wojnie prowadzonej przez USA oraz legalizacji niewolnictwa.

Nieposłuszeństwo obywatelskie polega na celowym i ostentacyjnym łamaniu prawa, które uznawane jest za niesprawiedliwe bądź niemoralne. Intencją osób naruszających dany przepis jest nagłośnienie negatywnych skutków jego obowiązywania, zainicjowanie debaty publicznej na jego temat i w konsekwencji nakłonienie organów państwa do jego zmiany. Obywatelski aspekt takiej nielegalnej działalności wynika z dążenia protestujących do poprawy funkcjonowania państwa albo z ich troski o interes publiczny lub o prawa jakiejś krzywdzonej grupy społecznej.

Nieposłuszeństwo obywatelskie określa się również mianem **biernego oporu**, gdyż odbywa się ono bez użycia siły. Osoby łamiące prawo są również świadome zagrożenia sankcjami i zwykle podejmują się danego działania z gotowością do poniesienia odpowiedzialności prawnej.

Czy wiesz, że...

Rozwój nowoczesnych technologii umożliwił tzw. elektroniczne nieposłuszeństwo obywatelskie. Dopuszczają się go hakerzy, którzy blokują strony internetowe prowadzone przez instytucje lub organy państwowe w proteście przeciwko działaniom tych podmiotów.

Przykład

Bojkot autobusowy

Ruch praw obywatelskich, działający w USA w drugiej połowie XX w., domagał się zniesienia segregacji rasowej i przyznania równych praw czarnoskórym Amerykanom. Bojkot autobusów miejskich przeprowadzili członkowie czarnoskórej mniejszości w Montgomery w stanie Alabama, gdzie obowiązywały zasady ścisłej segregacji rasowej w transporcie publicznym. Działania podjęte przez aktywistów – m.in. przez Rosę Parks i Martina Luthera [czyt.: lutera] Kinga – doprowadziły do nagłośnienia protestu i wydania odpowiedniego wyroku przez amerykański Sąd Najwyższy. Uznał on, że oprotestowane przepisy stanu Alabama są niezgodne z konstytucją USA.

Rosa Parks i Martin Luther King

Opinia publiczna

Ważnym czynnikiem kształtującym kulturę polityczną jest opinia publiczna. To zbiór występujących w danej zbiorowości poglądów na kwestie istotne dla wszystkich jej członków. Często pojęcie to odnosi się do takich przekonań, które dominują w społeczeństwie bądź są podzielane przynajmniej przez większość mieszkańców danego kraju.

Opinia publiczna to element **świadomości społecznej**, która wynika z doświadczeń historycznych i politycznych danego społeczeństwa oraz z wartości istotnych dla jego członków. Wpływ na najbardziej rozpowszechnione przekonania mają również organy i instytucje państwa, które w określony sposób informują obywateli o ważnych dla nich problemach, decyzjach i zmianach w prawie. Ważnymi czynnikami kształtującymi poglądy występujące w społeczeństwie są ponadto przekazy mediów masowych oraz działalność elit politycznych.

Na opinię publiczną silnie oddziałuje propaganda (→ zob. s. 140), która wykorzystuje różnorodne techniki perswazji, aby odpowiednio formować preferencje polityczne obywateli. Znaczący wpływ na ich przekonania wywierają także tzw. **przywódcy opinii**, czyli politycy, działacze społeczni, eksperci i specjaliści oraz osoby powszechnie uznawane za autorytety.

Badanie opinii publicznej

Postawy przyjmowane przez obywateli wobec instytucji publicznych i polityków są przedmiotem zainteresowania **ośrodków badania opinii publicznej**, które w sposób uporządkowany zbierają dane, po czym poddają je analizie statystycznej i wyciągają wnioski. Pracujący w nich badacze wykorzystują różnorodne metody i narzędzia, wśród których za najważniejsze uznaje się **sondaże**. Są one przeprowadzane według ściśle określonej procedury, aby uzyskiwane wyniki były możliwie najbardziej wiarygodne (→ zob. schemat na s. 103). W badaniu sondażowym opinie respondentów są zbierane z wykorzystaniem ankiety lub wywiadu.

- **Ankieta** ma formę wydrukowanego kwestionariusza, który zawiera pytania wraz z miejscami przeznaczonymi na odpowiedź bądź gotowymi odpowiedziami do wyboru.
- **Wywiad** polega na tym, że ankieter przepytuje osoby ankietowane. Rozmowa przebiega według planu – przeprowadzający ją badacz ma przygotowaną listę pytań, na które respondenci udzielają krótkich lub szerszych odpowiedzi.

Aby wyniki sondażu odzwierciedlały przekonania danej zbiorowości, musi on zostać zrealizowany w tzw. **grupie reprezentatywnej** (na próbie reprezentatywnej). Oznacza to, że badacze dobierają uczestników badania w taki sposób, aby struktura grupy respondentów (np. struktura wiekowa, płci, zawodowa, wykształcenia) odpowiadała strukturze całej społeczności, której poglądy mają zostać opisane.

Rola sondaży prezentowanych w mediach polega nie tylko na informowaniu odbiorców, które poglądy lub oceny są wspólne dla większości społeczeństwa. Wyniki badań preferencji pełnią również funkcję kreacyjną – mogą wpływać na zmianę poglądów lub postaw, np. na decyzje wyborców. Badacze społeczni zaobserwowali, że ludzie, którzy regularnie

Przykład

Ośrodki badania opinii

Za prekursora badań opinii we współczesnej formie uznaje się George'a Gallupa [czyt.: dżordża galapa], który w 1935 r. założył Amerykański Instytut Opinii Publicznej (tzw. Instytut Gallupa) – pierwszy taki ośrodek na świecie. Najstarszą polską instytucją badawczą tego typu był **Ośrodek Badania Opinii Publicznej**, który powstał w latach 50. XX w. Po 1989 r. został on sprywatyzowany i dziś funkcjonuje jako **TNS Polska**. Oprócz niego w naszym kraju działa wiele innych ośrodków, m.in. **Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS)**, które jest współfinansowane z budżetu państwa, a także Kantar Millward Brown [czyt.: millford braln], GfK.

zapoznają się z rezultatami kolejnych sondaży, kierują się niekiedy tzw. **społecznym dowodem słuszności**. Oznacza to, że postrzegają jako lepsze i słuszniejsze te przekonania, które dominują w opinii publicznej.

Krytyka sondaży

Sondaży nie należy traktować jako narzędzi, za pomocą których można uzyskać pełną wiedzę na temat opinii publicznej. Wielu badaczy wskazuje, że dane, których one dostarczają, zawsze w pewnej mierze odbiegają od rzeczywistości (→zob. przykład).

Krytycy sondaży zwracają również uwagę na łatwość, z jaką można manipulować ich wynikami. Wpływ na zachowania ankietowanych może mieć nawet forma, w której jest przeprowadzane badanie – zarówno sposób opracowania pytań, jak i dobór sugerowanych odpowiedzi. Ponadto respondenci nie zawsze zdradzają swoje prawdziwe przekonania. Przykładowo, dość często wyborcy partii postrzeganych w społeczeństwie jako radykalne unikają udziału w badaniach lub podają odpowiedzi wskazujące na inne preferencje polityczne.

Przykład

Wady sondaży według G. Sartoriego
Politolog ten wskazał cztery główne wady opinii ujawnianych w czasie badań sondażowych:

- słabość – poglądy wyrażane w badaniach sondażowych niekoniecznie są tymi, z którymi ankietowani mocno się utożsamiają;
- ulotność – opinie przekazywane przez respondentów często się zmieniają, nawet w ciągu kilku dni;
- przypadkowość – wiele odpowiedzi wynika z tego, że ankietowani niechętnie przyznają się do niewiedzy – wolą wskazać jakąkolwiek konkretną opinię zamiast odpowiedzi „Nie wiem" albo „Nie mam zdania";
- efekt odbicia – część poglądów ujawnianych w sondażach stanowi jedynie powtórzenie opinii, z którymi respondenci zetknęli się w swoim otoczeniu lub w mediach.

Zanim sondaż ukaże się w mediach...

1. Zlecenie badania lub podjęcie niezależnej decyzji o rozpoczęciu badań
W momencie przyjmowania zlecenia naukowcy muszą pamiętać o wymogu zachowania obiektywizmu. Ich celem nie może być osiągnięcie wyników zgodnych z oczekiwaniami klienta.

2. Konceptualizacja
Po sformułowaniu hipotezy (przypuszczenia) naukowcy rozważają, jaki sposób przeprowadzenia badania zagwarantuje uzyskanie wiarygodnych wyników. Muszą np. uwzględnić, że sondaż telefoniczny pomija osoby, które nie odbierają połączeń z nieznanymi numerami.

3. Operacjonalizacja
Na tym etapie badacze układają konkretne pytania, które zostaną zadane respondentom. Muszą one być zrozumiałe dla wszystkich osób biorących udział w badaniu.

4. Dobór próby badawczej
Należy ocenić, jakie cechy ankietowanych będą istotne w danym sondażu oraz jak często występują one w całej populacji, a następnie ustalić skład grupy, która weźmie udział w badaniu.

5. Pilotaż (test) badania
Testy narzędzia badawczego (np. ankiety) pozwalają wykryć jego usterki oraz zebrać cenne uwagi od ankieterów, czyli osób kontaktujących się z respondentami.

6. Zbieranie danych
Ankieterzy przeprowadzają zaplanowane wcześniej działania.

7. Opracowanie statystyczne, analiza i interpretacja danych
Naukowcy muszą wziąć pod uwagę tzw. błąd statystyczny, czyli założenie, że wyniki sondaży mogą być o 3 punkty procentowe wyższe lub niższe od wyników hipotetycznego pomiaru przeprowadzonego w całej populacji.

8. Przygotowanie raportu z wnioskami
Badacze przedstawiają uzyskane od respondentów dane i na ich podstawie formułują tezy na temat całej populacji.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Zapoznaj się z wykresem, a następnie wykonaj polecenia.

Praca z wykresem

Czy ma Pan/Pani zaufanie do wymienionych instytucji?

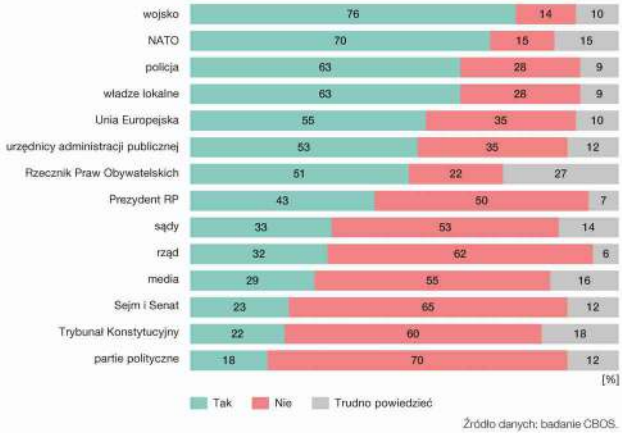

Źródło danych: badanie CBOS.

a) Podaj nazwy dwóch instytucji, które respondenci ocenili najwyżej. Wskaż ich cechę wspólną, która mogłaby wyjaśniać wysoki wynik w sondażu.

b) Sformułuj wniosek na temat tego, jak przedstawiają się oceny organów władzy ustawodawczej i wykonawczej na tle ocen dotyczących pozostałych instytucji. Odwołaj się do danych zaprezentowanych na wykresie.

2 Scharakteryzuj typy kultury politycznej wyróżnione przez G. Almonda i S. Verbę. Podaj przykłady postaw i zachowań charakterystycznych dla każdej z tych odmian.

3 Napisz jednostronicowe wypracowanie na temat: „Wydarzenie z XX- i XXI-wiecznej historii Polski, które – Twoim zdaniem – wywarło znaczący wpływ na obecny kształt polskiej kultury politycznej". Podaj odpowiednie argumenty uzasadniające Twój wybór.

4 Przeprowadź w klasie badanie opinii w formie anonimowej ankiety. Pamiętaj, że wybrany przez Ciebie temat powinien być istotny dla wszystkich respondentów. Opracuj wyniki sondażu i przedstaw je na lekcji, a następnie sformułuj wnioski wspólnie z koleżankami i kolegami.

5 Napisz jednostronicową petycję skierowaną do odpowiedniego organu władzy państwowej lub samorządowej. Przedstaw w niej wybrany problem społeczny. Pamiętaj, by uzasadnić swoje postulaty merytorycznymi argumentami.

★ **6** Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Fragment *exposé* premiera Tadeusza Mazowieckiego z 24 sierpnia 1989 r.

Trzeba przywrócić w Polsce mechanizmy normalnego życia politycznego. Przejście jest trudne, ale nie musi powodować wstrząsów. Przeciwnie – będzie drogą do normalności. Zasadę walki, która prędzej czy później prowadzi do wyeliminowania przeciwnika, musi zastąpić zasada partnerstwa. Nie przejdziemy inaczej od systemu totalitarnego do demokratycznego.

Musi ulec zmianie dotychczasowa filozofia państwa. Nie może ono zajmować się wszystkim i wszystkiego gwarantować. Powinno ułatwiać i regulować działalność. Najważniejszą rolą rządu i administracji w tej chwili jest otwarcie możliwości działań zbiorowych i indywidualnych.

Chcę być premierem rządu wszystkich Polaków, niezależnie od ich poglądów i przekonań, które nie mogą być kryterium podziału obywateli na kategorie. Dołożę starań, by zasady konstrukcji rządu były jasne dla wszystkich. Zobowiązany jestem do tego zwłaszcza wobec Solidarności.

Pomocą będzie zrozumienie ze strony Kościoła, który zawsze stawał w obronie praw człowieka, a troski narodu odczuwał jako własne. Kościół był i jest siłą stabilizującą w Polsce.

Przyszły rząd musi mówić społeczeństwu prawdę, musi też stworzyć mechanizmy, które pozwolą słuchać głosu opinii publicznej. Pewne problemy będziemy poddawać pod jej osąd. Jeśli potrzebne są wyrzeczenia, wszyscy muszą ich sens znać, rozumieć i mieć możliwość ustosunkowania się do problemów.

a) Przedstaw zawarte w przytoczonym przemówieniu postulaty dotyczące kształtu kultury politycznej w Polsce.

b) Wyjaśnij, na jakich zasadach – w świetle tekstu – miały się układać relacje między rządzącymi a społeczeństwem po 1989 r.

7 Sformułuj argument i kontrargument do tezy: „Nieposłuszeństwo obywatelskie może skutkować tym, że osłabnie autorytet prawa i państwa wśród obywateli".

8 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

Główna | Powiadomienia | Wyloguj

Czy nie budzi Waszego niepokoju fakt, że nasi rówieśnicy w tak niewielkim stopniu interesują się polityką?

Nadia 6 godz.
Zadnego. Jest wiele spraw ciekawszych i bardziej pożytecznych od polityki i to właśnie nimi warto się zajmować w życiu. Ja na przykład zamiast śledzić wydarzenia polityczne wolę poświęcić czas na doskonalenie umiejętności programistycznych. Przynajmniej będę miała z tego w przyszłości pożytek.

Kostek 17 min
Ogólnie zgadzam się z Nadią – w państwie demokratycznym i gospodarce rynkowej nasz los zależy przede wszystkim od nas. Choćby minimalne zainteresowanie polityką jest jednak potrzebne. Nawet nie chodzi o to, żeby wiedzieć, kto i co nam obiecuje. Bo na obietnicach zazwyczaj się kończy… Chodzi o to, żeby mieć świadomość, co nam zagraża ze strony różnych sił politycznych, by w razie potrzeby móc temu przeciwdziałać.

7 Wspólnota polityczna

wspólnota | kultura a wspólnota polityczna | teoria cywilizacji | współczynnik humanistyczny | dziedzictwo kulturowe | socjologia moralności | awans społeczny

Człowiek jest istotą społeczną, a jego naturalnym środowiskiem są wszelkiego rodzaju wspólnoty. Każdy z nas przynależy do wielu z nich: od podstawowej – rodziny – przez wspólnoty edukacyjne, zawodowe i kulturalne, aż do wspólnoty politycznej. Jaką rolę odgrywa kultura w kształtowaniu tej ostatniej zbiorowości? Jakie odpowiedzi na to pytanie formułowali wybitni polscy myśliciele w ramach swoich badań dotyczących kultury, społeczeństwa i polityki? Na czym polegały ich najważniejsze koncepcje?

Czym jest wspólnota polityczna?

Wspólnota to zbiorowość o nieformalnej strukturze, oparta na silnych, emocjonalnych więziach społecznych. Mogą ją tworzyć członkowie różnych społeczności i grup społecznych, np. rodziny czy Kościoła. Jeśli dana zbiorowość ma charakter publiczny, określa się ją jako **wspólnotę polityczną**. Zapewnia ona wszystkim członkom różne formy udziału w procesie decydowania o wspólnych sprawach – np. w państwach demokratycznych obywatele wybierają swoich reprezentantów w organach władzy i wyrażają swoją wolę bezpośrednio w referendach. W ramach wspólnoty politycznej wszyscy powinni cieszyć się równymi prawami, przywilejami i korzyściami oraz działać na rzecz wspólnego dobra.

Kluczowe dla zrozumienia, czym jest wspólnota polityczna, jest uświadomienie sobie antycznej genezy tego pojęcia. Starożytni Grecy zaliczali do polityki wszelką działalność dotyczącą *polis*, czyli państwa-miasta. Zgodnie z tą interpretacją wspólnota polityczna obejmuje ludzi, którzy dzięki zorganizowanej współpracy kształtują życie polityczne, społeczne i kulturalne w swoim otoczeniu.

Rozważania dotyczące wspólnoty politycznej zajmują istotne miejsce w refleksji wybitnych myślicieli. Filozofowie utożsamiali ją zazwyczaj z państwem i rozpatrywali głównie przez pryzmat celów, dla których ona powstaje, rozwija się i funkcjonuje (→zob. tabelę na s. 107).

Wspólnota polityczna w *Konstytucji RP*

Konstytucja RP: art. 1, 4, 82.

W preambule obowiązującej w Polsce ustawy zasadniczej wspólnota polityczna została określona jako „Naród Polski", do którego należą wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, „zarówno wierzący w Boga, będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna", jak i „niepodzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł". Tak rozumiany Naród jest zatem szczególnym dobrem, które łączy Polaków niezależnie od ich przekonań. W świetle uroczystego wstępu do *Konstytucji RP* jest on wspólnotą opartą na zasadach poszanowania wolności i praw człowieka, współdziałania władz, dialogu społecznego, pomocniczości, rzetelności i sprawności instytucji publicznych (→zob. infografikę na s. 108).

Charakter polskiej wspólnoty politycznej określają – obok preambuły – także art. 1 i 4 ustawy zasadniczej. Przepisy te opisują Rzeczpospolitą Polską jako dobro wspólne wszystkich obywateli oraz przekazują władzę zwierzchnią Narodowi. Z kolei art. 82 *Konstytucji RP* wskazuje podstawowe obowiązki członków polskiej wspólnoty: wierność ojczyźnie oraz troskę o sprawy publiczne.

Wspólnota polityczna w filozofii

Arystoteles	Człowiek jest istotą stworzoną do funkcjonowania w państwie, a wspólnota polityczna stanowi spełnienie jego społecznej natury. Wspólnota ta powstaje po to, by umożliwić ludziom dobre, harmonijne życie. Naczelnym zadaniem państwa jest kształtowanie dobrych i sprawiedliwych obywateli oraz zapewnienie im możliwości realizacji ich potrzeb.
Platon	Człowiek nie jest samowystarczalny, a wspólnota polityczna powstaje, ponieważ konieczna jest współpraca ludzi na rzecz realizacji wspólnych celów. Zadaniem państwa jest umożliwianie obywatelom wspólnego życia, w tym udzielania sobie wzajemnej pomocy.
Cyceron	Przyczyną powstania wspólnoty politycznej jest nie brak samowystarczalności człowieka, lecz jego wrodzona potrzeba życia wśród innych ludzi. Głównym zadaniem państwa jest troska o wspólne sprawy obywateli.
Thomas Hobbes	Wspólnota polityczna w rzeczywistości nie istnieje – realna jest za to korporacja, czyli zbiorowość egoistycznych z natury ludzi związanych konkretnymi interesami i dążących do wspólnego celu. Państwo utożsamiane z korporacją ma chronić obywateli.
John Locke	Wspólnota polityczna powstaje z powodu „niedogodności stanu natury", by ludzie mogli wspólnie radzić sobie z trudnościami, które stawia przed nimi środowisko ich życia. Nadrzędnym zadaniem państwa jest ochrona życia, wolności i majątku obywateli.
J.J. Rousseau	Wspólnota polityczna jest zbiorowym ciałem powstałym na podstawie umowy społecznej zawartej przez wolnych ludzi. Jej celem jest ochrona interesów i praw jednostek.

Kultura jako spoiwo wspólnoty politycznej

Postrzeganie kultury jako czynnika, który umacnia relacje między członkami wspólnoty politycznej, upowszechniło się w XIX w. Etniczno-kulturową koncepcję narodu jako pierwszy sformułował w drugiej połowie XVIII w. niemiecki filozof **Johann Gottfried von Herder**. Wskazał on, że to właśnie dziedzictwo kulturowe oraz tradycja odgrywają fundamentalną rolę w procesie kształtowania się narodu, czyli podstawowej wspólnoty politycznej, do której należy człowiek. Myśliciel uznał także, że koniecznym warunkiem przetrwania tej wspólnoty jest zachowywanie przez jej członków wierności rodzimej kulturze, obyczajom i wierzeniom.

Polskimi badaczami, którzy podkreślali znaczenie kultury dla wspólnoty politycznej, byli **Hugo Kołłątaj** oraz **Leszek Kołakowski**. Pierwszy z nich zwracał uwagę na łączącą członków narodu więź, która wynika z faktu używania języka ojczystego. W opinii tego autora jedną z przyczyn upadku I Rzeczypospolitej była marginalizacja polszczyzny w wielu sferach życia publicznego (na rzecz łaciny i języka francuskiego).

Esej Leszka Kołakowskiego *Sprawa polska* – opublikowany w 1973 r. na łamach paryskiej „Kultury" – przyniósł inną ważną refleksję nad znaczeniem kultury narodowej dla rozwoju wspólnoty politycznej. Autor zdefiniował naród jako aktywną wspólnotę kultury, a kulturę – jako formę trwania narodu. Podobnie jak Hugo Kołłątaj, Kołakowski za najistotniejszy element dziedzictwa kulturowego uważał język ojczysty, który określił jako „życionośny" dla wspólnoty politycznej.

Czy wiesz, że...

Jedną z pierwszych refleksji na temat charakteru państwa polskiego jako wspólnoty politycznej zawiera dzieło Andrzeja Frycza Modrzewskiego *O poprawie Rzeczypospolitej*, wydane w 1551 r. W utworze tym autor zdefiniował łaciński termin *res publica*, czyli „rzeczpospolita". Śladem filozofów klasycznych (m.in Arystotelesa i Platona) uznał, że „rzeczpospolita to zgromadzenie i pospólność ludzka, związana prawem, łącząca wielu sąsiadów, a ku życiu dobremu i szczęśliwemu ustanowiona [...]. Z rodzin i licznych domów wsie powstają, ze wsi zaś i gmin rośnie ta społeczność obywateli, którą nazywamy rzeczpospolitą".

Wspólnota polityczna w preambule *Konstytucji RP*

Główne cechy członków wspólnoty politycznej, do której należą wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zostały wskazane w preambule obowiązującej w Polsce ustawy zasadniczej.

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 2 kwietnia 1997 r.

PREAMBUŁA

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie,
my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i niepodzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł,
równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski,
wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach,
nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej,
zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku,
złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie,
świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej,
pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane,
pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie,
a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność,
w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi,
a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

- Równość wobec prawa i w zobowiązaniach wobec państwa
- Wskazanie na szczególne znaczenie narodowej historii dla tożsamości polskich obywateli
- Zobowiązanie do przekazywania dorobku narodowej kultury przyszłym pokoleniom
- Wskazanie na szczególną relację łączącą członków wspólnoty, nawet tych mieszkających poza granicami kraju
- Zobowiązanie do współpracy z innymi państwami dla dobra ludzkości
- Wskazanie wartości wymagających szczególnej ochrony: praw obywatelskich oraz rzetelnej i sprawnej działalności instytucji publicznych
- Podkreślenie, że do wspólnoty narodowej należą ludzie reprezentujący różne tradycje i systemy etyczne
- Wskazanie na konieczność zachowania solidarności między członkami wspólnoty

Czy wiesz, że...
15 kwietnia 2019 r. w Paryżu doszło do pożaru Archikatedry Marii Panny, powszechnie znanej jako katedra Notre Dame [czyt.: notr dam]. Ta ukończona w XIV w. świątynia, której budowa trwała ponad 180 lat, od wieków jest najważniejszym symbolem francuskiej stolicy. Mimo że jest to kościół katolicki, stanowi jeden z kluczowych elementów kultury narodowej Francji. Duma z tego arcydzieła architektury sakralnej jednoczy wielowyznaniową francuską wspólnotę polityczną. Podczas pożaru zawaliły się dach oraz część sklepienia katedry, a zniszczeniu uległo wiele elementów wyposażenia wnętrza. Specjaliści są zgodni co do tego, że straty spowodowane katastrofą stanowią nieodwracalny uszczerbek nie tylko dla francuskiego, lecz także dla światowego dziedzictwa.

Pożar katedry Notre Dame

Kultura jako element tożsamości Polaków

Konstytucja RP: art. 6, 73.

Rzeczpospolita Polska obejmuje szczególną ochroną kulturę narodową jako główną wartość spajającą polską wspólnotę polityczną. Dotowane z budżetu muzea, galerie, teatry i inne instytucje zabezpieczają rodzime dziedzictwo kulturowe. Władze finansują także inicjatywy, które mają na celu rozwijanie i promowanie kultury oraz poszerzanie jej dostępności dla obywateli. W większości państw takie działania są podejmowane w ramach wyspecjalizowanych rządowych resortów – w Polsce realizuje się je przy wsparciu **Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego**.

W *Konstytucji RP* dziedzictwo kulturowe jest wymieniane jako ważny czynnik budujący tożsamość Polaków i jednoczący wspólnotę polityczną, do której należy każdy polski obywatel. W preambule wyrażono wdzięczność wobec minionych pokoleń za „kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach". Odwołania do kultury narodowej nie ograniczają się jednak wyłącznie do uroczystego wstępu ustawy zasadniczej. Art. 6 *Konstytucji RP* zapewnia każdemu obywatelowi równy dostęp do kultury będącej fundamentem świadomości narodowej, natomiast art. 73 gwarantuje wolność korzystania z dóbr kulturowych.

Czy wiesz, że...
Twórcy *Konstytucji RP* mieli świadomość, że w Rzeczypospolitej Polskiej żyją również przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych. W art. 35 ustawy zasadniczej zapewnili tym obywatelom „wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury", a także przyznali im prawo do „tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej".

Polskie badania nad rolą kultury we wspólnocie politycznej

W XIX i XX w. wielu polskich myślicieli zajmowało się analizowaniem współzależności między kulturą, polityką i życiem społecznym. Prace rodzimych filozofów, socjologów i etyków dotyczące tego zagadnienia często wchodziły do światowego kanonu nauk humanistycznych i społecznych. Szczególnie istotne okazały się koncepcje sformułowane przez polskich przedstawicieli takich nurtów, jak socjologia humanistyczna, socjologia i psychologia moralności czy szkoła lwowsko-krakowska. Na kolejnych stronach podręcznika przedstawiono teorie niektórych z tych postaci.

Ludwik Krzywicki i początki badań społecznych

Ludwik Krzywicki (1859–1941) był socjologiem, ekonomistą, działaczem społecznym i politykiem. Jest uznawany za jednego z ojców polskiej socjologii. Dociekania naukowe Ludwika Krzywickiego dotyczyły przede wszystkim zmian i procesów zachodzących w społeczeństwie, w tym rozwoju kapitalizmu oraz historycznej ewolucji ustrojów społecznych. Szczególnie interesowało go to, w jaki sposób kształtują się więzi w społecznościach ludzkich – badał pod tym względem relacje między członkami niepiśmiennych wspólnot pierwotnych na całym świecie. Prowadzone obserwacje pozwoliły mu stwierdzić, że do rozwoju tego typu zbiorowości przyczynia się przede wszystkim ewolucja podstawowej grupy społecznej, czyli rodziny, a nie panujące w nich stosunki ekonomiczne czy organizacja produkcji, jak uważano powszechnie na przełomie XIX i XX w.

Krzywicki uważał, że zmiany społeczne dokonują się samoczynnie i oddolnie, z poziomu rodziny i małych grup społecznych, i nie są odgórnie sterowane (np. przez państwo). Ich głównych przyczyn należy każdorazowo szukać w konkretnych decyzjach jednostek, które kierują się osobistymi interesami i dążeniami. W swoich badaniach Krzywicki zajmował się również znaczeniem idei w procesie przeobrażeń społecznych.

Czy wiesz, że...

W 1921 r. Ludwik Krzywicki został dyrektorem Instytutu Gospodarstwa Społecznego, który pod jego kierownictwem podjął ścisłą współpracę z Głównym Urzędem Statystycznym (GUS) – instytucją do dziś zajmującą się gromadzeniem danych statystycznych o polskim społeczeństwie. W latach 30. XX w. z inicjatywy socjologa przeprowadzono w Polsce spisy powszechne – uzyskane dzięki tym badaniom dane zostały opublikowane w „Małym Roczniku Statystycznym" i „Warszawskim Roczniku Statystycznym". Kolejne numery tych periodyków są bezcennym źródłem wiedzy na temat społeczeństwa II RP.

Feliks Koneczny i teoria cywilizacji

Feliks Koneczny (1862–1949) był dziennikarzem, publicystą i historykiem zajmującym się dziejami cywilizacji i filozofią historii (historiozofią). Opracował własną **teorię cywilizacji**, która do dziś jest doceniana na całym świecie i uznawana przez badaczy zajmujących się tym zagadnieniem.

W interpretacji Konecznego cywilizacja to struktura obejmująca wszystkie elementy życia zbiorowego, czyli m.in. obyczaje, organizację państwa i społeczeństwa, religię, literaturę, sztukę, naukę, politykę i ekonomię. Wszystkie cywilizacje są całościami dynamicznymi i nieustannie się zmieniają. W historii ludzkości było ich nieskończenie wiele – w ciągu wieków niektóre rodziły się i rozwijały, inne natomiast przechodziły kryzysy i upadały. Według Konecznego siedem z nich miało szczególny wpływ na dzieje świata. Są to cywilizacje o starożytnym rodowodzie – żydowska, bramińska, turańska i chińska – oraz wywodzące się ze średniowiecza: arabska, bizantyjska, łacińska.

Głównym pojęciem w teorii cywilizacji Konecznego jest tzw. *quincunx* [czyt.: kwinkunks], czyli „pięciomian bytu". Obejmuje on pięć wartości: dobro, prawdę, zdrowie, dobrobyt i piękno. Koneczny uważał, że cywilizacje należy opisywać, klasyfikować i oceniać z uwzględnieniem tego, jaki stosunek mają ich przedstawiciele do elementów składających się na pięciomian. Ponadto twierdził, że u podstaw każdej z nich leżą moralność i etyka. Z tego powodu nie można mówić o jednej cywilizacji globalnej ani nawet o spójnej cywilizacji europejskiej, ponieważ na świecie funkcjonuje wiele różnorodnych systemów etycznych. Na Starym Kontynencie ścierają się wpływy czterech cywilizacji: **łacińskiej**, **bizantyjskiej**, **żydowskiej** i **turańskiej** (→ zob. tabelę na s. 111), które w przeszłości zarówno mieszały się, jak i rywalizowały ze sobą. Europa Zachodnia jest zdominowana przez cywilizację łacińską, Europa Wschodnia – przez cywilizację turańską, natomiast w Europie Południowej obecne są pozostałości po cywilizacji bizantyjskiej.

Czy wiesz, że...
Niektóre koncepcje Konecznego przypominają sformułowaną przez **Samuela Huntingtona** [czyt.: hantingtona] w latach 90. XX w. **teorię zderzenia cywilizacji**. Polski historyk uważał – podobnie jak później Huntington – że typową cechą silnych cywilizacji jest dążenie do ekspansji. Dlatego miejsce ich spotkania staje się polem konfliktu, który trwa do momentu zniszczenia jednej z nich. W walce tej nie musi wcale wygrać cywilizacja o wyższym poziomie rozwoju. Koneczny sformułował tzw. **prawo niższości**, według którego mniej zaawansowane cywilizacje są paradoksalnie bardziej atrakcyjne dla szerokich mas, ponieważ nie stawiają przed ludźmi rygorystycznych wymagań moralnych i intelektualnych. Dzięki temu mogą rosnąć w siłę i zwyciężać cywilizacje rozwinięte.

Cywilizacje dominujące w Europie według Feliksa Konecznego

Cywilizacja łacińska	• Jej głównymi źródłami są filozofia, kultura i nauka grecka, prawo rzymskie oraz chrześcijańskie etyka i moralność. • Jej charakterystyczną cechą jest wysoki poziom samoorganizacji społeczeństwa, w którym występują rozwinięte formy samorządności. • Należy ona do cywilizacji personalistycznych, w których obowiązuje zasada poszanowania dla indywidualności i autonomii jednostki. • Moralność odgrywa w niej znaczącą rolę w polityce i życiu publicznym. • Sfera religijna jest w niej wyraźnie oddzielona od życia politycznego – choć cywilizacja łacińska ukształtowała się pod wpływem chrześcijaństwa, ma charakter niesakralny. • Przykłady państw reprezentujących tę cywilizację: Polska, Francja.
Cywilizacja bizantyjska	• Jej głównymi źródłami są tradycje i kultura antycznych cesarstw rzymskiego i bizantyjskiego. • Charakterystyczny jest dla niej bardzo rozbudowany system prawny, obejmujący normy regulujące wszystkie sfery życia społecznego. • Przyjmuje się w niej, że władza polityczna jest nadrzędna wobec władzy duchownej, a rządzący państwem powinni mieć wpływ na sprawy religii. • Ważną rolę w procesie kształtowania się tej cywilizacji odegrało prawosławie, a w czasach nowożytnych silne były w niej wpływy niektórych wyznań protestanckich. • Zasadą jest w niej oddzielenie polityki od moralności. • Przykłady państw reprezentujących tę cywilizację: cesarstwo bizantyjskie, Prusy.
Cywilizacja turańska	• Jej głównymi źródłami są starożytne kultury ukształtowane na obszarze Wielkiego Stepu – od ujścia Dunaju po północne granice Mandżurii i Półwyspu Koreańskiego. • Cechuje ją to, że nie wykształciły się w jej ramach trwałe formy organizacji społecznej i silne więzi łączące poszczególne zbiorowości. • To cywilizacja o charakterze wojskowym – militarny aspekt funkcjonowania państwa dominuje w niej nad wszelkimi przejawami życia społecznego. • Moralność i etyka zostają w jej ramach podporządkowane celom politycznym. • Dominującą postawą wobec przekonań i wartości religijnych jest w niej indyferentyzm, czyli obojętność. Religia często jednak staje się narzędziem wykorzystywanym przez przywódców politycznych do kontrolowania społeczeństwa. • Przykłady państw reprezentujących tę cywilizację: imperium mongolskie utworzone przez Czyngis-chana, Rosja.
Cywilizacja żydowska	• Jej głównymi źródłami są kultura i tradycja ludów wywodzących się z Palestyny, zwłaszcza Żydów. Szczególne znaczenie w procesie jej kształtowania miało doświadczenie niewoli babilońskiej narodu żydowskiego. • Jest przykładem cywilizacji sakralnej, w której system prawny i wszelkie aspekty życia społecznego są podporządkowane religii. • Przykłady: różne formy samoorganizacji społecznej Żydów (Koneczny nie wierzył w powstanie niepodległego państwa żydowskiego).

Florian Znaniecki i współczynnik humanistyczny

Florian Znaniecki (1882–1958) był filozofem i socjologiem. Określa się go jako jednego z ojców polskiej socjologii. Jego prace do dziś cieszą się międzynarodowym uznaniem.

Znaniecki był wybitnym przedstawicielem **socjologii humanistycznej**, ukształtowanej na początku XX w. w opozycji do pozytywizmu, dominującego w drugiej połowie XIX w. W jej ramach badacze podkreślali odrębność nauk humanistycznych od nauk przyrodniczych i wskazywali na konieczność stosowania w nich odmiennej metodologii. Dowodzili, że w socjologii kluczowe jest zrozumienie obserwowanych zjawisk społecznych, a każdy socjolog powinien dążyć do poznania motywów, celów, dążeń i wartości, którymi kierują się jednostki tworzące daną zbiorowość.

Przekonania te doprowadziły Znanieckiego do sformułowania zasady badawczej zwanej **współczynnikiem humanistycznym**. Zgodnie z tą regułą procesy opisywane przez socjologów zawsze są jakoś interpretowane przez członków społeczeństwa, którzy biorą w nich udział i współdecydują o ich przebiegu. Dlatego badacze każdorazowo muszą ustalić, jakie znaczenie mają analizowane przez nich fakty i zjawiska dla uczestników życia społecznego.

Inną ważną koncepcją Znanieckiego była **typologia osobowości społecznych**. W jej ramach badacz zdefiniował osobowość jako zbiór względnie stałych cech mających wpływ na zachowanie jednostki. Na tej podstawie wyróżnił cztery główne typy osobowości (→zob. tabelę poniżej).

Stanisław Ossowski i dziedzictwo kulturowe

Jako socjolog Stanisław Ossowski (1897–1963) specjalizował się w psychologii społecznej i w badaniach nad kulturą. Znany jest również z publikacji dotyczących metodologii badań społecznych.

Głównym przedmiotem badań Ossowskiego była **więź społeczna** łącząca poszczególne osoby z innymi ludźmi i całym społeczeństwem. Stwierdził on, że relacja ta kształtuje się pod wpływem odziedziczonych przez jednostkę przekonań i wyobrażeń, które zwykle przyjmowane są przez nią bezrefleksyjnie. Ossowski miał nadzieję, że dzięki badaniu więzi społecznej możliwe stanie się wyjaśnienie takich zjawisk, jak szowinizm, rasizm, nacjonalizm czy fanatyzm religijny.

Polski badacz wprowadził do socjologii pojęcie **„dziedzictwo kulturowe"**. W jego koncepcjach oznacza ono nie całokształt osiągnięć

Koncepcja czterech typów osobowości Znanieckiego

Człowiek dobrze wychowany	To osobowość ukształtowana w wyniku socjalizacji i wychowania. W drodze swoistej tresury ludzie reprezentujący ten typ zostali przygotowani do wykonywania określonych zadań w życiu społecznym. Są przywiązani do struktur występujących w społeczeństwie i zwykle pracują w zawodach, w których obowiązuje ścisła hierarchia, np. w wojsku, administracji bądź oświacie.
Człowiek pracy	Bardzo szybko podejmuje aktywność zawodową – respektuje hierarchie w życiu społecznym i zwykle przedkłada obowiązki w miejscu pracy ponad role odgrywane w grupach pierwotnych, np. w rodzinie. Ludzie z taką osobowością cenią przede wszystkim pracę fizyczną – to zatem najczęściej robotnicy.
Człowiek zabawy	Pozostaje pod wpływem grupy rówieśników. Jej członkowie wspólnie prowadzą rozrywkowe i próżniacze życie, które z ich perspektywy przypomina zabawę. Realizują także różne formy aktywności – razem mogą np. działać w przestrzeni społecznej i politycznej albo angażować się w zorganizowaną przestępczość. Nie liczą się dla nich efekty wspólnego działania, tylko towarzyszące mu emocje.
Dewiant	Wykazuje skłonność do łamania zasad społecznych i często przyjmuje postawy nonkonformistyczne. Do osobowości tego typu Znaniecki zaliczał zarówno przestępców i osoby niezsocjalizowane (dewianci podnormalni), jak i wynalazców, artystów, naukowców i twórców, wykazujących się kreatywnością i innowacyjnością (dewianci nadnormalni).

danego narodu czy społeczeństwa, lecz utrwalone sposoby, w jakich członkowie poszczególnych grup społecznych postrzegają i oceniają te osiągnięcia (np. narzędzia, maszyny, dzieła literackie, budowle, rzeźby, a także obyczaje, tradycje i zasady etyczne, struktury i instytucje życia zbiorowego). Postawy wobec tych obiektów i wartości są w danej społeczności przekazywane z pokolenia na pokolenie. W tej interpretacji dziedzictwo kulturowe jest zatem stosunkiem przedstawicieli zbiorowości do wytworów własnej kultury.

Maria Ossowska i socjologia moralności

Maria Ossowska (1896–1974) była socjolożką i etyczką, specjalizującą się głównie w zagadnieniach z zakresu socjologii i psychologii moralności.

Polska badaczka była prekursorką **socjologii moralności** – działu socjologii zajmującego się analizą systemów moralnych funkcjonujących w różnych społeczeństwach. Ossowska wyjaśniała pochodzenie wartości i zasad etycznych oraz mechanizmy ich rozwoju i oddziaływania na jednostki. Wskazała, że na proces kształtowania się moralności poszczególnych ludów i społeczeństw wpływają różnorodne czynniki:

- fizyczne (np. położenie geograficzne),
- biologiczne (stan psychiczny jednostek i grup, uwarunkowania genetyczne),
- demograficzne (np. gęstość zaludnienia, struktura wieku i płci w danej zbiorowości),
- gospodarcze (podział pracy, podział dóbr, standard życia).

Według Ossowskiej istotnymi elementami systemów moralnych są **normy społeczne**. To właśnie ich wielość i różnorodność sprawia, że nie można mówić o istnieniu jednej uniwersalnej moralności. Badaczka wyodrębniła grupy norm stojących na straży: biologicznego bytu człowieka, godności ludzkiej, niezależności jednostek, prywatności, zaufania społecznego, sprawiedliwości, organizacji życia zbiorowego.

Jedną z najbardziej znanych prac Marii Ossowskiej jest rozprawa ***Ethos rycerski i jego odmiany***. Autorka posługuje się w niej pojęciem **„ethos"**, które oznacza wzorzec właściwego zachowania przyjęty w danej grupie społecznej (wzór osobowy). Przez ukazanie różnorodności ethosów Ossowska udowodniła, że są one zmienne i zależne od cnót oraz wartości rozpowszechnionych w poszczególnych kulturach i epokach.

Przykład

Modele ethosu rycerskiego

W pracy *Ethos rycerski i jego odmiany* Maria Ossowska opisała formy ethosu rycerskiego, które występowały w różnych zbiorowościach i w poszczególnych epokach. Wśród charakteryzowanych przez nią wzorców znalazły się ethosy wojownika spartańskiego, wojownika germańskiego, średniowiecznego rycerza, a nawet XIX-wiecznego dżentelmena. Autorka rozumiała wzór osobowy jako cel, który jednostki starają się osiągnąć w swoim życiu.

Józef Chałasiński i awans społeczny

Józef Chałasiński (1904–1979) był socjologiem, który wprowadził do polskich badań **metodę pamiętnikarską** i **metodę autobiograficzną**, polegające na analizie materiałów osobistych wytworzonych przez jednostki w ciągu ich życia, np. pamiętników, listów, notatek czy rysunków. Prowadził badania terenowe, w których interesowało go doświadczenie konkretnych ludzi, przez co został uznany za jednego z kontynuatorów myśli Floriana Znanieckiego.

Chałasiński zajmował się zmianami społecznymi w Polsce, modelami edukacyjnymi i wychowaniem, a także kulturą amerykańską. Szczególnie dużo uwagi poświęcił analizie funkcjonowania polskiej wsi w okresach przed II wojną światową i po niej – opisywał m.in. proces kształtowania się ruchów i organizacji społecznych na terenach wiejskich. Na podstawie swoich obserwacji wprowadził do polskiej socjologii pojęcie **„awans społeczny"**. Wskazuje ono na zmianę pozycji społecznej jednostek lub wspólnot, do której dochodzi wskutek reform społeczno-politycznych, przeobrażeń ustrojowo-gospodarczych albo osobistych działań i osiągnięć.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Dla przetrwania polskości w wieku XIX istotną rolę odegrały reformy Komisji Edukacji Narodowej, szczególnie powstały u schyłku istnienia Rzeczypospolitej system szkolnictwa, który wytworzył stosunkowo liczną grupę ludzi wykształconych w języku polskim na wartościach rodzimej kultury. Po III rozbiorze okazało się np., iż w imperium rosyjskim, które oparło się na linii Bugu i Niemna, większość szlachty, czyli jedynej warstwy liczącej się i mającej prawa publiczne, mówi po polsku, a ku przerażeniu carskiej administracji wykształcona została w kulturze związanej z republikańską tradycją niedawno rozszarpanej Rzeczypospolitej.

Kluczowe znaczenie nie tylko dla zachowania pamięci historycznej i ciągłości kultury formowanej pod wpływem chrześcijaństwa oraz etosu rycerskiego miały trwanie i działalność Kościoła katolickiego. Najwyraźniej widać to w przypadku chłopów, których większość przyjęła świadomość narodową dopiero w drugiej połowie wieku XIX i dla których wiara katolicka była długo bodaj najważniejszą formą identyfikacji oraz barierą dla [...] asymilacyjnych projektów tożsamości, narzucanych szczególnie przez protestanckie Prusy i prawosławną Rosję.

Dla „długiego trwania polskości" istotne znaczenie miał romantyzm inspirujący także polityczne idee oporu zbrojnego i tradycji insurekcyjnej. Pozwolił on w atrakcyjny kulturowo sposób opisać doświadczenie zniewolenia i odwołać się do tradycji I Rzeczypospolitej. Nadał też uniwersalny kształt wolnościowym aspiracjom Polaków, którzy stali się dla zachodniej opinii publicznej „rycerzami wolności". [...]

Źródło: wywiad Polskiej Agencji Prasowej z dr. hab. Henrykiem Głębockim.

a) Uzasadnij – na podstawie wiedzy własnej i informacji zawartych w tekście – że rozwój rodzimej kultury był czynnikiem, który umożliwił odrodzenie się polskiej wspólnoty politycznej w 1918 r., po 123 latach zaborów.

b) Wymień najważniejsze elementy polskiej kultury narodowej wspomniane w tekście.

c) Rozstrzygnij, czy w tekście znalazło się nawiązanie do dorobku naukowego jednego z wybitnych polskich socjologów. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Sformułuj argument i kontrargument do tezy: „Wszystkie partie polityczne w Polsce prezentują to samo rozumienie wspólnoty politycznej".

3 Wymień pięć państw europejskich, w których dominuje cywilizacja łacińska. Uzasadnij swój wybór, odwołując się do teorii Feliksa Koneczego.

4 Przedstaw typologię osobowości sformułowaną przez Floriana Znanieckiego. Rozważ, czy zaproponowany przez badacza podział może być używany do scharakteryzowania współczesnego społeczeństwa. Uzasadnij swoją odpowiedź za pomocą trzech argumentów.

5 Podzielcie się na dwa zespoły i przeprowadźcie debatę na temat: „Kultura to najważniejszy budulec polskiej wspólnoty politycznej". Zadaniem pierwszej grupy będzie obrona tego stwierdzenia, a drugiej – przedstawienie zaprzeczających mu kontrargumentów. Po przeprowadzonej dyskusji podsumujcie Wasze rozważania i oceńcie, który zespół zaprezentował mocniejszą argumentację.

Na forum klasy

6 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia. **Praca z tekstem źródłowym**

Od dawna jest znana opinia głosząca, że w warunkach terroru, takiego np., jaki mieliśmy okazję przeżywać w okresie okupacji hitlerowskiej, następuje polaryzacja w zakresie moralności. U jednego krańca szantażyści, którzy wydawali Żydów w ręce Niemców, u drugiego bohaterzy, którzy przeprowadzali zamach na Kutscherę.

W krajach, gdzie panuje ucisk, obserwuje się ciągły konflikt posłuszeństwa i godności. Kto nie decyduje się na protest przeciw przemocy, stara się za pomocą różnych sposobów przystosować swoją godność do wywieranej na nim presji. […]

W krajach, gdzie wgląd państwa w życie obywateli jest bardzo znaczny, system premiowania jednych i usuwania innych może mieć daleko idące moralne efekty. Tak się dzieje np., gdy premiuje się nie za zasługi, lecz za uległość, karze się nie wtedy, gdy ktoś zawinił, lecz gdy stał się niewygodny. Sposób sprawowania rządów ma wielkie wychowawcze znaczenie, tak jak ma je wymiar sprawiedliwości. Można bowiem za ich pomocą doprowadzić do tego, że bycie zwykłym porządnym człowiekiem wymagać zaczyna heroizmu.

Źródło: M. Ossowska, *Socjologia moralności*.

a) Wyjaśnij, jaki wpływ na moralność społeczeństwa może wywierać system rządów funkcjonujący w danym państwie.

b) Opisz, na czym polegała wspomniana przez autorkę polaryzacja w zakresie moralności, która dokonała się w okresie II wojny światowej w Polsce.

7 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia. **Praca z tekstem źródłowym**

Każda cywilizacja, póki jest żywotną, dąży do ekspansji; toteż gdziekolwiek zetkną się z sobą dwie cywilizacje żywotne, walczyć z sobą muszą. Wszelka cywilizacja żywotna, nieobumierająca, jest zaczepną. Walka trwa, dopóki jedna z walczących cywilizacji nie zostanie unicestwiona; samo zdobycie stanowiska cywilizacji panującej walki bynajmniej nie kończy. Jeżeli istniejące obok siebie cywilizacje mieszczą się obok siebie w obojętnym spokoju, widocznie obie pozbawione są sił żywotnych. Wypadek taki kończy się często kompromisem w jakiejś mieszaninie mechanicznej, w której nastaje obopólna stagnacja, a z niej wytworzy się z czasem istne bagnisko acywilizacyjności. Tak np. runęła cywilizacja wielkiej Persji, nie mogąc znieść klina hellenistycznego, wbijającego się w nią. Niebawem Syria, zebrawszy niedługie tryumfy w kategorii półcielesnej Piękna, nie zdobywszy się poza tym w cywilizacji hellenistycznej na nic a nic, poczęła wprost dziczeć. Wzbiły się natomiast na długo Pergamon i Aleksandria, bo tam cywilizacja grecka nakryła sobą i stłumiła wszystko inne.

Źródło: F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*.

a) Wymień cechy, którymi – zdaniem autora – musi się charakteryzować cywilizacja, by można ją było uznać za żywotną.

b) Wyjaśnij znaczenie wyrażenia „bagnisko acywilizacyjności". Rozważ, czy odnosi się ono do zjawisk, które można zaobserwować we współczesnym świecie. Uzasadnij swoją odpowiedź.

c) Wskaż – na podstawie informacji zawartych w tekście – która cywilizacja wywarła największy wpływ na kształt świata antycznego. Określ, co – Twoim zdaniem – zapewniało jej przewagę nad innymi cywilizacjami. Sformułuj przynajmniej dwa argumenty uzasadniające Twoją tezę.

Podsumowanie

1 Istota polityki

- **Polityka** – działania związane z walką o władzę i zarządzaniem państwem, w tym podejmowanie decyzji ważnych dla obywateli i sprawowanie rządów.
- **Politykierstwo** – patologiczny styl uprawiania polityki, w ramach którego politycy tworzą zamkniętą sieć powiązań i układów, czego skutkiem jest ich wyobcowanie względem społeczeństwa. Charakterystyczny dla polityki kierstwa jest skrajnie stronniczy, manipulacyjny sposób prezentowania własnych racji i dyskredytowania racji przeciwników politycznych.

2 Myśl polityczna

- **Myśl polityczna** – zbiór refleksji i postulatów dotyczących życia społecznego i politycznego, m.in. form organizacji państwa, metod sprawowania władzy oraz funkcjonowania społeczeństwa.
- **Nurt myśli politycznej** – obejmuje różne formy myśli politycznej, które odwołują się do podobnych idei i postulatów.
- **Ideologia polityczna** – zbiór powiązanych ze sobą ogólnych przekonań, wartości i idei dotyczących sprawowania władzy w państwie i porządku społecznego; jest teoretyczną podstawą działania politycznego (np. programów partii politycznych).
- **Najważniejsze współczesne ideologie polityczne**: liberalizm, konserwatyzm, socjalizm (socjaldemokracja), chrześcijańska demokracja (chadecja), nacjonalizm.

3 Totalitaryzm

- **Totalitaryzm** – reżim polityczny panujący w państwie, które w nieograniczony sposób rozszerza zakres swoich kompetencji i dąży do uzyskania pełnej (totalnej) kontroli nad społeczeństwem.
- **Faszyzm** – ideologia totalitarna, która narodziła się we Włoszech w latach 20. XX w. Jednym z jej głównych założeń był kult państwa o charakterze totalnym, dążącego do osiągnięcia statusu mocarstwa. Takie państwo miało umożliwić rozwój i osiągnięcie potęgi narodowi uznawanemu za najważniejszą formę wspólnoty.
- **Nazizm** – niemiecka odmiana ideologii faszystowskiej, łącząca elementy rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu. Naziści uznawali Niemców za przedstawicieli najdoskonalszej z ras – Aryjczyków, przedstawianych jako rasa panów, której przeznaczeniem jest przejęcie władzy nad światem.
- **Komunizm** – ideologia totalitarna, w której głównym postulatem było utworzenie społeczeństwa bezklasowego. Najistotniejszą zasadą jego funkcjonowania miała być równość wszystkich ludzi pod względem politycznym, prawnym, społecznym i ekonomicznym.

4 Demokracja

- **Demokracja** – ustrój polityczny, w którym obywatele mają prawnie zagwarantowany udział w sprawowaniu władzy państwowej, a decyzje zapadają zgodnie z zasadą większości.
- **Podział demokracji ze względu na sposób, w jaki lud sprawuje władzę**

Demokracja bezpośrednia	Demokracja pośrednia
W jej ramach obywatele osobiście podejmują ważne decyzje państwowe. Formami demokracji bezpośredniej są referendum, inicjatywa ludowa, weto ludowe oraz plebiscyt.	Określana również jako przedstawicielska. W jej ramach obywatele wpływają na najważniejsze decyzje przez wybór swoich reprezentantów w organach władzy.

- **Zasady państwa demokratycznego**

5 Współczesna demokracja – problemy i zagrożenia

- **Korupcja** – przyjmowanie przez osoby korumpowane – np. przez rządzących polityków lub urzędników państwowych – nieuprawnionych korzyści materialnych lub osobistych w zamian za wydanie konkretnej decyzji lub podjęcie działań, których oczekują korumpujący.
- **Populizm** – nurt myśli politycznej lub praktyka w życiu publicznym, w ramach których politycy i przywódcy podkreślają swój szczególny związek z ludem. Populiści zwykle kierują swoje postulaty do niższych warstw społecznych – do osób gorzej sytuowanych, którym obiecują poprawę warunków życia oraz korzyści materialne.

6 Kultura polityczna

- **Kultura polityczna** – część kultury społeczeństwa dotycząca zdobywania i sprawowania władzy. Obejmuje normy, zasady, wartości i wzorce zachowań, które określają możliwości działania grup społecznych i jednostek dążących do realizacji własnych celów politycznych. W wąskim znaczeniu to ogół przekonań i postaw społeczeństwa dotyczących polityki oraz jej podmiotów: państwa, organów władzy, partii politycznych, polityków itp.

7 Wspólnota polityczna

- **Wspólnota polityczna** – zbiorowość obejmująca ludzi, którzy dzięki zorganizowanej współpracy kształtują życie polityczne, społeczne i kulturalne w swoim otoczeniu.
- **Polscy autorzy teorii dotyczących związków kultury, życia społecznego i polityki**

Ludwik Krzywicki	Jeden z ojców polskiej socjologii, inicjator spisów powszechnych przeprowadzonych w Polsce w latach 30. XX w.
Feliks Koneczny	Twórca oryginalnej teorii cywilizacji skoncentrowanej wokół pojęcia *quincunx* („pięciomian bytu").
Florian Znaniecki	Prekursor socjologii humanistycznej. Sformułował zasadę badawczą zwaną współczynnikiem humanistycznym, a także opracował typologię osobowości społecznych.
Stanisław Ossowski	Badacz więzi społecznej. Wprowadził do socjologii pojęcie „dziedzictwo kulturowe".
Maria Ossowska	Prekursorka socjologii moralności. Upowszechniła takie pojęcia, jak „motyw postępowania", „ethos" i „moralność mieszczańska".
Józef Chałasiński	Badacz społeczności wiejskich. Wprowadził do badań socjologicznych pojęcie „awans społeczny" oraz metody pamiętnikarską i autobiograficzną.

Sposób na zadania

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Fragment aktu prawnego

My […], szlachta i rycerstwo Królestwa Polskiego, narodów tak polskiego, jako i litewskiego […], to sobie głównie niniejszym pismem […] zastrzegamy, aby przyszły nasz książę i pan świeżo przez nas obrany był obowiązanym dać nam przywilej, czyli pismo, przez które by niżej wyrażone artykuły zawierające w sobie pewne nasze prawa […] zostały […] zatwierdzone […].

1. Iż za żywota naszego my [Henryk Walezy] i potomkowie nasi […] nie mamy mianować ani obierać jakiego […] króla, na państwo sukcesora [następcy tronu] naszego sadzać, a to dlatego, aby wiecznymi czasy po zejściu naszym [zawsze po śmierci króla] […] wolne obieranie [czyli wolna elekcja] zostało wszem stanom koronnym […].

2. A iż w tej zacnej Koronie narodu polskiego i litewskiego […] niemało jest różnowierstwa, […] [zabezpieczali] to sobie niektórzy obywatele Korony konfederacją osobliwą, że […] w sprawie religii mają być w pokoju zachowani […]. […]

4. O wojnie albo ruszeniu pospolitym nic zaczynać nie mamy [bez pozwolenia sejmu] […]. […]

9. Sejm walny […] [co dwa lata] najdalej być ma [zwoływany] […]. […]

21. A jeślibyśmy […] co przeciw prawom, wolnościom, artykułom […] wykroczyli albo czego nie wypełnili, tedy obywatele koronni obojga narodu od posłuszeństwa i wiary nam powinnej wolne czyniemy [uwalniamy] […].

Źródło: Wiek XVI–XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard.

1.1. Podaj używaną przez historyków nazwę przytoczonego dokumentu.

1.2. Uzasadnij, że Rzeczpospolita szlachecka była państwem o demokratycznym charakterze. Sformułuj dwa argumenty na podstawie informacji zamieszczonych w tekście.

Wskazówki

1.1. Uważnie przeanalizuj przytoczone fragmenty aktu prawnego. Zwróć uwagę na zawarte w nich kluczowe informacje, które pozwalają usytuować w czasie cytowany dokument (państwo polsko-litewskie, elekcja królewska, Henryk Walezy). Następnie przypomnij sobie, jaki akt uchwalono przed wstąpieniem Henryka Walezego na tron w wyniku pierwszej wolnej elekcji.

1.2. Zauważ, że musisz sformułować dwa argumenty potwierdzające tezę, że fragment tekstu źródłowego dowodzi demokratycznego charakteru ustroju Rzeczypospolitej szlacheckiej. Aby wykonać zadanie, przypomnij sobie zasady, na których opiera się współczesna demokracja, a następnie porównaj je z zasadami wymienionymi w przytoczonym dokumencie. Pamiętaj, że argumenty, których użyjesz do uzasadnienia tezy, muszą odwoływać się do konkretnych zapisów z cytowanego aktu prawnego.

Odpowiedź

1.1. artykuły henrykowskie

1.2. Przykładowe uzasadnienie:

- Szlachta miała prawo do wyboru króla (punkt 1) oraz wypowiedzenia posłuszeństwa w przypadku naruszenia prawa przez monarchę (punkt 21).
- W Rzeczypospolitej funkcjonował sejm, bez którego zgody król nie miał prawa decydować o takich sprawach, jak wojna czy pospolite ruszenie (punkty 4 i 9).

Zadania powtórzeniowe

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 2.

O roli państwa w społeczeństwie

Prawo wymaga, żeby ani jednostka, ani rodzina nie była pochłaniana przez państwo; jest więc rzeczą słuszną, by i jednostka, i rodzina miała swobodę działania, jak długo nie zagraża dobru powszechnemu lub nie wyrządza krzywdy bliźniemu. Niemniej obowiązkiem rządów jest czuwać nad społeczeństwem i nad jego częściami składowymi. „Nad społeczeństwem", albowiem natura powierzyła je staraniom zwierzchniej władzy tak dalece, iż troska o dobro powszechne nie tylko prawem najwyższym jest dla władzy, ale jeszcze źródłem i celem; a zaś „nad częściami składowymi społeczeństwa", albowiem odpowiednio do prawa natury rząd powinien mieć na oku nie interes osób rządy sprawujących, ale dobro tych, którzy mu są poddani. […]

Prawa, czyjekolwiek by były, należy święcie uszanować, a państwo winno czuwać, by każdy miał, co mu się należy, i nie dopuszczać do krzywd, a karać ich sprawców. Chroniąc zaś prawa prywatne, szczególnie maluczkich i biednych winno mieć państwo na względzie. Warstwa bowiem bogatych dostatkami obwarowana mniej potrzebuje opieki państwa; klasy natomiast ubogie pozbawione ochrony, jaką daje majątek, szczególniej tej opieki potrzebują. Dlatego państwo powinno bardzo pilnym staraniem i opieką otoczyć pracowników najemnych, stanowiących masy ludności biednej.

2.1. Określ, jaki jest – według autora – cel funkcjonowania władzy państwowej. Następnie wymień trzy szczegółowe zadania rządzących, które wyodrębniono w tekście.

2.2. Podaj nazwę nurtu myśli politycznej, dla którego charakterystyczne są poglądy zaprezentowane w tekście. Uzasadnij odpowiedź.

2.3. Dokończ zdanie. Zaznacz właściwą odpowiedź spośród podanych.

Reprezentantem przedstawionego w tekście nurtu myśli politycznej był

A. John Locke.
B. Fryderyk Engels.
C. papież Leon XIII.
D. Eduard Bernstein.

Zadanie 3.

O jednym z nurtów myśli politycznej

U podstawy tej myśli politycznej legła indywidualistyczna i racjonalistyczna koncepcja człowieka, świadomego swych potrzeb twórcy własnego losu, człowieka ważniejszego od społeczeństwa, państwa i władzy. Wśród praw przypisanych jednostce znalazło się prawo zdobywania własności, bo aktywność człowieka korzystającego ze swobody czyni świat lepszym. Człowiek więcej umie, więcej wie i więcej ma. Istnienie jest więc rozwojem.

Źródło: W. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*.

3.1. Podaj nazwę nurtu myśli politycznej, dla którego charakterystyczne są poglądy przedstawione w tekście. Odpowiedź uzasadnij.

3.2. Dokończ zdanie. Zaznacz właściwą odpowiedź spośród podanych.

Reprezentantem przedstawionego w tekście nurtu myśli politycznej był

A. Adam Smith.
B. Edmund Burke.
C. Karol Marks.
D. Charles Maurras.

Zadanie 4.

O uwarunkowaniach funkcjonowania demokracji

Demokracja jako forma ustrojowa dopiero wtedy ma realne szanse na społeczne zakorzenienie, naturalne i sprawne funkcjonowanie, gdy ma oparcie w demokratyzmie wzorów kulturowych, w cechach mentalności oraz obyczajowości rozpowszechnionej i dominującej w danym społeczeństwie. Co więcej, gdy niejako wyrasta z utrwalonej, względnie ciągłej tradycji demokratyzmu w stosunkach społecznych, ekonomicznych i w życiu kulturalnym społeczeństwa. Demokracja „narzucana" (np. importowana i przeszczepiana przez suwerenny, może nawet światły, modernizacyjnie nastawiony ośrodek reformatorski czy też „nadawana" krajom wyzwolonym z dyktatur siłą nacisku zewnętrznego, choćby nawet z mandatu międzynarodowego) przyjmuje się, jak wiadomo, opornie. I raczej sama degeneruje się w zderzeniu z lokalną tradycją autorytarną i konserwatywną niż przekształca więzi społeczne [...]. Trudno o rzeczywisty i pełny, czyli autentyczny demokratyzm w warunkach ostrych kontrastów socjalno-ekonomicznych, sztywnej hierarchizacji społeczeństwa, antagonizmów i niemal wojennych konfliktów społecznych [...]. Możliwa jest demokracja pozorna, fasadowa, selektywna (i o tyle ułomna).

Źródło: M. Karwat, *Mechanizmy demokracji liberalnej: kryteria demokratyzmu, postaw społecznych, stosunków politycznych i państwa*.

4.1. Podaj dwa warunki, które – w opinii autora tekstu – powinny zostać spełnione, aby demokracja w danym państwie była pełna i autentyczna.

4.2. Wyjaśnij, dlaczego – zdaniem autora – odgórne narzucenie społeczeństwu demokracji jest najczęściej nieskuteczne.

4.3. Wymień – na podstawie przytoczonego tekstu – trzy czynniki, które decydują o tym, że demokracja w danym państwie funkcjonuje wadliwie.

3 Komunikowanie i media

1. Komunikacja społeczna
2. Media masowe
3. Komunikacja perswazyjna
4. Międzynarodowe *public relations*
5. Wolność słowa

1 Komunikacja społeczna

kody komunikacyjne | kodowanie i dekodowanie | kody pozajęzykowe | komunikacja werbalna | komunikacja niewerbalna | skuteczna komunikacja

Komunikacja jest nieodzowną sferą ludzkiej aktywności. Każdego dnia każdy człowiek komunikuje się z przynajmniej kilkoma osobami, np. uczniowie w domu rozmawiają z rodzicami i rodzeństwem, na lekcjach odpowiadają na pytania nauczycieli i zadają im pytania, na przerwach dyskutują z rówieśnikami. Bez komunikacji rozwój naukowy i cywilizacyjny nie byłby możliwy, a my mielibyśmy problem z zaspokajaniem wielu podstawowych potrzeb. Na czym polega komunikacja społeczna? Co ją charakteryzuje? Jakie są jej funkcje w naszym życiu?

Czym jest komunikacja społeczna?

Komunikacja społeczna jest procesem zachodzącym między co najmniej dwoma podmiotami, które wymieniają się rozmaitymi wiadomościami. Stronami relacji komunikacyjnej są zawsze **nadawca** oraz **odbiorca**, natomiast jej przedmiotem jest **przekaz**, czyli **komunikat** zawierający określoną **informację**. Może ona dotyczyć faktów, które chce przedstawić nadawca, a także jego myśli i uczuć. Jej źródłem jest zawsze umysł nadawcy, który inicjuje relację komunikacyjną i kształtuje przekaz.

Istnieje różnica między czynnościami **komunikowania** i **komunikowania się**. Pierwsza z nich polega na podawaniu czegoś do wiadomości, zawiadamianiu o czymś, druga natomiast – na nawiązaniu i utrzymaniu kontaktu z drugą osobą, porozumiewaniu się z otoczeniem. Komunikowanie się zakłada zatem interakcję i jest relacją dwustronną. W wyniku wymiany informacji zachodzi tzw. „sprzężenie zwrotne" – dotychczasowy odbiorca odpowiada na otrzymany komunikat i także przekazuje informacje, co pomaga

Aspekty komunikacji społecznej

Aspekt lingwistyczny	Kluczowe w komunikacji społecznej jest wyrażenie w języku treści, którą nadawca pragnie przekazać odbiorcy. Treść ta (informacja, myśl lub emocja) wyprzedza sam komunikat, który powstaje dzięki użyciu słów lub symboli zrozumiałych dla obu stron relacji komunikacyjnej.
Aspekt instrumentalny	Komunikacja społeczna jest procesem, który zawsze jest podporządkowany jakiemuś celowi. Nadawca chce go osiągnąć dzięki przekazaniu odbiorcy odpowiedniego komunikatu.
Aspekt kulturowy	Aby komunikacja społeczna mogła być skuteczna, nadawca i odbiorca muszą funkcjonować w tej samej kulturze: posługiwać się zrozumiałym dla obu stron językiem i znać kontekst kulturowy, do którego odnosi się dany przekaz.

Czy wiesz, że...

Na przełomie lat 30. i 40. XX w. wyodrębniła się samodzielna nauka zajmująca się komunikacją społeczną. Dyscyplinę tę nazywa się **nauką o komunikowaniu** bądź **komunikologią**. Bada ona proces komunikowania się, m.in. opisuje jego poszczególne fazy oraz środki wykorzystywane przez jego uczestników. W ramach tej nauki można wyróżnić subdyscyplinę zajmującą się mediami masowymi (prasą, radiem, telewizją, internetem) – ten obszar badań określa się jako **medioznawstwo** albo **nauki o komunikacji społecznej i mediach**.

Funkcje komunikowania się

Funkcja informacyjna	Dzięki komunikowaniu się z innymi ludźmi człowiek pozyskuje wiedzę na temat rzeczywistości. Wiedza ta pozwala mu nie tylko podejmować decyzje dotyczące życia codziennego i własnej przyszłości, lecz także kształtować własne poglądy i zajmować stanowisko w kwestiach społecznych, politycznych czy ekonomicznych.
Funkcja edukacyjna	W procesie komunikowania się ludzie przekazują sobie nawzajem wiedzę o otaczającym ich świecie, co ma kluczowe znaczenie dla ich osobistego rozwoju oraz dla postępu naukowego i cywilizacyjnego.
Funkcja tożsamościowa (identyfikacyjna)	W ramach komunikacji są rozpowszechniane wartości i postawy cenione w społeczeństwie, co pozwala komunikującym się ludziom uświadomić sobie przynależność do określonej zbiorowości. Powstająca dzięki temu wspólnota wartości jest fundamentem życia społecznego – dzięki niej poszczególne jednostki mogą się identyfikować z grupami społecznymi, społecznościami czy narodami.
Funkcja integracyjna (korelacyjna)	W procesie komunikowania się ludzie nawiązują więzi społeczne, dzięki którym kształtuje się stabilny porządek społeczny. W społeczeństwie, w którym panuje tak rozumiany ład, są możliwe harmonijne współżycie i współpraca jednostek.
Funkcja mobilizacyjna	Na wszystkich poziomach komunikowania się jego uczestnicy są pobudzani do podejmowania określonych działań. Szczególnymi przykładami komunikacyjnej aktywizacji są perswazja i propaganda (→ zob. s. 138–141).
Funkcja rozrywkowa	Człowiek komunikuje się także w swoim czasie wolnym, w ramach relaksu i odpoczynku – kontakt z innymi pomaga mu wówczas osiągnąć odprężenie i zadowolenie. Funkcja rozrywkowa jest realizowana zarówno w komunikacji interpersonalnej, np. podczas spotkań towarzyskich, jak i w trakcie korzystania z mediów masowych, będących narzędziami komunikacji społecznej.

we wzajemnym zrozumieniu. Podczas gdy w komunikowaniu podstawowym celem jest jednostronny przekaz wiadomości, a nadawcę interesuje tylko to, czy wiadomość dotarła do adresata, celem komunikowania się jest porozumienie, a zasadnicze znaczenie mają w nim interpretacja komunikatu przez odbiorcę i jego odpowiedź.

Kody komunikacyjne

Warunkiem powodzenia komunikacji jest posługiwanie się przez nadawcę i odbiorcę językiem, który jest zrozumiały dla obu stron. Nadawca formułuje komunikat i przekazuje go za pomocą środków, które pozwalają, aby odbiorca zapoznał się z nim w formie możliwie najmniej zniekształconej. Środki te nazywamy **kodami komunikacyjnymi**. To systemy znaków i symboli możliwych do zinterpretowania przez uczestników komunikacji.

Podstawowym kodem komunikacyjnym służącym do porozumiewania się jest **język** (kod językowy). Składają się na niego słowa i ich znaczenia oraz zasady gramatyczne pozwalające tworzyć zdania i dłuższe wypowiedzi.

Zwykle nie zastanawiamy się nad tym, że posługujemy się językiem w naszych kontaktach z innymi ludźmi – używamy go intuicyjnie. Jego znaczenie w komunikacji społecznej możemy sobie uzmysłowić np. wówczas, gdy spotykamy cudzoziemców, którzy próbują się z nami porozumieć w obcej mowie.

Kodowanie i dekodowanie

Każdy proces komunikacyjny obejmuje zarówno **kodowanie**, jak i **dekodowanie**. Kodowania dokonuje nadawca przekazu, co oznacza, że nadaje on formę treści informacyjnej, którą pragnie przekazać odbiorcy. Kodowanie może lepiej lub gorzej wyrażać jego intencje, co ma wpływ na odbiór komunikatu. Zrozumienie informacji przez odbiorcę to dekodowanie. Jest to czynność intelektualna, której celem jest właściwe zinterpretowanie treści przekazu. Komunikacja społeczna wymaga zatem aktywności od obu stron. Zarówno nadawca, jak i odbiorca muszą dążyć do obopólnego zrozumienia – ten pierwszy chce jasno przekazać informację, myśl lub emocję, natomiast ten drugi pragnie poprawnie odczytać otrzymany komunikat.

Kody pozajęzykowe

Komunikacji nie można sprowadzać wyłącznie do użycia języka, mimo że jest on podstawowym narzędziem porozumiewania się ludzi. Obok warstwy werbalnej (językowej) współwystępują w niej tzw. **pozajęzykowe kody komunikacyjne**, które składają się na mowę niewerbalną (przekaz niewerbalny). Pozwalają one nadawcy wzmocnić przekaz językowy, w tym zwiększyć precyzję i siłę perswazyjną wypowiedzi. Zdarza się jednak także, że użyte kody pozajęzykowe zaprzeczają treści wyrażonej w języku, co prowadzi odbiorcę do niewłaściwej interpretacji komunikatu.

Kod kinetyczny, czyli tzw. mowa ciała, obejmuje gestykulację, mimikę i postawę nadawcy, które mogą uzupełniać werbalną warstwę komunikatu informacjami na temat emocji mówiącego.

Kod prozodyczny tworzą intonacja i tempo wypowiedzi, barwa głosu nadawcy, donośność i wyrazistość jego przekazu. Elementy te pozwalają na wyrażenie emocji i nastroju osoby mówiącej.

Kod proksemiczny, czyli fizyczny dystans dzielący nadawcę i odbiorcę. Zwykle jest on odzwierciedleniem łączących ich relacji społecznych (→ zob. schemat obok).

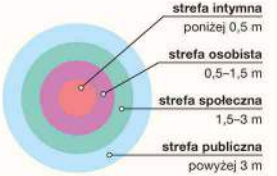

Pozawerbalne sygnały w komunikacji

Sygnały afiliacji	Służą wyrażaniu sympatii dla drugiej osoby (np. uśmiech, dotyk, gesty oznaczające otwartość i przyjazne nastawienie).
Sygnały zaufania	Mają zapewnić drugiej stronie relacji komunikacyjnej poczucie bezpieczeństwa (np. otwarta postawa ciała, przytulanie się, pokazywanie wnętrza dłoni).
Sygnały dominacji (przewagi)	Informują o wyższej pozycji zajmowanej przez jednego z rozmówców i o tym, że kontroluje on przebieg konwersacji (np. postawa ciała dająca przewagę fizyczną, władcze gesty, surowy wyraz twarzy, przerywanie wypowiedzi innych).
Sygnały grożenia	Obejmują m.in. bojową postawę ciała, gesty i mimikę wyrażające agresję.
Sygnały nadmiernego pobudzenia emocjonalnego	To zachowania, nad którymi dany uczestnik relacji komunikacyjnej nie ma świadomej kontroli (np. gwałtowne ruchy ciała, rozszerzenie źrenic, czerwienienie się, znieruchomienie ze strachu lub z radości).
Sygnały dążenia do pogłębienia kontaktu	Należą do nich m.in. szukanie wzroku partnera czy pozostawanie w zasięgu spojrzenia rozmówcy.
Sygnały dążenia do spłycenia kontaktu	Obejmują m.in. unikanie kontaktu wzrokowego, dłuższe milczenie, okazywanie znudzenia mimiką i gestami.

Proces komunikowania się

Czy wiesz, że...

Jeden z najbardziej znanych schematów przedstawiających proces komunikowania się został opracowany przez Romana Jakobsona. Ten XX-wieczny rosyjski językoznawca uwzględnił w swoim diagramie sześć elementów tworzących każdą sytuację komunikacyjną: nadawcę, odbiorcę, wspólny kontekst, komunikat, kontakt (pośredni lub bezpośredni) oraz kod (wspólny język). Badacze komunikacji zwracają jednak uwagę, że schemat Jakobsona jest niepełny – nie uwzględnia m.in. emocji rozmówców ani tego, czy mają oni wolę porozumienia.

Klasyfikacje procesów komunikowania się

Procesy komunikacyjne można podzielić na podstawie informacji o ich zasięgu albo o używanych w ich ramach kodach. Po uwzględnieniu pierwszego kryterium wyróżnia się komunikacje: intrapersonalną, interpersonalną, grupową, międzygrupową, organizacyjną (instytucjonalną) oraz masową. Podział ten został przedstawiony na zamieszczonym poniżej schemacie – pokazuje on, który proces komunikacyjny przebiega najczęściej, a który – najrzadziej. Zgodnie z drugim kryterium, dotyczącym stosowanych kodów, komunikację dzieli się na werbalną i niewerbalną (→zob. tabelę).

Poziomy komunikowania

Formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej

Komunikowanie werbalne	Komunikowanie niewerbalne
Jest realizowane za pomocą słów. Przyjmuje formę ustną lub pisemną.	Wzmacnia bądź osłabia przekaz werbalny.
• mówienie, słuchanie • pisanie, czytanie • język migowy • rozmowa telefoniczna, wideorozmowa • list, e-mail	• kinezjetyka (mimika i mowa ciała, gestykulacja) • parajęzyk (cechy wokalne wypowiedzi: ton, barwa, wysokość i natężenie głosu, tempo mówienia) • autoprezentacja (wygląd fizyczny, ubranie, budowa ciała) • haptyka (dotyk, uścisk dłoni, poklepywanie, przytulenie) • proksemika (np. dystans między rozmówcami) • dźwięki paralingwistyczne (→zob. przykład na s. 127)
Należy pamiętać, że formy werbalne i niewerbalne rzadko występują oddzielnie. Najczęściej oba typy komunikacji przenikają się, np. gesty, mimika i ton głosu wzmacniają wypowiedź ustną.	

Przykład

Debata Kennedy'ego i Nixona

W 1960 r. kandydatami w wyborach prezydenckich w USA byli Richard Nixon i John F. Kennedy. W trakcie kampanii po raz pierwszy w historii zostały zorganizowane debaty telewizyjne na żywo. Nixon był bardziej doświadczonym politykiem, jednak w pierwszej debacie wypadł dużo gorzej niż jego konkurent. Zadecydowały o tym elementy mowy niewerbalnej. Nixon nie pozwolił zrobić sobie makijażu, przez co na ekranie telewizora można było dostrzec jego bladość i to, że nie był dokładnie ogolony. Dodatkowo w trakcie wymiany zdań z Kennedym Nixon zaczął się pocić z powodu ciepła wydzielanego przez lampy w studiu i kilkukrotnie musiał użyć chusteczki, by wytrzeć pot z twarzy. Przez widzów telewizyjnych było to interpretowane jako przejaw zdenerwowania i niepewności. Jednoznacznie ocenili oni, że debatę wygrał Kennedy, podczas gdy słuchaczy radiowych bardziej przekonał Nixon.

Przykład

Dźwięki paralingwistyczne

Wszelkie odgłosy wydawane przez ludzi, które nie składają się na słowa i całe wypowiedzi, zaliczamy do tzw. dźwięków paralingwistycznych (parajęzykowych). Zalicza się do nich m.in. śmiech, płacz, ziewanie, westchnienie, mruczenie, mlaskanie czy gwizdanie. Są one elementami komunikacji niewerbalnej i istotnie uzupełniają przekaz językowy. Służą najczęściej do wokalnego wyrażania stanów emocjonalnych. Jeżeli w danej sytuacji komunikacyjnej są stosowane rzadko i w przypadkowych momentach, z dużym prawdopodobieństwem nie mają większego znaczenia dla zrozumienia wypowiedzi bądź wynikają z cech lub stanu fizycznego nadawcy (np. ziewanie może świadczyć o jego niewyspaniu).

Czy wiesz, że...

Pozajęzykową komunikację obejmującą mimikę, gestykulację czy postawę ciała bada nauka zwana **kinezjetyką**. Umiejętne odczytanie mowy niewerbalnej wymaga bardzo szerokiej znajomości kontekstu kulturowego, w którym funkcjonują nadawca i odbiorca. Te same sygnały pozajęzykowe mogą bowiem nieść ze sobą odmienne znaczenia w różnych kręgach kulturowych. Kinezjetyka wypracowuje narzędzia, dzięki którym z gestów, wyrazu twarzy czy ułożenia ciała można łatwiej odczytywać ludzkie uczucia, np. szczęście, strach, smutek, zaskoczenie czy niezadowolenie.

Przeszkody komunikacyjne

Istnieje wiele czynników, które utrudniają ludziom skuteczne komunikowanie się. Do najważniejszych zalicza się:

- **wiek i różnice w poziomie doświadczenia** – pewne treści lub konteksty wypowiedzi mogą nie być zrozumiałe dla osób o mniejszym doświadczeniu życiowym;
- **różnice w percepcji** – odmienności dotyczące sytuacji życiowej oraz poziomu wiedzy i umiejętności mogą sprawić, że te same zjawiska i wypowiedzi będą rozmaicie interpretowane przez poszczególne osoby;
- **różnice w wiedzy i języku** – niewystarczający stan wiedzy oraz ograniczony zasób słownictwa mogą prowadzić do tego, że dla niektórych osób pewne komunikaty będą niejasne lub niezrozumiałe;
- **emocje** – mogą utrudniać odbiór cudzych komunikatów i formułowanie komunikatów własnych; intensywne uczucia – np. gniew, nienawiść, niepewność, strach, zakłopotanie – zaburzają proces porozumiewania się;
- **niezgodność między komunikatami werbalnymi i niewerbalnymi** – skuteczne komunikowanie zachodzi, kiedy mowa niewerbalna w spójny sposób dopełnia przekaz werbalny; jeśli nie odpowiada ona treści komunikatu wyrażonej w języku, może dochodzić do nieporozumień.

Szumy informacyjne

Skuteczność komunikacji mogą także zmniejszać różnego rodzaju zakłócenia, które określamy jako **szumy informacyjne**. Sprawiają one, że komunikat dociera do adresata w postaci zniekształconej, przez co nie może zostać zrozumiany zgodnie z intencjami nadawcy. Gdy odbiorca z jakiegoś powodu nie angażuje się w pełni w proces komunikacyjny (np. z powodu zamyślenia lub intensywnych emocji), mamy do czynienia z **szumem wewnętrznym**. Natomiast **szum zewnętrzny** tworzą różnego rodzaju dźwięki, które pojawiają się w otoczeniu uczestników komunikacji i utrudniają im zrozumienie własnych wypowiedzi (np. odgłos przejeżdżającego pociągu, głośno grająca muzyka).

Bariery poznawcze i zasady skutecznej komunikacji

– Wybrane bariery poznawcze w obszarze komunikacji	+ Wybrane aspekty i reguły skutecznej komunikacji
• przekonanie o słuszności własnych racji, uniemożliwiające rozpatrzenie argumentów drugiej strony • posługiwanie się stereotypami w ocenie innych, generalizowanie (→ zob. przykład) • selektywność percepcji (wybiórcze słuchanie) • dialog wewnętrzny (ciąg skojarzeń związanych z komunikatem, oddalający odbiorcę od zrozumienia intencji nadawcy) • wyolbrzymianie błędów lub negatywnych cech innych uczestników komunikacji • przejaskrawianie własnych argumentów • negatywne nastawienie do rozmówcy • ocenianie uczestników komunikacji na podstawie pierwszego wrażenia	• utrzymywanie kontaktu wzrokowego • pozytywne nastawienie do drugiej strony relacji komunikacyjnej • koncentracja na rozmówcy • sztuka słuchania i kultura dialogu (zasady dyskusji umożliwiające porozumienie, dotyczące np. nieprzerywania rozmówcy) • bezstronność, obiektywizm, nieocenianie innych uczestników komunikacji • empatia, emocjonalne dostrojenie się do rozmówcy • parafrazowanie wcześniejszych wypowiedzi rozmówcy • zadawanie pytań w celu lepszego zrozumienia intencji partnera komunikacji

Przykład

Stereotyp

Termin ten wprowadził do nauk społecznych Walter Lippmann [czyt.: łolter lipman]. Definiował go jako efekt naturalnego procesu myślowego, w ramach którego w ludzkim umyśle powstaje uproszczony obraz złożonego fragmentu rzeczywistości. Stereotyp to bowiem przyjęte z góry założenie – z reguły tendencyjne, stronnicze lub nieuzasadnione – na temat wyglądu, zachowań i cech osobowościowych przedstawicieli danej grupy społecznej, utworzone na podstawie uogólnień opartych na niekompletnych bądź nawet nieprawdziwych informacjach. Używanie stereotypów wpływa na efektywność komunikacji. Kierowanie się schematami oraz przypisywanie danej osobie cech określających grupę, do której przynależy, może sprawić, że w procesie komunikacji pojawią się zakłócenia, a sam zostanie błędnie zrozumiany.

Czy wiesz, że...

Podstawą skutecznego procesu komunikacyjnego jest **aktywne słuchanie** (ang. *attentive listening*), czyli takie nastawienie odbiorcy, które pozwala mu skierować pełną uwagę na nadawcę i jego komunikat. Osoba aktywnie słuchająca stara się za pomocą mowy ciała wyrazić swoje zainteresowanie nadawcą i generowanym przez niego przekazem. W trakcie procesu komunikowania się używa ona tzw. **wytrychów** (**otwieraczy**) **komunikacyjnych**, czyli pytań, które dowodzą tego, że jest skupiona na otrzymywanych treściach. Odbiorca powinien ponadto zapewnić nadawcy spokój – nie przerywać mu i nie przeszkadzać, aby mógł przekazać całość informacji i w pełni wyrazić swoje intencje – a także okazywać empatię drugiej stronie relacji komunikacyjnej i przekonywać ją o tym, że rozumie jej przekaz.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Wyjaśnij, jakie konsekwencje wynikają dla młodych osób z używania nowej formy komunikowania się opisanej w tekście.

Praca z tekstem źródłowym

> W dobie wszechobecnej globalizacji oraz coraz nowocześniejszych technologii pojawiła się nowa forma komunikowania. Miejsce komunikacji typu *face to face* zajmuje komunikacja typu *interface-to-interface* (komunikowanie zapośredniczone, zmediatyzowane). […] Obecne pokolenie młodych ludzi, wychowane przed telewizorem, monitorem komputera, trzymające w ręku telefon komórkowy, jest […] wyalienowane z „normalnego" życia społecznego. […] Przy wielu pozytywnych aspektach medializacji istnieją również jej negatywne skutki. Najpoważniejszą jej konsekwencją może stać się zanik kontaktów bezpośrednich. Dominującą formą przekazu jest bowiem forma pisemna, a brak kontaktów fizycznych bezsprzecznie upośledza relacje międzyludzkie. W kontaktach wirtualnych nie mają znaczenia komunikaty niewerbalne: wzrokowe, słuchowe, a zwłaszcza sensoryczne. Tak ważne w relacjach bezpośrednich: mimika twarzy, ton głosu, dotyk nie mają znaczenia w przestrzeni wirtualnej.
>
> Źródło: J. Miecznik-Warda, *Komunikowanie się uczniów i studentów w erze nowych mediów*.

2 Rozstrzygnij, czy w wymienionych sytuacjach przeważają formy komunikacji werbalnej, czy – niewerbalnej. Wskaż te sytuacje, w których są wykorzystywane wyłącznie elementy z jednego rodzaju komunikacji.

A Wykład na uniwersytecie.
B Rozmowa z kolegą na przerwie między lekcjami.
C Wymiana e-maili między pracownikami przedsiębiorstwa.
D Rozmowa telefoniczna z babcią.
E Wideokonferencja za pośrednictwem smartfona.
F Rozmowa z przyjaciółką prowadzona przez komunikator internetowy.
G Spektakl teatru tańca.

3 Wyobraź sobie, że spotykasz na dworcu kolejowym dawnego kolegę. Ostatni raz widzieliście się w czasach szkoły podstawowej. Zaczynacie rozmowę i chętnie wymieniacie się swoimi doświadczeniami. Wskaż przynajmniej trzy przykłady barier komunikacyjnych, które mogą utrudnić Wam skuteczne porozumienie się. Wyjaśnij, dlaczego mogą one stwarzać problemy w rozmowie.

4 Obejrzyj wybrany program publicystyczny z udziałem polityków. Zanalizuj, w jaki sposób przebiega proces komunikacyjny w trakcie tej audycji. Uwzględnij zarówno środki komunikacji werbalnej używane przez rozmówców (język, słownictwo, zapadające w pamięć sformułowania), jak i sygnały z zakresu komunikacji niewerbalnej (mimikę, gesty, mowę ciała). Rozstrzygnij, czy komunikaty werbalne poszczególnych uczestników programu były spójne z ich przekazami niewerbalnymi. Uzasadnij swoje zdanie przez wskazanie konkretnych przykładów wypowiedzi i zachowań.

5 Wyjaśnij, jakie znaczenie dla społeczeństwa mają procesy komunikowania się. W swojej odpowiedzi uwzględnij przynajmniej trzy funkcje komunikacji.

2 Media masowe

funkcje mediów | media społecznościowe | czwarta władza | media w Polsce | media a debata publiczna

Trudno wyobrazić sobie współczesnego człowieka bez dostępu do mediów masowych. To właśnie one są dla niego źródłem wiedzy na temat otaczającego świata, pomagają mu w zrozumieniu skomplikowanej rzeczywistości społecznej, politycznej i gospodarczej, a także zapewniają rozrywkę i dostęp do kultury. Współczesne społeczeństwo nie bez podstaw jest określane jako informacyjne czy wręcz cyfrowe. Jakie więc funkcje pełnią media? Z jakich powodów są one nazywane „czwartą władzą"? Dlaczego powinniśmy czerpać informacje z różnych źródeł? Jakie są najpopularniejsze media w Polsce?

Czym są media masowe?

Konstytucja RP: art. 14, 54

Medium to pośrednik lub łącznik – środek, dzięki któremu możliwy jest przekaz wiadomości między dwoma obiektami lub podmiotami. Media masowe – zwane także **mass mediami, środkami masowego przekazu** lub **środkami masowego komunikowania** – to instytucje upowszechniające na masową skalę informacje oraz zapewniające możliwość międzyludzkiej komunikacji. Do ich cech charakterystycznych zalicza się:

- **masowość** – obejmują swoim zasięgiem wielką liczbę odbiorców (np. media internetowe docierają do ludzi na całym świecie);
- **różnorodność i liczebność** – współczesny odbiorca może wybierać z wielkiej liczby tytułów prasowych, stacji radiowych, kanałów telewizyjnych i portali internetowych;
- **cykliczność i regularność** – większość tradycyjnych mass mediów przedstawia stosunkowo stałą ofertę audycji (np. ramówki programowe w stacjach telewizyjnych i radiowych).

Media masowe wykorzystują wszystkie dostępne współcześnie technologie i urządzenia służące do zapisywania i odtwarzania tekstów, obrazów i dźwięków oraz do przekazywania tych treści dużej liczbie odbiorców. Ze względu na formę przekazu wśród mediów wyróżnia się przede wszystkim **prasę**, **radio**, **telewizję** i **internet**.

Część badaczy przyjmuje szeroką definicję mediów masowych i zalicza do nich również nośniki i urządzenia przeznaczone do utrwalania i przekazywania informacji: plakaty, filmy, płyty gramofonowe, płyty CD i DVD, gry komputerowe, a także aparaty fotograficzne, telefony, smartfony, konsole, komputery i odtwarzacze muzyczne. Tak rozumiane media masowe są po prostu technologią realizującą funkcje komunikacyjne.

Kiedy powstały mass media?

Historia mediów masowych jest dość krótka. Najstarszym z nich jest prasa. Co prawda pierwsze gazety drukowane zaczęły się ukazywać w Europie w XVII w., jednak do masowego odbiorcy dotarły dopiero w XIX w. Miało to związek z upowszechnieniem się umiejętności pisania i czytania, z urbanizacją i industrializacją, a także z procesem demokratyzacji życia publicznego: poszerzaniem zakresu praw wyborczych oraz powstawaniem partii politycznych i związków zawodowych. Prasa stała się narzędziem służącym nie tylko do przekazywania informacji, lecz także do promowania określonych poglądów. Jeszcze przed II wojną światową głównym medium masowym stało się radio. Natomiast w połowie XX w. rolę tę zaczęła odgrywać telewizja. W XXI w. dominującą pozycję zdobył internet (→zob. infografika na s. 134–135).

Jakie są funkcje mediów?

Środki masowego przekazu prezentują treści skierowane do bardzo szerokiego grona odbiorców. Ich technologiczny rozwój – szczególnie szybki i dynamiczny w ostatnich dziesięcioleciach – spowodował, że obecnie informacje zbierane przez dziennikarzy mogą dotrzeć niemal do każdego zakątka Ziemi w bardzo krótkim czasie. Działalność mediów zyskała szczególne znaczenie: polega nie tylko na informowaniu, lecz także na silnym oddziaływaniu na ludzi, którzy pod wpływem odbieranych komunikatów mogą zmieniać swoje preferencje, poglądy i zachowania. Dlatego współcześnie wyróżnia się wiele różnych funkcji mediów.

Funkcja informacyjna	Gromadzenie, przetwarzanie i upowszechnianie informacji na temat istotnych wydarzeń politycznych, kulturalnych i ekonomicznych – zarówno na arenie międzynarodowej, jak i na szczeblach krajowym, regionalnym i lokalnym.
Funkcja kontrolna	Obserwowanie i relacjonowanie działań podejmowanych przez organy i instytucje państwowe, a także przez osoby pełniące funkcje publiczne lub wykonujące zawody zaufania publicznego. Taka kontrola ma zapobiegać nadużyciom władzy. W razie wykrycia nieprawidłowości dziennikarze ujawniają swoje ustalenia społeczeństwu, co pozwala pociągnąć winnych do odpowiedzialności.
Funkcja opiniotwórcza	Wywieranie wpływu na odbiorców i użytkowników (czytelników, słuchaczy i widzów) oraz kształtowanie opinii publicznej. Media promują pewne postawy i zachowania, a także pobudzają krytycyzm swoich odbiorców wobec organów władzy państwowej.
Funkcja rozrywkowa (rekreacyjna)	Zapewnianie różnych form zabawy, rozrywki i rekreacji oraz gospodarowanie czasem wolnym odbiorców i użytkowników. Oferta rozrywkowa mediów masowych pozwala redukować napięcia społeczne i zapobiega alienacji jednostek. Sposób realizacji tej funkcji w znacznej mierze decyduje o tym, czy dane medium jest postrzegane jako atrakcyjne dla masowego odbiorcy.
Funkcja edukacyjno-kulturotwórcza	Kształcenie dzieci i dorosłych w zakresie wiedzy ogólnej i specjalistycznej, a także rozwijanie kompetencji społecznych odbiorców. Niektóre formy zajęć edukacyjnych mogą być realizowane za pomocą elektronicznych środków komunikacji.

Komunikowanie masowe a komunikowanie medialne

W ramach **komunikowania masowego** producentami przekazów są instytucje mediów masowych – np. publiczne lub prywatne stacje telewizyjne i radiowe oraz prasa – które rozpowszechniają (dystrybuują) treści w danej zbiorowości społecznej. Grupa ich odbiorców jest niezwykle liczna, a tworzący ją ludzie nie znają się i zazwyczaj nie wchodzą ze sobą w interakcje, ponieważ mieszkają w wielu różnych miejscach, często znacznie od siebie oddalonych. Taka publiczność masowa może się zmieniać wraz z upływem czasu lub zależnie od środowiska życia. Nie jest także jednorodna – jej członkowie pochodzą z różnych grup demograficznych i warstw społecznych.

Rozwój internetu w latach 90. XX w. spowodował wykształcenie się nowej formy komunikacji – **komunikowania medialnego**. W jego ramach przekaz może być produkowany i rozpowszechniany przez każdego użytkownika podłączonego do sieci, m.in. w postaci wpisów na blogach, czatach i w grupach dyskusyjnych oraz za pośrednictwem stron internetowych i portali społecznościowych. Kontrolę nad przekazem – czyli nad tym, co, kiedy i gdzie jest udostępniane – uzyskała jednostka, zarówno tworząca, jak i odbierająca treści. Rola instytucji medialnych jest systematycznie ograniczana.

Media społecznościowe

Ich nazwa wywodzi się od anglojęzycznego wyrażenia *social media* [czyt.: soszjol midja]. Obejmują one formy przekazu informacji za pośrednictwem witryn internetowych i aplikacji, które umożliwiają użytkownikom tworzenie i publikowanie własnych treści oraz wzajemną komunikację i nawiązywanie relacji. Najważniejsza funkcja tych mediów polega na zrzeszaniu ludzi w wirtualnych społecznościach i grupach kontaktu, w ramach których mogą się oni ze sobą porozumiewać oraz wymieniać informacjami. Zwykle osoba korzystająca z tych form masowej komunikacji tworzy swoje konto (profil), które wykorzystuje do prezentowania innym własnego wizerunku oraz udostępniania różnego rodzaju danych. Media społecznościowe umożliwiają użytkownikom ciągłą interakcję: reagowanie na aktywności innych, komentowanie ich wypowiedzi i działań, rozmowy i dyskusje.

Social media zmieniły charakter komunikacji z jednokierunkowego na dwukierunkowy, co wpłynęło na sposób uprawiania polityki. Dzięki nim politycy mogą nieustannie wchodzić w interakcje ze swoim elektoratem. Nowe media cyfrowe sprawiają, że ich komunikaty mają właściwie nieograniczony zasięg i mogą być nadawane za darmo (→zob. przykład).

Media a władza

Już w drugiej połowie XVIII w. podczas jednej z debat w parlamencie brytyjskim Edmund Burke określił przysłuchujących się dyskusji dziennikarzy mianem **„czwartej władzy"**. Określenie to używane jest do dziś. Wskazuje, że media i ich pracownicy są – obok organów władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej – ważnym elementem funkcjonowania demokratycznego społeczeństwa.

Szczególne znaczenie mass mediów rozumianych jako „czwarta władza" przejawia się w realizowaniu przez nie **funkcji kontrolnej**. Polega ona przede wszystkim na informowaniu społeczeństwa o wszystkich działaniach rządzących, także o tych, które politycy woleliby ukryć. Do zadań dziennikarzy należy tropienie nadużyć władzy oraz nagłaśnianie nieprawidłowości w funkcjonowaniu organów państwa, w szczególności zachowań korupcyjnych oraz przypadków klientelizmu i przekraczania uprawnień. Media obnażają również brak profesjonalizmu polityków.

Działalność kontrolna dotyczy jednak aktywności nie tylko rządzących i opozycji, lecz także instytucji publicznych, których zadaniem jest świadczenie usług obywatelom. Dlatego dziennikarze często badają tematy związane z funkcjonowaniem służby zdrowia,

Przykład

Kampania Baracka Obamy

Pierwszy raz na masową skalę media społecznościowe zostały wykorzystane jako narzędzie komunikacji politycznej w kampanii wyborczej Baracka [czyt.: baraka] Obamy w 2008 r. Posłużyły temu kandydatowi nie tylko do autopromocji i komunikacji z elektoratem, lecz także do poszukiwania nowych źródeł finansowania. Obamie udało się zaangażować w kampanię m.in. użytkowników Facebooka, także tych, którzy dotąd nie interesowali się polityką. Badacze uznają amerykańskie wybory z 2008 r. za jeden z pierwszych przejawów rewolucji cyfrowej w działalności politycznej. Równie intensywnie sztab Obamy wykorzystywał media społecznościowe w kampanii przed kolejnymi wyborami w 2012 r. – to głosowanie także zakończyło się jego wygraną.

Główni kandydaci w wyborach prezydenckich z 2012 r. w internecie

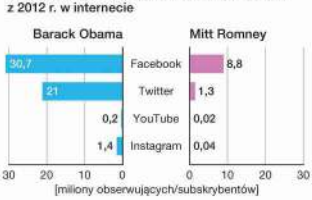

wymiaru sprawiedliwości, administracji publicznej, systemu edukacji oraz szkolnictwa wyższego.

Szczególną rolę odgrywają w tym zakresie **dziennikarze śledczy**, ujawniający trudno dostępne informacje istotne dla społeczeństwa. Często przedstawiają oni sprawy, którymi powinny zająć się organy ścigania. Kluczowe w pracy dziennikarzy śledczych jest zdobywanie nieznanych policji, prokuraturze i innym służbom materiałów, w tym pozyskiwanie wiarygodnych informatorów, którzy posiadają wiedzę o naruszeniach prawa bądź procedur.

Media a debata publiczna

Media masowe są forum, na którym różne organizacje i środowiska – np. partie rządzące i opozycyjne – mogą promować swoje poglądy, idee i postulaty dotyczące zmian w życiu społecznym i funkcjonowaniu państwa. To właśnie za pośrednictwem mediów swoje opinie na temat działań organów władzy prezentują przedstawiciele organizacji pozarządowych, związków zawodowych i zwykłych obywateli, którzy często mają ograniczone możliwości komunikowania się z resztą społeczeństwa. Dzięki prasie, telewizji i internetowi głos w debacie publicznej mogą zabierać także reprezentanci świata nauki – eksperci i specjaliści w konkretnych dziedzinach wiedzy.

Dla właściwego przebiegu debaty publicznej niezwykle ważne jest, aby funkcjonowanie mediów opierało się na dwóch zasadach. Pierwszą z nich jest **obiektywizm**. Media powinny pokazywać odbiorcom świat wieloaspektowo i z różnych punktów widzenia. Pracujący w nich dziennikarze muszą unikać w swojej pracy formułowania ocen i relacji zniekształconych przez indywidualne poglądy polityczne i sympatie partyjne. Założenie to nierzadko okazuje się jedynie dalekim, trudnym do osiągnięcia ideałem.

Wiele mediów wprost sprzyja określonej partii politycznej, a konkretni dziennikarze niejednokrotnie wykazują się stronniczością i brakiem obiektywizmu. Z tego względu niezwykle ważną regułą jest **pluralizm mediów**. Oznacza on możliwość funkcjonowania wielu niezależnych środków masowego przekazu reprezentujących różne opcje polityczne czy światopoglądowe. Dzięki temu w debacie publicznej mogą być przedstawiane wszystkie istotne opinie i stanowiska występujące w społeczeństwie. Pluralizm umożliwia konkurencję między mediami i podnosi poziom ich oferty – nadawcy rywalizujący o odbiorców dbają o wysoką jakość swoich usług. W Polsce pluralizm mediów monitorują Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT) oraz Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK).

Czy wiesz, że...

W państwach totalitarnych funkcjonują wyłącznie media państwowe, które prezentują stanowisko władzy i oficjalną propagandę, przez co stają się jednym z elementów systemu indoktrynacji. Media opozycyjne nie istnieją albo działają nielegalnie w podziemiu. Z kolei w państwach autorytarnych zwykle jest podtrzymywany pluralizm, choć często ma on pozorny charakter. Media, które nie podlegają bezpośrednio władzy państwowej, są nękane kontrolami urzędników. Dziennikarze są inwigilowani, a ci z nich, którzy tropią nieprawidłowości w funkcjonowaniu władz, stają się niekiedy ofiarami przemocy fizycznej. W wielu państwach dochodzi do zamykania redakcji, które są oskarżane o działalność antypaństwową.

Czy zgadza się Pan/Pani ze stwierdzeniem, że większość mediów w Polsce jest bezstronna?

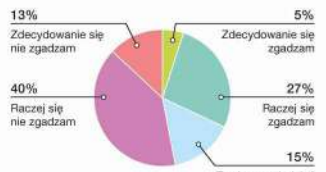

Źródło danych: badanie CBOS.

Rozwój mediów masowych

Wynalezienie prasy, radia, telewizji, komputerów i internetu zrewolucjonizowało proces komunikacji. Wraz z rozwojem techniki i pojawianiem się nowych środków masowego przekazu starsze media nie znikały z życia publicznego, lecz dostosowywały się do zmienionych warunków. Na osi czasu przedstawiono najważniejsze wydarzenia, które ukształtowały współczesny rynek medialny.

Źródła informacji o wydarzeniach w kraju i na świecie (dane dla Polski)

Programy radiowe i telewizyjne

Pierwsze stacje radiowe i telewizyjne powstały w latach 20. XX w. Od początku programy nadawano zgodnie z tzw. ramówką. Już w latach 30. zaprezentowano pierwsze audycje telewizyjne nagrane poza studiem.

Okres „nowego dziennikarstwa"

W gazetach zaczęły się pojawiać sensacyjne nagłówki i tematy uznawane dotychczas za tabu, dotyczące m.in. brutalnych morderstw, gwałtów, wypadków oraz plotek o życiu prywatnym osób publicznych.

Pierwsze gazety codzienne

Udoskonalenie druku umożliwiło rozwój prasy, szczególnie intensywny od XVIII w. Pierwszą gazetą codzienną był „The Daily Courant", założony w 1702 r. Słynny „The Times" jest wydawany od 1785 r.

Dominacja mediów społecznościowych

W 2004 r. utworzono Facebooka. Dwa lata później powstały YouTube oraz Twitter. W drugiej dekadzie XXI w. przedstawiciele tzw. pokolenia Z zaczęli komunikować się głównie za pomocą aplikacji Instagram oraz TikTok.

Pierwsza sieć internetowa

W 1969 r. na czterech uczelniach w USA uruchomiono sieć ARPANET, będącą pierwowzorem internetu. Dwa lata później wysłano pierwszego e-maila. Komputery stacjonarne dla gospodarstw domowych wprowadzono do masowej produkcji w latach 80. XX w.

Ogólnodostępny internet

Dzięki rozwojowi techniki i upowszechnieniu się dostępu do internetu możliwy stał się odbiór większości mediów masowych na jednym urządzeniu – komputerze, smartfonie lub tablecie.

Transmisje na żywo

W latach 50. telewizja stała się ogólnodostępna. Stacje telewizyjne zaczęły realizować transmisje na żywo. W 1980 r. telewizja CNN uruchomiła pierwszy całodobowy serwis informacyjny.

Telewizja internetowa

Dzięki uruchomieniu platform VOD telewizja jest dziś dostępna w wysokiej jakości w sieci.

Newslettery i blogi

Coraz więcej czasopism prowadzi strony internetowe, na których odbiorcy mogą czytać artykuły i je komentować. Powstały gatunki dziennikarskie typowe dla internetu, np. newsletter czy blog.

Dziennikarstwo śledcze

Dziennikarze zaczęli angażować się w sprawy ważne dla całego społeczeństwa. Afera Watergate [czyt.: łotergejt] w USA sprawiła, że dziennikarstwo śledcze zyskało na popularności.

Liczba aktywnych użytkowników mediów społecznościowych na świecie w 2022 r.

Sprzedaż wszystkich amerykańskich dzienników drukowanych w latach 2019–2021 (w mln egzemplarzy)

Media w Polsce

Od lat 90. XX w. różne firmy badawcze dokonują pomiarów oglądalności, słuchalności i poczytności mediów w Polsce. Z zebranych przez nie danych wyłania się obraz krajowego rynku medialnego.

Najpopularniejsze tytuły prasowe w Polsce w drugim kwartale 2022 r.

Dzienniki ogólnokrajowe

Tytuł	Liczba sprzedanych egzemplarzy[1]
Fakt Gazeta Codzienna	140 529
Super Express	81 659
Gazeta Wyborcza	48 328
Rzeczpospolita	34 022
Dziennik Gazeta Prawna	30 636

[1] W wersjach drukowanej i elektronicznej – średnia miesięczna.

Tygodniki opinii

Tytuł	Liczba sprzedanych egzemplarzy[1]
Polityka	88 496
Gość Niedzielny	78 182
Newsweek Polska	63 074
Sieci	30 980
Tygodnik Do Rzeczy	29 830

[1] W wersjach drukowanej i elektronicznej – średnia miesięczna.

Źródło danych: Polskie Badania Czytelnictwa.

Najpopularniejsze stacje radiowe w okresie od czerwca do listopada 2022 r. (wśród słuchaczy w wieku 15 lat i starszych)

Stacje radiowe

Nazwa	Udział w czasie antenowym[1]
Radio RMF FM	33,3%
Radio ZET	16,8%
ESKA	10,7%
Jedynka (Program 1. PR)	8,1%
Grupa Audytorium 17[2]	6,7%

[1] Wskaźnik informuje, jaki odsetek odbiorców słuchał w danym czasie konkretnej stacji.
[2] Rozgłośnie regionalne Polskiego Radia.

Źródło danych: Krajowy Instytut Mediów.

Najpopularniejsze stacje telewizyjne w pierwszym kwartale 2022 r. (wśród widzów powyżej 4 roku życia)

Stacje telewizyjne

Nazwa	Udział w czasie antenowym[1]
TVP1	8,19%
Polsat	7,58%
TVN	7,03%
TVP2	7,02%
TVN24	5,96%

[1] Wskaźnik informuje, jaki odsetek widzów oglądał w danym czasie konkretną stację.

Źródło danych: Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji.

Najpopularniejsze portale informacyjno-publicystyczne w listopadzie 2022 r.

Portale informacyjno-publicystyczne

Portal	Liczba użytkowników	Średni czas korzystania [godz., min, sek.]	Zasięg[1]
wp.pl	18 129 582	1:52:05	61,04%
onet.pl	17 694 612	1:42:53	59,57%
interia.pl	15 752 232	0:56:11	53,03%
gazeta.pl	14 318 208	0:25:24	48,20%
o2.pl	12 672 450	0:29:09	42,66%

[1] Zasięg (internetowy) – odsetek realnych użytkowników danej witryny w populacji wszystkich realnych użytkowników internetu.

Źródło danych: Gemius Polska.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

> Dziwić może, że telewizję krytykowano głównie za to, iż – jak często się twierdzi – przyzwyczaja ona dziecko do przemocy, co sprawia, że w wieku dorosłym staje się ono bardziej brutalne. Piszę, że to dziwne, gdyż w tym wypadku jeden aspekt przesłonił cały złożony problem, przesłonił istotę sprawy. Teza, że dziecko w wieku do trzech lat nie rozumie tego, co widzi, lecz dlatego tym łatwiej „przyswaja" przemoc jako model pełen podniet i być może jako model, który zdominuje jego życie dorosłe, jest prawdziwa. Ale dlaczego ograniczać ją tylko do zjawiska przemocy? Istotniejszy i bardziej generalny jest fakt, że dziecko, którego pierwszą szkołą (szkołą radosną, w odróżnieniu od tej późniejszej – nudnej) była telewizja, jest zwierzęciem symbolicznym, które swój [...] wzorzec osobowości uzyskało na podstawie obrazów świata zredukowanego do patrzenia. [...] Skłonność do przemocy jest tylko – jak mówiłem – jednym z aspektów problemu. Problemem zasadniczym zaś jest to, że telewizja wychowała i wychowuje ludzi, którzy już nie czytają, gnuśnych umysłowo, „rozmiękczonych" przez bierne patrzenie, zdolnych do życia w grach komputerowych.
>
> Źródło: G. Sartori, *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*.

a) Określ, jakie podejście rozpowszechnione wśród krytyków telewizji zakwestionował autor tekstu. Wyjaśnij, w jaki sposób uzasadnia on swoje stanowisko.

b) Wskaż, jakie jest – zdaniem autora – największe niebezpieczeństwo, które niesie telewizja.

2 Wybierzcie jedno z ogólnopolskich mediów masowych: tygodnik opinii, portal internetowy lub stację telewizyjną. Następnie scharakteryzujcie je z uwzględnieniem informacji o docelowej grupie odbiorców, często stosowanych formach przekazu, orientacji ideologicznej redakcji oraz właścicielach danego medium. Swoje ustalenia przedstawcie w formie prezentacji multimedialnej.

Projekt edukacyjny

3 Sformułuj argument i kontrargument do tezy, że najważniejszym zadaniem mediów masowych w państwie demokratycznym jest pełnienie funkcji „czwartej władzy".

4 Wyjaśnij, na czym polega ukazany na rysunku satyrycznym problem związany z dynamicznym rozwojem środków masowego przekazu i wzrostem znaczenia mediów społecznościowych. W odpowiedzi odwołaj się do przykładów z życia codziennego.

Praca z ilustracją

3 Komunikacja perswazyjna

perswazja | socjotechnika | propaganda | marketing polityczny | bańka informacyjna | manipulacja w mediach | etyka dziennikarska | kampanie społeczne

Ludzie codziennie odbierają wielką liczbę komunikatów i przekazów medialnych, które często niosą ze sobą sprzeczne, wykluczające się wzajemnie treści. Część z tych informacji ma wpływ na poglądy i postawy odbiorców, dlatego coraz poważniejszym problemem jest ocena wiarygodności i prawdziwości komunikatów pojawiających się w przestrzeni publicznej. Konieczna staje się umiejętność krytycznej analizy przekazów medialnych, a także wiedza o tym, w jaki sposób media mogą manipulować odbiorcami. Czym są perswazja, socjotechnika i marketing polityczny? Czym różnią się one od propagandy?

Komunikacja perswazyjna

Przekazy w mediach mogą mieć dwojaki charakter: informacyjny lub perswazyjny. W pierwszym przypadku komunikowanie polega na prezentowaniu faktów, dzieleniu się wiedzą, wyjaśnianiu, a treści powinny być przedstawiane w sposób neutralny, rzeczowy i obiektywny. Odmienne cele i formę mają przekazy perswazyjne.

Komunikacja perswazyjna jest rodzajem spersonalizowanej (dostosowanej do konkretnych grup odbiorców) komunikacji masowej prowadzonej za pośrednictwem mass mediów. Jej zadaniem jest przedstawienie wybranego obszaru rzeczywistości w taki sposób, aby odbiorcy zaczęli go postrzegać zgodnie z intencją nadawcy komunikatu.

Do opisu komunikacji perswazyjnej często używa się pojęć „perswazja", „propaganda" i „socjotechnika" – wszystkie te terminy wskazują na jej manipulacyjny charakter. Ich znaczenia nie są jednak tożsame, dlatego nie mogą być stosowane wymiennie.

Perswazja

Perswazja polega na wpływaniu na poglądy innych uczestników komunikacji, na ich nakłanianiu, namawianiu, zachęcaniu do określonych postaw i zachowań przez odpowiednie wyjaśnianie wybranych faktów. Jej celem jest zatem zmiana tego, w jaki sposób odbiorcy rozumieją otaczający ich świat. Przedmiotem perswazji są przede wszystkim idee i wartości, czyli to, w jaki sposób ludzie oceniają obiekty, zjawiska i inne osoby na płaszczyznach intelektualnej, moralnej i emocjonalnej.

Przez wyjaśnienie wybranej kwestii nadawca stara się skłonić odbiorców, aby przyjęli bądź zaaprobowali jego poglądy – zmierza zatem do zmodyfikowania ich postaw zgodnie ze swoją wolą lub do ukształtowania ich na nowo. Zazwyczaj nie ukrywa on swoich celów – jego działanie polega na prezentowaniu wybranych faktów i argumentów, wyciąganiu odpowiednich wniosków i ich uzasadnianiu, wskazywaniu na korzyści wynikające z postulowanego zachowania lub sposobu postępowania.

Osoba stosująca perswazję pozostawia odbiorcom możliwość wyboru, czy zaakceptują jej przekonania, czy nie – dlatego nie używa środków, które wywoływałyby negatywne emocje czy skojarzenia (np. strach, złość, nienawiść). Jej intencje są zazwyczaj pozytywne: nie przekonuje do jakichś racji lub działań, by zaszkodzić innym uczestnikom komunikacji albo przejąć nad nimi kontrolę, przeciwnie – jej namowy okazują się często korzystne dla adresatów (np. przekonywanie chorego do wizyty u lekarza). Dlatego metody perswazyjne mogą być stosowane w negocjacjach lub wykorzystywane w kampaniach społecznych.

Czy wiesz, że...
Skuteczność działań modelujących postawy odbiorców zależy w dużym stopniu od wiarygodności nadawcy. Składają się na nią jego kompetencje (wykształcenie, doświadczenie), obiektywizm i wartość merytoryczna prezentowanych przez niego argumentów oraz jego ogólna atrakcyjność. Na postrzeganie tej osoby przez innych wpływają także m.in. zajmowana przez nią pozycja społeczna, odniesiony sukces życiowy czy wygląd fizyczny.

Kampanie społeczne

Są to inicjatywy polegające na rozpowszechnianiu przekazów medialnych, które realizują cele ważne dla całego społeczeństwa lub dla jego części. Ich organizatorzy dążą do pogłębienia wiedzy odbiorców na temat określonego problemu społecznego oraz zmiany ich postaw i zachowań na takie, które mogą się przyczynić do jego rozwiązania.

Każda kampania jest skierowana do konkretnej grupy adresatów. Jej realizatorzy wykorzystują różnorodne środki komunikacji, np. audycje telewizyjne albo publikacje w prasie lub mediach społecznościowych. Jedną z częściej wykorzystywanych form przekazu jest **reklama społeczna**, czyli krótki spot emitowany w internecie, telewizji lub radiu.

W trakcie większości kampanii członkowie społeczeństwa nie tylko są informowani o konkretnym problemie, lecz także otrzymują szansę na jego głębsze zrozumienie. Organizatorzy wzbudzają ich zainteresowanie określoną dziedziną życia publicznego i zachęcają ich do intensywniejszej aktywności obywatelskiej.

Specjaliści odróżniają **kampanie społeczne informacyjne** od **kampanii społecznych perswazyjnych**. W tych pierwszych dąży się przede wszystkim do poszerzenia wiedzy odbiorców na temat ściśle zdefiniowanego zjawiska społecznego, natomiast te drugie zasadniczo są nastawione na zmianę postaw obywateli oraz ich aktywizację. Warto jednak pamiętać, że większość kampanii społecznych łączy w sobie cechy obu wyróżnionych typów.

Etapy realizacji kampanii społecznej

1. Określenie problemu społecznego i zdefiniowanie celu.
2. Wybór potencjalnych partnerów kampanii i nawiązanie z nimi współpracy.
3. Zebranie szczegółowych informacji na temat grupy docelowej, czyli adresatów kampanii, oraz określenie miejsca i czasu, w których miałyby zostać przeprowadzone zaplanowane działania.
4. Ustalenie myśli przewodniej oraz haseł kampanii.
5. Opracowanie strategii i planu prac oraz wybór konkretnych metod i środków realizacji całego przedsięwzięcia.
6. Przeprowadzenie kampanii społecznej, m.in. organizacja konkretnych wydarzeń i imprez, nagranie i wyemitowanie reklam społecznych.
7. Badanie dotyczące społecznych skutków kampanii i ocena poziomu realizacji jej poszczególnych celów.

Przykład

Kampania „Użyj wyobraźni"
Została zorganizowana przez polską policję. Jej celem była zmiana złych nawyków kierowców, motocyklistów i pieszych oraz promocja zasad bezpieczeństwa na drogach. Inicjatorzy akcji uświadamiali uczestnikom ruchu możliwe skutki ich negatywnych zachowań na drodze, przede wszystkim łamania przepisów. W ramach kampanii uruchomiono specjalną stronę internetową, na której umieszczano różnorodne materiały multimedialne dotyczące bezpieczeństwa ruchu drogowego. Na ulicach polskich miast pojawiły się billboardy, których treść – niekiedy szokująca i zmuszająca do myślenia – miała poruszać odbiorców i być dla nich swoistą przestrogą.

Propaganda

Propaganda obejmuje działania z zakresu komunikacji masowej kształtujące opinię publiczną, których celem jest uzyskanie kontroli nad postawami i zachowaniami członków społeczeństwa. Jest on osiągany przez manipulowanie symbolami i faktami w sposób zgodny z intencjami nadawcy. Komunikaty propagandowe pełnią dwie funkcje:

- **informacyjną** – przedstawiają odbiorcom określoną wizję rzeczywistości, zwykle zafałszowaną i silnie nacechowaną negatywnymi uczuciami;
- **emocjonalną i mobilizacyjną** – skłaniają do przyjęcia postaw oczekiwanych przez nadawców lub do podjęcia określonych działań.

Propaganda jest narzędziem, które od wieków służy politykom walczącym o władzę i rządzącym do pozyskiwania zwolenników oraz wpajania obywatelom pożądanych przekonań. Przekazy propagandowe są najskuteczniejsze, gdy nadają je przedstawiciele władz publicznych, a prezentowany w nich obraz rzeczywistości popierają swoim autorytetem członkowie warstw wykształconych i elit społecznych.

Na wielką skalę propaganda była wykorzystywana w XX-wiecznych reżimach totalitarnych, w których obywatele nie mieli dostępu do prawdziwych informacji z powodu cenzury (→zob. s. 166) i braku pluralizmu mediów. W takich krajach, jak III Rzesza czy ZSRR, wszechobecne treści propagandowe – upowszechniane przez władze w prasie i radiu oraz podczas masowych uroczystości – służyły do ideologicznej indoktrynacji społeczeństwa i urzeczywistnienia ideału „nowego człowieka". Traumatyczne doświadczenia z XX w. utrwaliły się we współczesnym języku potocznym, w którym termin „propaganda" jest często utożsamiany ze słowami „kłamstwo" i „manipulacja".

Charakterystycznym aspektem każdego komunikatu propagandowego jest to, że prawdziwe intencje nadawcy pozostają ukryte. By osiągnąć swoje cele – dotyczące zmiany poglądów i postaw odbiorców – propagandyści posługują się następującymi metodami:

- odwołują się nie do racjonalnych argumentów, lecz do emocji, aby wpłynąć na stany psychiczne adresatów – np. wywołują w nich strach, nadzieję, radość, złość, wrogość, współczucie, frustrację, rozczarowanie;
- mieszają informacje prawdziwe bądź częściowo prawdziwe z wiadomościami fałszywymi, zestawiając je tak, by miały wydźwięk zgodny z ich intencjami;
- formułują komunikaty, które zawierają treści atrakcyjne dla wybranych grup społecznych, np. wskazują na ich szczególnie ważną rolę w danym państwie lub społeczeństwie, kierują do ich członków określone obietnice;
- przedstawiają w niekorzystnym świetle lub wprost atakują konkretne jednostki bądź grupy społeczne, m.in. posługują się krzywdzącymi stereotypami, aby wzbudzić wrogość w pozostałej części społeczeństwa.

Propaganda wyborcza

Wykorzystując znajomość metod i narzędzi socjotechnicznych, politycy stosują różne zabiegi propagandowe, np.:

- używają w swoich wystąpieniach tzw. „pięknych ogólników" – wygłaszają atrakcyjne, ale bardzo ogólne hasła, dzięki którym mogą np. zamaskować brak wiedzy na dany temat lub odwrócić uwagę odbiorców od własnych błędów i nadużyć;
- opisują rzeczywistość – zwłaszcza innych ludzi, w tym przeciwników politycznych – z wykorzystaniem wielu emocjonalnie nacechowanych określeń, w celu wywołania w odbiorcach takich negatywnych uczuć, jak strach, wrogość, oburzenie itd.;
- wykorzystują metodę określaną jako „tasowanie kart" – w swoich wypowiedziach tak dobierają i zestawiają ze sobą prawdziwe i fałszywe informacje, dane statystyczne itp., by odbiorcy przyjęli ich interpretację faktów;
- prezentują swoje argumenty jako aksjomaty, czyli prawdy niewymagające dowodów i niepodlegające krytyce – w taki sposób traktują wszystkie podawane przez siebie informacje, zarówno prawdziwe, jak i fałszywe.

Propaganda w mediach i fake newsy

Komunikaty medialne, których celem jest konkretne ukształtowanie poglądów i opinii odbiorców albo skłonienie ich do przyjęcia określonych postaw wobec wybranych elementów rzeczywistości, można zaliczyć do propagandy. Każdy przekaz informacyjny przekształca się w przekaz propagandowy, jeśli nadawca świadomie zaciera granicę między faktami i opiniami albo posługuje się **fake newsami**. Te ostatnie to fałszywe wiadomości, które są prezentowane jako prawdziwe w mediach masowych, w tym w mediach społecznościowych. Często mają one charakter sensacyjny lub satyryczny. Odwołują się do półprawd, uproszczeń, stereotypów i insynuacji. Zasadniczym celem ich nadawców jest wprowadzenie w błąd odbiorców, czyli dezinformacja, która ma doprowadzić do wypromowania albo skompromitowania określonych poglądów, postaw lub osób.

Przykład

Mowa nienawiści

W przekazach propagandowych często występuje tzw. mowa nienawiści. Zalicza się do niej wszelkie wypowiedzi, które propagują bądź usprawiedliwiają nienawiść, nietolerancję lub przemoc wobec konkretnych osób lub grup. Przejawy mowy nienawiści, z którymi można się spotkać w internecie, określa się jako hejt. Są to obraźliwe lub pełne agresji komentarze publikowane na ogólnodostępnych stronach internetowych, a także innego typu agresywne działania prowadzone w sieci, w szczególności w mediach społecznościowych. Wiedza o tym, czym charakteryzują się mowa nienawiści i hejt internetowy, pozwala bardziej świadomie i w krytyczny sposób interpretować przekazy medialne. Z werbalną przemocą można się spotkać nie tylko w mediach, lecz także w przestrzeni publicznej (np. napisy na murach) czy w najbliższym otoczeniu, np. podczas rozmów ze znajomymi.

Przykład

Wojna w Ukrainie w rosyjskiej propagandzie

24 lutego 2022 r. Rosja zaatakowała Ukrainę – do celów tej napaści należało obalenie legalnych władz w Kijowie i bezprawne zagarnięcie ukraińskiego terytorium. Wywołaną przez Kreml wojnę zupełnie inaczej przedstawia propaganda rosyjskiego rządu. Państwowe media codziennie nadają skrajnie zmanipulowane przekazy dotyczące inwazji. Wybrany w demokratycznych wyborach rząd ukraiński jest opisywany jako autorytarny reżim, który poddaje represjom mniejszości narodowe (przede wszystkim mniejszość rosyjską) i zagraża państwu rosyjskiemu. Ukraińscy żołnierze i cywile zaangażowani w obronę ojczyzny są charakteryzowani jako fanatyczni nacjonaliści nienawidzący Rosjan. Pomoc humanitarną i militarną, którą państwa UE, Wielka Brytania i USA przekazują zaatakowanym Ukraińcom, interpretuje się jako dowód na agresywne zamiary Zachodu (przede wszystkim NATO), dążącego do osłabienia i destabilizacji Rosji. Sama inwazja jest nazywana konieczną „operacją specjalną" wojsk rosyjskich – używanie słowa „wojna" w kontekście napaści na Ukrainę jest zakazane pod groźbą surowych sankcji karnych.

Celem propagandy kremlowskiej jest uzasadnienie rosyjskiej agresji – jest on osiągany głównie przez wywoływanie w społeczeństwie poczucia zagrożenia ze strony wrogów zewnętrznych. Podsycaniu strachu służą liczne manipulacje językowe – np. broniących kraju Ukraińców nazywa się „nazistami", co ma nawiązywać do traumatycznych dla narodu rosyjskiego doświadczeń z okresu II wojny światowej. Strategia propagandystów jest skuteczna, ponieważ przeciętni Rosjanie nie mają alternatywy dla przekazów mediów państwowych – dostęp do światowej sieci internetowej jest ograniczany przez władze, a niezależne stacje telewizyjne i gazety zostały zamknięte po 24 lutego 2022 r. W tych warunkach większość obywateli wyraża poparcie dla „operacji specjalnej" w Ukrainie.

Socjotechnika

Pojęcie to jest używane w politologii, socjologii i marketingu wymiennie z terminem **„inżynieria społeczna"**. Oznacza sztukę manipulowania grupami społecznymi albo całym społeczeństwem. Socjotechnika polega na konsekwentnym, przemyślanym oddziaływaniu na społeczeństwo w celu przekształcenia rozpowszechnionych w nim poglądów i postaw. Obejmuje racjonalne, zaplanowane działania, które mają wywrzeć taki wpływ na duże zbiorowości i tworzące je jednostki, aby przyjęły one określone idee, wartości i sposoby postrzegania rzeczywistości.

Cele socjotechniki mogą mieć charakter zarówno krótko-, jak i długofalowy. W pierwszym przypadku chodzi o wywołanie odpowiedniej reakcji członków danej zbiorowości (często o jednorazowe działanie, np. o oddanie głosu w wyborach na konkretnego kandydata), w drugim zaś o trwałą modyfikację postaw, poglądów i systemów wartości występujących w wybranych grupach społecznych lub w całym społeczeństwie.

Przykład

Kreowanie rzeczywistości w reklamach
Jedna z metod socjotechnicznych wykorzystuje psychologiczny mechanizm naśladownictwa i dążenia do uzyskania akceptacji innych. Polega ona na kreowaniu potrzeb odbiorców i jednoczesnym wskazywaniu sposobów na ich zaspokojenie. Przykładowo, media masowe – szczególnie w programach rozrywkowych i reklamach – przedstawiają jako wartości powszechnie cenione w społeczeństwie atrakcyjność fizyczną i wysoki status majątkowy. Prezentują wizję rzeczywistości, do której warto i należy dążyć: pięknych, zadbanych ludzi, bez problemów finansowych. Poziom ich codziennej egzystencji jest niemożliwy do osiągnięcia dla większości osób, jednak wywołuje w odbiorcach określone potrzeby konsumpcyjne. Pragną oni posiadać konkretne produkty i powielać dany styl życia, gdyż są one promowane w mediach jako powszechnie pożądane i prestiżowe.

Socjotechnika wykorzystuje w praktyce wiedzę teoretyczną zgromadzoną podczas badań i eksperymentów prowadzonych w ramach takich dziedzin nauki, jak socjologia i psychologia, w tym psychologia społeczna. Na podstawie zebranych przez naukowców informacji opracowano metody, które pozwalają różnym uczestnikom komunikacji społecznej skłaniać grupy lub jednostki do zachowań zgodnych z własnymi intencjami, np. przy użyciu mass mediów.

Z socjotechniki wywodzi się wiele narzędzi, które wykorzystują osoby dążące do zdobycia realnej władzy nad innymi jednostkami albo całymi zbiorowościami czy społeczeństwami. Metody socjotechniczne stosują zarówno członkowie partii politycznych, którzy walczą o głosy wyborców, jak i przedstawiciele organów i instytucji państwowych zabiegający o społeczne poparcie dla swoich decyzji. Należy jednak pamiętać, że władza w państwie demokratycznym nie może się opierać na socjotechnicznej kontroli nad ludzkimi poglądami i zachowaniami – rządzący muszą działać legalnie, w określonych przez prawo ramach formalnych i instytucjonalnych, a ich decyzje powinny być uzasadniane merytorycznie, niezależnie od doraźnej aprobaty członków społeczeństwa.

Przykład

Zaspokajanie elementarnych potrzeb
Jedna z metod socjotechnicznych stosowanych w polityce zakłada wyzyskanie dla własnych celów sytuacji deprywacyjnych, czyli takich, w których państwo i jego instytucje nie zaspokajają elementarnych potrzeb pewnych grup lub całego społeczeństwa. Z takich okoliczności korzystają zarówno działacze opozycji, obiecujący poprawę warunków życia obywateli po wygranych wyborach, jak i rządzący, którzy udzielają ludności dostępu do niektórych dóbr i usług publicznych, by uzyskać poparcie społeczne (np. świadczenia socjalne lub obniżki podatków dla wybranych grup, ułatwienia w dostępie do systemu edukacji lub służby zdrowia).

Czy wiesz, że...
Jedną z metod socjotechnicznych jest realizowanie zmyślonych, precyzyjnie opracowanych scenariuszy, w których osoba świadomie odgrywająca określoną rolę przekonuje nieświadomą mistyfikacji „ofiarę" do ujawnienia informacji lub podjęcia konkretnych działań. Tworzenie nowej tożsamości i wykorzystywanie jej do zmanipulowania innych uczestników komunikacji określa się jako „wchodzenie w rolę". Sztukę tę do perfekcji opanował Frank William Abagnale [czyt.: filiam abegnejl] – pomysłowy oszust i fałszerz, którego historia została przedstawiona w filmie Stevena Spielberga *Złap mnie, jeśli potrafisz*. Abagnale wcielał się m.in. w postacie biznesmena i pilota linii lotniczych – pod fałszywymi tożsamościami nakłaniał ludzi do powierzania mu pieniędzy oraz informacji, które były mu potrzebne do popełniania przestępstw finansowych (np. do podrabiania czeków).

Marketing polityczny

Ukształtował się w pierwszej połowie XX w. w Stanach Zjednoczonych na wzór marketingu ekonomicznego, mającego na celu promowanie dóbr i usług o charakterze konsumpcyjnym. Wiązało się to z zasadniczą zmianą w rozumieniu polityki. Zaczęto ją postrzegać jako szczególną odmianę rynku, na którym ludzie nawiązują relacje oparte na wymianie (kupnie i sprzedaży). W ramach rynku politycznego występują z jednej strony klienci, czyli potencjalni wyborcy, a z drugiej strony podmioty prezentujące określoną ofertę produktów i usług, czyli partie polityczne i kandydaci na urzędy państwowe. Ci pierwsi dysponują kapitałem – głosami w wyborach, ci drudzy obiecują w zamian za poparcie realizację programu politycznego zakładającego np. spełnienie postulatów obywateli albo ochronę ważnych dla nich wartości.

Marketing polityczny jest zatem zestawem narzędzi, za pomocą których politycy komunikują się ze społeczeństwem, aby wpłynąć na postawy i zachowania elektoratu – skłonić jak największą liczbę wyborców do poparcia kandydata, partii lub programu, a zatem wypromować określony polityczny produkt.

Do metod i instrumentów wykorzystywanych w marketingu politycznym zalicza się m.in.:

- strategie opracowywane przez sztaby wyborcze kandydatów i partii politycznych;
- kreowanie pozytywnego wizerunku danego polityka lub ugrupowania w mediach;
- uczestnictwo w debatach z konkurentami;
- spotkania z wyborcami oraz inne formy bezpośredniego kontaktu z elektoratem;
- badania opinii publicznej, np. przeprowadzanie sondaży wyborczych.

Komunikacja perswazyjna realizowana w ramach życia politycznego często przybiera charakter manipulacyjny. Politycy i zatrudniani przez nich specjaliści od promocji zawsze prezentują oferowane przez siebie produkty w sposób bardzo jednostronny. Sprawia to, że ich działalność jest bliska propagandzie. W przeciwieństwie do propagandystów nie chodzi im jednak o trwałą zmianę przekonań odbiorców. Ich celem jest skłonienie wyborców do podjęcia jednorazowej decyzji politycznej – oddania głosu w wyborach na przedstawicieli określonego ugrupowania. Dodatkowo intencje stojące za propagandą są zwykle kamuflowane, podczas gdy osoby stosujące narzędzia marketingu politycznego nie ukrywają swoich celów i założeń.

Czy wiesz, że...
Na wzór marketingu ekonomicznego w marketingu politycznym zaczęto wykorzystywać tzw. grywalizację. Metoda ta pozwala zaangażować odbiorców i wzbudzić ich zainteresowanie dzięki zapewnieniu im udziału w rywalizacji, której uczestnicy mogą zdobywać wyróżnienia i nagrody za osiągane wyniki. Grywalizację wykorzystał w swojej kampanii wyborczej Barack Obama. W ramach przedwyborczego współzawodnictwa jego zwolennicy mieli za zadanie zebrać jak największą liczbę podpisów na listach poparcia dla kandydata – uzyskiwane przez nich rezultaty były uwzględniane w rankingu zaangażowania. Obok wyborców indywidualnych w konkurencji tej uczestniczyły także sztaby Obamy z poszczególnych okręgów wyborczych – zastosowanie elementów grywalizacji poprawiło efektywność ich działań.

Czy wiesz, że...

Prekursorami marketingu politycznego byli politycy czynni w Stanach Zjednoczonych w pierwszej połowie XX w. To oni zaczęli stosować w agitacji przedwyborczej metody i techniki typowe dla sprzedawców działających na wolnym rynku. W 1929 r. Franklin Delano Roosevelt [czyt.: ruzwelt] powołał, w ramach swojego sztabu wyborczego, specjalną organizację, której zadaniem było wypromowanie jego programu reform społecznych i gospodarczych – tzw. Nowego Ładu (ang. *New Deal*). Jedną z jej inicjatyw był cykl audycji radiowych wyemitowanych pod wspólnym tytułem „Rozmowy przy Kominku". Były to nagrane wywiady z Rooseveltem, w których przyszły prezydent USA tłumaczył obywatelom, na czym polegają jego propozycje zmian w polityce krajowej i w jaki sposób planuje zaradzić kryzysowi finansowemu.

Przyszły prezydent USA – F.D. Roosevelt – podczas jednej z audycji radiowych z cyklu „Rozmowy przy Kominku".

Przykład

Nowe narzędzia marketingu politycznego

Najnowsze trendy w marketingu politycznym można poznać dzięki obserwowaniu kolejnych kampanii prezydenckich w USA. W wyborach w 2020 r. o urząd rywalizowali ze sobą republikanin Donald Trump [czyt.: tramp] i demokrata Joe Biden [czyt.: dżoł bajden]. Pracownicy sztabu tego drugiego polityka poszukiwali form kontaktu z elektoratem, które byłyby alternatywą wobec bezpośredniej komunikacji za pomocą mediów społecznościowych – na Facebooku i Twitterze Trump cieszy się bowiem ogromną popularnością. Bardzo istotną rolę w kampanii Bidena odegrały osoby określane jako *surrogates* [czyt.: surogets]: artyści, celebryci i wolontariusze, którzy w internecie wyrażali swoje poparcie dla kandydata i aktywnie budowali jego pozytywny wizerunek. Wśród nich znaleźli się nie tylko gwiazdorzy kina hollywoodzkiego (np. aktor Dwayne Johnson [czyt.: dułejn dżonson]) oraz influencerzy obserwowani przez miliony użytkowników YouTube'a, Instagramu i TikToka, lecz także mniej wpływowi pisarze, blogerzy, działacze społeczni i zwykli obywatele, z liczbą obserwujących nieprzekraczającą kilku tysięcy. Aktywność *surrogates* pozwoliła Bidenowi dotrzeć ze swoim przekazem politycznym do bardzo szerokiego grona odbiorców. Jego sylwetka i program wyborczy były prezentowane nawet... w sieciowych grach komputerowych, takich jak *Nintendo Animal Crossing* czy *Fortnite*.

Joe Biden i Donald Trump podczas debaty prezydenckiej w 2020 r.

Czym różnią się od siebie perswazja, socjotechnika, propaganda i marketing polityczny?

Perswazja	• To wpływanie na poglądy innych osób w celu nakłonienia ich do określonych postaw i zachowań. • Nadawca nie ukrywa swoich intencji i wyjaśnia odbiorcy swoje racje: prezentuje odpowiednio dobrane fakty i argumenty, wyciąga odpowiednie wnioski, wskazuje na korzyści płynące z postulowanych rozwiązań. • Przekaz perswazyjny odwołuje się do racjonalnych argumentów i pozostawia odbiorcy możliwość wyboru, czy przyjmie punkt widzenia nadawcy, czy nie. • Perswazja nie wywołuje u odbiorców negatywnych skojarzeń.
Propaganda	• To działania kształtujące opinię publiczną, których celem jest przejęcie kontroli nad postawami i zachowaniami członków społeczeństwa. Jest on osiągany przez manipulowanie symbolami i informacjami. • Nadawca ukrywa swoje intencje – prezentuje zafałszowany, silnie nacechowany emocjonalnie obraz rzeczywistości, by zmusić odbiorców do przyjęcia określonych poglądów i postaw. • Przekaz propagandowy odwołuje się nie do racjonalnych argumentów, lecz do emocji. • Propaganda wywołuje u odbiorców negatywne skojarzenia.
Socjotechnika	• To zaplanowane, racjonalne działania mające wpływać na poglądy rozpowszechnione w dużych zbiorowościach, aby ich członkowie przyjęli określone postawy, idee, wartości i sposoby postrzegania rzeczywistości. • Nadawca chce albo nakłonić dane jednostki lub zbiorowości do jednorazowego zachowania, albo trwale zmienić postawy rozpowszechnione w wybranych grupach społecznych. • Metody socjotechniczne wykorzystują wiedzę zgromadzoną podczas badań prowadzonych w ramach takich dziedzin nauki, jak socjologia czy psychologia, w tym psychologia społeczna.
Marketing polityczny	• To zbiór działań, których celem jest wykreowanie pozytywnego wizerunku polityka lub partii politycznej w oczach wyborców. • Nadawca chce skłonić odbiorców do ściśle określonego, jednorazowego zachowania – poparcia kandydata, partii politycznej lub programu politycznego w głosowaniu wyborczym. • W ramach działań marketingowych produkty polityczne – ugrupowania, kandydaci i programy – są przedstawiane odbiorcom w sposób jednostronny.

Krytyczna analiza przekazów medialnych

Uczestnicy współczesnej komunikacji masowej są narażeni na manipulacje na bezprecedensową skalę. Wynika to przede wszystkim z wszechobecności cyfrowych mass mediów. Do ich użytkowników dociera codziennie mnóstwo nowych i różnorodnych informacji – na ich podstawie kształtują swój obraz rzeczywistości, który mogą zniekształcać m.in. liczne fake newsy czy przekazy formułowane zgodnie z zasadami socjotechniki i marketingu politycznego. Wobec tych zagrożeń kluczową umiejętnością okazuje się krytyczna analiza przekazów medialnych. Polega ona przede wszystkim na sprawnym odróżnianiu **faktów** od **opinii** – w docierających do odbiorców komunikatach często oba elementy informacyjne są wymieszane.

- Faktem jest to, co zaistniało w rzeczywistości. Mogą to być zdarzenia, zjawiska bądź stany rzeczy. Informacja o faktach powinna mieć charakter obiektywny i konkretny oraz odpowiadać na pytania: „Co się wydarzyło?", „Kiedy i gdzie odbyły się opisywane zdarzenia?", „Kto brał w nich udział?".
- Opinia to pogląd osoby lub grupy ludzi na dany temat – ma charakter subiektywny i zwykle jest wyrażana za pomocą określeń wartościujących.

W analizie przekazów medialnych istotna jest również odpowiednia **weryfikacja źródeł informacji**, dzięki której można odróżnić komunikaty prawdziwe od wiadomości fałszywych.

Aby kompetentnie ocenić wiarygodność źródła, trzeba sprawdzić, kim jest nadawca danego przekazu – czy są znane jego imię i nazwisko, czy wcześniej publikował podobne treści, czy jest specjalistą w danej dziedzinie, w jakim medium zaprezentował swój komunikat, w którym wydawnictwie publikuje swoje książki lub artykuły. Powinniśmy również zastanowić się nad tym, w jaki sposób autor pozyskał dany materiał – czy był świadkiem tego, o czym mówi lub pisze, czy przedstawia informacje z drugiej ręki, czy podaje, z jakich źródeł korzystał podczas ustalania faktów. Wreszcie należy zwrócić uwagę na to, jak nadawca zaprezentował swój przekaz: czy jego komunikat jest rzetelny i uporządkowany, czy powołuje się w nim na różne źródła informacji, czy przedstawia temat w sposób obiektywny. Na końcu należy rozpatrzyć kwestię aktualności, czyli dowiedzieć się, kiedy powstał artykuł i czy zawarte w nim tezy są zgodne z obecną wiedzą naukową.

Żyjemy w informacyjnej bańce?

Krytycyzm użytkowników mediów masowych wobec przekazów medialnych jest we współczesnym świecie coraz częściej osłabiany przez zjawisko, które polega na zamykaniu się odbiorców w tzw. **bańkach informacyjnych** czy **bańkach filtrujących**. Osoba przebywająca w takiej bańce zapoznaje się tylko z komunikatami prezentowanymi przez wybrane przez nią media. Nie korzysta z nadawców konkurencyjnych, jest bowiem przekonana, że prawdziwy jest wyłącznie przekaz promowany przez jej ulubione stacje telewizyjne i radiowe, gazety oraz portale internetowe. Tego typu odbiorca staje się bezkrytyczny wobec mediów, z którymi się utożsamia, ponieważ gwarantują mu one potwierdzenie jego przekonań. Zjawisko to wykorzystują algorytmy regulujące działanie niektórych portali społecznościowych: prezentują one użytkownikom tylko takie treści, które odpowiadają ich poglądom i upodobaniom. Takie odcięcie od innych źródeł informacji powoduje, że odbiorca może dość łatwo paść ofiarą manipulacji.

Jak rozpoznać prawdziwą informację w internecie?

Sprawdź źródło
Przeanalizuj dokładnie stronę, zapoznaj się z opisem jej misji i z informacjami kontaktowymi.

Przeczytaj więcej
Nagłówki mogą być prowokacyjne – mają skłaniać do kliknięcia. Zapoznaj się z całym tekstem.

Sprawdź autorów
Poszukaj informacji o autorze. Sprawdź, czy w ogóle istnieje i czy jest wiarygodny.

Dodatkowe źródła
Sprawdź, czy podane w linkach źródła rzeczywiście odnoszą się do danej informacji.

Sprawdź datę
Informacje opublikowane w przeszłości nie muszą odpowiadać bieżącej sytuacji.

A może to żart?
Jeśli podane informacje brzmią niewiarygodnie, tekst może być satyrą. Rozważ, jakie mogły być intencje autora.

Uważaj na stronniczość
Zastanów się, czy Twoje przekonania nie wpływają na odbiór informacji.

Zapytaj ekspertów
Zawsze warto wiedzieć więcej. Skorzystaj z pomocy specjalistów.

Manipulacje w mediach

Wśród podstawowych zasad etycznych obowiązujących dziennikarzy wymienia się zwykle obiektywizm, neutralność ideologiczną, bezstronność, apolityczność i uczciwość. Pracownicy mediów masowych nie zawsze stosują się jednak do tych reguł. Zdarza się, że przekazy dotyczące faktów są tworzone przy zastosowaniu różnych technik manipulacji (→ zob. tabelę na s. 150).

Na skuteczność działań manipulacyjnych wpływają takie czynniki, jak:

- brak krytycyzmu odbiorców – skłonność do przyswajania i akceptowania przekazów medialnych potwierdzających ich przekonania i podzielany przez nich światopogląd;
- niskie umiejętności interpretacyjne, które nie pozwalają odbiorcom rozpoznawać zmanipulowanych informacji, oraz braki w wiedzy na temat medialnych narzędzi wpływania na opinię publiczną;
- bezrefleksyjna postawa odbiorców wobec przekazów rozpowszechnianych przez media masowe – wynika ona z przekonania, że wszystko, co media prezentują, spełnia podstawowe kryteria selekcji informacji, czyli jest jednakowo prawdziwe i ważne;
- skłonność ludzi do generalizacji, czyli wyciągania ogólnych wniosków z przedstawionych sytuacji i zachowań jednostkowych;
- tzw. instynkt stadny, zmuszający niekiedy jednostki do przyjmowania w sposób bezkrytyczny opinii większości;
- skłonność członków społeczeństwa do przyjmowania dychotomicznej (czarno-białej) wizji świata, zgodnie z którą ludzi, wydarzenia, zjawiska i procesy można jednoznacznie i jasno ocenić według kryterium dobra i zła.

Jak nie dać się zmanipulować?

Najlepszą formą obrony odbiorcy przed zmanipulowanymi przekazami jest uważna analiza komunikatów medialnych, wykorzystująca znajomość najczęściej stosowanych narzędzi perswazyjnych i socjotechnicznych. Krytyczna postawa danej osoby gwarantuje jej, że w razie potrzeby dostrzeże przekłamania, fake newsy i informacje niepotwierdzone. Najbezpieczniejsza strategia odbiorcza zakłada korzystanie z różnorodnych mediów oraz ciągłe porównywanie ze sobą i weryfikowanie poszczególnych przekazów.

Etyka dziennikarska

Dziennikarstwo jest zaliczane do **zawodów zaufania społecznego**. Oznacza to, że z pracą dziennikarza wiąże się określona misja, polegająca na rzetelnym informowaniu społeczeństwa o sprawach publicznych, w tym na uwrażliwianiu odbiorców na problemy polityczne i społeczne oraz uświadamianiu im wynikających z nich zagrożeń.

Wpływ mass mediów na kształtowanie opinii publicznej jest ogromny, dlatego bardzo ważnym aspektem ich działalności musi być **etyka dziennikarska**. Jest to zbiór norm i zasad moralnych, którymi powinny kierować się osoby zatrudnione w mediach podczas realizowania swojej misji. Reguły te wyznaczają główne cele pracy dziennikarzy oraz wskazują dopuszczalne w niej metody i środki. Z niektórych norm etycznych wprost wynikają zakazy nałożone na środowisko dziennikarskie.

Czy wiesz, że...

Dokumentem, w którym zawarto podstawowe zasady etyki obowiązujące osoby zatrudnione w polskich mediach, jest *Karta etyczna mediów*. W 1995 r. podpisali ją wszyscy najwięksi ówcześnie nadawcy telewizyjni i radiowi oraz wydawcy prasy na terenie naszego kraju – np. reprezentanci Telewizji Polskiej, Telewizji Polsat i Polskiego Radia – oraz przedstawiciele organizacji dziennikarskich, m.in. Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich, Stowarzyszenia Dziennikarzy Rzeczypospolitej Polskiej, Katolickiego Stowarzyszenia Dziennikarzy. Na straży przestrzegania norm zawartych w *Karcie etycznej mediów* stoi utworzona w 1995 r. Rada Etyki Mediów (organizacja zajmująca się opiniowaniem zachowań dziennikarzy).

Jeden fakt — dwa przekazy

Ta sama sprawa może być odmiennie przedstawiana w przekazach różnych mediów. Świadomy odbiorca komunikatów musi zatem oddzielać informacje o faktach od treści dostosowanych do linii programowej redakcji. Pod tym kątem można przeanalizować, jak dwa portale prasowe – „Gazety Wyborczej" i „Gazety Polskiej" – opisały kwestię spadku dzietności w Europie.

1 Wskaźnik dzietności w Europie znowu spadł – do 1,59. W Polsce jest poniżej unijnej średniej – przeciętna Polka rodzi 1,48 dziecka. […]

Płynące z Eurostatu informacje nie są optymistyczne: Europa się starzeje, a Europejki są coraz mniej skłonne do poświęcania się macierzyństwu.

Z opublikowanych właśnie danych wynika, że wskaźnik dzietności – a więc liczba dzieci przypadająca średnio na kobietę – znów spadł: z 1,6 w 2016 roku do 1,59 w 2017 roku. To znacznie poniżej progu gwarantującego zastępowalność pokoleń, kiedy przeciętnie kobieta rodzi 2,1 dziecka.

[…] I nie jest tak, jak „zdroworozsądkowo" mogłoby się wydawać: że najwięcej dzieci rodzi się w bardziej patriarchalnych krajach południowych, a mniej – we Francji, Niemczech czy Skandynawii, gdzie kobiety częściej wybierają karierę. Jest zupełnie odwrotnie.

[…] W 2017 roku najwięcej dzieci w Europie – 1,9 na kobietę – przychodziło na świat we Francji. […] Przyczyna leży we francuskiej polityce społecznej: na politykę prorodzinną […] od lat przeznacza się tam od 5 do 7 proc. PKB – dla porównania w Polsce [wydatki te] przekroczyły próg 3 proc. dopiero po wprowadzeniu świadczenia „500 plus". […]

Obiegowe wyjaśnienie głosi: za francuskim wysokim wskaźnikiem dzietności stoją imigrantki z byłych francuskich kolonii. To nieprawda: badania dowodzą, że po przybyciu do Francji ich decyzje o posiadaniu potomstwa […] szybko upodabniają się do tych podejmowanych przez „rdzenne" Francuzki. […]

Wróćmy do początku: czy aby na pewno dane dla Europy można nazwać „mało optymistycznymi"?

[…] Licząca w 2017 roku 742 mln osób populacja Europy w 2050 roku skurczy się do 716 mln. Ale w tym samym czasie populacja na wszystkich innych kontynentach będzie rosnąć.

Jeśli spojrzeć na Ziemię jako całość i nie podchodzić do sprawy niczym premier Węgier (którego zdaniem Węgrom „trzeba węgierskich dzieci, nie imigranckich"), martwić powinniśmy się raczej o to, że jest nas za dużo. Mimo spadku wskaźników dzietności na całym świecie, nawet w najszybciej rosnącej Afryce czy w Azji, z prognozy ONZ wynika, że już w 2050 roku światowa populacja sięgnie 10 mld (dziś to 7,6 mld).

Co to oznacza dla Ziemi? Że nasza populacja przekroczy jej możliwości: produkcja żywności musiałaby w krótkim czasie wzrosnąć o połowę, a to nie wydaje się możliwe, kiedy do wyprodukowania 1 kg wołowiny potrzeba aż 15 tys. litrów wody. A do tego globalne ocieplenie i wyczerpanie zasobów wodnych musi doprowadzić do kryzysu żywnościowego i związanych z tym kolejnych fal migracji.

Źródło: A. Rozwadowska, Spada wskaźnik dzietności, Europa wymiera. Ale czy to na pewno źle?.

Wskaźnik dzietności w UE i wybranych krajach członkowskich w latach 2006–2018.

Źródło danych: Eurostat.

Zwraca uwagę to, że obiektywne informacje statystyczne mogą być przedstawione pozytywnie albo negatywnie. Autorzy tych publikacji zinterpretowali te same dane demograficzne w kontekście innych wydarzeń i procesów, przez co ich końcowe wnioski są diametralnie różne.

O TYM SIĘ MÓWI!

2 **Duży spadek dzietności i masowa emigracja zarobkowa spowodowały, że liczba ludności niemal wszystkich krajów Europy Środkowo-Wschodniej w ostatnim ćwierćwieczu bardzo wyraźnie się obniżyła. Do 2050 r. w niektórych z nich może spaść niemal o połowę.**

Po 1989 r. mieliśmy do czynienia z gwałtownymi przemianami demograficznymi w niemal wszystkich krajach naszego regionu. Po upadku żelaznej kurtyny przez Europę Środkowo-Wschodnią przeszła fala drastycznego obniżenia się dzietności oraz wysokiej emigracji. […]

Bardzo szybkie przemiany rynkowe spowodowały zmianę priorytetów obywateli – w wielu wypadkach rodzina zeszła na dalszy plan, a na pierwszy plan wysunęło się życie zawodowe. Często nie było to zresztą wynikiem wolnego wyboru, tylko raczej warunkiem utrzymania się na powierzchni. Obniżenie się stabilności oraz wysoki wzrost bezrobocia spowodowały, że pary dużo mniej chętnie decydowały się na dziecko, nie mając pewności, czy uda się zapewnić mu godne warunki do życia i rozwoju. Zjawiska te przyspieszyły też przemiany kulturowe, które dosyć szybko utwierdziły dużą część środkowoeuropejskich społeczeństw, że optymalnym modelem rodziny jest 2 + 1, jeśli nie 2 + pies. Rodziny z większą niż dwójka liczbą dzieci zaczęły wręcz uchodzić z góry za patologiczne. To sprawiło, że niska dzietność utrzymała się także wtedy, gdy w XXI w. sytuacja gospodarcza się unormowała, czyli przede wszystkim zaczęło spadać bezrobocie.

[…] Są komentatorzy twierdzący, że spadek dzietności to w sumie pozytywne zjawisko. Mniejsza liczba urodzeń ma pociągać za sobą spadek zasięgu ubóstwa, gdyż ono dotyka najczęściej rodziny wielodzietne. Mniej ludzi to […] mniejsza eksploatacja środowiska, a mniej dzieci do wychowania to szansa na wyzwolenie kobiet, które mają więcej możliwości osiągnięcia spełnienia zawodowego. Trudno jednak zgodzić się z tymi tezami. Spadek liczby dzieci to zagrożenie dla systemów zabezpieczenia społecznego, szczególnie emerytalnego. Kolejne pokolenia są coraz mniej liczne, więc do systemu wpływa coraz mniej pieniędzy. Ograniczenie dzietności wiąże się też ze spadkiem dynamizmu, jaki niosą ze sobą młode pokolenia. I wreszcie mniejsza liczba dzieci osłabia instytucję rodziny – nic tak nie cementuje małżeństwa jak dziecko, a członków rodziny jak duża liczba rodzeństwa. Nie jest prawdą, że wielodzietność musi się wiązać z biedą oraz wykluczeniem zawodowym kobiet. Odpowiednio ułożony system świadczeń oraz usług publicznych pozwala łączyć […] wychowanie kilkorga dzieci […] i pracę zarobkową obojga małżonków.

Źródło: P. Wójcik, *Wymierająca Europa Środkowo-Wschodnia*.

? Porównaj zamieszczone przekazy prasowe. Określ, które informacje pojawiają się w obu tekstach. Wymień fakty, które zostały przedstawione tylko w jednym z artykułów. Oceń podejście obu autorów do kwestii spadku wskaźnika dzietności.

Wybrane mechanizmy manipulacji medialnej

Selekcjonowanie informacji	Wyspecjalizowany w tym pracownik danej redakcji dokonuje wstępnej selekcji informacji. Pewne treści uznaje za warte zaprezentowania odbiorcom, inne zaś odrzuca jako nieistotne, niewpisujące się w ogólny przekaz lub zwyczajnie nieatrakcyjne. W procesie selekcji media formują tzw. przekaz dnia, czyli zbiór odpowiednio zhierarchizowanych wiadomości przedstawianych w kolejnych programach.
Ramowanie	To stosowanie starannie dobranej formy przekazu, która sugeruje odbiorcom, jak należy interpretować prezentowane informacje. Najczęściej ramowanie dokonuje się wskutek selekcji: dziennikarze podkreślają tylko wybrane aspekty danego wydarzenia lub zagadnienia, pomijają natomiast inne, niezgodne z wizją rzeczywistości promowaną przez ich redakcje. Takie kształtowanie przekazu odbywa się m.in. podczas ustalania kolejności prezentacji poszczególnych newsów, wybierania wypowiedzi i cytatów ilustrujących dany materiał, a także w trakcie doboru zdjęć, montażu nagrań, formułowania opisu pod zdjęciem albo nagłówka czy tytułu artykułu.
Emocjonalizacja przekazu	Polega na formułowaniu przekazu przy użyciu takich słów, pojęć bądź obrazów, które budzą w odbiorcy skrajne emocje (pozytywne lub negatywne). Wywoływanie silnych reakcji uczuciowych pozwala na zmobilizowanie ludzi i zaangażowanie ich w sprawy publiczne. Wzmaga także zainteresowanie odbiorców treścią publikacji – pomaga im w skupieniu uwagi i pobudza ich wyobraźnię.
Wywoływanie strachu	To jedna z negatywnych form emocjonalizacji informacji. Ma na celu wzbudzenie w odbiorcy strachu przed konkretnymi osobami, grupami społecznymi, zjawiskami bądź procesami, które zostają przedstawione w sposób uproszczony i jednostronny bądź wyolbrzymiony. Niepokój i lęk zwykle udaje się wywołać przez częste powtórzenia tych samych negatywnych treści – dotyczących np. potencjalnych zagrożeń – oraz przez konsekwentne ukazywanie postaci, którym przypisuje się odpowiedzialność za opisywane problemy, w złym, często wręcz demonicznym świetle. Dziennikarze posługujący się strachem często wykorzystują stereotypy i uprzedzenia rozpowszechnione wśród odbiorców.
Perswazyjny wpływ sondaży	Psychologowie i badacze społeczni potwierdzają fakt, że dość często odbiorcy dostosowują swoje opinie i poglądy do wyników sondaży publikowanych przez media masowe. Mechanizm ten opiera się na zjawisku określanym jako społeczny dowód słuszności. Polega ono na tym, że jeśli członkowie społeczeństwa lub danej grupy społecznej nie są pewni, który pogląd jest słuszny, podejmują decyzję zgodną z opinią większości.
Efekt autorytetu	Dziennikarze i inni uczestnicy debaty publicznej często uzasadniają swoje opinie lub postulaty tym, że te same lub podobne poglądy wyraziła wcześniej osoba powszechnie uznawana za autorytet w jakiejś dziedzinie. Nawet jeśli odbiorcy nie podzielają przekonań popartych mocą autorytetu, powstrzymują się przed ich krytyką. Czują się bowiem skrępowani przez szacunek dla przywołanej postaci i obawiają się, że ewentualna polemika narazi ich na wyśmianie lub że zostaną uznani za osoby zarozumiałe.
Wyrywanie zdań z kontekstu	Nieuczciwi nadawcy komunikatów często cytują wypowiedzi osób publicznych – polityków, ekspertów lub publicystów – w formie szczątkowej, niepełnej, bez opisania kontekstu, w którym dane słowa zostały wygłoszone. Odpowiednio przygotowany fragment wypowiedzi lub tekstu może zostać błędnie, niezgodnie z intencją autora zinterpretowany przez odbiorców. Umieszczony w nowym kontekście uzyskuje bowiem zupełnie inne znaczenie niż w pierwotnej, niezmanipulowanej postaci.
Manipulacja znaczeniami słów (semantyką)	Metoda ta polega na wykorzystywaniu wyrazów bliskoznacznych, które są jednoznacznie nacechowane – pozytywnie bądź negatywnie. Odpowiedni dobór słów ma wywołać u odbiorcy pożądaną reakcję emocjonalną i skłonić go do przyjęcia oczekiwanej interpretacji przekazu.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

> Wskaźnik oglądalności wpływa na telewizję w pewien szczególny sposób: przekłada się na presję czasu. Konkurencja między gazetami, konkurencja między gazetami a telewizją, konkurencja między telewizjami – wszystko rozgrywa się na płaszczyźnie czasowej i przybiera formę rywalizacji o sensacyjny materiał […]. Chodzi o to, żeby być pierwszym. W książce zawierającej między innymi kilka wywiadów z dziennikarzami Alain Accardo [czyt.: alan akardo] […] pokazuje, w jaki sposób dziennikarze telewizyjni zmuszeni są do „zrobienia relacji" z powodzi, ponieważ któraś konkurencyjna telewizja już powódź „zrelacjonowała", oraz do poszukiwania czegoś, czego jeszcze nie mają inni. Krótko mówiąc, pewne rzeczy są narzucone widzom, bo narzucają się producentom, a one z kolei narzucają się producentom, ponieważ narzuca je rywalizacja z innymi producentami. Ten rodzaj narastającej presji, którą dziennikarze wywierają na drugich, wywołuje całą serię konsekwencji przejawiających się w dokonywanych wyborach, w tym, że coś się pojawia lub nie.
>
> Źródło: P. Bourdieu, *O telewizji. Panowanie dziennikarstwa*.

a) Wyjaśnij, jakie zjawisko zostało scharakteryzowane w tekście.

b) Podaj dwa negatywne skutki przedstawionego zjawiska.

c) Oceń, czy opisywana przez autora tendencja może być interpretowana jako stopniowe ograniczanie niezależności dziennikarzy. Uzasadnij swoją opinię.

2 Wybierz jedno wydarzenie w Polsce lub na świecie, które było szeroko relacjonowane w mediach masowych. Następnie przeanalizuj przekazy medialne na jego temat pochodzące z kilku serwisów i portali informacyjnych. Zwróć uwagę na sposoby ukazania wydarzenia w różnych mediach, a także na przedstawiane opinie i argumenty oraz na emocje, do których się odwołano. Porównaj zastosowane formy prezentacji treści. Wyjaśnij, czym – Twoim zdaniem – mogą być spowodowane dostrzeżone przez Ciebie różnice.

3 Zapoznaj się z danymi zaprezentowanymi w tabeli i wykonaj polecenia.

Praca z tabelą

W jaki sposób weryfikuje Pan/Pani informacje z wymienionych grup?

Weryfikacja przez...	Informacje polityczne	Informacje ekonomiczne	Informacje społeczne
...sprawdzanie innych źródeł	72,1%	68,8%	70,2%
...czytanie komentarzy w internecie	47%	54,1%	48,1%
...konsultacje ze znajomymi	40,7%	41,3%	57%
...konsultacje z ekspertami w danej dziedzinie	12,7%	23,4%	15,1%

Źródło danych: Wirtualne Media.

a) Odpowiedz, w jaki sposób Polacy najczęściej weryfikują informacje dotyczące sfery politycznej.

b) Wskaż, którą z podanych form weryfikowania informacji uważasz za najbardziej wiarygodną, a którą – za najmniej godną zaufania. Uzasadnij swój wybór.

4 Międzynarodowe *public relations*

soft power | międzynarodowy wizerunek państwa | państwowe instytuty kultury | dyfamacja

Każde państwo dba o swój wizerunek za granicą. W dobie globalizacji szczególnie istotne znaczenie uzyskały narzędzia międzynarodowych *public relations* [czyt.: pablik relejszyns], które pozwalają wpływać na opinię publiczną nie tylko instytucjom państwowym, lecz także podmiotom gospodarczym i organizacjom pozarządowym. Czym jest *soft power* i jakie znaczenie ma wizerunek państwa lub danego narodu w polityce międzynarodowej? Jakie działania podejmują państwa, by budować swój pozytywny obraz za granicą? Czym jest dyfamacja i jak można walczyć z tym zjawiskiem?

Międzynarodowe *public relations*

Public relations (ang. „relacje publiczne", PR [czyt.: pi ar]) to strategia komunikacji obejmująca wszystkie świadome, zaplanowane i długotrwałe działania podmiotu, który dąży do ukształtowania dobrych stosunków ze swoim otoczeniem. Celem *public relations* jest wykreowanie i podtrzymanie dobrego wizerunku danej osoby, instytucji lub organizacji (np. polityka, przedsiębiorstwa), czyli sprawienie, by odbiorcy mieli z nią pozytywne skojarzenia.

W drugiej połowie XX w. rozwój komunikacji międzynarodowej oraz rosnące potrzeby wymiany informacji w globalnym życiu gospodarczym sprawiły, że działalność z zakresu *public relations* została przeniesiona na poziom ponadnarodowy. Międzynarodowe *public relations* (MPR) to wszelkie zaplanowane i zorganizowane działania komunikacyjne – podejmowane zarówno przez przedsiębiorstwa i organizacje pozarządowe, jak i przez organy władzy i instytucje publiczne – które mają zbudować korzystne relacje danych podmiotów z zagraniczną opinią publiczną oraz innymi podmiotami w obcych krajach. Umiejętnie stosowane strategie komunikacyjne mogą sprawić,

Uczestnicy międzynarodowych *public relations*

Państwa	Ich priorytetami są zdobycie zaufania i zbudowanie dobrej reputacji w środowisku międzynarodowym. Cele te realizują przez nawiązywanie i rozwijanie relacji oraz komunikowanie się z innymi uczestnikami światowego życia gospodarczego.
Przedsiębiorstwa	Podmioty gospodarcze – zwłaszcza międzynarodowe korporacje – dążą do zbudowania własnej marki oraz nawiązania pozytywnych relacji na zagranicznych rynkach. Aktywności w ramach PR pozwalają rozwijać działalność i współpracę także przedsiębiorstwom o lokalnym lub krajowym zasięgu.
Międzynarodowe organizacje rządowe	Tworzą je minimum trzy państwa, dlatego ich działania z zakresu PR polegają na budowaniu relacji zarówno z podmiotami spoza danej struktury organizacyjnej, jak i wewnątrz niej – między państwami członkowskimi.
Międzynarodowe organizacje pozarządowe	Korzystają z narzędzi PR, aby skuteczniej realizować swoje zadania: uświadamiają społeczności międzynarodowej skalę problemu, z którym walczą, i wskazują cele do osiągnięcia w tym zakresie, a także promują określone poglądy i zachowania.
Osoby publiczne	Budują swój wizerunek za granicą po to, by osiągać indywidualne cele na poziomie globalnym. Należą do nich m.in. właściciele korporacji, politycy, naukowcy, artyści, sportowcy.

że dane państwo, naród lub organizacja będą pozytywnie odbierane przez społeczeństwa innych państw – dobra opinia i szacunek zapewnią im funkcjonowanie w przyjaznym i otwartym środowisku międzynarodowym.

W ramach międzynarodowych *public relations* wiele podmiotów korzysta na poziomie globalnym z narzędzi, metod i strategii charakterystycznych dla tradycyjnego PR, m.in. z zakresu:

- *media relations* (ang. „relacje z mediami" [czyt.: midia relejszyns]), czyli komunikacji z mediami pozwalającej na budowanie pozytywnych i korzystnych dla obu stron stosunków wzajemnych;
- zarządzania wydarzeniami o charakterze międzynarodowym;
- lobbingu i *public affairs* [czyt.: pablik afers], czyli komunikacji z organami i instytucjami państwowymi, obejmującej m.in. wpływanie na kształt ich polityki oraz zaangażowanie w sprawy publiczne;
- badań opinii publicznej (m.in. przeprowadzanie sondaży i badań wizerunku);
- zarządzania w sytuacjach kryzysowych;
- reklamy i promocji, dotyczących np. produktów i usług z obszarów turystyki, handlu, inwestycji, przemysłu.

Czym jest *soft power*?

Każde państwo dąży do osiągnięcia i zwiększenia własnej potęgi, na którą składają się wszystkie czynniki umożliwiające mu efektywne i samodzielne funkcjonowanie w stosunkach międzynarodowych. Siłę tę należy rozpatrywać na trzech płaszczyznach: potęgi militarnej, potęgi ekonomicznej i *soft power*.

Soft power [czyt.: soft pałer], czyli „miękka siła", jest zdolnością państwa bądź narodu do zdobywania wpływów za granicą. Osiąga się ją dzięki tzw. **miękkiemu oddziaływaniu politycznemu**, czyli za pomocą środków niemilitarnych, m.in. przez kształtowanie atrakcyjnego obrazu rodzimej kultury, historii i polityki, promowanie własnych osiągnięć, wartości i wzorców postępowania oraz rozwiązań prawno-ustrojowych. Rządy państw wzmacniają „miękką siłę" przez prowadzenie dyplomacji publicznej, utrzymywanie przyjaznych stosunków z innymi krajami, realizację programów pomocowych oraz rozwój międzynarodowych stosunków kulturalnych i naukowych.

Soft power jest utożsamiana z atrakcyjnością danego państwa oraz jego zdolnością do nawiązywania dobrowolnej współpracy z innymi podmiotami. Kluczowe jest to, że nie można jej budować przy użyciu jakiejkolwiek formy przemocy. Tym właśnie *soft power* różni się od *hard power*, czyli polityki realizowanej środkami bezpośredniego przymusu, np. przez interwencje wojskowe.

Wśród najistotniejszych komponentów składających się na „miękką siłę" danego państwa lub narodu można wyróżnić:

- **kulturę i dziedzictwo kulturowe**, w szczególności te ich elementy, które ukształtowały system uniwersalnych wartości oraz wywołują powszechny podziw bądź szacunek za granicą;
- **kultywowane wartości polityczne** – kluczowe jest to, czy są one rzeczywiście realizowane w stosunkach z innymi państwami oraz narodami;
- **formy, metody i strategie prowadzenia polityki międzynarodowej**, w szczególności to, czy dane państwo jest w stanie pozytywnie i bez użycia przemocy wpływać na kształt ładu międzynarodowego.

Soft power nie zależy wyłącznie od bezpośredniego działania rządów państw czy nawet ministrów spraw zagranicznych. Jest budowana przede wszystkim w sferze codziennej komunikacji międzynarodowej, np. w ramach **dyplomacji publicznej** (ang. *public diplomacy*). Obejmuje ona działania instytucji z danego kraju, które zmierzają do zdobycia wpływu na opinię publiczną w innych państwach. Dyplomacja tego typu korzysta przede wszystkim z narzędzi promocji i marketingu (służących np. do prezentacji osiągnięć rodzimych kultury i nauki), a jej celem jest budowanie pozytywnych relacji z partnerami za granicą.

Czy wiesz, że...

Pojęcie *soft power* utworzył w 1990 r. amerykański politolog Joseph Nye [czyt.: dżozef naj]. Wyodrębnił on trzy wymiary siły państw. Jednym z nich jest właśnie *soft power*, dwa pozostałe to natomiast **potęga militarna** – bazująca na zdolności państwa do wywierania bezpośredniego przymusu, odstraszania oraz ochrony przed podmiotami trzecimi (m.in. przez zawieranie sojuszy wojskowych i prowadzenie wojen) – oraz **potęga ekonomiczna**, obejmująca dostęp do dóbr i możliwości stosowania przymusu gospodarczego (głównie za pomocą takich środków, jak wymiana handlowa, transakcje finansowe i sankcje ekonomiczne).

Indeks *Global Soft Power w 2022 r.**

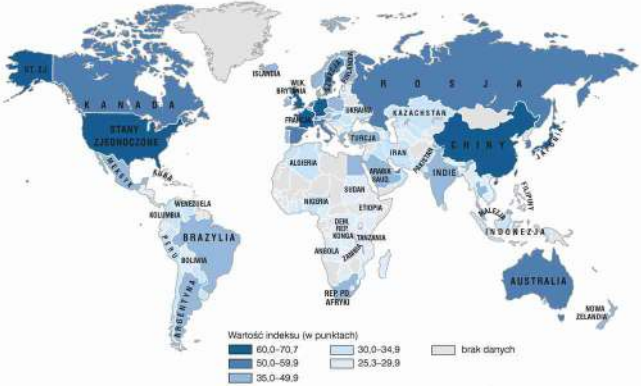

Źródło danych: Brand Finance.

* W przygotowanym przez międzynarodową firmę konsultingową Brand Finance [czyt.: fajnans] indeksie oceniono poziom *soft power* poszczególnych krajów. Im wyższa wartość indeksu, tym większa jest „miękka siła" danego państwa.

Przykład

Amerykańska *soft power*

Państwem, które od ponad wieku dysponuje największymi zasobami „miękkiej siły", są Stany Zjednoczone. USA zajmują wysoką pozycję wśród mocarstw politycznych i gospodarczych, a jednocześnie kultura i styl życia Amerykanów zdobyły popularność i są naśladowane w różnych regionach świata. Proces globalizacji doprowadził do amerykanizacji kultury światowej – upowszechnienia się amerykańskich zwyczajów, ideałów oraz wzorców w dziedzinach sztuki i rozrywki. Tendencja ta jest wzmacniana dzięki popularności i sile oddziaływania mass mediów o zasięgu globalnym (w tym mediów społecznościowych) – wiele z nich powstało właśnie w Stanach Zjednoczonych. Amerykańska *soft power* nie oddziałuje jednakowo na wszystkie społeczeństwa – ważnym czynnikiem jest w tym przypadku kontekst polityczny i kulturowy. Za wysoce atrakcyjną postrzegają amerykańską kulturę Europejczycy i mieszkańcy Azji Południowo-Wschodniej, podczas gdy obywatele państw Bliskiego Wschodu często otwarcie deklarują wrogość do USA i głoszą hasła walki z amerykańskimi wpływami.

Przykład

***Soft power* Unii Europejskiej**
Unia Europejska posiada szerokie możliwości oddziaływania międzynarodowego w obszarze *soft power*. Potencjał organizacji przejawia się m.in. na płaszczyźnie gospodarczo-handlowej: UE to jedna z największych gospodarek na świecie dzięki funkcjonowaniu wspólnego europejskiego rynku, w tym waluty euro, oraz dzięki prowadzonej przez państwa członkowskie wspólnej polityce handlowej. Innym aspektem unijnej *soft power* jest europejski styl życia – atrakcyjny dla wielu społeczeństw spoza Starego Kontynentu – na który składają się bogata wielowiekowa kultura, dziedzictwo antyczne i chrześcijańskie wartości oraz pluralizm, demokracja i poszanowanie dla praw jednostki. „Miękką siłę" zjednoczonej Europy wzmacnia także wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa, do której celów należą ochrona wartości i interesów UE oraz bezpieczeństwa państw członkowskich, a także budowanie pokoju na świecie oraz promocja praworządności, demokracji i praw człowieka.

Budowa międzynarodowego wizerunku państwa

Właściwie większość współczesnych państw podejmuje różnorodne aktywności, aby wykreować swój pozytywny wizerunek w zagranicznych społeczeństwach. W tym celu przede wszystkim promują one dorobek własnej kultury narodowej oraz walory przyrodnicze kraju. Działania marketingowe w tym zakresie mogą przynosić namacalne korzyści na płaszczyznach społecznej i gospodarczej. Często skutkują np. rozwojem ruchu turystycznego i napływem zagranicznych studentów na krajowe uczelnie wyższe, a także wzrostem popularności towarów konsumpcyjnych produkowanych w danym państwie, co owocuje poprawą jego bilansu handlowego oraz wzrostem dochodów rodzimych przedsiębiorstw.

Władze wielu krajów powołują specjalne jednostki organizacyjne, których zadaniem jest promowanie rodzimego dziedzictwa kulturalnego – **państwowe instytuty kultury**. Zwykle ich działalność jest finansowana ze środków publicznych – przede wszystkim rządowych – a nadzór sprawuje nad nią ministerstwo kultury albo ministerstwo spraw zagranicznych. Polską organizacją tego typu jest Instytut Adama Mickiewicza. Podobne jednostki zostały utworzone także przez rządy innych państw – należą do nich m.in.: British Council (Wielka Brytania), Instytut Goethego (Niemcy), Instytuty Konfucjusza (Chiny), Alliance Française [czyt.: aljans fransez] (Francja), Instytut Cervantesa (Hiszpania) oraz Włoski Instytut Kultury (Włochy).

Przykład

Wystawy światowe (EXPO)
To cykliczne imprezy międzynarodowe, na których państwa i narody świata przedstawiają swój dorobek kulturalny, naukowy i techniczny. Za pierwszą tego typu ekspozycję uznaje się Wielką Wystawę zorganizowaną w 1751 r. w Londynie. Od blisko trzech stuleci EXPO są okazją do współzawodnictwa między państwami oraz do prezentacji najnowszych osiągnięć ludzkości we wszystkich dziedzinach produkcji. Przykładowo, specjalnie na międzynarodową wystawę w Paryżu w 1889 r. została wzniesiona wieża Eiffla – najwyższa wówczas budowla na świecie. Żelazna konstrukcja miała być demonstracją możliwości budowlanych i inżynieryjnych z końca XIX w. W 1928 r. powołano Międzynarodowe Biuro Wystaw Światowych, które do dziś koordynuje organizację światowych ekspozycji.

Polski pawilon podczas EXPO 2021 w Dubaju (Zjednoczone Emiraty Arabskie). W ciągu 18 miesięcy trwania imprezy w budynku odbyło się ponad tysiąc wydarzeń. Polacy uczestniczą w wystawach światowych od ponad 150 lat, a pierwsze polskie pawilony narodowe powstały po I wojnie światowej.

British Council

British Council [czyt.: britisz kansil] to najstarsza na świecie organizacja zajmująca się stosunkami kulturalnymi – została założona w 1934 r., pierwotnie jako Brytyjski Komitet ds. Stosunków z Innymi Krajami. Jej pierwsze biura zagraniczne zostały otwarte cztery lata później. Głównymi zadaniami British Council są popularyzacja kultury brytyjskiej oraz prowadzenie współpracy kulturalnej, naukowej, artystycznej i edukacyjnej między Zjednoczonym Królestwem a innymi państwami. Organizacja specjalizuje się w nauczaniu języka angielskiego. Do realizowanych przez nią inicjatyw należą m.in. programy wymiany kulturalnej, stypendia dla nauczycieli i wykładowców akademickich oraz kursy letnie w Wielkiej Brytanii przeznaczone dla pracowników oświaty.

British Council działa w ponad 100 krajach. Pierwszą placówkę w Polsce otworzono w 1938 r. w Warszawie – był to jeden z pięciu pierwszych oddziałów tej instytucji. Z powodu II wojny światowej jego działalność musiała jednak zostać zawieszona. Wznowiono ją w 1946 r., choć w czasach PRL – ze względu na nieprzychylność władz – zmalała jej intensywność. Po upadku reżimu komunistycznego przedstawiciele British Council w Polsce skupili się przede wszystkim na organizowaniu nauczania języka angielskiego. Obecnie w kraju funkcjonują dwa oddziały tej instytucji – w Warszawie i Krakowie.

Przykład

Selector Radio

W 2001 r. działalność rozpoczęła rozgłośnia radiowa prowadzona przez British Council. Obecnie nadaje ona w 35 krajach, a jej program jest dostępny także online – dociera do ponad 4 mln słuchaczy tygodniowo. Celem radia jest promowanie brytyjskiego dziedzictwa kulturowego, przede wszystkim brytyjskiej muzyki. Prezentuje zarówno utwory znane z list przebojów, jak i piosenki wschodzących gwiazd i nowych talentów.

Instytut Goethego

Założony w 1951 r. Instytut Goethego działa na zlecenie ministerstwa kultury Republiki Federalnej Niemiec (RFN). Głównym zadaniem tej organizacji jest promocja kultury niemieckiej, w szczególności upowszechnianie znajomości języka niemieckiego – oferuje obywatelom innych państw szeroki wybór kursów językowych. Instytut pracuje na rzecz zacieśnienia współpracy kulturalnej RFN z podmiotami zagranicznymi, buduje pozytywny wizerunek Niemiec na arenie międzynarodowej, a także wspiera rozwój społeczeństw obywatelskich na całym świecie i mobilność międzynarodową.

W Polsce Instytut Goethego działa od 1990 r. na mocy umów między rządami polskim i niemieckim. Prowadzi placówki w Warszawie i Krakowie. Podobne oddziały funkcjonują w prawie 100 państwach świata, co świadczy o dużej intensywności działań na rzecz pozytywnego wizerunku RFN i promocji niemieckiej kultury.

Przykład

Promocja literatury

Instytut Goethego organizuje konkurs czytelniczy „Leselust", skierowany do uczniów szkół podstawowych oraz średnich. Ich zadaniem jest przeczytanie i zrecenzowanie wybranej przez siebie niemieckiej książki. Instytut ułatwia uczestnikom dostęp do niemieckiej literatury, utrzymuje bowiem rozbudowaną sieć biblioteczną. Konkurs „Leselust" ma promować twórczość autorów niemieckich i niemieckojęzyczny dorobek kulturalny.

Instytuty Konfucjusza

Organizacje te tworzą międzynarodową strukturę, której misją jest upowszechnianie języka chińskiego oraz kultury i pozytywnego wizerunku Chin. Instytuty są zakładane przez Międzynarodową Radę Języka Chińskiego Hanban, powiązaną z chińskim ministerstwem edukacji. Powstają na zagranicznych uczelniach

wyższych – wspierają je w prowadzeniu zajęć dotyczących języka chińskiego i dziedzictwa kulturowego Państwa Środka, m.in. pomagają w pozyskaniu materiałów edukacyjnych na temat Chińskiej Republiki Ludowej.

Aktualnie na całym świecie działa ponad 500 Instytutów Konfucjusza. Pierwsza placówka tego typu na świecie powstała w Seulu (Korea Południowa) w 2004 r., a pierwsza w Polsce – w 2006 r. w Krakowie (obecnie działają jeszcze oddziały w Opolu, Poznaniu, Wrocławiu i Gdańsku). Przedstawiciele ChRL nie ukrywają, że Instytuty Konfucjusza są „kanałem gloryfikacji chińskiej kultury" i mają na celu jej promowanie za granicą. W ostatnich latach kolejne państwa – w tym Stany Zjednoczone i Kanada – wycofują się ze współpracy z tymi organizacjami, gdyż oceniają je jako ośrodki chińskiej propagandy.

Przykład

Chińskie Impresje

W 2022 r. Instytut Konfucjusza wraz z ambasadą Chińskiej Republiki Ludowej w Polsce zorganizował konkurs fotograficzny „Chińskie Impresje". Zgłaszane prace mają ukazać Polakom „bardziej realistyczny, trójwymiarowy i wszechstronny obraz Chin". Do celów inicjatywy należą pogłębienie polsko-chińskiej współpracy na płaszczyźnie kulturalnej oraz ocieplenie relacji między społeczeństwami obu krajów. Finałem projektu będzie wystawa zwycięskich zdjęć.

Siedziba Instytutu Konfucjusza w Krakowie

Instytut Adama Mickiewicza

Polskim odpowiednikiem zagranicznych organizacji zajmujących się promocją narodowej kultury jest Instytut Adama Mickiewicza. Ta państwowa instytucja została powołana w 2000 r. do prowadzenia współpracy i wymiany kulturalnej między Polską a innymi krajami. Przez 22 lata swojej działalności zorganizowała ponad 6 tys. różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych, medialnych i społecznych, w których wzięło udział ponad 55 mln osób w ponad 70 państwach świata, m.in. w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Izraelu, Niemczech, Turcji, Brazylii, Japonii i Chinach.

Instytut Adama Mickiewicza jest również wydawcą portalu culture.pl, w którym są publikowane bieżące informacje na temat polskiego życia artystycznego oraz realizowanych na całym świecie inicjatyw związanych z polską kulturą. Strona ta jest prowadzona po polsku i po angielsku. Niektóre wydarzenia są relacjonowane również w językach ukraińskim, japońskim, chińskim i koreańskim.

Przykład

Niepodległa

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego powierzyło Instytutowi Adama Mickiewicza realizację Wieloletniego Programu Rządowego „Niepodległa", związanego z obchodami setnej rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości. To największe przedsięwzięcie promujące polską kulturę za granicą po 1989 r. Na lata 2017–2022 zaplanowano realizację ponad 400 projektów i wydarzeń kulturalnych promujących polską kulturę i historię w ponad 20 krajach Europy, Ameryki Północnej i Azji, m.in. koncerty, spektakle, wystawy, warsztaty i konferencje.

Okolicznościowe logo umieszczone na samolocie Polskich Linii Lotniczych LOT.

Czym jest dyfamacja?

Dyfamacja (łac. *diffamatio* – „zniesławienie", „oszczerstwo") polega na przypisywaniu danej osobie, grupie ludzi bądź całemu narodowi pewnej negatywnej cechy albo odpowiedzialności za czyny i wydarzenia, które podważałyby ich pozytywny wizerunek lub kompromitowały je w oczach opinii publicznej. Kiedyś używano w języku polskim czasownika „dyfamować", czyli „zniesławiać", oraz rzeczownika „dyfamista", oznaczającego oszczercę, osobę zniesławiającą.

W polskim prawie przepisy nakładające sankcje za zniesławienie występowały już w *Kodeksie karnym* z 1932 r. Komunistyczny kodeks z 1969 r. regulacje te nawet zaostrzał. W obowiązującym *Kodeksie karnym* z 1997 r. również uwzględniono pomówienia i fałszywe oskarżenia jako osobną kategorię czynów zabronionych (→zob. przykład poniżej). Obejmuje ona – oprócz zniesławienia osób fizycznych – także zniesławienia zrzeszeń, instytucji, grup, osób prawnych oraz jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej. Do tej grupy przestępstw nie zaliczono jednak oszczerczego pomówienia danych grupy etnicznej, społeczeństwa czy państwa, podczas gdy we współczesnej polskiej debacie publicznej pojęcia „dyfamacja" używa się najczęściej właśnie w kontekście zniesławienia narodu.

Przykładowo, szerokim echem odbiły się w Polsce publikacje niektórych mediów zachodnioeuropejskich i amerykańskich, w których posługiwano się wprowadzającymi w błąd wyrażeniami „polskie obozy śmierci" czy „polskie obozy koncentracyjne". Sugerują one – niezgodnie z faktami historycznymi – udział Polaków w niemieckich zbrodniach podczas II wojny światowej. Obraźliwe materiały medialne wywołały ostrą i jednoznaczną interwencję polskiej dyplomacji, a także zaktywizowały polskie organizacje i ruchy o charakterze antydyfamacyjnym.

Walka z przejawami dyfamacji

Przeciwdziałanie dyfamacji zazwyczaj odbywa się na trzech poziomach. Pierwszy z nich obejmuje aktywności o charakterze prawnym, m.in. ustanawianie przepisów przewidujących sankcje za działalność dyfamacyjną. Przykładem takiej regulacji jest stosowany w Polsce i wielu innych krajach zakaz rozpowszechniania tzw. kłamstwa oświęcimskiego, czyli negowania faktu, że podczas II wojny światowej doszło do Holokaustu. Egzekwowanie tego typu przepisów nastręcza sporych trudności: ścigać za czyny dyfamacyjne można bowiem jedynie na terytorium państwa, w którym funkcjonują odpowiednie rozwiązania prawne – sprawcy przebywający poza jego granicami pozostają praktycznie bezkarni.

Na drugim poziomie działalności antydyfamacyjnej aktywne są instytucje państwowe, w szczególności placówki dyplomatyczne państwa zniesławianego znajdujące się na obszarze państwa, w którym do dyfamacji dochodzi. *Ustawa z dnia 21 stycznia 2021 r. o służbie zagranicznej* przewiduje, że każdy polski ambasador „chroni interesy Rzeczypospolitej Polskiej" oraz „działa na rzecz promocji Rzeczypospolitej Polskiej, a zwłaszcza polskiej kultury, nauki i gospodarki". Z przepisów tych wynika konieczność podejmowania interwencji wobec

Przykład

Pomówienie w *Kodeksie karnym*

„Art. 212. § 1. Kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.

§ 2. Jeżeli sprawca dopuszcza się czynu określonego w § 1 za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku".

działań jawnie godzących w wizerunek Polski na arenie międzynarodowej.

Trzeci poziom zwalczania praktyk dyfamacyjnych jest związany z działalnością wybranych organizacji pozarządowych. Do ich zadań statutowych należą ujawnianie przypadków szkalowania danego państwa lub narodu, prostowanie fałszywych informacji na ich temat oraz edukowanie społeczeństw zagranicznych, w których są rozpowszechniane materiały o charakterze dyfamacyjnym. Zwykle organizacje te realizują kampanie informacyjne i edukacyjne: publikują artykuły w poczytnych gazetach i czasopismach, prezentują krótkie spoty i dłuższe filmy w portalach internetowych lub na antenie stacji telewizyjnych i radiowych, finansują billboardy pojawiające się w przestrzeni publicznej.

Przykład

Liga Antydefamacyjna

Liga Antydefamacyjna (ang. *Anti-Defamation League*, ADL), w Polsce znana również jako **Liga przeciwko Zniesławieniom**, to organizacja utworzona w 1913 r. w Chicago przez amerykańskich Żydów. Pierwotnie była antyrasistowskim stowarzyszeniem finansującym akcje medialne, w ramach których prezentowano stanowisko mniejszości żydowskiej w istotnych kwestiach społecznych oraz piętnowano postawy antysemickie i przejawy nienawiści wobec Żydów. Niekiedy ADL nawoływała także do bojkotu towarów lub usług oferowanych przez przedsiębiorstwa kojarzone z działalnością antysemicką.

W swoje działania ADL angażuje znane postacie z amerykańskiego życia publicznego, m.in. polityków i aktorów kina hollywoodzkiego. Na zdjęciu aktorka Drew Barrymore (czyt.: dru berymor) podczas jednej z imprez organizowanych przez Ligę.

Współcześnie misją tej organizacji jest w dalszym ciągu walka z antysemityzmem oraz uprzedzeniami i stereotypami dotyczącymi Żydów, w tym alarmowanie o wszelkich przejawach niechęci wobec osób o żydowskim pochodzeniu. ADL przeciwdziała również mowie nienawiści i dezinformacji w internecie, zwłaszcza aktywnościom podejmowanym w sieci przez organizacje ekstremistyczne. Na oficjalnej stronie Ligi osoby mieszkające w USA mogą zgłaszać, za pomocą specjalnego formularza, incydenty związane z antysemityzmem, uprzedzeniami lub dyskryminacją – zarówno te, w których uczestniczyły jako ofiary, jak i te, których były świadkami.

Przykład

Reduta Dobrego Imienia

W 2012 r. powołano – na wzór amerykańskiej Ligi Antydefamacyjnej – **fundację Reduta Dobrego Imienia – Polską Ligę przeciw Zniesławieniom**. Jej celem jest prostowanie nieprawdziwych informacji na temat historii Polski, w szczególności tych dotyczących przebiegu II wojny światowej na terytorium II Rzeczypospolitej. Działania fundacji, które zyskały największy rozgłos w mediach, polegały na przedstawianiu zachodniej opinii publicznej faktów dotyczących realiów okupacji niemieckiej na ziemiach polskich, w tym stosunku Polaków do prześladowanych Żydów, oraz na krytykowaniu książek, filmów, artykułów i wypowiedzi prezentujących zniekształcone lub kłamliwe wiadomości o niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych. Fundacja sfinansowała wydanie szeregu publikacji, w których jednoznacznie potępiono używanie błędnego wyrażenia „polskie obozy śmierci" oraz przypomniano fakty na temat działania utworzonego przez niemieckich nazistów systemu obozów koncentracyjnych i zagłady, zlokalizowanego w dużej części na obszarze okupowanej Polski.

Przykład

Badania o stanie wiedzy i świadomości o Holokauście

Organizacja *non profit* Claims Conference [czyt.: klejms konferens] (pełna nazwa: The Conference on Jewish Material Claims Against Germany) została założona w 1951 r. Jej głównym celem jest doprowadzenie do zwrotu mienia żydowskiego, które zostało zagrabione podczas Holokaustu, potomkom osób pomordowanych. W 2020 r. instytucja ta przeprowadziła badania diagnozujące stan wiedzy o Holokauście wśród milenialsów i przedstawicieli pokolenia Z (osób w przedziale wiekowym od 18 do 39 lat) mieszkających w Stanach Zjednoczonych.

Opublikowane wyniki wyraźnie dowodzą, że w tych grupach wiekowych poziom znajomości kluczowych faktów historycznych dotyczących niemieckich zbrodni i ich ofiar jest wysoce niewystarczający. Ponad 60% osób, które wzięły udział w badaniu, nie wie, że zamordowano 6 mln Żydów, a 30% uważa, że liczba ofiar nie przekroczyła 2 mln. Prawie połowa badanych nie potrafiła wymienić ani jednego z ponad 40 tys. obozów koncentracyjnych i gett utworzonych podczas II wojny światowej. Tylko 6% uczestników badania słyszało o obozie Dachau, a 1% posiadał jakąkolwiek wiedzę o obozie w Treblince. Co dziesiąty ankietowany błędnie wskazywał, że to Żydzi spowodowali Holokaust. Około połowa osób z uwzględnionych grup wiekowych spotkała się w mediach społecznościowych z postami zaprzeczającymi, że doszło do zagłady ludności żydowskiej. Co trzeci badany widział nazistowskie symbole eksponowane na platformach społecznościowych lub w swoim otoczeniu.

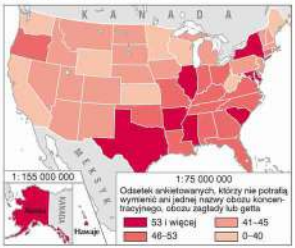

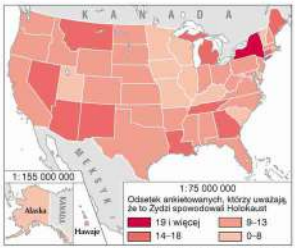

Źródło danych: Claims Conference.

Przykład

Akcja #GermanDeathCamps

W 2018 r. amerykańska Polonia zorganizowała – we współpracy ze Związkiem Żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych z Chicago – akcję antydyfamacyjną, która odbiła się głośnym echem w mediach światowych. Inicjatywa #GermanDeathCamps [czyt.: dżerman det kamps] miała na celu upowszechnienie świadomości, że używane w niektórych amerykańskich środowiskach wyrażenie „polskie obozy śmierci" jest nie tylko błędne, lecz także obraźliwe dla narodu polskiego. W ramach różnorodnych działań informacyjnych organizatorzy wyjaśniali genezę obozów koncentracyjnych i obozów zagłady działających w okresie II wojny światowej na ziemiach polskich, w tym przypominali o podstawowym fakcie, że zostały one utworzone przez niemieckie władze okupacyjne.W ramach akcji #GermanDeathCamps po amerykańskich drogach jeździły ciężarówki, na których umieszczone zostały plakaty z napisami: *There were no polish death camps* („Nie istniały żadne polskie obozy śmierci"), *Death camps were german* („Obozy śmierci były niemieckie") oraz *Do not confuse the murderer withs the victim* („Nie myl mordercy z ofiarą").

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Wyjaśnij, jaka jest różnica między *hard power* a *soft power*. Podaj po dwa przykłady działań, które pozwalają państwom realizować te formy potęgi międzynarodowej.

2 Przeczytaj poniższy tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

> Instytuty Konfucjusza zakładane na zagranicznych uczelniach mają za cel promowanie dobrego wizerunku Chin na świecie. Stają się integralną częścią tych uczelni, które w ten sposób przyjmują na siebie część odpowiedzialności za treści przekazywane przez chińską instytucję. Instytuty nie mogą prezentować tematów niewygodnych dla ChRL. Większość placówek akademickich akceptuje to ze względu na korzyści płynące z rozszerzonej oferty edukacyjnej. [...] By Instytut mógł powstać, uczelnia zagraniczna musi zaakceptować jego tzw. konstytucję i regulaminy. Zawierają one m.in. nakaz przestrzegania prawa lokalnego, jednak z poszanowaniem prawa ChRL. [...] W USA czy krajach europejskich [...] popularyzacja informacji o Chinach i nauka języka mają tworzyć przeciwwagę dla negatywnych treści o ChRL pojawiających się w debacie publicznej. Instytuty przez wybór tematów i zagadnień pozytywnych (lub neutralnych) starają się udowadniać, że krytyczne opinie nt. Chin są nieuzasadnione, a współpraca z ChRL to szansa dla obu stron. [...] Instytuty przedstawiają sytuację w Chinach w sposób wybiórczy. Prezentowana jest różnorodność kulturowa i etniczna ChRL, ale jedynie w formie wskazanej przez [...] [chińskie władze] i promującej dominację narodowości Han. Wybierane są stereotypowe i pozytywne elementy kultury chińskiej (parzenie herbaty, kaligrafia). [...] Lektorzy chińscy wykładający [...] [w] IK mają unikać odpowiedzi na ewentualne kontrowersyjne pytania. Odnośniki na stronach internetowych IK odsyłają do serwisów informacyjnych, na których dominują pozytywne materiały o Chinach.
>
> Źródło: M. Przychodniak, *Instytuty Konfucjusza jako narzędzie promocji interesów ChRL*.

a) Wyjaśnij – na podstawie informacji z tekstu i wiedzy własnej – jakie zarzuty mogą wysuwać wobec Instytutów Konfucjusza władze oraz opinia publiczna w państwach Zachodu.

b) Wyjaśnij, jaką rolę odgrywają Instytuty Konfucjusza w ramach międzynarodowych *public relations*. Rozważ, czy jest różnica między ich funkcjami oficjalnymi a zadaniami, które realizują faktycznie. Uzasadnij swoją odpowiedź.

3 Przygotuj jednostronicowy artykuł do gazetki szkolnej, w którym przedstawisz trzy inicjatywy zrealizowane przez polskie władze w celu promowania pozytywnego wizerunku Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. Skorzystaj z wybranych źródeł informacji i powołaj się na nie w swoim tekście.

4 Znajdź w internecie wiadomości na temat wybranego przykładu dyfamacji. Wyjaśnij, w jaki sposób państwo i społeczeństwo mogły zwalczać działania dyfamacyjne w danej sytuacji.

5 Wymień główne cele działalności Ligi Antydefamacyjnej. Skorzystaj z informacji umieszczonych na stronie internetowej tej organizacji.

6 Porównaj – na podstawie danych z mapy na s. 154 podręcznika – wartości indeksu *soft power* dla Polski i Stanów Zjednoczonych. Podaj przynajmniej dwie przyczyny dysproporcji między zasobami miękkiej siły tych państw.

5 Wolność słowa

gwarancje wolności słowa | wolność mediów | odpowiedzialność za słowo | cenzura

Jednym z fundamentalnych praw człowieka jest wolność słowa, czyli możliwość publicznego wyrażania własnych poglądów i opinii. We współczesnych państwach demokratycznych jest ona wymieniana wśród najważniejszych wolności konstytucyjnych i chroniona przez organy władzy państwowej. Z jakimi innymi prawami i wolnościami jest powiązana wolność słowa? Jaki jest jej związek z zasadą odpowiedzialności? W jaki sposób wolność słowa jest naruszana we współczesnym świecie? Co to jest cenzura i gdzie można się spotkać z jej współczesnymi przejawami?

Czym jest wolność słowa?

Oznacza ona możliwość komunikowania własnej, niezależnej opinii na temat różnych obszarów rzeczywistości oraz swobodę w poszukiwaniu, odbieraniu i rozpowszechnianiu informacji za pomocą dostępnych środków przekazu. Wolność słowa składa się zatem z trzech elementów:

- swobody wypowiedzi,
- wolności przepływu informacji,
- wolności komunikowania.

W szerszym rozumieniu obejmuje również swobodę twórczości artystycznej i badań naukowych. To jedna z podstawowych wolności w państwach demokratycznych. Wynika z niezbywalnej cechy przypisanej każdej osobie – godności ludzkiej – i jest jednym z praw człowieka I generacji (grupa praw osobistych, obywatelskich i politycznych). Swoboda wypowiedzi jest naturalną potrzebą ludzi żyjących w społeczeństwie. Jej realizacja jest niezbędna dla rozwoju społecznego jednostki, umożliwia jej bowiem wymianę poglądów, przekonań i myśli, pozwala uczyć się i zaspokajać ciekawość, poznawać i interpretować świat, komunikować się oraz przeżywać w pełni własną indywidualność w kontaktach z innymi.

Z wolności słowa może skorzystać w sposób bezpośredni każdy człowiek, który ma potrzebę uzewnętrznienia własnych opinii czy ocen. Można ją także realizować za pośrednictwem środków masowego przekazu – jest wówczas ściśle związana z wolnością mediów. Oznacza to, że z wolności słowa wynika prawo do wyrażania poglądów zarówno w sferze prywatnej, jak i w przestrzeni publicznej.

Czy wiesz, że...

Wolność słowa niekoniecznie musi być utożsamiana z werbalną prezentacją własnych poglądów. Manifestowanie przekonań może się odbywać również bez użycia słów: przez przyjęcie określonej postawy w życiu publicznym (np. przez udział w protestach), wybór stroju bądź specyficzne kształtowanie własnego wyglądu, a także przez eksponowanie określonych emblematów i symboli, które wskazują na pewne wartości etyczne, stanowiska ideologiczne, wiarę religijną albo sympatie polityczne.

Gwarancje wolności słowa

Konstytucja RP: art. 54 ust. 1

W państwach demokratycznych władze publiczne są zobowiązane do zabezpieczania wolności słowa. Każdemu człowiekowi należy zagwarantować możliwość swobodnego głoszenia własnych poglądów – inni członkowie społeczeństwa oraz przedstawiciele organów państwowych muszą respektować to niezbywalne prawo jednostki. Wolność słowa została uwzględniona w art. 54 ust. 1 *Konstytucji RP* z 1997 r. – przepis ten zapewnia trzy powiązane ze sobą wolności:

- **wyrażania poglądów** (prezentowania osobistych ocen, opinii lub przypuszczeń, informowania o faktach),
- **pozyskiwania informacji** (zbierania danych dotyczących dowolnych dziedzin życia publicznego lub prywatnego),
- **rozpowszechniania informacji** (udostępniania zebranych danych osobom trzecim albo podawania ich do publicznej wiadomości, np. za pomocą środków masowego przekazu).

Dzięki tak zabezpieczonej wolności słowa w Polsce możliwe jest urzeczywistnienie **zasady pluralizmu politycznego**, która oznacza współwystępowanie w społeczeństwie na równych prawach różnorodnych przekonań, światopoglądów, idei i systemów wartości.

Wolność mediów i prasy

Konstytucja RP: art. 14, 54

Wolność słowa we współczesnym państwie demokratycznym jest realizowana m.in. dzięki funkcjonowaniu **wolnych mediów** oraz dzięki zapewnieniu **swobody używania środków masowej komunikacji**. Wynika stąd, że mogą działać różnorodne środki masowego przekazu – prasa, stacje radiowe i telewizyjne, portale informacyjne i społecznościowe – które suwerennie, bez skrępowania kształtują własny przekaz, czyli treść i formę nadawanych przez siebie komunikatów. Celem istnienia wolnych mediów jest zapewnienie, że proces rozpowszechniania i odbioru informacji będzie przebiegał w niezakłócony, swobodny sposób, bez ingerencji, manipulacji czy kontroli ze strony organów władzy. Konstytucyjna zasada wolności prasy i innych środków społecznego przekazu została zawarta w art. 14 i 54 *Konstytucji RP*. Z przepisów tych wynikają:

- wolność zakładania gazet i czasopism bez konieczności uzyskiwania wcześniejszej zgody państwa;
- swoboda prowadzenia działalności polegającej na komunikowaniu za pomocą środków masowego przekazu (zakaz cenzury);
- możliwość funkcjonowania mediów niepublicznych, prywatnych, prezentujących różnorodne opcje światopoglądowe i przekonania polityczne (pluralizm).

Przykład

Europejski akt o wolności mediów

16 sierpnia 2022 r. Komisja Europejska przyjęła nowy zbiór przepisów mających chronić pluralizm medialny w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Rozporządzenie to kładzie nacisk na niezależność mediów publicznych i przejrzystość kwestii związanych z własnością przedsiębiorstw medialnych, a także na uczciwość pomiarów oglądalności oraz zasad emitowania reklam finansowanych ze środków publicznych. Omawiany akt określa także, jak powinno się chronić niezależność dziennikarzy (np. przed inwigilacją i zastraszaniem ze strony służb państwowych) oraz zabezpieczać redakcje prasowe, radiowe i telewizyjne przed polityczną ingerencją.

Przykład

Ustawa *Prawo prasowe* [fragment]

„Art. 1. Prasa, zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności wypowiedzi i urzeczywistnia prawo obywateli do ich rzetelnego informowania, jawności życia publicznego oraz kontroli i krytyki społecznej.

Art. 2. Organy państwowe […] stwarzają prasie warunki niezbędne do wykonywania jej funkcji i zadań, w tym również umożliwiające działalność redakcjom dzienników i czasopism zróżnicowanych pod względem programu, zakresu tematycznego i prezentowanych postaw".

Wolność słowa a odpowiedzialność za słowo

Odpowiedzialność danej osoby oznacza, że ma ona obowiązek poniesienia moralnych, społecznych lub prawnych konsekwencji własnych wypowiedzi i czynów. Z wolności słowa wynika swoboda wyrażania myśli i ocen, jednak w demokratycznym państwie prawnym zawsze musi ona iść w parze z odpowiedzialnością za wygłaszane sądy.

Jak każda wolność, także wolność słowa ma swoje granice, wyznaczane zarówno przez reguły etyczne i sumienie, jak i przez prawo. Każdy może korzystać z niej tylko w takim zakresie, w jakim nie narusza ona praw i wolności innych osób. Wolność słowa nie obejmuje zatem prawa do świadomego kłamania, obrażania innych ludzi bądź naruszania ich godności osobistej, gdyż ta ostatnia – podobnie jak dobre imię i inne dobra osobiste jednostek – również jest objęta ochroną prawną. Dlatego regulacje obowiązujące w demokratycznym państwie prawa wyznaczają także granice wolności słowa.

Odpowiedzialność mediów i dziennikarzy za słowo

Można wyróżnić dwa rodzaje odpowiedzialności mediów za słowo: **odpowiedzialność negatywną (formalną)** oraz **pozytywną (materialną)**. Ta pierwsza oznacza, że każdy dziennikarz i każda redakcja muszą być gotowi do poniesienia konsekwencji, jeśli wskutek ich publikacji osoby trzecie poniosłyby szkodę. Odpowiedzialność negatywna dotyczy więc tych komunikatów, które już się ukazały – autorzy i wydawcy ponoszą ją po publikacji danych materiałów (odpowiedzialność *post factum*, czyli „po fakcie"), nawet jeśli dołożyli wszelkich starań, aby przygotowany przez nich przekaz był rzetelny i obiektywny. Medium, które opublikowało komunikat krzywdzący dla danej osoby, musi sprostować nieprawdziwe informacje albo w inny sposób zrekompensować jej poniesioną stratę. Odpowiedzialność negatywna jest minimalnym standardem etycznym obowiązującym media – muszą się nią kierować wszyscy pracownicy środków masowego przekazu.

Odpowiedzialność pozytywna dotyczy komunikatów, które jeszcze się nie ukazały: przed udostępnieniem materiału dziennikarze i osoby kierujące mediami mają obowiązek zastanowić się, czy dana publikacja nie będzie szkodliwa dla konkretnych osób lub grup albo dla całego społeczeństwa. Z oczywistych względów odpowiedzialnością pozytywną powinny się kierować przede wszystkim media opiniotwórcze, które poważnie podchodzą do swojej misji. Pracujący w nich redaktorzy unikają treści wątpliwych etycznie i starają się przewidzieć potencjalne skutki swoich wypowiedzi, artykułów, relacji, audycji.

Odpowiedzialność spoczywająca na przedstawicielach mediów pozwala uzmysłowić sobie, jak ważnym aspektem funkcjonowania środków masowego przekazu jest etyka dziennikarska (→ zob. s. 147). W Polsce jej najistotniejsze zasady zostały wyrażone w *Karcie etycznej mediów* oraz *Kodeksie etyki Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich* (→ zob. przykład).

Przykład

Kodeks etyki Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich

„Przyjmując zasady *Karty etycznej mediów* [...], uznajemy, że:

- zadaniem dziennikarzy jest przekazywanie rzetelnych i bezstronnych informacji oraz różnorodnych opinii, a także umożliwianie udziału w debacie publicznej,
- wolności słowa i wypowiedzi musi towarzyszyć odpowiedzialność za publikacje w prasie, radiu, telewizji czy Internecie,
- dobro czytelników, słuchaczy i widzów oraz dobro publiczne powinny mieć pierwszeństwo wobec interesów autora, redaktora, wydawcy lub nadawcy".

Indeks wolności prasy w 2022 r.

Indeks wolności prasy (ang. *Press Freedom Index*) jest publikowany przez organizację Reporterzy bez Granic (RSF), do której zadań należy ocena poziomu wolności dziennikarskiej w 180 krajach. Przedstawiciele RSF opracowujący indeks uwzględniają 5 wskaźników dotyczących środowiska, w którym funkcjonują media: kontekst polityczny, ramy prawne, kontekst ekonomiczny, kontekst społeczno-kulturowy oraz bezpieczeństwo.

73 | 42 STANY ZJEDNOCZONE

USA są uważane za państwo, w którym ochrona wolności prasy i wolności słowa jest realizowana wzorcowo. Mimo to w ostatnich latach systematycznie wzrastała liczba sytuacji, w których naruszano prawa amerykańskich dziennikarzy i mediów.

39 | 155 ROSJA

Od momentu inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. prawie wszystkie niezależne media zostały zamknięte, zablokowane lub uznane za narzędzia „zagranicznych agentów". Media państwowe i prorządowe podlegają cenzurze wojskowej.

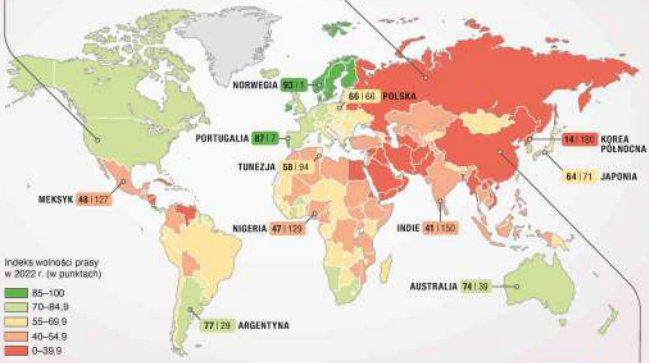

25 | 175 CHINY

Władze Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) niemal całkowicie wyeliminowały z chińskiego życia publicznego media niezależne od partii komunistycznej. Reżim prowadzi na całym świecie kampanię nacisków wobec dziennikarzy i próbuje ograniczać prawo do informacji.

Liczba dziennikarzy i pracowników mediów aresztowanych z powodu swojej aktywności zawodowej

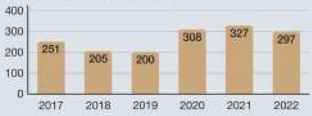

Liczba dziennikarzy i pracowników mediów, którzy ponieśli śmierć w związku ze swoją aktywnością zawodową

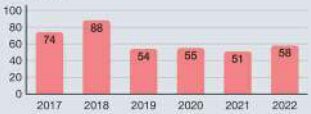

Źródło danych: Reporterzy bez Granic.

Cenzura

To urzędowa kontrola sprawowana nad publicznym przekazywaniem informacji. Poważnie ogranicza ona wolność słowa oraz swobodę wyrażania poglądów, przekonań i opinii. Cenzura polega na tym, że organy państwowe oceniają pod względem politycznym lub obyczajowym artykuły prasowe, książki, audycje radiowe i telewizyjne, publikacje w internecie, filmy oraz widowiska teatralne. W przypadku negatywnej weryfikacji przekazu – np. wówczas, gdy zawiera on krytykę władz – instytucje te mogą zakazać jego rozpowszechniania.

Cenzura jest charakterystyczna dla państw niedemokratycznych – w demokracjach jest zjawiskiem wyjątkowym, a jej ewentualne zastosowanie jest dopuszczalne wyłącznie w sytuacjach nadzwyczajnych, w których występuje zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego czy racji stanu. W reżimach autorytarnych i totalitarnych przekazy publikowane w mediach są cenzurowane przez specjalnie do tego powołane organy państwa, które mają za zadanie je weryfikować pod względem ich zgodności z oficjalną ideologią państwową bądź stanowiskiem rządzących. Treści zwykle podlegające takiej cenzurze dotyczą:

- polityki państwa,
- systemu prawnego,
- bezpieczeństwa państwa i obronności,
- moralności i obyczajności,
- religijności i zasad wiary.

Typy cenzury

Cenzura prewencyjna	Cenzura represyjna
• Jest stosowana przed publikacją. • Jej celem jest uniemożliwienie rozpowszechniania materiału informacyjnego lub dzieła, które byłyby niezgodne z oficjalną ideologią państwową, linią polityczną partii rządzącej bądź obowiązującymi w danym społeczeństwie normami religijnymi lub obyczajowymi. • Publikacja materiału lub dzieła jest uzależniona od akceptacji organów cenzury oraz od tego, czy autor dokona wymaganych przez cenzorów poprawek w treści.	• Jest stosowana po publikacji. • Jej celem jest wycofanie z obiegu materiału informacyjnego lub dzieła, które po opublikowaniu zostały uznane za niezgodne z oficjalną ideologią państwową, linią polityczną partii rządzącej bądź obowiązującymi w danym społeczeństwie normami religijnymi lub obyczajowymi. • Skutkami negatywnej oceny danego materiału są konfiskata wszystkich egzemplarzy gazety lub książki, nagrań audycji albo kopii filmu oraz zakaz ich rozpowszechniania i posiadania, często pod groźbą sankcji karnych wobec autorów lub osób odpowiedzialnych za publikację.

Przykład

Indeks ksiąg zakazanych

Zinstytucjonalizowaną formą **cenzury represyjnej** był utworzony przez władze Kościoła katolickiego w 1559 r. i aktualizowany w następnych wiekach **indeks ksiąg zakazanych** (łac. *index librorum prohibitorum*). Umieszczano w nim dzieła artystyczne, filozoficzne i naukowe uznawane za niezgodne z doktryną wiary katolickiej bądź wprost w nią uderzające. Książek, które trafiały na tę listę, nie wolno było wiernym czytać, nabywać i dystrybuować bez zgody władz kościelnych. Do indeksu wciągano najczęściej prace o charakterze rewolucyjnym albo prezentujące najnowsze osiągnięcia nauki czy refleksji filozoficznej. Na liście znalazły się takie dzieła, jak *Książę* Niccola Machiavellego, *O obrotach sfer niebieskich* Mikołaja Kopernika czy *Dekameron* Giovanniego Boccaccia [czyt.: dżowaniego bokaccja]. Zakazane były przez jakiś czas książki autorstwa Immanuela Kanta, obu Aleksandrów Dumasów, Marcina Lutra, siostry Faustyny Kowalskiej, Johna Stuarta Milla, Monteskiusza czy Jeana-Paula Sartre'a [czyt.: żana pola sartra]. Ostatnia wersja indeksu została opublikowana w 1949 r. i obejmowała ponad 4 tys. publikacji. W 1966 r. watykańska Kongregacja Nauki Wiary ogłosiła, że indeks traci znaczenie dyscyplinarno-karne i pozostaje jedynie wykazem publikacji, w których Kościół katolicki dopatrzył się szkodliwych treści.

Przykład

Cenzura prewencyjna w PRL

Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stosowały **cenzurę prewencyjną**. Do 1981 r. przekazy medialne i dzieła artystyczne były kontrolowane przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUKPPiW), później zaś zadanie to wykonywał Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk (GUKPiW). Organy te podlegały partii komunistycznej i monitorowały wszystkie dziedziny życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Cenzura działała praktycznie do końca PRL, choć nie zawsze tak samo intensywnie – na krótki czas łagodniała po protestach społecznych w latach 1956, 1968 i 1970. Zmianę zasad jej funkcjonowania wprowadziła ustawa o cenzurze z 1981 r., która dawała obywatelom możliwość zaskarżenia decyzji cenzorskiej do Naczelnego Sądu Administracyjnego. Ostatecznie cenzurę zniesiono w 1990 r.

Współczesne formy cenzury

W państwie demokratycznym jest zabronione stosowanie wszelkich form cenzury, szczególnie zaś cenzury prewencyjnej. Uznaje się bowiem, że byłaby ona poważnym naruszeniem wolności słowa oraz ograniczeniem pluralizmu politycznego i społecznego. Wraz z postępującą cyfryzacją coraz częstszym zjawiskiem staje się jednak **cenzura w internecie.** Jej rozwojowi sprzyja upowszechnianie się nowoczesnych technologii, w tym sztucznej inteligencji (AI), która może zostać użyta do blokowania lub usuwania wybranych treści. Przejawy współczesnej cenzury można zaobserwować zwłaszcza w mediach społecznościowych, które dość często blokują wypowiedzi uznane z różnych względów za niewłaściwe. Najbardziej niebezpieczną formą ograniczania swobody użytkowników sieci jest selekcja przekazywanych informacji. Dokonują jej algorytmy AI regulujące działanie portali i aplikacji. Skutkiem ich ingerencji jest to, że odbiorca zostaje zamknięty w tzw. bańce informacyjnej (→zob. więcej na s. 145) – wyświetlają mu się wyłącznie treści zgodne z jego przyzwyczajeniami, poglądami lub wcześniejszymi zachowaniami w sieci.

Państwo demokratyczne może cenzurować materiały udostępniane w internecie dla zachowania wyższego dobra, m.in. po to, by chronić małoletnich użytkowników przed nieodpowiednimi dla nich treściami (np. brutalne filmy, zdjęcia pornograficzne) albo ofiary przestępstw przed publicznym zawstydzeniem lub upokorzeniem (np. zakaz publikacji ich danych osobowych i wizerunku). Do najczęściej cenzurowanych materiałów internetowych należą drastyczne nagrania ukazujące przemoc, a także pornografia, fake newsy oraz wypowiedzi zawierające mowę nienawiści.

Cenzura publikacji internetowych jest powszechnie stosowana w państwach niedemokratycznych. Polega w nich na:

- technicznym ograniczaniu dostępu do internetu (np. przez blokadę dostępu do wybranych witryn);
- karaniu użytkowników za korzystanie z niektórych usług lub serwisów albo za rozpowszechnianie określonych treści w sieci;
- tworzeniu barier finansowych lub prawnych, które ograniczają dostęp do internetu (np. wysokie koszty podłączenia mieszkania czy domu do sieci);
- bezpośredniej ingerencji w przekaz rozpowszechniany w mediach cyfrowych (np. przez usuwanie wybranych treści czy włamania na serwisy internetowe w celu sparaliżowania ich działalności).

Czy wiesz, że...

Choć we współczesnych państwach demokratycznych niedopuszczalne jest stosowanie cenzury zinstytucjonalizowanej, to zdarzają się w nich przypadki **cenzury nieformalnej**. Jej przykładem może być **cenzura wewnętrzna**. Stosują ją niektóre redakcje, które blokują publikacje niezgodne z przyjętą – oficjalnie lub nieoficjalnie – linią programową lub światopoglądową danych mediów.

Przykład

Koncesje

Na mocy art. 54 ust. 2 *Konstytucji RP* zakazano w Polsce stosowania cenzury prewencyjnej obejmującej treści publikowane w środkach społecznego przekazu. Ten sam przepis wyklucza także koncesjonowanie prasy. Koncesja to akt administracyjny, w którym odpowiedni organ państwowy upoważnia dany podmiot do prowadzenia ściśle określonej działalności gospodarczej. Uzyskanie takiego pozwolenia jest w Polsce wymagane przed rozpoczęciem nadawania przez stację telewizyjną lub radiową. Organem przyznającym koncesję jest Przewodniczący Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji.

Przykład

Protesty przeciwko ACTA

W 2010 r. została wynegocjowana międzynarodowa *Umowa handlowa dotycząca zwalczania obrotu towarami podrabianymi* (ang. *Anti-Counterfeiting Trade Agreement*, **ACTA**). Celem przyświecającym sygnatariuszom tego aktu było ustalenie międzynarodowych standardów dotyczących ochrony praw związanych z własnością intelektualną. Przepisy zawarte w ACTA były wymierzone przede wszystkim w **piractwo internetowe**, ale znalazły się wśród nich i takie regulacje, które potencjalnie mogły ograniczać swobodę zwykłych internautów. Inicjatorami prac nad umową były Japonia i Stany Zjednoczone, do których szybko dołączyły Szwajcaria, Unia Europejska, Kanada, Australia i inne państwa. Pomimo przyjęcia dokumentu przez 22 członków UE, Parlament Europejski nie dokonał jego ratyfikacji. Na fali protestów przeciwko zapisom ACTA uformował się szeroki ruch społeczny, w ramach którego najaktywniejsza była grupa hakerów **Anonymous**. Przeciwnicy postulowanych zmian w prawie argumentowali, że międzynarodowa umowa ograniczy wolność słowa w sieci i będzie korzystna wyłącznie dla wielkich korporacji. Przestrzegano również, że ACTA umożliwi nowe formy inwigilacji użytkowników internetu przez władze państwowe. Wobec gwałtownych protestów na całym świecie porozumienie upadło i nigdy nie weszło w życie.

Elementem charakterystycznym dla protestujących przeciwko ACTA były maski nawiązujące do postaci Guya Fawkesa [czyt.: gaja folksa] – XVII-wiecznego angielskiego buntownika.

Przykład

Wojenna cenzura w Rosji

W związku z inwazją na Ukrainę władze w Rosji wprowadziły cenzurę wojenną. Zakazuje ona publikacji treści, które są niezgodne z oficjalnymi przekazami Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej. Na krajowe media zostały nałożone zakaz używania słowa „wojna" i „interwencja" oraz nakaz stosowania wyrażenia „specjalna operacja wojskowa". W marcu 2022 r. został znowelizowany kodeks karny – za celowe rozpowszechnianie „fałszywych" (czyli niezgodnych z rządową propagandą) informacji na temat działań rosyjskiej armii grozi od 3 do 15 lat kolonii karnej. Protestujący przeciwko wojnie Rosjanie są represjonowani i brutalnie prześladowani. Roskomnadzor (Federalna Służba ds. Nadzoru w Sferze Łączności, Technologii Informacyjnej i Komunikacji Masowej) blokuje głównie internetowe wydania serwisów informacyjnych przedstawiających fakty dotyczące inwazji. Wojenna cenzura objęła również media społecznościowe – rosyjskie władze odcięły obywatelom dostęp do Twittera, Facebooka i Instagramu, za których pośrednictwem są rozpowszechniane filmy i zdjęcia ukazujące skutki rosyjskich bombardowań na ukraińskie miasta. W Federacji Rosyjskiej ciągle działają komunikator Telegram i portal VKontakte (rosyjski odpowiednik Facebooka), ich administratorzy mają jednak obowiązek udostępniania państwowym służbom danych dotyczących aktywności użytkowników.

Raport *Wolność w sieci* z 2021 r.

Amerykańska organizacja pozarządowa Freedom House [czyt.: fridom hałs] od ponad dekady publikuje raport *Wolność w sieci* – przedstawia w nim wyniki badań dotyczących realizacji praw człowieka w mediach cyfrowych. Analitycy monitorują m.in. zagrożenia dla wolności słowa w internecie – oceniają poziom jej przestrzegania w 70 krajach, w których żyje ok. 88% użytkowników globalnej sieci, według stupunktowej skali. Została ona opracowana z uwzględnieniem 21 wskaźników odnoszących się m.in. do ewentualnych ograniczeń w dostępie do mediów internetowych oraz do cenzury treści publikowanych w przestrzeni cyfrowej.

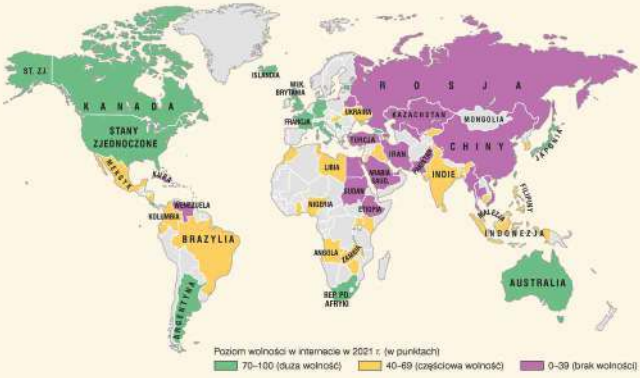

Źródło danych: Freedom House.

Cenzura na świecie

Problem cenzury w skali globalnej jest analizowany przez szereg pozarządowych organizacji międzynarodowych. Jedną z nich jest francuski Komitet Ochrony Dziennikarzy (franc. *Committee to Protect Journalists*), promujący wolność prasy i zabiegający o przestrzeganie praw dziennikarzy. Organizacja informuje o naruszeniach standardów z tego zakresu zarówno w państwach stosujących cenzurę i represje oraz w strefach konfliktów zbrojnych, jak i w krajach demokratycznych. Zapewnia także wsparcie pracownikom mediów, których prawa są zagrożone.

W 2019 r. Komitet wydał specjalny raport zawierający ranking 10 państw, w których występują najbardziej opresyjne formy cenzury na świecie (→zob. tabelę na s. 170). Przy ocenie poziomu zagrożeń dla wolności słowa brano pod uwagę takie naruszenia, jak nakładanie ograniczeń na media prywatne i niezależne od władz, blokowanie stron internetowych, utrudnianie działalności zagranicznym korespondentom, inwigilowanie pracowników mediów przez służby państwowe czy uchwalanie przepisów karnych dotyczących zniesławienia, które pozwalają na arbitralne oskarżanie dziennikarzy.

10 państw z najostrzejszą cenzurą na świecie

Erytrea	Wszystkie niezależne media zostały zamknięte przez rząd w 2001 r. Środki masowego przekazu muszą promować cele narodu i rządzących. Państwo posiada prawnie zagwarantowany monopol na nadawanie audycji telewizyjnych i radiowych. Rządowej kontroli podlegają także publikacje w internecie.
Korea Północna	Większość treści prezentowanych w prasie, radiu i telewizji pochodzi z podporządkowanej władzom Koreańskiej Centralnej Agencji Informacyjnej. Reżim komunistyczny blokuje zagraniczne sygnały telewizyjne i radiowe. Dostęp do globalnego internetu mają tylko członkowie elity politycznej. Niektóre szkoły i instytucje państwowe są podłączone do ściśle kontrolowanego przez służby intranetu zwanego Kwangmyong.
Turkmenistan	Wszystkie środki masowego przekazu są własnością rządu lub pozostają pod jego ścisłą kontrolą. Media podporządkowują swoje przekazy nadrzędnemu celowi, jakim jest budowanie pozytywnego wizerunku prezydenta. Niezależni dziennikarze są zatrzymywani i więzieni. Reżim blokuje dostęp do niezależnych informacji w internecie i zakazuje korzystania z VPN (czyli z anonimowych, szyfrowanych połączeń z siecią).
Arabia Saudyjska	Nieprzychylne rządowi portale internetowe są blokowane, a używanie VPN jest zakazane. Od 2011 r. treści w internecie mogą być publikowane tylko przez osoby posiadające specjalną licencję wydaną przez odpowiednie ministerstwo. Władze inwigilują dziennikarzy, a także więzą ich i torturują. Reporterom zagranicznym często utrudnia się swobodne poruszanie po kraju.
Chiny	W tym państwie najczęściej dochodzi do aresztowań dziennikarzy. Serwisy informacyjne pozostają pod nadzorem władz. Witryny internetowe i użytkownicy mediów społecznościowych mogą udostępniać treści w sieci tylko za zgodą państwowego organu ds. cyberprzestrzeni. Stosowane przez służby zapory sieciowe blokują chińskim internautom dostęp do zagranicznych wyszukiwarek, serwisów informacyjnych i platform społecznościowych. Zagraniczni dziennikarze są inwigilowani i mają problemy z uzyskaniem wizy uprawniającej do przebywania na terytorium ChRL.
Wietnam	Rząd kierowany przez wietnamską partię komunistyczną jest właścicielem wszystkich gazet, czasopism oraz stacji radiowych i telewizyjnych w kraju. Przepisy prawa mocno ograniczają krytykę rządu i polityków, np. niektóre regulacje wprost stanowią, że prasa musi być głosem partii i organów państwowych. Cenzura działa na podstawie dyrektyw rządowych, które wskazują, które tematy mają być w mediach eksponowane, a które – pomijane. Zagraniczni reporterzy mogą podróżować po Wietnamie tylko w towarzystwie opiekunów rządowych.
Iran	Krajowe media są kontrolowane przez rząd, a służby państwowe blokują dostęp do opozycyjnych stron internetowych i portali społecznościowych, zagłuszają nadawanie telewizji satelitarnej oraz inwigilują niepokornych reporterów i ich rodziny. Wszystkie osoby pracujące w środkach masowego przekazu muszą posiadać specjalną akredytację.
Gwinea Równikowa	Wszystkie media są własnością państwową. Dziennikarze mają zakaz przedstawiania tematów zagrażających wizerunkowi kraju lub osób bliskich prezydentowi. Strony internetowe zagranicznych serwisów informacyjnych oraz ugrupowań opozycyjnych są regularnie blokowane. Przed ważnymi wydarzeniami politycznymi, np. przed wyborami, władze blokują dostęp do portali społecznościowych.
Białoruś	Władze sprawują nadzór nad mediami. Niezależni dziennikarze i blogerzy są prześladowani. Wielu z nich trafia do więzienia – ich aresztowania są nagłaśniane w zależnych od państwa środkach przekazu. Działalność niezależnych serwisów informacyjnych jest ograniczana.
Kuba	Prasa oraz stacje telewizyjne i radiowe są kontrolowane przez państwo. Mimo że internet jest z reguły dostępny, korzysta z niego niewielu Kubańczyków, gdyż koszty przyłączenia do sieci są zbyt wysokie. Państwowy dostawca usług internetowych blokuje treści niezgodne z oficjalnym stanowiskiem władz. Wobec niezależnych dziennikarzy służby stosują inwigilację, nękanie, zatrzymania oraz konfiskaty sprzętu.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

> [...] [Z uwagi na liczbę ich użytkowników oraz na to, że stają się one] podstawowym źródłem informacji [...] [i ważnym] miejscem wyrażania opinii, zaczynamy traktować media społecznościowe jak quasi-państwa, które z jednej strony powinny stać na straży wolności wypowiedzi, a z drugiej – chronić interes publiczny i indywidualny. Po zablokowaniu profilu Donalda Trumpa [na portalu Twitter], co nastąpiło po wydarzeniach w Kongresie Stanów Zjednoczonych 6 stycznia 2021 roku, twierdził on, że naruszono pierwszą poprawkę do amerykańskiej Konstytucji, gdyż ograniczono jego wolność wyrażania opinii. Podobną argumentacją posłużyli się przedstawiciele Konfederacji, twierdząc, że działania Facebooka naruszyły ich prawo do wolności wypowiedzi określone w art. 54 polskiej Konstytucji. Obydwie wypowiedzi wywołały konsternację wśród wielu prawników. Tradycyjnie uznaje się bowiem, że przepisy rangi konstytucyjnej określające gwarancje praw i wolności służą ochronie obywateli przed działaniami państwa. Tymczasem to podmioty prywatne podjęły decyzję o ograniczeniu wolności wyrażania opinii.
>
> Źródło: K. Izdebski, *Nie ma prostej recepty na ochronę wolności słowa w internecie*.

a) Wyjaśnij, na czym polega przedstawiony w tekście spór dotyczący interpretacji przepisów konstytucyjnych. Omów stanowisko obu stron i wyraź własną opinię na ten temat. Uzasadnij swoje zdanie.

b) Znajdź w internecie informacje o wspomnianych w tekście przypadkach zablokowania kont na Twitterze i Facebooku. Wyjaśnij, jakie było uzasadnienie decyzji o zawieszeniu profilu w każdej z tych sytuacji.

c) Rozważ, czy władze państwowe powinny przeciwdziałać ograniczaniu wolności wypowiedzi przez podmioty prywatne, np. w internecie. Uzasadnij swoją odpowiedź.

2 Podaj po jednym przykładzie cenzury prewencyjnej i represyjnej. Następnie wskaż różnice między oboma rodzajami cenzury.

! 3 Przedstaw – na wybranych przykładach z historii i współczesnego życia publicznego – podobieństwa i różnice między negatywną (formalną) i pozytywną (materialną) odpowiedzialnością dziennikarską. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji.

4 Sformułuj po dwa argumenty i kontrargumenty do tezy: „Art. 135 § 2 *Kodeksu karnego* zawiera konieczne ograniczenie wolności słowa przysługującej polskim obywatelom".

> Art. 135. § 2. Kto publicznie znieważa Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

★ 5 Napisz jednostronicowe wypracowanie, w którym wyjaśnisz, jaki powinien być – Twoim zdaniem – optymalny zakres wolności słowa. Jakie dopuszczasz ograniczenia tego prawa człowieka? Przedstaw swoje stanowisko i odpowiednie argumenty. W swojej wypowiedzi uwzględnij sytuacje, w których wolność słowa danej osoby okazuje się sprzeczna z wolnościami i prawami innych ludzi.

Podsumowanie

1 Komunikacja społeczna

- **Komunikacja społeczna** – proces zachodzący między co najmniej dwoma podmiotami, które wymieniają się informacjami. Stronami relacji komunikacyjnej są zawsze nadawca i odbiorca, natomiast jej przedmiotem jest przekaz, czyli komunikat zawierający określoną treść.
- **Kody komunikacyjne** – systemy znaków i symboli możliwych do zinterpretowania przez uczestników komunikacji. Podstawowym kodem komunikacyjnym służącym do porozumiewania się jest język (kod językowy).
- **Komunikowanie** – podawanie czegoś do wiadomości, jednokierunkowe przekazywanie informacji, zawiadamianie o czymś.
- **Komunikowanie się** – nawiązanie i utrzymanie kontaktu między dwiema osobami lub między jednostką a jej otoczeniem społecznym.

2 Media masowe

- **Media masowe** – instytucje upowszechniające informacje na masową skalę oraz umożliwiające komunikację międzyludzką. Wykorzystują wszystkie dostępne współcześnie technologie i urządzenia służące do utrwalania tekstów, obrazów i dźwięków oraz udostępniania ich dużej liczbie odbiorców.

- **Media społecznościowe** – witryny internetowe i aplikacje umożliwiające użytkownikom opracowywanie i publikowanie własnych treści oraz wzajemną komunikację i nawiązywanie więzi.
- **Pluralizm mediów** – możliwość funkcjonowania wielu środków masowego przekazu reprezentujących różne opcje polityczne czy światopoglądowe. Dzięki pluralizmowi w debacie publicznej mogą być przedstawiane wszystkie istotne opinie i stanowiska występujące w społeczeństwie.

3 Komunikacja perswazyjna

- **Komunikacja perswazyjna** – spersonalizowana (skierowana do konkretnych grup odbiorców) komunikacja prowadzona za pośrednictwem mediów masowych. Jej celem jest przedstawienie wybranego obszaru rzeczywistości w taki sposób, aby odbiorcy zaczęli go postrzegać zgodnie z intencją nadawcy komunikatu.
- **Socjotechnika** – sztuka manipulowania grupami społecznymi lub całym społeczeństwem polegająca na konsekwentnym, zaplanowanym oddziaływaniu na odbiorców w celu przekształcenia rozpowszechnionych wśród nich poglądów i postaw.
- **Propaganda** – działania (podejmowane najczęściej przez organy władzy) zmierzające do ukształtowania opinii publicznej oraz uzyskania kontroli nad postawami i zachowaniami członków społeczeństwa. Cele te są osiągane przez manipulowanie symbolami i informacjami w sposób zgodny z intencjami nadawcy.
- **Marketing polityczny** – zestaw narzędzi, za pomocą których politycy komunikują się ze społeczeństwem, aby wpłynąć na postawy i zachowania elektoratu. Celem marketingu politycznego jest zazwyczaj skłonienie jak największej liczby wyborców do poparcia w głosowaniu konkretnego kandydata lub danej partii.

4 Międzynarodowe *public relations*

- **Międzynarodowe *public relations*** – wszelkie zaplanowane działania komunikacyjne – podejmowane zarówno przez organizacje pozarządowe i instytucje publiczne, jak i przez organy władzy – które mają zbudować korzystne relacje tych podmiotów z opinią publiczną oraz innymi podmiotami za granicą.
- ***Soft power*** – zdolność państwa bądź narodu do zdobywania wpływów za granicą. Osiąga się ją dzięki tzw. miękkiemu oddziaływaniu politycznemu, za pomocą środków niemilitarnych, m.in. przez kształtowanie atrakcyjnego obrazu rodzimej kultury, historii i polityki, promowanie własnych osiągnięć, wartości i wzorców postępowania oraz rozwiązań prawnoustrojowych.
- **Państwowe instytuty kultury** – specjalne jednostki organizacyjne, których zadaniem jest promowanie dziedzictwa kulturowego państw poza ich granicami. Przykładami takich instytucji są:
  - Instytut Adama Mickiewicza (Polska),
  - British Council (Wielka Brytania),
  - Instytuty Konfucjusza (Chiny),
  - Instytut Goethego (Niemcy).
- **Dyfamacja** – przypisywanie danej osobie, grupie ludzi bądź całemu narodowi pewnej negatywnej cechy albo odpowiedzialności za czyny i wydarzenia, które podważałyby ich pozytywny wizerunek lub kompromitowały je w oczach opinii publicznej.

5 Wolność słowa

- **Wolność słowa** – możliwość wyrażania własnej, niezależnej opinii na temat różnych obszarów rzeczywistości oraz swoboda w poszukiwaniu, odbieraniu i rozpowszechnianiu informacji.
- **Odpowiedzialność za słowo** – obowiązek poniesienia moralnych, społecznych lub prawnych konsekwencji własnych wypowiedzi. W szczególności dotyczy pracowników mediów, zwłaszcza dziennikarzy. Dzieli się ją na:
  - odpowiedzialność negatywną (formalną) – za już opublikowane materiały,
  - odpowiedzialność pozytywną (materialną) – za materiały, które mogą zostać opublikowane.
- **Cenzura** – urzędowa kontrola sprawowana nad publicznym przekazywaniem informacji, ograniczająca wolność słowa oraz swobodę wyrażania poglądów, przekonań i opinii. Polega na tym, że specjalne organy państwowe oceniają pod względem politycznym lub obyczajowym artykuły prasowe, książki, audycje radiowe i telewizyjne, publikacje internetowe, filmy oraz widowiska teatralne i – w przypadku negatywnej weryfikacji przekazu – mogą zakazać ich rozpowszechniania.

Cenzura

prewencyjna (stosowana przed publikacją danych treści)	represyjna (stosowana po publikacji danych treści)
Jej celem jest uniemożliwienie rozpowszechniania materiału informacyjnego lub dzieła, które byłyby niezgodne z oficjalną ideologią państwową, linią polityczną partii rządzącej bądź obowiązującymi w danym społeczeństwie normami religijnymi lub obyczajowymi.	Jej celem jest wycofanie z obiegu materiału informacyjnego lub dzieła, które po opublikowaniu zostały uznane za niezgodne z oficjalną ideologią państwową, linią polityczną partii rządzącej bądź obowiązującymi w danym społeczeństwie normami religijnymi lub obyczajowymi.

Sposób na zadania

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Badanie dotyczące preferencji odbiorców mediów

	Skąd przede wszystkim czerpie Pan/Pani informacje o wydarzeniach w kraju i na świecie?					
	Z telewizji (również internetowej)	Z prasy	Z radia	Z internetu	Z żadnego z tych źródeł	Trudno powiedzieć
	w procentach					
Wiek						
18–24 lat	28	0	5	60	3	4
25–34 lat	35	1	14	47	5	0
35–44 lat	52	2	7	38	0	1
45–54 lat	64	1	11	20	2	2
55–64 lat	72	3	8	14	2	1
65 lat i więcej	81	5	9	5	1	0
Miejsce zamieszkania						
Wieś	64	2	10	21	3	1
Miasto:						
do 20 tys. mieszkańców	60	1	11	27	0	1
20–100 tys. mieszkańców	57	4	10	28	1	0
100–500 tys. mieszkańców	54	1	7	33	2	2
ponad 500 tys. mieszkańców	41	5	4	45	4	1
Wykształcenie						
Podstawowe/gimnazjalne	66	3	12	14	2	3
Zasadnicze zawodowe	77	1	9	12	1	0
Średnie	57	3	10	28	2	1
Wyższe	39	2	7	49	2	0

Źródło danych: badanie CBOS.

1.1. Wyjaśnij, w jaki sposób miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia respondentów wpływają na ich preferencje dotyczące wyboru źródła informacji o wydarzeniach w kraju i na świecie.

1.2. Rozstrzygnij, który czynnik uwzględniony w tabeli w największym stopniu wpływa na popularność internetu jako źródła informacji. Odpowiedź uzasadnij, odnosząc się do danych uzyskanych w badaniu.

Wskazówki

1.1. Uważnie przeanalizuj dane z tabeli dotyczące czynników wymienionych w poleceniu. Ustal, w przypadku których mediów wyniki badań preferencji są najbardziej zróżnicowane. Zauważ, że odsetek osób korzystających z radia i prasy nie zmienia się znacząco w poszczególnych grupach wyodrębnionych na podstawie rozpatrywanych kryteriów. Musisz zatem określić, w jaki sposób miejsce zamieszkania i wykształcenie determinują wybór między internetem a telewizją.

1.2. Aby ustalić, który czynnik wyodrębniony w tabeli w największym stopniu wpływa na popularność internetu jako źródła informacji, przy każdym kryterium oblicz różnicę między najmniejszym a największym odsetkiem respondentów deklarujących częste korzystanie z sieci. Przykładowo: odejmij najniższy odsetek użytkowników internetu odnotowany w poszczególnych grupach wiekowych (wśród osób w wieku 65 lat i starszych) od odsetka największego (wśród osób w wieku 18–24 lat). Analogiczne działanie wykonaj przy rozpatrywaniu pozostałych czynników. Na popularność internetu jako źródła informacji najbardziej wpływa ten z nich, w którego przypadku różnica pomiędzy skrajnymi wartościami jest największa.

Odpowiedź

1.1. Miejsce zamieszkania i wykształcenie decydują o wyborze między telewizją a internetem. W przypadku radia i prasy wyniki uzyskane po uwzględnieniu tych czynników różnią się stosunkowo nieznacznie. Na podstawie danych można stwierdzić, że internet częściej wybierają osoby zamieszkujące większe miasta i posiadające wyższe wykształcenie. Telewizję preferują natomiast mieszkańcy wsi i mniejszych miejscowości z wykształceniem średnim lub niższym.

1.2. Czynnik: wiek.

Przykładowe uzasadnienie: W wynikach badań dotyczących tego czynnika różnica między najwyższym a najniższym odsetkiem respondentów korzystających przede wszystkim z internetu (w grupach osób w wieku odpowiednio: 18–24 lat oraz 65 lat i więcej) wynosi aż 55 punktów procentowych. W przypadku pozostałych kryteriów różnica ta jest znacznie mniejsza – świadczy to o tym, że wiek w największym stopniu determinuje częstotliwość korzystania z sieci w celu zdobycia najnowszych wiadomości z kraju i ze świata.

Zadania powtórzeniowe

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 2.

Przepisy prawne z *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*

Art. 54. […] 2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Art. 233. A. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 (godność człowieka), art. 34 i art. 36 (obywatelstwo), art. 38 (ochrona życia), art. 39, art. 40 i art. 41 ust. 4 (humanitarne traktowanie), art. 42 (ponoszenie odpowiedzialności karnej), art. 45 (dostęp do sądu), art. 47 (dobra osobiste), art. 53 (sumienie i religia), art. 63 (petycje) oraz art. 48 i art. 72 (rodzina i dziecko).

2.1. Podaj nazwę wolności, którą gwarantują normy prawne wynikające z art. 54 ust. 2 *Konstytucji RP*. Określ, do której konstytucyjnej kategorii praw ona należy.

2.2. Rozstrzygnij, czy z przytoczonych przepisów wynika absolutny zakaz stosowania przez władzę publiczną jakichkolwiek form cenzury. Odpowiedź uzasadnij.

Zadanie 3.

O mediach elektronicznych

Wyszukiwarka Google oraz inne usługi tej firmy, jak np. Gmail, filtrują wyniki, dostosowując je do nas. Firma z Doliny Krzemowej na podstawie tego, w jaki link, o jakiej tematyce wcześniej kliknęliśmy, wyświetla nam treści i reklamy, które potencjalnie będą się nam podobać czy będą zgodne z naszymi zainteresowaniami. Podobnie działa np. Facebook, który personalizuje artykuły sponsorowane, propozycje stron i reklamy. – Wielu ludzi nie zdaje sobie sprawy z tego, że Facebook jest moderowany: to nie jest płynący, niekontrolowany strumień aktywności i informacji – mówi [psycholog] dr Jakub Kuś. Jednocześnie pewne treści są przed nami ukrywane. Wszystko dla naszego dobra, a tak naprawdę oczywiście dla dobra firm i reklamodawców. – To jest dość groźne, bo te firmy kierują się zyskiem. Facebook ma tylu użytkowników, że gdyby był państwem, byłby największym państwem na świecie.

Źródło: M. Januszkiewicz, *W pułapce technologii* [...].

3.1. Określ, jak nazywa się zjawisko opisane w tekście. Uzasadnij odpowiedź.

3.2. Rozważ, w jaki sposób wspomniane w tekście media mogą wpływać na postawy i zachowania swoich odbiorców. Uzasadnij swoją odpowiedź, uwzględniając szanse i zagrożenia wynikające z działalności tego rodzaju nadawców medialnych.

Zadanie 4.

4.1. Wskaż poprawne dokończenie zdania.

Fotografia podstawia sytuację, w której w celach komunikacyjnych użyto

A. kodu językowego.
B. kodu kinetycznego.
C. kodu prozodycznego.
D. kodu proksemicznego.

4.2. Rozstrzygnij, czy w sytuacji ukazanej na fotografii dominującą funkcją komunikacji była funkcja mobilizacyjna, czy – funkcja tożsamościowa. Uzasadnij odpowiedź.

4.3. Podaj dwa przykłady szumów informacyjnych, które mogły zaburzyć komunikację w sytuacji widocznej na zdjęciu.

4 Prawo i prawa człowieka

1. Prawo i jego rodzaje
2. System prawa
3. Źródła prawa
4. Prawo cywilne i rodzinne
5. Prawo karne
6. Prawo administracyjne
7. Prawa człowieka
8. Ochrona praw człowieka

1 Prawo i jego rodzaje

prawo pozytywne | prawo naturalne | normy społeczne | norma prawna | przepis prawny | rodzaje prawa

Filozof Thomas Hobbes [czyt.: tomas hobs] twierdził, że członkowie społeczeństwa zawierają umowę dotyczącą pewnych reguł postępowania, które mają zapobiegać „walce wszystkich ze wszystkimi". Koncepcja ta zakłada pesymistycznie, że ludzka natura jest zła i że opisuje ją powiedzenie: „Człowiek człowiekowi wilkiem", w związku z czym tylko strach przed prawnymi konsekwencjami może powstrzymywać ludzi przed krzywdzeniem innych. Mimo dyskusyjności takiego ujęcia z pewnością wskazuje ono na ważną funkcję różnych norm, która polega na tworzeniu warunków do wspólnego życia i współdziałania. W jaki sposób są regulowane ludzkie zachowania? Czym normy prawne różnią się od innych rodzajów norm społecznych? Jakie są rodzaje prawa?

Rozumienie pojęcia „prawo"

Konstytucja RP: art. 7, 30

Pojęciem „prawo" posługujemy się w dwóch znaczeniach: przedmiotowym i podmiotowym. W sensie **przedmiotowym** prawo obejmuje całość lub część norm, które regulują relacje między ludźmi zamieszkującymi określony obszar (np. prawo polskie, prawo karne). Zawiera ono reguły, na podstawie których można ustalić, jakie zachowania są uznawane przez prawodawcę za właściwe, czyli legalne, a jakie – za niewłaściwe, czyli nielegalne. Zwykle normy te są formułowane w postaci nakazów i zakazów, których przestrzeganie jest zagwarantowane przymusem państwowym.

W sensie **podmiotowym** termin „prawo" jest używany wtedy, gdy chodzi o pewne konkretne uprawnienie danego podmiotu, czyli człowieka, obywatela, organizacji bądź organu władzy.

Czy wiesz, że...

W języku angielskim funkcjonuje rozróżnienie dwóch sposobów rozumienia pojęcia „prawo". Słowo ***law*** [czyt.: lo], które może oznaczać również „ustawę", „przepis" albo „zasadę", należy utożsamiać z prawem w znaczeniu przedmiotowym. Zgodnie z tym wyrażenie *the law of the United States* [czyt.: de lo of de junaited stejts] tłumaczy się jako „prawo Stanów Zjednoczonych". Natomiast prawo podmiotowe nazywane jest angielskim słowem ***right*** [czyt.: rajt], którego używa się w odniesieniu do uprawnień i wolności jednostek. Wyraz ten współtworzy takie wyrażenia, jak *human rights* [czyt.: hjumen rajts], czyli „prawa człowieka", czy *right to education* [czyt.: rajt tu edżukejszyn], co oznacza „prawo do nauki".

W takim znaczeniu mówimy o prawie np. wówczas, gdy stwierdzamy, że danej jednostce przysługują prawa wyborcze albo prawa autorskie. Prawami podmiotowymi – zagwarantowanymi w normach prawa przedmiotowego – mogą być określone uprawnienia (np. prawo do nauki, prawo do własności prywatnej) albo wolności, które niekiedy nazywa się również swobodami (np. wolność słowa, swoboda poruszania się). Od decyzji określonego podmiotu zależy, czy w danej sytuacji skorzysta z przysługującego mu prawa podmiotowego, czy nie.

Pozytywizm i naturalizm

Rozważania naukowe o tym, czym jest prawo, toczą się często wokół fundamentalnego sporu między zwolennikami dwóch nurtów: **pozytywizmu prawniczego** i **naturalizmu**. Współcześnie dominuje pierwszy z nich, zwłaszcza w krajach Zachodu. Zakłada się w nim, że za prawo w znaczeniu przedmiotowym można uważać

niemal wyłącznie **prawo pozytywne**, czyli reguły ustanowione lub uznane przez odpowiednie organy państwa. Jednak istotne miejsce w refleksji prawników zajmują również argumenty za **prawem naturalnym**, które obejmuje pewne uniwersalne reguły postępowania oraz uprawnienia przysługujące każdemu człowiekowi. W świetle naturalizmu pochodzą one od Boga albo wynikają bezpośrednio z natury ludzkiej lub wartości powszechnych. Tak rozumiane prawo obowiązuje niezależnie od tego, czy jego normy zostały zaakceptowane przez organy władzy, które nie mogą ustanawiać naruszających je przepisów. Obecnie prawo naturalne odgrywa ważną rolę w prawie międzynarodowym oraz w systemach ochrony praw człowieka.

Dyskusja tocząca się między zwolennikami pozytywizmu prawniczego i naturalizmu stale wpływa na rozumienie prawa oraz na proces jego powstawania, interpretacji i stosowania. Dziś w praktyce wykorzystuje się dorobek obu nurtów myśli prawniczej (→ zob. poniższą tabelę).

Charakterystyka prawa pozytywnego i prawa naturalnego

Kryterium opisu	Koncepcje prawa pozytywnego	Koncepcje prawa naturalnego
Czynniki uzasadniające obowiązywanie prawa	Obowiązywanie prawa wynika z przekonania, że konieczne jest uregulowanie życia danego społeczeństwa w celu zapewnienia mu porządku i dobrobytu.	Prawo ludzkie obowiązuje zgodnie z wolą Boga (prawem boskim) lub naturą ludzką (prawem natury) albo przez wzgląd na wartości uniwersalne (np. godność człowieka).
Źródło prawa	Prawo jest zawarte w aktach prawnych wydawanych przez właściwe organy władzy.	Prawo pochodzi od Boga albo wynika z uniwersalnych wzorców postępowania.
Rola człowieka	Człowiek tworzy i spisuje prawo.	Prawo jest niezależne od człowieka.
Funkcja państwa	Państwo ustanawia akty prawne, w których określa, jakie normy obowiązują.	Państwo nie ustanawia prawa, a jedynie może ogłaszać, jakie normy obowiązują.
Wpływ czasu na prawo	Prawo jest zmienne, bo władza może je aktualizować.	Prawo jest trwałe, ponieważ opiera się na niezmiennych wartościach.
Związek prawa z moralnością	Nie ma bezpośredniego związku między prawem a moralnością – normy prawne obowiązują niezależnie od tego, czy są dobre (moralne, sprawiedliwe), czy też złe (niemoralne, niesprawiedliwe).	Prawo i moralność są ze sobą ściśle powiązane. Prawo powinno być moralne i gwarantować ochronę podstawowych wartości, takich jak życie, sprawiedliwość, dobro.
Centralne pytanie	Co jest prawem?	Jakie powinno być prawo?
Zasada interpretacji (wykładni) prawa	Prawnicy nie powinni oceniać prawa, a jedynie analizować jego dosłowną treść, czyli kwestie językowe i logiczne.	Prawnicy powinni analizować prawo w szerokim kontekście – odwoływać się do życia społecznego i wartości.
Współczesne zastosowanie koncepcji	Szczególnie dobrze sprawdzają się w procesie stosowania prawa, zwłaszcza w „spokojnych czasach".	Wyznaczają standardy w procesie tworzenia regulacji w czasach przełomu lub w kwestiach światopoglądowych.
Krytyka koncepcji	• W XX w. reżimy totalitarne skompromitowały podejście rygorystycznie odrzucające związek między prawem a wartościami. • Formuła Radbrucha: normy rażąco niesprawiedliwe i nieludzkie nie zasługują na miano prawa, nawet jeśli zostały właściwie ustanowione – tworzą „ustawowe bezprawie" (→ zob. przykład na s. 180).	• Koncepcjom naturalistycznym zarzuca się spekulacyjny charakter – wynika on z poszukiwania wzorców norm prawnych w sferze metafizyki lub w innych abstrakcyjnych ideałach. • Pojęcia z zakresu prawa naturalnego są zbyt ogólne i mało precyzyjne, więc nie mogą zostać użyte do sformułowania reguł określających całość stosunków społecznych.

Fotografia przedstawia obrady Zgromadzenia Narodowego we Francji. Współcześnie w państwach demokratycznych parlamenty odgrywają najistotniejszą rolę w procesie tworzenia prawa pozytywnego. Aby nowe przepisy mogły powszechnie obowiązywać, z reguły musi na to wyrazić zgodę w głosowaniu większość członków parlamentu.

Obraz z XVIII w. przedstawia biblijną scenę, w której prorok Mojżesz otrzymuje od Boga dziesięć przykazań. Żydzi i chrześcijanie wierzą, że są to objawione zasady prawa Bożego, z którym muszą być zgodne inne normy życia społecznego. Ponadto Dekalog przez wieki silnie oddziaływał na koncepcje etyczne powstałe w kręgu kultury zachodniej, które stały się podstawą idei prawa naturalnego.

Przykład

Formuła Radbrucha

Spór między pozytywizmem prawniczym a naturalizmem ujawnił się z całą mocą po zakończeniu II wojny światowej. Niemieccy naziści musieli odpowiedzieć za swoje zbrodnie, ale pojawiło się pytanie, jak można ich osądzić, skoro działali na podstawie prawa III Rzeszy, które formalnie zostało ustanowione zgodnie z zasadami pozytywizmu prawniczego. Rozwiązanie tej kwestii w 1946 r. przedstawił niemiecki prawnik Gustaw Radbruch w artykule *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*. W oryginalny sposób powołał się na sformułowanie św. Augustyna: „Prawo niesprawiedliwe nie jest prawem" (łac. *lex iniusta non est lex*). Uznał, że w państwie nazistowskim celowo naruszono podstawowe zasady sprawiedliwości – i to w sposób na tyle nieludzki, że normy ustanowione w Niemczech w latach 1933–1945 nie mogą być uznawane za prawo, a tym samym posłużyć za argumenty w obronie zbrodniarzy. Radbruch zakładał, że po normy spoza zakresu prawa pozytywnego można sięgać tylko wyjątkowo, gdy dochodzi do rażącej niesprawiedliwości – w takich sytuacjach bardziej adekwatne okazuje się prawo naturalne, które opiera się na ideach i zasadach moralnych.

W powojennej historii Niemiec formuła Radbrucha znalazła zastosowanie również w latach 1991–2004, w tzw. procesach strzelców przy murze berlińskim. Postawiono wówczas przed sądem ponad 200 osób: byłych strażników granicznych, którzy strzelali do ludzi uciekających z NRD do RFN, a także polityków z kierownictwa partii komunistycznej i wysokich urzędników NRD.

Dzięki zastosowaniu tzw. formuły Radbrucha możliwe stało się osądzenie i skazanie niemieckich zbrodniarzy wojennych przez Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze. W procesie przeciw najwyższym funkcjonariuszom III Rzeszy, który toczył się w latach 1945–1946, przed sądem stanęli m.in.: Hermann Göring [czyt.: gering], Alfred Rosenberg, Joachim von Ribbentrop, Hans Frank, Rudolf Hess.

Typy norm społecznych

Relacje między ludźmi są regulowane za pomocą różnorodnych norm społecznych (w tym norm prawnych), czyli wzorców zachowań przyjętych w zbiorowości. Ich obowiązywanie i przestrzeganie powinno zapewniać ochronę określonych wartości (przekonań), które są cenione lub pożądane z różnych powodów w danej kulturze lub w konkretnym społeczeństwie. W zależności od tego, z jakich źródeł się wywodzą, normy różnią się charakterem oraz siłą i zakresem oddziaływania na postępowanie jednostek.

Oprócz norm prawnych można wyróżnić jeszcze kilka innych typów norm społecznych (→ zob. poniższą tabelę). Często zdarza się, że takie same lub podobne wzory zachowania wynikają z kilku różnych systemów norm, np. zakazy zabijania ludzi oraz ich okradania zalicza się równocześnie do norm prawnych, moralnych i religijnych.

Rodzaje norm społecznych

Rodzaj norm	Charakterystyka	Przykłady
Normy moralne	• Określają, jakie zachowania są w danym społeczeństwie uznawane za dobre, słuszne, sprawiedliwe, a jakie – za złe, niesłuszne i niesprawiedliwe. • Zwykle są bardzo ogólne i niesformalizowane – często nie przybierają nawet formy pisemnej. • Złamanie normy moralnej może prowadzić do indywidualnego poczucia winy i wyrzutów sumienia. Zazwyczaj niesie ze sobą również negatywne konsekwencje społeczne, np. potępienie jednostki ze strony otoczenia, wykluczenie z grupy.	• zakaz krzywdzenia innych ludzi • obowiązek pomagania najuboższym
Normy religijne	• Wywodzą się z wierzeń i tradycji religijnych. Ich przestrzeganie lub łamanie jest postrzegane jako działanie zgodne lub sprzeczne z wolą istoty najwyższej, a więc w kategoriach dobra i zła, dobrego uczynku i grzechu. Normy religijne często przypominają pod tym względem normy moralne. • Sankcje są wymierzane w gronie współwyznawców i mogą polegać np. na nałożeniu pokuty, napomnieniu, a czasami nawet na wykluczeniu ze wspólnoty.	• obowiązek uczestniczenia w niedzielnej mszy świętej w katolicyzmie • obowiązek poszczenia w czasie ramadanu w islamie
Normy obyczajowe	• Obyczaje to reguły zachowania się w różnych sytuacjach z życia codziennego. Wskazują człowiekowi, co wypada uczynić w danych okolicznościach, a czego robić nie należy. • Ludzie łamiący normy obyczajowe narażają się na sankcje nieformalne, czyli na negatywne reakcje ze strony otoczenia, np. na publiczną krytykę, wyśmianie lub uznanie za osobę niekulturalną i niewychowaną.	• dobre maniery (zasady zachowania się w towarzystwie) • reguły ubierania się powszechnie uznawane w społeczeństwie
Normy zwyczajowe	• Zwyczaje to wzorce zachowań i rytuały wynikające z tradycji. Człowiek powinien je realizować, jeśli chce być pozytywnie postrzegany w danej zbiorowości. • Z nieprzestrzeganiem reguł tego typu zwykle nie wiąże się ryzyko poważnych sankcji, choć czasami odrzucenie zwyczaju może się spotkać z nieformalną i stosunkowo łagodną reakcją społeczną. • Od norm zwyczajowych należy odróżniać **prawo zwyczajowe**. Są to ukształtowane w ciągu wieków reguły postępowania, które zostały nie tylko uznane za wiążące przez członków społeczeństwa, lecz także potwierdzone przez państwo w obowiązujących aktach prawnych.	• zwyczaj dzielenia się opłatkiem w Wigilię Bożego Narodzenia • śmigus-dyngus (lany poniedziałek)
Normy prawne	Normy te zostały omówione na s. 182.	

Normy prawne

Mają na celu kontrolę tylko zewnętrznych zachowań człowieka i nie wkraczają w sferę jego myśli. Tego rodzaju normy powstają w wyniku działalności **prawodawcy** (legislatora), czyli właściwego organu władzy (zwłaszcza państwowej), który ustanawia lub uznaje reguły postępowania obowiązujące osoby i inne podmioty poddane jego zwierzchnictwu. Proces ustalania norm prawnych i wprowadzania ich do porządku prawnego określa się jako **prawodawstwo** lub **legislację**.

Najistotniejsza różnica między normami prawnymi a innymi normami społecznymi polega na tym, że przestrzeganie i stosowanie przepisów jest **obwarowane przymusem państwowym**. Generalnie oznacza to, że za złamanie reguł ustanowionych przez legislatora grożą **sankcje formalne** – podmioty, które nie podporządkowują się normom prawnym, ponoszą określone w przepisach negatywne konsekwencje swojego postępowania, np. zostają ukarane. Egzekwowaniem prawnych nakazów i zakazów zajmują się uprawnione do tego służby i organy państwowe, np. sądy, prokuratura, policja, żandarmeria wojskowa.

Należy również pamiętać, że prawo w szerokim znaczeniu nie ogranicza się tylko do norm ustanowionych przez organy władzy publicznej, lecz składa się także z wszelkiego rodzaju regulacji wewnętrznych, określających zasady działania np. organizacji społecznych, partii politycznych i prywatnych przedsiębiorstw. Tego rodzaju normy nie mogą być jednak sprzeczne z powszechnie obowiązującym prawem państwowym.

Policjanci są nazywani stróżami prawa, ponieważ ich praca polega na pilnowaniu, aby normy prawne były przestrzegane i stosowane. W określonych sytuacjach są upoważnieni, aby egzekwować obowiązujące przepisy nawet przy użyciu przymusu bezpośredniego, np. mogą siłą zatrzymać osoby, które łamią prawo albo są o to podejrzane.

Przykład

Zakłócanie spokoju i porządku publicznego w przepisach z *Kodeksu wykroczeń*

„Art. 51. § 1. Kto krzykiem, hałasem, alarmem lub innym wybrykiem zakłóca spokój, porządek publiczny, spoczynek nocny albo wywołuje zgorszenie w miejscu publicznym, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.
§ 2. Jeżeli czyn określony w § 1 ma charakter chuligański lub sprawca dopuszcza się go, będąc pod wpływem alkoholu, środka odurzającego lub innej podobnie działającej substancji [...], podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.
§ 3. Podżeganie i pomocnictwo są karalne".

Członkostwo i wewnętrzne kary w Związku Harcerstwa Polskiego

„§ 15. 1. Członkiem ZHP może zostać każdy, kto wyrazi wolę przynależności do ZHP i działania zgodnego z zasadami i celami Związku.
2. Osoby do lat 16 mogą należeć do ZHP za pisemną zgodą rodziców lub opiekunów prawnych. [...]
§ 27. 1. Wobec członków ZHP naruszających postanowienia Statutu ZHP mogą być stosowane następujące kary: 1) upomnienie, 2) nagana, 3) wykluczenie z ZHP, 4) ponadto w stosunku do instruktorów oraz członków ZHP pełniących funkcje instruktorskie pozbawienie, na okres do 4 lat, całości lub części praw członkowskich, w tym zakaz pełnienia określonych funkcji".

Źródło: *Statut ZHP*.

Przepisy prawne

Normy prawne są podawane do publicznej wiadomości za pomocą **aktów normatywnych** – tekstów zawierających **przepisy prawne**, czyli wypowiedzi, które stanowią logiczną i gramatyczną całość (często są to odrębne zdania oznaczone np. jako artykuły, ustępy bądź paragrafy). Nie należy utożsamiać ze sobą norm i przepisów. Te pierwsze to wzorce postępowania niewyrażone wprost w akcie prawnym, te drugie natomiast są językowymi sformułowaniami (najmniejszymi jednostkami redakcyjnymi aktu prawnego), które opisują przyjęte w prawie normy oraz pozwalają odtworzyć ich treść i znaczenie. Współcześnie rzadko zdarza się, aby cały sens obowiązującej normy został ujęty w jednym przepisie. Aby ustalić znaczenie normy i zakres jej stosowania, często trzeba sięgnąć do kilku przepisów, czasami pochodzących z różnych aktów prawnych. Ponadto w procesie analizy i interpretacji prawa (czyli jego „odkodowywania" z przepisów) bardzo istotne są również konkretne orzeczenia sądowe, wskazujące na to, jak normy rozumieją sędziowie, a także opinie i komentarze prawników, składające się na tzw. doktrynę prawniczą.

Rodzaje norm prawnych

Podczas analizy przepisów można zauważyć, że zrekonstruowane na ich podstawie normy prawne różnią się pod wieloma względami, przede wszystkim charakterem i budową (→ zob. poniższą tabelę i przykład na s. 184).

Czym mogą różnić się normy prawne?

Kryterium rozróżnienia	Rodzaje norm
Siła gwarancji stosowania (rodzaj przewidzianych sankcji)	**Norma doskonała** – za jej naruszenie jest przewidziana tylko sankcja polegająca na uznaniu danej czynności za nieważną.
	Norma niedoskonała – za jej naruszenie nie jest przewidziana żadna sankcja.
	Norma więcej niż doskonała – za jej naruszenie jest przewidziana jednocześnie sankcja nieważności oraz sankcja innego typu (najczęściej karna).
	Norma mniej niż doskonała – za jej naruszenie jest przewidziana tylko sankcja karna.
Moc obowiązywania (charakter normy)	**Norma bezwzględnie wiążąca (imperatywna)** – określa, w formie zakazu lub nakazu, jedyny legalny wzorzec postępowania i nie dopuszcza możliwości, by adresat w danej sytuacji zachował się inaczej.
	Norma względnie wiążąca (dyspozytywna) – określa wzorzec zachowania, który strony danego stosunku prawnego stosują dopiero wówczas, gdy nie udaje im się ustalić innego sposobu postępowania.
	Norma semiimperatywna (semidyspozytywna) – pozwala na zachowanie odmienne od wskazanego wzorca, jeśli jest ono korzystniejsze dla słabszej strony stosunku prawnego; w innych sytuacjach bezwzględnie nakazuje określone postępowanie.
Określenie adresata	**Norma generalna** – określa adresata przez wskazanie jego cechy rodzajowej, która może być wspólna dla różnych podmiotów (np. bycie człowiekiem, obywatelem, Prezydentem RP, posłem lub senatorem).
	Norma indywidualna – określa adresata przez wskazanie jego indywidualnej cechy, która odróżnia go od innych podmiotów (np. imię i nazwisko konkretnej osoby, nazwa konkretnego przedsiębiorstwa).
Określenie powinności (dyspozycji)	**Norma abstrakcyjna** – określa sposób zachowania się w danych okolicznościach, który jest możliwy do powtórzenia przez wiele podmiotów.
	Norma konkretna – określa jednorazowe zachowanie, do którego jest zobowiązany adresat w konkretnej sytuacji.

Przykład

Norma doskonała

Treść przepisów:

„Art. 58. § 1. Czynność prawna sprzeczna z ustawą […] jest nieważna, chyba że właściwy przepis przewiduje inny skutek […]. § 2. Nieważna jest czynność prawna sprzeczna z zasadami współżycia społecznego".

Źródło: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.

Treść normy: Nie wolno dokonywać czynności prawnych sprzecznych z ustawą lub z zasadami życia społecznego, a czynności niezgodne z tą normą zostają uznane za nieważne.

Norma imperatywna

Treść przepisu:

„Art. 102. Nie można być równocześnie posłem i senatorem".

Źródło: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Treść normy: Nie wolno w tym samym czasie pełnić funkcji posła i senatora.

Norma dyspozytywna

Treść przepisu:

„Art. 353. § 1. Zobowiązanie polega na tym, że wierzyciel może żądać od dłużnika świadczenia […]".

Źródło: Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.

Treść normy: Wierzyciel nie musi żądać od swojego dłużnika wykonania należnego mu świadczenia, ale ma prawo to zrobić.

Norma semiimperatywna (semidyspozytywna)

Treść przepisów:

„Art. 18. § 1. Postanowienia umów o pracę oraz innych aktów, na których podstawie powstaje stosunek pracy, nie mogą być mniej korzystne dla pracownika niż przepisy prawa pracy.

§ 2. Postanowienia umów i aktów, o których mowa w § 1, mniej korzystne dla pracownika niż przepisy prawa pracy są nieważne; zamiast nich stosuje się odpowiednie przepisy prawa pracy. […]

Art. 154. § 1. Wymiar urlopu wynosi: 1) 20 dni – jeżeli pracownik jest zatrudniony krócej niż 10 lat; 2) 26 dni – jeżeli pracownik jest zatrudniony co najmniej 10 lat".

Źródło: Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy.

Treść normy: Pracodawcy nie wolno zmniejszyć ustawowego wymiaru urlopu należnego pracownikowi, ale może go zwiększyć.

Norma indywidualna (już nieobowiązująca)

Treść przepisu:

„II. Aż do ustawowego uchwalenia tej treści Konstytucji, która określi zasadniczo przepisy o organizacji naczelnych władz w Państwie Polskim, Sejm powierza dalsze sprawowanie urzędu Naczelnika Państwa Józefowi Piłsudskiemu […]".

Źródło: Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r.

Treść normy: Do czasu uchwalenia konstytucji naczelną władzę w państwie polskim sprawuje Józef Piłsudski.

Norma konkretna

Treść przepisów:

„Art. 15. 1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, […] w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru […]".

Źródło: Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

„§ 1. Uznaje się za pomnik historii «Zabrze – zespół zabytkowy kopalni węgla kamiennego», położony w Zabrzu, w województwie śląskim".

Źródło: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 lipca 2020 r.

Treść normy: Należy chronić wskazany zespół zabytkowy w Zabrzu jako pomnik historii.

Budowa normy prawnej

Istnieją różne koncepcje budowy normy prawnej. Zgodnie z **koncepcją trójelementową** norma składa się z hipotezy, dyspozycji i sankcji. Zwolennicy tego ujęcia zakładają, że każda norma powinna zawierać sankcję, która wskazanych w hipotezie adresatów odstrasza od przekraczania dyspozycji.

Norma

Hipoteza

- Określa **adresata** normy oraz okoliczności, w których powinien się on zachować zgodnie z dyspozycją.
- Odpowiada na pytanie: **Kto i kiedy podlega normie?**
- Może wskazywać adresatów różnego rodzaju: **jednostkowych** (np. człowieka, obywatela, małoletniego, klienta, posła), **zbiorowych** (np. mniejszość narodową lub etniczną, gminę), **organizacyjnych** (np. spółkę, organ władzy, organizację pozarządową, związek wyznaniowy).

Dyspozycja

- Określa, jakie **zachowanie** (czyn faktyczny lub czynność formalna) jest zabronione, wymagane albo dopuszczalne.
- Odpowiada na pytanie: **Jak należy albo jak można się zachować?**
- Może przybrać formę: **nakazu** (wskazuje na obowiązek zachowania się w określony sposób), **zakazu** (zabrania określonego zachowania), **dozwolenia** (przyznaje uprawnienie do określonego działania, roszczenie lub przywilej, z których adresat może, ale nie musi skorzystać).

Sankcja

- Określa **konsekwencje** zachowania niezgodnego z dyspozycją.
- Odpowiada na pytanie: **Co się stanie, jeśli ktoś złamie normę?**
- Sankcja może być: **karna** (odebranie lub ograniczenie dóbr, np. majątku, wolności, praw), **egzekucyjna** (zmuszenie podmiotu do wykonania ciążącego na nim obowiązku lub likwidacja skutków bezprawnego działania), **nieważności** (uznanie bezprawnej czynności za bezskuteczną w świetle prawa).

Inne wyjaśnienie dotyczące budowy normy prawnej wynika z **koncepcji norm sprzężonych**, na podstawie której rozróżnia się normę sankcjonowaną i normę sankcjonującą. Ujęcie to opiera się na założeniu, że większość ludzi przestrzega prawa nie z powodu strachu przed karą, lecz przez szacunek dla prawnie chronionych wartości. Z tej perspektywy możliwe okazuje się ustanawianie norm pozbawionych sankcji, czyli takich, z którymi nie zawsze muszą być powiązane normy sankcjonujące.

Norma sankcjonowana

Hipoteza X

- Określa **adresata X i okoliczności** stosowania normy.
- Odpowiada na pytanie: **Kto i kiedy powinien przestrzegać dyspozycji X?**
- Może wskazywać na adresata **jednostkowego**, **zbiorowego** lub **organizacyjnego**.

Dyspozycja X

- Określa **zachowanie** wymagane od adresata X.
- Odpowiada na pytanie: **Jak należy albo jak można się zachować?**
- Może przybrać formę **nakazu**, **zakazu** albo **dozwolenia**.

Norma sankcjonująca

Hipoteza Y

- Określa **adresata Y i okoliczności** stosowania dyspozycji Y.
- Odpowiada na pytanie: **Kto i kiedy powinien zareagować na złamanie dyspozycji X?**
- Wskazuje zwykle na adresata **organizacyjnego** (często jest to organ władzy publicznej).

Dyspozycja Y

- Określa **zachowanie**, które powinno być reakcją na naruszenie dyspozycji X.
- Odpowiada na pytanie: **Jak zareagować na złamanie dyspozycji X?**
- **Uprawnia adresata Y** do zastosowania sankcji (**karnej**, **egzekucyjnej** lub **nieważności**).

Przykład

Hipoteza, dyspozycja i sankcja

Treść przepisu:

„Art. 150. § 1. Kto zabija człowieka na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5".

Źródło: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.

Hipoteza: Każdy, kto dokonuje czynu opisanego w dyspozycji.
Dyspozycja: Nie wolno zabić człowieka na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego.
Sankcja: Kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Normy sprzężone

Treść przepisów:

„Art. 96. Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka […]".

Źródło: Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

„Art. 210. § 1. Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 […] osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5".

Źródło: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.

„Art. 175. 1. Wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne i sądy wojskowe".

Źródło: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Norma sankcjonowana:

Hipoteza X: Rodzice, którzy posiadają władzę rodzicielską.
Dyspozycja X: Należy troszczyć się o rozwój dziecka, wychowywać je i kierować nim.

Norma sankcjonująca:

Hipoteza Y: Sąd powszechny (właściwy organ wymiaru sprawiedliwości).
Dyspozycja Y: Należy pociągnąć do odpowiedzialności karnej osoby wskazane w hipotezie X, które przez porzucenie małoletniego poniżej 15 roku życia naruszyły dyspozycję X.

Rodzaje i gałęzie prawa

Normy prawne dzieli się i klasyfikuje na podstawie różnorodnych kryteriów. Aby zaznaczyć, którą część regulacji prawnych mają na myśli, osoby zajmujące się prawem używają specyficznych określeń. Pozwala to wskazać **rodzaj** (charakter) przywoływanych norm prawnych (→ zob. tabelę na s. 187).

Współcześnie prawo dotyczące poszczególnych sfer życia społecznego, politycznego czy gospodarczego podlega coraz większej specjalizacji. Coraz bardziej rozbudowują się **gałęzie prawa**, czyli względnie usystematyzowane zbiory norm regulujących wyodrębnione dziedziny funkcjonowania społeczeństwa. Następuje również rozwój gałęzi prawa, których dawniej nie wyróżniano (np. prawo kosmiczne, prawo sportowe, prawo turystyczne). Poszczególne gałęzie mogą stanowić podtypy innych gałęzi, a także łączyć regulacje z kilku dziedzin prawa.

Fundamentalne znaczenie przypisuje się trzem gałęziom prawa, których normy są uznawane za punkt wyjścia do analizy i zrozumienia regulacji z innych szczegółowych dziedzin. W skrócie można powiedzieć, że:

- **prawo karne** określa, jakie czyny są przestępstwami i co grozi za ich popełnienie, a także jakie są zasady wymierzania kar;

- **prawo cywilne** reguluje stosunki majątkowe i niemajątkowe między równorzędnymi podmiotami, zwłaszcza między osobami prywatnymi (np. objaśnia, jak należy zawierać i wypełniać różnorodne umowy handlowe);

- **prawo administracyjne** wskazuje, jakie uprawnienia i obowiązki mają obywatele i organy władzy publicznej we wzajemnych relacjach oraz organy te w kontaktach między sobą (np. reguluje, co powinny zawierać dokumenty urzędowe).

Rodzaje prawa przedmiotowego według wybranych kryteriów rozróżnienia

Kryterium rozróżnienia: polityczno-terytorialny zasięg obowiązywania		
Prawo międzynarodowe (zewnętrzne)	**Prawo krajowe (wewnętrzne)**	**Prawo miejscowe (lokalne)**
• Reguluje stosunki np. między państwami i organizacjami międzynarodowymi, a także między podmiotami z różnych państw. • Jest dobrowolnie przyjmowane przez organy władzy w różnych państwach (np. na mocy umów międzynarodowych). • Jego szczególną formą jest prawo ponadnarodowe, które staje się częścią prawa krajowego w poszczególnych państwach (→ zob. więcej na s. 202–207).	• Reguluje życie polityczne, społeczne i gospodarcze w granicach danego państwa (np. prawo polskie, niemieckie, czeskie). • Obowiązuje na terytorium podporządkowanym organom władzy danego państwa. • Jego przestrzeganie jest gwarantowane bezpośrednio przez działania aparatu przymusu państwowego.	• Reguluje niektóre relacje między podmiotami działającymi w określonej części terytorium państwa (czyli jest częścią prawa krajowego). • Obowiązuje na obszarze danej jednostki samorządu terytorialnego państwa (np. województwa, powiatu, gminy). • Często jest ustanawiane przez organy samorządu terytorialnego.

Kryterium rozróżnienia: sposób utrwalenia norm	
Prawo pisane	**Prawo niepisane**
• Jego normy zostały utrwalone w piśmie, w postaci aktów prawnych. • Może wywodzić się z władczych decyzji organów państwa albo ze skodyfikowanych (czyli ujętych w przepisach) norm prawa zwyczajowego.	• Jego normy nie zostały spisane w aktach prawnych. • Wywodzi się z przekazywanego ustnie prawa zwyczajowego albo z interpretacji wzorców prawa naturalnego.

Kryterium rozróżnienia: charakter regulowanych stosunków	
Prawo prywatne	**Prawo publiczne**
• Określa relacje między równoprawnymi podmiotami życia społecznego. • Służy do zabezpieczenia interesów poszczególnych podmiotów, zwłaszcza osób prywatnych.	• Określa relacje między nierównoprawnymi stronami, czyli między państwem a obywatelami, a także między organami władzy. • Służy do zabezpieczenia interesów państwa.

Kryterium rozróżnienia: treść norm	
Prawo materialne	**Prawo formalne (procesowe)**
• Normy materialne wskazują uprawnienia lub obowiązki podmiotów prawa: określają, co wolno obywatelom robić, a czego nie, a także ustanawiają sankcje za przekroczenie ustalonych reguł (oznacza to, że normy tego typu określają treść stosunków prawnych).	• Normy procesowe regulują przebieg procedur, w ramach których są wypełniane i egzekwowane normy materialne, zwłaszcza procedur realizowanych przez organy państwa (np. rozpatrywanie spraw przez sądy, wydawanie decyzji przez urzędy).

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Pomimo braku jednoznacznej definicji prawa, daje się ono opisać i interpretować ze względu na pewien zestaw typowych dla niego cech. […]

Społeczny charakter prawa we współczesnych zbiorowościach ludzkich można wyrazić w postaci kilku twierdzeń: [m.in.] […] prawo nie dotyczy […] stosunku człowieka do siebie samego, do bóstwa, chyba że stosunki te mają jakieś odniesienia i uwarunkowania społeczne; […] prawo jest formułowane i bronione (sankcjonowane) przez społeczeństwo za pośrednictwem jego instytucji, tzn. najczęściej, choć nie wyłącznie, organów państwa, […] realne oddziaływanie (obowiązywanie) norm prawnych uzależnione jest od społecznego przyzwolenia dla prawa, tzn. od tego, w jakim stopniu członkowie społeczeństwa są gotowi przestrzegać go […].

[…] za naczelną cechę prawa powszechnie uważa się także jego normatywny charakter. […] Gdy mówimy o prawie, nie stwierdzamy faktu (np. „samochody nie jeżdżą po chodniku"), lecz wskazujemy na powinność („samochody nie powinny wjeżdżać na chodnik"). […] Dosyć często przepisy prawne ze względów redakcyjnych są jednak formułowane w trybie oznajmującym, jak gdyby ich treść sprowadzała się do opisu jakichś stanów faktycznych. Jest to jednak tylko jeden ze sposobów ich redagowania. Przepisy prawne wyrażają bowiem powinność […]. Normatywności prawa nie należy także utożsamiać z przymusem faktycznym ani z tworzeniem sytuacji bezalternatywnych. Prawo ma bowiem charakter perswazyjny, z pewnym uproszczeniem można powiedzieć – wychowawczy. Prawo zakłada, ale i stara się nas przekonać, że posłuch obywatela jest rezultatem dokonanego przez niego względnie swobodnego wyboru. […] Perswazyjność prawa oznacza jednak i to, że faktycznie możliwe, a czasem bardzo prawdopodobne, jest niepodporządkowanie się normom. Nawet jeśli władza państwowa dysponuje środkami pozwalającymi w ostateczności wymusić pożądane zachowanie, to nie te środki, lecz wzory postępowania zawarte w normach i ich uznanie przez obywateli stanowią najgłębsze sedno prawa. […]

Jedną z podstawowych cech prawa jest także jego zewnętrzny (heteronomiczny) charakter wobec jednostki. Przekonania moralne każdy człowiek może kształtować samodzielnie (autonomicznie) lub aprobując przekonania szanowanych przez siebie autorytetów społecznych (np. religijnych). Natomiast prawo zwykle pojmuje się jako porządek pochodzący z zewnątrz, od grupy, od jakiegoś autorytetu, np. wodza, władcy, państwa.

Źródło: T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*.

a) Wyjaśnij, co odróżnia normy prawne od innych norm społecznych. W odpowiedzi odnieś się do każdej z czterech cech prawa przedstawionych w tekście.

b) Rozstrzygnij, która część normy prawnej – dyspozycja czy sankcja – stanowi w świetle tekstu „najgłębsze sedno prawa". Uzasadnij odpowiedź.

c) Wyjaśnij, co oznacza, że prawo ma charakter perswazyjny. Określ, z czego wynika perswazyjność norm prawnych.

2 Wyjaśnij, czym jest prawo w znaczeniu przedmiotowym, a czym – w znaczeniu podmiotowym.

3 Uzasadnij, że instytucje stanowiące i stosujące prawo pozytywne powinny przestrzegać norm prawa naturalnego. Podaj przykład sytuacji, w której jest to konieczne.

★ **4** Odszukaj w słowniku hasła: „konformizm", „legalizm", „oportunizm". Następnie zapoznaj się z rysunkiem i określ, którą postawę wobec obowiązku przestrzegania prawa prezentuje każdy z kierowców – konformistyczną, legalistyczną czy oportunistyczną.

Praca z ilustracją

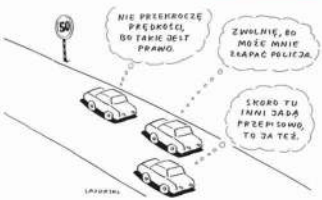

5 Określ, do którego typu norm społecznych należą podane reguły.

A Należy uczestniczyć w niedzielnej mszy świętej.

B W terenie zabudowanym nie wolno poruszać się z prędkością większą niż 50 km/h.

C Przed rozpoczęciem kolacji wigilijnej trzeba się podzielić opłatkiem.

D Zawsze należy mówić prawdę.

6 Sformułuj treść hipotezy, dyspozycji i sankcji normy, która wynika z podanego przepisu prawnego.

Praca z tekstem źródłowym

§ 43. […] 6. Dyrektor szkoły może […] skreślić ucznia z listy uczniów w następujących przypadkach: […] 3) przebywania na terenie szkoły w stanie nietrzeźwym lub pod wpływem narkotyków, środków odurzających oraz posiadania, przechowywania lub rozprowadzania alkoholu, narkotyków lub środków odurzających na terenie szkoły lub podczas wycieczek i innych imprez organizowanych przez szkołę […].

Źródło: *Statut II Liceum Ogólnokształcącego im. gen. Z. Podhorskiego w Suwałkach.*

★ **7** Sformułuj argument i kontrargument do tezy: „Prawo pozytywne pozwala państwu skuteczniej reagować na zmiany w rzeczywistości społecznej niż prawo naturalne".

8 Spośród przytoczonych przepisów wskaż te, z których można wywieść normy prawa materialnego. Uzasadnij odpowiedź.

Praca z tekstem źródłowym

Art. 24. § 1. Sąd rejonowy orzeka w pierwszej instancji we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw przekazanych ustawą do właściwości innego sądu. […]
Art. 175. § 1. Oskarżony ma prawo składać wyjaśnienia; może jednak bez podania powodów odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania lub odmówić składania wyjaśnień. O prawie tym należy go pouczyć.
Art. 207. § 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. […]
Art. 222. § 1. Kto narusza nietykalność cielesną funkcjonariusza publicznego lub osoby do pomocy mu przybranej podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3.

2 System prawa

zasady systemu prawa | luka prawna | reguły kolizyjne | prawo pozytywne | prawo precedensowe | prawo zwyczajowe | prawo religijne

We współczesnych państwach występuje tendencja do dość szczegółowego regulowania różnych dziedzin życia społecznego. Jej konsekwencją jest ustanawianie bardzo dużej liczby przepisów prawnych. Aby spełniały one swoje funkcje, muszą być wolne od nieprawidłowości, a także zostać w określony sposób uporządkowane i powiązane ze sobą w ramach spójnego systemu. Jakimi zasadami powinni się kierować prawodawcy, aby osiągnąć te cele? W jaki sposób można eliminować błędy popełniane w procesie tworzenia przepisów? Na czym polegają różnice między systemami prawa funkcjonującymi w poszczególnych państwach?

Czym jest system prawa?

Normy prawne obowiązujące w danym państwie tworzą **system prawa**, czyli uporządkowany zbiór regulacji, którego elementy są ze sobą powiązane. Nie należy go utożsamiać z systemem źródeł prawa, który składa się z aktów prawnych różnego typu i różnej rangi (→ zob. więcej w temacie 3 tego rozdziału).

System prawa każdego państwa ma charakter dynamiczny, gdyż nieustannie się zmienia: nowe normy są do niego wprowadzane, podczas gdy niektóre stare przepisy są usuwane. Każdy dobrze skonstruowany system prawa działa zgodnie z wymienionymi poniżej zasadami.

Zasada hierarchiczności oznacza, że każda norma musi mieć określoną rangę, czyli zajmować nadrzędną lub podrzędną pozycję wobec innych norm. Jeśli dwie normy prawne są ze sobą sprzeczne, ich hierarchiczne uporządkowanie pozwala stwierdzić, która z nich jest ważniejsza i ma pierwszeństwo stosowania.

Zasada spójności (niesprzeczności) nakazuje, aby normy wprowadzane do systemu prawnego były niesprzeczne z innymi normami oraz nie wykluczały ich stosowania.

Zasada zupełności wymaga, aby tworzące system normy dawały podstawę do rozstrzygnięcia wszelkich spornych spraw, które podlegają regulacji prawnej (ewentualnie tych spraw, które powinny zostać prawnie uregulowane ze względu na potrzeby społeczne).

Jednak kompletny i całkowicie spójny system prawa jest tylko teoretycznym ideałem. Zdarza się, że obowiązujące przepisy nie dają odpowiedzi, jak należy się zachować w sytuacji, która – jak się wydaje – powinna być już prawnie uregulowana. Ponadto niektóre normy okazują się ze sobą sprzeczne, np. dochodzi do tego, że jedna z nich nakazuje adresatowi określone zachowanie, a inna tego samego mu zakazuje.

Czym jest luka prawna?

Jeśli na podstawie analizy przepisów prawnych dana osoba nie może zrekonstruować norm określających, jak należy się zachować w konkretnej sytuacji, oznacza to, że natrafiła na **lukę prawną** (lukę w prawie). Jest to brak w systemie prawa właściwych regulacji pozwalających na rozstrzygnięcie sporu lub podjęcie

legalnego działania. Z reguły taka nieobecność normy jest efektem pomyłki prawodawcy lub jego niedopatrzenia. Nieunormowanie jakiegoś zakresu spraw nie musi jednak świadczyć o istnieniu luki prawnej – niekiedy prawodawca celowo nie reguluje określonego obszaru życia społecznego, nawet jeśli w ramach opinii publicznej pojawiają się głosy, że powinien to zrobić. Taka sytuacja jest nazywana luką pozorną, ponieważ brak normy wynika nie z błędu, lecz ze świadomego wyboru organu legislacyjnego.

Wyróżnia się trzy typy luk w prawie, które w pewnym zakresie dotyczą dość podobnych przypadków.

- **Luka konstrukcyjna** pojawia się wtedy, gdy nie ma regulacji, mimo że wymagają jej istniejące normy lub zdarzenia prawne, do których dochodzi w życiu społecznym.
- **Swoista luka w prawie** oznacza brak regulacji wynikający z faktu, że odpowiedniego aktu normatywnego nie wydał organ, który był do tego prawnie zobowiązany (np. upoważniony ustawowo minister nie wydał właściwego rozporządzenia).
- **Luka techniczna** to taki brak regulacji, który uniemożliwia zastosowanie ustanowionych już norm (np. nie ma przepisu, który wskazywałby organ mający obowiązek wydania dokumentu wymaganego do podjęcia danej czynności prawnej).

W praktyce istnieją dwa sposoby eliminowania luk prawnych. Po pierwsze, można oczekiwać, że sam prawodawca zauważy brak i podejmie się zmiany lub uzupełnienia przepisów. Po drugie, organ uprawniony do stosowania prawa (np. sąd) może wyjątkowo posłużyć się metodą analogii, czyli wnioskowania z podobieństwa, i rozstrzygnąć przedłożony mu problem w taki sposób, w jaki są rozwiązywane sprawy podobne, ale precyzyjnie uregulowane w przepisach. Generalnie jednak zastrzega się, że nie wolno tak postępować w sprawach karnych, ponieważ wypaczyłoby to fundamentalną zasadę prawa karnego, według której „nie ma przestępstwa bez ustawy".

Reguły kolizyjne

Sprzeczności między normami prawnymi mogą zostać wyeliminowane na dwa sposoby: przez zmianę przepisów dokonaną przez prawodawcę lub dzięki zastosowaniu **reguł kolizyjnych**. Są to zasady pozwalające ustalić, który z niedających się ze sobą pogodzić przepisów powinien zostać w danej sytuacji uwzględniony, a który – uchylony. Należy przy tym pamiętać, że uchylenie normy nie oznacza w tym wypadku wyeliminowania jej z systemu prawa, bo tego może dokonać tylko uprawniony organ władzy, nie zaś osoba, która interpretuje regulacje. Pominięta norma nie jest stosowana tylko w konkretnej sytuacji, ale nadal obowiązuje i będzie mogła zostać użyta w innych okolicznościach.

Można wymienić cztery reguły kolizyjne:

- **Norma wyższego rzędu uchyla normę niższego rzędu** (łac. *lex superior derogat legi inferiori*). Wynika to z hierarchicznego uporządkowania źródeł prawa. Dzięki wykorzystaniu tej zasady można np. pominąć normę z rozporządzenia Rady Ministrów, która jest sprzeczna z normą ustawową.
- **Norma szczególna uchyla normę generalną** (łac. *lex specialis derogat legi generali*). Ta reguła odwołuje się do stopnia szczegółowości norm i nakazuje, aby np. wyjątki od normy ogólnej były przestrzegane – o ile norma ta nie pochodzi z aktu o wyższej randze niż akt, w którym zostały ustanowione szczegółowe rozwiązania.

- **Norma późniejsza uchyla normę wcześniejszą** (łac. *lex posterior derogat legi priori*). Jeżeli niezgodne ze sobą przepisy regulują tę samą sferę życia społecznego, norma ustanowiona później przedstawia aktualniejsze stanowisko prawodawcy niż norma wprowadzona do porządku prawnego wcześniej.
- **Norma późniejsza o charakterze ogólnym nie uchyla normy wcześniejszej o charakterze szczególnym** (łac. *lex posteriori generali non derogat legi priori speciali*). Ta reguła uwzględnia zarówno kolejność powstania kolidujących ze sobą norm, jak i szczegółowość ich treści. Stanowi wyjątek od dwóch wcześniej wymienionych zasad. Ma zagwarantować, aby zmiany ogólnych nakazów lub zakazów nie paraliżowały stosowania prawa w konkretnych i specyficznych sytuacjach, w których należy wykorzystywać normy szczegółowe i często już utrwalone procedury działania.

Zasady prawa

Każdy system prawa funkcjonuje na podstawie **zasad prawa**, czyli ogólnych dyrektyw (wskazówek, zaleceń, postulatów) dotyczących rozumienia regulacji prawnych. Zasady te są zazwyczaj silnie ugruntowane w nauce o prawie oraz wynikają z historycznego rozwoju porządku prawnego w danym państwie. Określają one kluczowe rozwiązania prawne, które należy uwzględniać podczas stanowienia i stosowania norm, a także ułatwiają jednolitą interpretację przepisów. Często wywodzą się ze starożytnego prawa rzymskiego. Wśród najważniejszych reguł można wymienić domniemanie niewinności oraz zasady: „Nie ma przestępstwa bez ustawy", „Prawo nie działa wstecz" czy „Nieznajomość prawa szkodzi". Dwie pierwsze z nich dotyczą ściśle gałęzi prawa karnego i zostaną omówione w temacie 5 z niniejszego rozdziału. Wyjaśnienia dotyczące dwóch pozostałych znajdują się w poniższej tabeli.

Charakterystyka wybranych zasad prawa

Znaczenie zasady	Konsekwencje przestrzegania zasady	Cele obowiązywania zasady
Prawo nie działa wstecz (łac. *lex retro non agit*)		
Nie można zastosować norm pochodzących z aktu prawnego ustanowionego już po tym, jak doszło do sytuacji, która jest przedmiotem rozstrzyganej sprawy (zakaz retroaktywności prawa).	• Nowe normy prawne wprowadzone przez ustawodawcę nie mogą powodować, że z wydarzeń, które rozegrały się przed ich wejściem w życie, wynikają konsekwencje negatywne dla obywateli. • Dopuszcza się, aby adresaci nowych norm odnieśli korzyść w związku z działaniami, które prowadzili przed uchwaleniem danego aktu prawnego (np. przywileje dla kombatantów). • W prawie karnym odstępstwo od tej zasady możliwe jest jedynie wtedy, gdy nowa norma jest korzystniejsza dla sprawcy – nigdy nie może zostać zastosowana nowa norma surowsza od poprzednio obowiązującej.	• ochrona obywateli przed odpowiedzialnością za czyny, które w chwili ich popełnienia nie były przestępstwami • zagwarantowanie pewności i przewidywalności prawa oraz budowanie zaufania obywateli do państwa
Nieznajomość prawa szkodzi (łac. *ignorantia iuris nocet*)		
Nikt nie może usprawiedliwiać się nieznajomością prawa w celu uniknięcia odpowiedzialności za jego naruszenie.	• Osoba, która nie zna prawa, stawia się w gorszej sytuacji, ponieważ nie potrafi się ochronić przed negatywnymi skutkami prawnymi własnych czynów. • Ten, kto powołuje się na nieznajomość przepisów, ponosi takie same konsekwencje nielegalnych działań jak osoba, która zna prawo. • Prawodawca jest zobowiązany do zapewnienia warunków umożliwiających każdemu adresatowi zapoznanie się z obowiązującymi przepisami.	• zapewnienie sprawnego i pewnego działania prawa • odebranie możliwości pozornego usprawiedliwiania się niewiedzą w celu uniknięcia negatywnych konsekwencji nielegalnego działania

Typy systemów prawa

W poszczególnych państwach działają odrębne systemy prawa. Niektóre z tych systemów są jednak do siebie podobne, co pozwala wyodrębnić wśród nich pewne typy (rodziny). Główne kryterium rozróżnienia opiera się na ustaleniu, skąd w głównej mierze wywodzą się obowiązujące w państwach normy prawne. W wielu z nich funkcjonują **mieszane systemy prawa**, które łączą elementy z kilku podstawowych typów.

System prawa pozytywnego

Jego fundamentem jest idea pozytywizmu prawniczego. Zgodnie z nią obowiązujące normy prawne wywodzą się wyłącznie z regulacji ustanowionych przez uprawnione do tego organy prawodawcze (obecnie głównie organy przedstawicielskie, np. parlament), zwłaszcza z **aktów normatywnych** spisanych w formie **ustaw**. Do źródeł prawa pozytywnego nawiązuje angielski termin ***civil law system*** [czyt.: siwil lo system], który można tłumaczyć jako „system prawa ustawowego" albo „**system prawa stanowionego**".

Choć wyjątkowo w systemie tego typu dopuszcza się korzystanie z innych źródeł prawa (np. z prawa zwyczajowego), to bezwzględnie dominuje w nim prawo stanowione. Reguła ta najczęściej wyraża się w zakazie tworzenia norm przez sądy, których zadaniem jest wyłącznie stosowanie obowiązujących przepisów. Francuski filozof Monteskiusz postulował nawet, by sędziowie byli jedynie „ustami ustawy", czyli by podczas rozstrzygania spraw realizowali wolę władzy prawodawczej.

System prawa pozytywnego określa się także jako **system rzymski**, gdyż jego charakterystyczną cechą jest częste występowanie norm wzorowanych na rozwiązaniach z prawa prywatnego starożytnych Rzymian (→zob. przykład). W ciągu wieków rozpowszechnił się on w większości państw świata. Funkcjonuje w niemal całej Europie (poza Wyspami Brytyjskimi), dlatego niekiedy nazywa się go również **systemem kontynentalnym**.

Czy wiesz, że...

Znaczny wpływ na rozwój europejskich systemów prawnych wywarło prawo kanoniczne Kościoła katolickiego, które w pełni ukształtowało się w epoce średniowiecza. Oprócz spraw typowo religijnych regulowało ono także wiele kwestii świeckich. Czerpało z dorobku prawa rzymskiego, jednak kościelni prawnicy wypracowali także wiele nowych rozwiązań, które następnie włączano do systemów prawnych poszczególnych państw. Z prawa kanonicznego pochodzą m.in. zasada swobodnego dysponowania swoim majątkiem w testamencie, rozróżnienie na przestępstwa umyślne (które sprawca chciał popełnić) i nieumyślne (będące efektem niezachowania przez sprawcę wymaganej ostrożności) oraz procedury określające przebieg postępowań przed sądami.

Przykład

Dorobek prawa rzymskiego

„Z bogatego dorobku prawa rzymskiego, który jest stale aktualny, można wymienić przykładowo takie osiągnięcia, jak: zasady wykładni prawa; przesłanki ważności czynności prawnych; rozróżnienie własności i posiadania. Szczególna rola przypada prawu rzymskiemu w formowaniu instytucji prawa zobowiązań. [...] Wykształcone w prawie rzymskim kontrakty ([...] np. kupno-sprzedaż, pożyczka, użyczenie, najem, zlecenie, spółka) są i dziś podstawowymi umowami stosowanymi w obrocie prawnym. Bez znaczenia jest tu fakt, że unormowania współczesne mogą różnić się od rozwiązań rzymskich. [...] O żywotności tradycji romanistycznej w historycznym rozwoju prawa od średniowiecza po czasy współczesne świadczyć może obecność zaczerpniętych z prawa rzymskiego zasad i sformułowań (tzw. paremii) w praktyce prawniczej wszystkich tych okresów".

Źródło: W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo rzymskie. Instytucje*.

Systemy prawa stanowionego (*civil law*) na świecie

Objaśnienia oznaczeń liczbowych

1. Salwador
2. Honduras
3. Nikaragua
4. Panama
5. Haiti
6. Wenezuela
7. Burkina Faso
8. Benin
9. Republika Środkowoafrykańska
10. Uzbekistan
11. Turkmenistan
12. Korea Północna
13. Laos
14. Wietnam
15. Kambodża
16. Brunei

Systemy prawa precedensowego (*common law*) na świecie

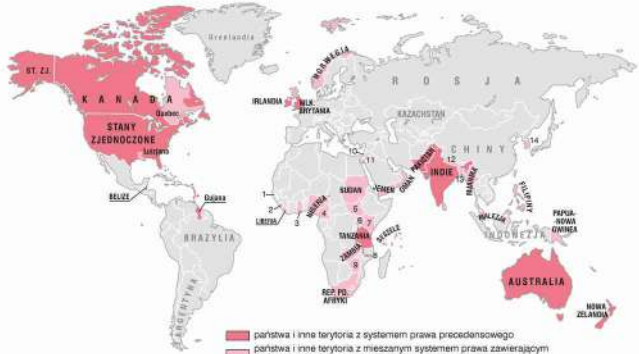

Objaśnienia oznaczeń liczbowych

1. Gambia
2. Sierra Leone
3. Ghana
4. Kamerun
5. Sudan Południowy
6. Uganda
7. Kenia
8. Malawi
9. Zimbabwe
10. Izrael
11. Jordania
12. Nepal
13. Bangladesz
14. Korea Południowa

System prawa precedensowego

Prawo rzymskie wpłynęło na rozwój prawa w Anglii w mniejszym stopniu niż w kontynentalnej Europie. Spowodowało to wyodrębnienie się odmiennego systemu prawnego. Upowszechnił się on w państwach historycznie związanych z Wielką Brytanią, dlatego nazywany jest czasami **systemem anglosaskim**.

Charakterystyczna jest dla niego kluczowa rola **precedensu**, czyli wyroku sądowego mającego bezpośredni wpływ na treść kolejnych rozstrzygnięć sądów w takich samych lub podobnych sprawach. Właśnie z powodu ważnej roli prawotwórczej organów wymiaru sprawiedliwości system precedensowy opisuje się także jako system oparty na **aktywizmie sędziowskim**. W terminologii anglojęzycznej odnosi się do niego także pojęcie *common law system* [czyt.: komon lo system], oznaczające „system prawa powszechnego".

W systemach anglosaskich normy wywodzą się z bardzo zróżnicowanych źródeł. Oprócz precedensów zalicza się do nich także przepisy stanowione przez organy władzy prawodawczej oraz reguły prawa zwyczajowego (→ zob. tekst obok). Ponadto podczas stosowania prawa dopuszczalne jest bezpośrednie powoływanie się na zdroworozsądkowe zasady słuszności: sumienia, uczciwości i sprawiedliwości.

W państwach funkcjonujących w ramach systemu *common law* dominuje podejście, według którego obowiązujące normy trzeba sprawdzać w działaniu i z reguły nie należy ich sztywno ujmować w aktach normatywnych. Zakłada się tam, że szczegółowe uzupełnianie norm oraz ich uspójnianie należy do sędziów stosujących prawo. Prywatne umowy często są uznawane za wystarczające do porządkowania relacji między ludźmi i nie występuje potrzeba szczegółowego regulowania ustawami wielu dziedzin życia społecznego.

Czy wiesz, że...

W systemach *common law* wydanie orzeczenia niezgodnego z normą zawartą w precedensie jest złamaniem prawa. Istnieją jednak procedury, które umożliwiają pominięcie wcześniejszych rozstrzygnięć sądowych. Sąd rozpatrujący daną sprawę może bowiem wykazać, że jej okoliczności są na tyle odmienne od sprawy związanej z precedensem, że w tym przypadku nie ma on zastosowania. Ponadto dany precedens może zostać unieważniony przez uprawniony do tego sąd.

System prawa zwyczajowego

Współcześnie w niektórych miejscach na świecie – np. w wielu państwach afrykańskich i azjatyckich – ważną rolę odgrywa **prawo zwyczajowe**. Jest ono również jednym z ważnych źródeł prawa międzynarodowego, choć prawie nigdzie nie jest wyłącznym fundamentem systemu prawnego. Prawo zwyczajowe – niekiedy określane również jako prawo rdzenne albo prawo ludowe – nie jest tworzone przez organy władzy państwowej. Jego normy zwykle nie zostają spisane, ale mają trwały charakter, a w danym państwie czy społeczeństwie powszechne jest przekonanie o ich obowiązywaniu.

Systemy prawa zwyczajowego ukształtowały się w czasach, w których większość krajów azjatyckich i afrykańskich była koloniami europejskich mocarstw. Władze kolonialne często decydowały się – w celu ujednolicenia miejscowego prawa – na **kodyfikację** norm zwyczajowych, czyli na zapisanie ich w kodeksach lub innych aktach prawnych. Po uzyskaniu niepodległości w wielu państwach postkolonialnych utrzymano powstałe w ten sposób regulacje.

Specyficzne rozwiązania prawne w systemach prawa zwyczajowego są przeważnie uwarunkowane kulturowo. Często dotyczą kwestii własności gruntów oraz stosunków rodzinnych, zwłaszcza instytucji małżeństwa. Niekiedy nadają starszyźnie prawo do sprawowania funkcji sądowniczej i mediacyjnej w lokalnych społecznościach. Na przykład zgodnie z tradycyjnym prawem zwyczajowym nazywanym Xeer [czyt.: her], stosowanym obok prawa cywilnego i prawa religijnego m.in. w Somalii, wszyscy członkowie najbliższej grupy klanowej są po części odpowiedzialni za zbrodnię popełnioną przez osobę z ich grona.

Systemy prawa zwyczajowego na świecie

państwo z systemem prawa zwyczajowego

państwa i inne terytoria z mieszanym systemem prawa zawierającym elementy systemu prawa zwyczajowego

Objaśnienia oznaczeń liczbowych

1. Gambia
2. Gwinea Bissau
3. Sierra Leone
4. Togo
5. Kamerun
6. Gabon
7. Erytrea
8. Kenia
9. Uganda
10. Zimbabwe
11. Botswana
12. Afganistan
13. Nepal
14. Korea Południowa

Systemy prawa religijnego na świecie

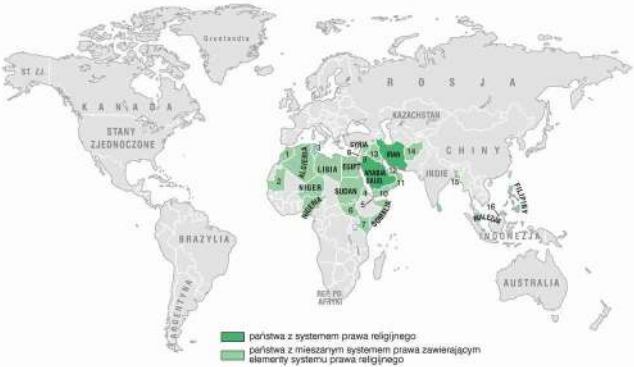

państwa z systemem prawa religijnego

państwa z mieszanym systemem prawa zawierającym elementy systemu prawa religijnego

Objaśnienia oznaczeń liczbowych

1. Maroko
2. Mauretania
3. Tunezja
4. Erytrea
5. Dżibuti
6. Sudan Południowy
7. Kenia
8. Izrael
9. Jordania
10. Jemen
11. Oman
12. Zjedn. Emiraty Arabskie
13. Irak
14. Afganistan
15. Bangladesz
16. Brunei

Źródło danych przedstawionych na mapach na s. 194 i 196: Central Intelligence Agency (CIA).

System prawa religijnego

W niektórych państwach (głównie muzułmańskich) fundament systemów prawnych tworzą normy prawa religijnego. Bezpośrednim źródłem regulacji są tam księgi i pisma uznawane za święte, a także ich interpretacje formułowane przez duchownych i inne osoby będące autorytetami w kwestiach wiary. W krajach tych sfera życia religijnego nie jest oddzielona od sfery publicznej, dlatego nakazy i zakazy religijne są prawem powszechnie obowiązującym. W wielu państwach arabskich część norm prawnych wynika wprost z *Koranu* (świętej księgi muzułmanów) oraz z dorobku islamskich szkół prawa koranicznego. System prawa religijnego opierający się na fundamentalnych dogmatach i zasadach islamu określa się jako **szariat**.

Przykład

Systemy prawne wybranych państw

Stany Zjednoczone

W państwie tym funkcjonuje system precedensowy (*common law*), którego podstawową cechą jest wewnętrzna złożoność. Prawo amerykańskie dzieli się na prawo stanowe, wiążące tylko w granicach poszczególnych stanów, oraz prawo federalne, obowiązujące na całym terytorium USA. Podstawowe znaczenie w orzecznictwie i prawodawstwie odgrywa zasada precedensów, zgodnie z którą podobne sprawy powinny być rozstrzygane w podobny sposób. Prócz prawa precedensowego w systemie amerykańskim ważną rolę odgrywa prawo stanowione, obejmujące *Konstytucję USA*, ustawy Kongresu i legislatur (parlamentów) stanowych, zarządzenia i proklamacje gubernatorów, akty normatywne rad miejskich.

Niemcy

W Niemczech obowiązuje system prawa stanowionego. Głównymi pisanymi źródłami prawa krajowego są tam: ustawa zasadnicza, ustawy, rozporządzenia z mocą ustawy oraz akty prawa miejscowego. Prócz nich występują również niepisane źródła prawa, czyli ogólne zasady funkcjonujące w prawie zwyczajowym i prawie międzynarodowym. W systemie niemieckim orzecznictwo sądów co do zasady nie stanowi źródła prawa, jednak orzeczenia Federalnego Trybunału Konstytucyjnego mają moc prawną. Z uwagi na federalny charakter ustroju państwa – złożonego z 16 krajów związkowych (landów) – na całym jego terytorium obowiązują ustawy federalne. Ustawy krajowe są wiążące wyłącznie w granicach poszczególnych landów.

Republika Południowej Afryki

W RPA obowiązuje mieszany system prawny. Łączy elementy systemów kontynentalnego i precedensowego oraz – co dla niego charakterystyczne – afrykańskiego prawa zwyczajowego. Normy tego ostatniego regulują sprawy rdzennych mieszkańców państwa – dotyczą one zwłaszcza zagadnień z zakresu prawa cywilnego i rodzinnego. *Konstytucja RPA* uznaje prawo zwyczajowe, zastrzega jednak, że sądy są zobowiązane stosować je z poszanowaniem przepisów konstytucyjnych i ustawowych, ustanowionych przez organy władzy.

Izrael

W Izraelu ważną rolę w systemie prawnym odgrywają normy prawa religijnego. Sądy żydowskie rozstrzygają tam kwestie ściśle związane z kulturą, religią i tradycją judaistyczną, dotyczące m.in. małżeństw, rozwodów, pogrzebów, stanu cywilnego, koszerności żywności, obchodzenia szabatu, możliwości przejścia na judaizm. Sprawy dotyczące małżeństw, rozwodów i stanu cywilnego obywateli nieżydowskich są rozpatrywane przez religijne sądy muzułmańskie, druzyjskie lub chrześcijańskie, w zależności od wyznania osób zainteresowanych. W pozostałych kwestiach system prawa w Izraelu wzoruje się na rozwiązaniach stosowanych w systemach *common law* – wcześniejsze orzeczenia sądów są uznawane za precedensy i stanowią źródła prawa.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Na czym polegały najważniejsze różnice między kulturą prawną cesarstwa rzymskiego a kulturą Longobardów*?

1. Tradycja prawna Longobardów była niepiśmienna. Prawo szczepowe kształtował zwyczaj […]. Prawo rzymskie miało postać usystematyzowanej kodyfikacji.
2. Prawo rzymskie popierało indywidualizm, strzegło interesów jednostki, chroniło prawa kobiet i dorosłych dzieci. U Longobardów jednostka podlegała władzy rodu. Prawo zabezpieczało przede wszystkim interesy majątkowe wspólnoty – miało zatem charakter kolektywny.
3. W prawie rzymskim istniała swoboda zawierania małżeństw na podstawie dobrowolnego porozumienia stron. Kobieta miała w zasadzie pełną zdolność do czynności prawnych. W prawie longobardzkim małżeństwo dochodziło do skutku wyłącznie za zgodą rodziny. Żona bez zgody męża nie mogła dysponować swoim majątkiem. U Longobardów istniał system patriarchalny, w którym kobiety znajdowały się pod surową opieką męskich przedstawicieli rodziny. […]
5. W prawie karnym późnego cesarstwa państwo, jako strażnik pokoju wewnętrznego, wymierzało za popełniane przestępstwa kary publiczne: karę śmierci, kary okaleczające […] czy chłostę. Natomiast w systemie represji karnej Longobardów najważniejszą rolę spełniała krwawa zemsta rodowa (wróżda). W prawie longobardzkim kara miała charakter pieniężnego odszkodowania wypłacanego poszkodowanemu lub jego rodowi jako zadośćuczynienie za krzywdę i okup za zemstę […].

* Longobardowie – plemię germańskie, które w VI w. podbiło znaczną część Italii.

Źródło: A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*.

a) Odpowiedz, jaki system prawa funkcjonował u Longobardów.

b) Uzasadnij, że prawo rzymskie miało charakter indywidualistyczny, a prawo longobardzkie – kolektywistyczny.

c) Podaj trzy wymienione w tekście rozwiązania z prawa rzymskiego, które funkcjonują obecnie w polskim prawie.

! 2 Wyjaśnij, czym jest luka prawna. Wymień dwa sposoby usuwania luk z systemu prawa.

3 Porównaj system prawa pozytywnego z systemem prawa precedensowego. Podaj po trzy przykłady państw, w których funkcjonują te systemy.

4 Wyjaśnij, do czego służą reguły kolizyjne podczas interpretowania przepisów prawnych. Wymień i opisz dwie z nich.

5 Przyjrzyj się rysunkowi i wykonaj polecenia.

Praca z ilustracją

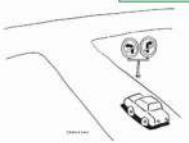

a) Wyjaśnij, na jaki problem w budowie systemu prawnego wskazał autor ilustracji.

b) Rozstrzygnij, czy ukazane na rysunku trudności z rozumieniem prawa można rozwiązać za pomocą reguł kolizyjnych. Uzasadnij odpowiedź.

6 Zapoznaj się z historią Jacka. Następnie rozstrzygnij, czy w tym przypadku ma zastosowanie zasada „nieznajomość prawa szkodzi", czy – reguła „prawo nie działa wstecz". Uzasadnij odpowiedź.

Jacek podczas matury miał w kieszeni małe repetytorium. Włożył je tam tuż przed rozpoczęciem egzaminu, kiedy w pośpiechu chciał powtórzyć przed wejściem na salę jedno z wymaganych zagadnień. Nie miał zamiaru zaglądać do repetytorium w trakcie pisania i tego nie zrobił. Dopiero gdy wstawał po zakończeniu pracy, książeczka wypadła mu z kieszeni, co zauważył nauczyciel odbierający od niego arkusz z rozwiązaniami. Pedagog oznajmił wówczas Jackowi, że zgodnie z prawem jego egzamin zostanie unieważniony i że w tym roku chłopiec nie będzie mógł podejść do poprawki. Uczeń próbował wytłumaczyć, że nie ściągał. Nie wiedział jednak, że samo posiadanie przy sobie niedozwolonych pomocy naukowych jest traktowane jak niesamodzielne zdawanie egzaminu.

! 7 Podaj po jednym przykładzie źródeł prawa, które są charakterystyczne dla poszczególnych systemów prawnych omówionych w podręczniku.

8 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia. **Praca z tekstem źródłowym**

Najbardziej niebezpiecznym społecznie rodzajem luk są te, które mogą sprowadzić obrót prawny lub określoną działalność na boczne, nieprzewidziane przez ustawodawcę tory. [Tak] […] było w przypadku tzw. dopalaczy, które do pewnego czasu nie mogły być traktowane jak środki odurzające. Było to spowodowane wyraźnym ograniczeniem ustawy o zwalczaniu narkomanii do tradycyjnych narkotyków i środków służących do ich wyrobu. Handel dopalaczami był przez długi czas formalnie legalny. Dopiero życie wymusiło zmianę przepisów, gdy okazało się, że ich używanie jest co najmniej tak niebezpieczne, jak używanie narkotyków.

Źródło: T. Gardocka, *Luka prawna pod lupą*.

a) Wyjaśnij, na czym polegała luka prawna w sytuacji przedstawionej w tekście.

b) Odpowiedz, jaka zasada systemu prawa została naruszona w omówionym przypadku.

9 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym. **Wątek na forum**

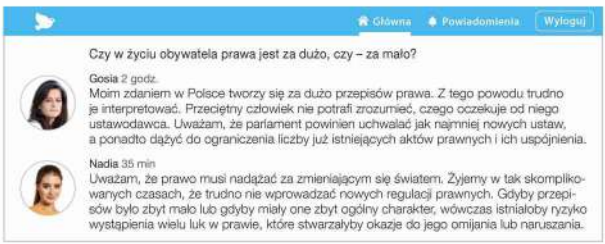

3 Źródła prawa

akty normatywne i nienormatywne | obowiązywanie prawa | źródła prawa | kodeks | dzienniki urzędowe | *vacatio legis*

Współcześnie systemy prawa są bardzo rozbudowane, a ich normy są odczytywane z bardzo dużej liczby przepisów. Wynika to z intensywnego rozwoju różnych dziedzin działalności państw, które za pomocą prawa dostosowują mechanizmy swojego funkcjonowania do szybko zmieniającego się świata. Przyczyną wzrostu liczby regulacji jest ponadto ciągłe zacieśnianie się współpracy międzynarodowej, w ramach której wiele państw przyjmuje te same rozwiązania prawne. Wszystkie opisane uwarunkowania sprawiają, że nieodzowna staje się wiedza na temat różnego typu aktów prawnych. Jakie źródła prawa występują w Polsce? Czym się one charakteryzują? Jak wygląda ich hierarchia? Gdzie są publikowane nowo ustanawiane akty normatywne?

Akty prawne

Urzędnicy i funkcjonariusze służb publicznych podejmują różne działania w imieniu państwa. W tym celu często wydają szczególnego rodzaju pisma, czyli **akty prawne**. Jeśli w pismach tego typu przedstawiciele władz ustanawiają prawa – np. wprowadzają nowe normy albo uchylają stare regulacje – nazywa się je **aktami normatywnymi**. Powstanie i ogłoszenie takich aktów (zgodnie z określoną w prawie procedurą) zobowiązuje adresatów (np. obywateli, instytucje publiczne, przedsiębiorstwa) do przestrzegania zasad ustalonych przez prawodawcę. Dlatego akty normatywne określa się również jako **źródła pochodzenia prawa** – skrócony termin „**źródła prawa**" zazwyczaj jest stosowany właśnie w tym formalnym sensie, np. w wyrażeniu „system źródeł prawa".

Na różnych szczeblach struktur państwa powstają także akty prawne, które są **nienormatywne**. Są one nie źródłami prawa, lecz aktami stosowania prawa. Oznacza to, że dzięki ich wydaniu zostają zrealizowane dyspozycje zawarte w normach. Zazwyczaj ich skutkiem jest ukształtowanie sytuacji prawnej indywidualnego podmiotu w konkretnych okolicznościach, np. dany akt zawiera decyzję, której obywatel domagał się od organów państwa. Do tej grupy zalicza się m.in. **akty administracyjne** (np. decyzje, postanowienia, pozwolenia, licencje, obwieszczenia), a także **orzeczenia sądowe**, które w systemie prawa stanowionego (np. w Polsce) nie są źródłami prawa, ale mogą istotnie wpływać na sposób rozstrzygania podobnych do siebie spraw albo na kształt projektowanych aktów normatywnych.

Aby sprawdzić, czy konkretny akt jest aktem normatywnym, należy przede wszystkim ustalić, czy wydał go – w przewidzianym w prawie trybie – organ kompetentny (uprawniony) do tego, by stanowić prawo w danym zakresie. **Teksty autentyczne** tak ustanowionych aktów (czyli jedyne prawnie wiążące teksty przepisów prawnych) są umieszczane w odpowiednich **dziennikach urzędowych** (np. w *Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*). W razie wątpliwości co do dokładnego brzmienia przepisów, zawsze należy sięgnąć do tekstu zawartego w takim oficjalnym publikatorze (→ zob. więcej na s. 212). W przypadku aktów prawa międzynarodowego rangę autentyczności może posiadać kilka ich tłumaczeń, np. tekstami autentycznymi *Karty Narodów Zjednoczonych* są wersje w językach: angielskim, francuskim, hiszpańskim, rosyjskim i chińskim.

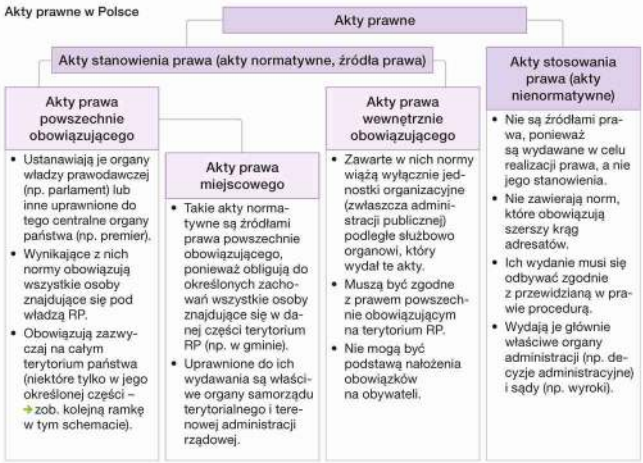

Obowiązywanie prawa

Aby ustalić, czy w danej sytuacji norma prawna obowiązuje – czyli czy ma moc prawną, z której wynika obowiązek zastosowania się do niej – należy poszukać odpowiedzi na podane pytania.

Kto i jak ustanowił normę?
Aby dana norma stała się częścią systemu prawa, powinna zostać ustanowiona zgodnie z prawnie przyjętymi procedurami legislacyjnymi przez właściwy organ władzy, a następnie w prawidłowy sposób ogłoszona w dzienniku urzędowym.
Kogo obowiązuje norma?
Adresatem normy prawa powszechnie obowiązującego może być każda osoba, która spełnia warunki określone w hipotezie. W praktyce zasada ta wyjątkowo nie dotyczy uprzywilejowanych osób, które nie podlegają prawu krajowemu. Przykładowo, przedstawiciele obcych rządów, którym przysługuje immunitet dyplomatyczny, nie mogą odpowiadać przed sądem państwa przyjmującego.
Gdzie obowiązuje norma?
Prawo krajowe obowiązuje na całym terytorium państwa, do którego zalicza się obszar lądowy, strefę podziemną i przestrzeń powietrzną, a także morskie wody przybrzeżne (jeśli dany kraj ma dostęp do morza). Obowiązuje również osoby przebywające na statkach morskich, powietrznych i kosmicznych oznaczonych banderą danego państwa lub wyróżnionych innymi jego znakami, a także w jego zagranicznych placówkach dyplomatycznych i bazach wojskowych.
Od kiedy obowiązuje norma?
Przyjmuje się, że norma może obowiązywać od chwili ogłoszenia (publikacji) aktu prawnego we właściwym dzienniku urzędowym. Prawodawca może jednak ustalić późniejszy dzień jej wejścia w życie, czyli moment, od którego adresaci będą musieli ją stosować i jej przestrzegać. Regulacje mogą też być usuwane z systemu (uchylane) – w takim samym trybie, w jakim ustanawia się akty prawne.

System źródeł prawa w Polsce

W *Konstytucji RP* została określona hierarchia aktów prawnych (od aktu o randze nadrzędnej po akty o randze podustawowej), które mogą być źródłem praw i obowiązków ludzi. Natomiast rodzaje regulacji obowiązujące wewnątrz urzędów, instytucji i innych organizacji nie zostały ściśle usystematyzowane.

Zamknięty katalog źródeł prawa powszechnie obowiązującego (porządek hierarchiczny)

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej
→s. 203

zwyczajowe prawo międzynarodowe i zasady ogólne prawa międzynarodowego
→s. 205

prawo Unii Europejskiej
→s. 206

umowy międzynarodowe ratyfikowane za zgodą wyrażoną w ustawie albo w referendum ogólnokrajowym
→s. 204

ustawy
→s. 208

rozporządzenia z mocą ustawy
→s. 208

akty prawa miejscowego
→s. 209

rozporządzenia
→s. 208

ratyfikowane umowy międzynarodowe, które nie wymagają zgody wyrażonej w ustawie
→s. 204

Źródła prawa o mieszanym charakterze

Regulamin Sejmu RP i *Regulamin Senatu RP*

układy zbiorowe pracy i inne porozumienia między pracownikami a pracodawcami

→s. 210

Otwarty katalog źródeł prawa wewnętrznego
→s. 210

Zalicza się do nich akty normatywne o różnych nazwach: uchwały, zarządzenia, postanowienia, regulaminy, statuty, wytyczne, okólniki i inne.

W *Konstytucji RP* z nazwy zostało wymienionych tylko kilka typów aktów prawnych o charakterze wewnętrznym. Są to:

- uchwały Rady Ministrów,
- zarządzenia Prezesa Rady Ministrów,
- zarządzenia ministrów,
- zarządzenia Prezydenta RP.

Konstytucja RP

Konstytucja RP: preambuła, art. 8, 87

Nadrzędną pozycję w systemie źródeł prawa polskiego zajmuje szczególny akt prawny – *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* Zawiera ona podstawowe regulacje dotyczące ustroju politycznego, gospodarczego i społecznego Polski oraz gwarantuje ochronę fundamentalnych wolności i praw człowieka i obywatela. Wyjątkowy charakter prawny konstytucji wynika z kilku cech odróżniających ją od innych aktów prawnych (→zob. tabelę poniżej).

Szczególne cechy *Konstytucji RP*

Szczególna moc prawna
• W systemie prawa polskiego nie istnieje akt prawny o randze wyższej lub równej, w związku z czym wszystkie inne regulacje muszą być zgodne z *Konstytucją RP*. • Kontrolę konstytucyjności aktów niższej rangi przeprowadza Trybunał Konstytucyjny. Naczelne organy państwa są zobowiązane strzec i przestrzegać *Konstytucji RP*. • Prawodawca nie może wprowadzać norm sprzecznych z *Konstytucją RP*. Powinien za to rozwijać jej ogólne postanowienia w szczegółowych aktach prawnych, aby umożliwić realizację norm konstytucyjnych. • Obowiązuje zasada bezpośredniego stosowania przepisów *Konstytucji RP*: obywatele, sądy i inne organy państwa mogą wprost odwoływać się do jej ogólnych postanowień w toku rozstrzygania spraw.
Szczególna treść
• Zawiera podstawowe zasady funkcjonowania państwa oraz wyznacza cele działalności władzy publicznej. • Gwarantuje przestrzeganie praw człowieka i obywatela, a także nakłada główne obowiązki na organy władzy i jednostki. • Określa fundamentalne wartości, których ochrona jest konieczna w demokratycznym państwie prawnym.
Szczególna forma
• Jako jedyny akt prawny w Polsce nosi nazwę „konstytucja", co świadczy o jej szczególnym znaczeniu w całym systemie prawa. • Została uchwalona w ramach specjalnej procedury, która zakładała szerszy konsensus społeczny i polityczny niż w przypadku przyjmowania zwykłych ustaw. *Konstytucję RP* uchwaliło Zgromadzenie Narodowe, a zgodę na jej przyjęcie wyrazili obywatele w referendum ogólnokrajowym. • Procedura wprowadzenia zmian w przepisach konstytucyjnych jest trudniejsza do realizacji niż procedura uchwalania lub nowelizacji zwykłych ustaw.

Kalendarium wprowadzania *Konstytucji RP* i jej zmian

- **2 kwietnia 1997 r.**
  – uchwalenie *Konstytucji RP*
- **25 maja 1997 r.**
  – referendum konstytucyjne
- **16 lipca 1997 r.**
  – podpisanie *Konstytucji RP* przez Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego

- **17 października 1997 r.**
  – wejście w życie *Konstytucji RP*
- **8 września 2006 r.**
  – uchwalenie zmiany art. 55 *Konstytucji RP* (dopuszczenie możliwości ekstradycji obywatela polskiego w związku z europejskim nakazem aresztowania)
- **7 maja 2009 r.**
  – uchwalenie zmiany art. 99 *Konstytucji RP* (wprowadzenie zakazu kandydowania na posła lub senatora przez osobę skazaną prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego)

Ratyfikowane umowy międzynarodowe

Konstytucja RP: art. 88, 90–91, 241

Umowy międzynarodowe, które w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej zawiera rząd z innymi państwami albo organizacjami międzynarodowymi, wchodzą do systemu prawa polskiego po ich ogłoszeniu w odpowiednim dzienniku urzędowym. W ich tytułach znajdują się takie wyrazy, jak: „umowa", „porozumienie", „układ", „konwencja", „traktat", „pakt", „karta", „statut", „protokół". Spośród tych aktów do źródeł prawa powszechnie obowiązującego zalicza się umowy ratyfikowane, czyli zatwierdzone w szczególnej formie przez Prezydenta RP. Ich pozycja w hierarchii aktów prawnych zależy jednak od sposobu ich ratyfikacji (→ zob. poniższy schemat).

Umowy o randze ponadustawowej

Pierwszeństwo przed ustawami mają umowy międzynarodowe, które ratyfikował Prezydent RP po uprzednim udzieleniu na to zgody:

- przez parlament w ustawie – ta procedura jest wymagana, gdy treść danej umowy dotyczy najważniejszych dla państwa spraw, które zostały wymienione w art. 89 ust. 1 *Konstytucji RP*;
- przez większość obywateli w referendum ogólnokrajowym – ta procedura może zostać przeprowadzona wówczas, gdy zgodnie z porozumieniem państwo polskie przekazuje kompetencje w niektórych dziedzinach organizacji międzynarodowej lub jej organom (jeśli w takim przypadku nie zostanie zorganizowane referendum, to zgodę na ratyfikację może wyrazić parlament, choć odpowiednią ustawę muszą przyjąć Sejm RP i Senat RP większością 2/3 głosów).

Warto pamiętać, że do systemu prawa polskiego włączone zostały również porozumienia, które ratyfikowano przed wejściem w życie *Konstytucji RP* z 1997 r., czyli w czasach, kiedy w Polsce obowiązywały inne regulacje dotyczące zawierania umów międzynarodowych.

Umowy o randze podustawowej

Na najniższym szczeblu hierarchii źródeł prawa powszechnie obowiązującego znajdują się – obok rozporządzeń i aktów prawa miejscowego – umowy międzynarodowe, do których ratyfikacji przez Prezydenta RP nie jest wymagana ustawowa zgoda wyrażona przez parlament. Prezes Rady Ministrów ma obowiązek jedynie zawiadomić Sejm RP o zamiarze przedłożenia głowie państwa porozumienia tego typu do ratyfikacji.

Warto podkreślić, że do grupy źródeł prawa powszechnie obowiązującego należą tylko takie umowy międzynarodowe, które zostały ratyfikowane. Nie wchodzą do niej natomiast poro-

Rodzaje umów międzynarodowych w polskim porządku prawnym

zumienia międzynarodowe niższej rangi, które są zatwierdzane przez rząd (bez ratyfikacji) lub zawierane za jego zgodą przez inne organy (np. przez ministrów). Umowy nieratyfikowane zaliczają się do źródeł prawa wewnętrznego, które nie mogą kształtować praw i obowiązków obywateli.

Przykład

Wybrane umowy międzynarodowe o randze ponadustawowej

- *Karta Narodów Zjednoczonych* z 26 czerwca 1945 r. (weszła w życie 24 października 1945 r.)
- *Traktat północnoatlantycki* z 4 kwietnia 1949 r. (wszedł w życie 12 marca 1999 r.)
- *Statut Rady Europy* z 5 maja 1949 r. (wszedł w życie 26 listopada 1991 r.)
- *Konwencja o prawach dziecka* z 20 listopada 1989 r. (weszła w życie 7 lipca 1991 r.)
- *Traktat między Rzecząpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy* z 18 maja 1992 r. (wszedł w życie 30 grudnia 1992 r.)

Inne źródła prawa międzynarodowego

Konstytucja RP: art. 9

Źródła te, czyli zwyczaje międzynarodowe i ogólne zasady prawa, nie zostały wskazane w art. 87 *Konstytucji RP* jako elementy z katalogu źródeł prawa powszechnie obowiązującego. Mimo to w art. 9, w części ogólnej ustawy zasadniczej, nakazano, aby Rzeczpospolita Polska przestrzegała prawa międzynarodowego – w stosunkach zarówno zewnętrznych (np. w relacjach z innymi państwami), jak i wewnętrznych (np. wobec swoich obywateli i przebywających na jej terytorium cudzoziemców).

- **Zwyczaje międzynarodowe** – wynikające z powszechnej praktyki utrwalonej w społeczności międzynarodowej – są niepisanymi regułami postępowania, które zazwyczaj przez dłuższy czas uznaje się za wiążące dla wszystkich podmiotów prawa międzynarodowego, czyli m.in. dla państw. Choć w ostatnich dekadach w związku z ogromnym przyrostem liczby umów międzynarodowych zwyczaje straciły na znaczeniu, nadal są one istotnym źródłem prawa międzynarodowego, np. prawa morskiego (→ zob. przykład poniżej).
- **Zasady ogólne prawa międzynarodowego** to pewne podstawowe reguły postępowania, które są powszechnie uznawane za wiążące dla wszystkich podmiotów prawa międzynarodowego w ich wzajemnych relacjach. Do tej grupy należą zarówno niektóre zasady wywodzące się ze starożytnego prawa rzymskiego, np. „Nikt nie może być sędzią we własnej sprawie" czy „Umów należy dotrzymywać", jak i reguły wynikające ze szczegółowych norm prawa międzynarodowego, np. nienaruszalność granic czy prawo narodów do samostanowienia.

Przykład

Prawo do eksploatacji szelfu

Już w średniowieczu uważano, że część morza przylegająca do obszaru lądowego danego państwa jest fragmentem jego terytorium. W XX w. wraz z rozwojem techniki pojawiły się możliwości wydobywania cennych surowców naturalnych z obszarów podmorskich. Równolegle utrwalił się zwyczaj międzynarodowy, zgodnie z którym państwo posiadające dostęp do nabrzeża ma wyłączne prawo do eksploatacji zasobów naturalnych położonych na szelfie kontynentalnym, czyli w części kontynentu zalanej wodami do głębokości ok. 200 m poniżej poziomu morza. Oznacza to równocześnie, że nie musi ono z nikim dzielić się tymi złożami.

Czy wiesz, że...

Do polskiego porządku prawnego należą umowy międzynarodowe, które powstały wiele (nawet ponad 100) lat temu i zostały przyjęte jeszcze w okresie międzywojennym. Przykładowo, nadal powszechnie obowiązuje *Konwencja dotycząca utworzenia i utrzymania Międzynarodowego Biura Miar, wraz z regulaminem, podpisana w Paryżu dnia 20 maja 1875 r.*, która w Polsce weszła w życie 12 maja 1925 r.

Prawo Unii Europejskiej

W związku z członkostwem Polski w Unii Europejskiej w naszym kraju obowiązują różnego rodzaju regulacje, które całościowo określa się jako prawo Unii Europejskiej, a czasami także jako prawo unijne albo prawo europejskie.

Na terenie państw unijnych obowiązuje zasada pierwszeństwa stosowania prawa unijnego przed prawem krajowym, wykorzystywana w razie kolizji norm z tych dwóch porządków prawnych. Reguła ta dotyczy jednak wyłącznie tych obszarów, w których państwa członkowskie przekazały swoje kompetencje UE, bądź spraw, które zostały uregulowane w unijnych traktatach. Jeśli norma krajowa jest niezgodna z normą prawa europejskiego, wówczas nie traci ona ważności, ale nie można jej stosować. Oznacza to, że w razie sprzeczności z prawem krajowym akty prawa europejskiego są traktowane jak akty normatywne o randze ponadustawowej. Kwestia pierwszeństwa norm unijnych przed normami konstytucyjnymi jest przedmiotem dyskusji toczącej się m.in. między instytucjami UE a rządami i sądami konstytucyjnymi niektórych państw członkowskich. W większości z nich – w tym w Rzeczypospolitej – obowiązuje zasada nadrzędności konstytucji w systemie źródeł prawa.

W Polsce hipotetycznie przyjmuje się – zgodnie z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego – że gdyby nastąpiła sprzeczność między normą konstytucyjną a prawem UE, należałoby wybrać jedno z trzech rozwiązań: wprowadzić odpowiednią zmianę w tekście *Konstytucji RP*, doprowadzić na forum unijnym (np. w drodze negocjacji z instytucjami i członkami UE) do uzgodnienia danej regulacji wspólnotowej z polskimi normami konstytucyjnymi albo, zgodnie z właściwą procedurą demokratyczną, podjąć decyzję o wystąpieniu RP z UE. Aby umożliwić jednoczesne przestrzeganie zasad pierwszeństwa prawa unijnego oraz nadrzędności *Konstytucji RP*, w polskim sądownictwie przyjęto praktykę, aby ewentualne wątpliwości w tym zakresie rozstrzygać przy użyciu tzw. wykładni (interpretacji) przyjaznej prawu europejskiemu.

Na straży przestrzegania prawa wspólnotowego stoi **Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej** (TSUE) z siedzibą w Luksemburgu. Jest to organ sądowniczy uprawniony do orzekania w sprawach, które dotyczą naruszeń norm unijnych przez państwa członkowskie, czyli niewywiązywania się z zobowiązań przyjętych w traktatach. Skutkiem stwierdzenia, że doszło do naruszenia regulacji europejskich, może być nałożenie na dane państwo kary finansowej. Ponadto do zadań TSUE należy dokonywanie interpretacji przepisów prawa unijnego, do których muszą dostosowywać swoje działania i decyzje organy władzy oraz sądy krajowe.

Zbiór tworzonych przez państwa członkowskie i organy UE aktów prawnych i wynikających z nich norm jest bardzo obszerny i specyficzny. Składające się na niego regulacje można podzielić na prawo pierwotne i prawo wtórne.

Akty prawa pierwotnego

Do tej kategorii źródeł prawa unijnego należą wielostronne umowy międzynarodowe zawierane między państwami należącymi do Unii Europejskiej. W aktach tych zostały określone główne zasady organizacji i działania UE. Ta grupa źródeł prawa obejmuje:

- traktaty założycielskie: ***Traktat o Unii Europejskiej*** z 1992 r. oraz ***Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*** z 2007 r. (wszedł w życie w 2009 r. i zastępuje wcześniejsze: *Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą*, który obowiązywał w latach 1958–1993, oraz *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, obowiązujący w latach 1993–2009), a także ***Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej*** z 1957 r.;
- ***Kartę praw podstawowych Unii Europejskiej*** z 2000 r., określającą zbiór praw człowieka i obowiązków obywatelskich w UE (weszła w życie w 2009 r. wraz z traktatem lizbońskim, w którym nadano jej moc wiążącą – Polska przyjęła ją w ograniczonym zakresie, przystępując do tzw. protokołu brytyjskiego);

- traktaty rewizyjne, które gruntownie zmieniały lub uzupełniały traktaty założycielskie, np. *Jednolity akt europejski* z 1986 r., traktat z Maastricht z 1992 r., traktat amsterdamski z 1997 r., traktat nicejski z 2001 r., **traktat lizboński** z 2007 r.;
- traktaty akcesyjne dotyczące przystąpienia nowych członków do Unii Europejskiej, zawierane pomiędzy dotychczasowymi państwami UE a państwami do niej wstępującymi, np. **traktat z Aten** z 2003 r., w wyniku którego 1 maja 2004 r. 10 państw, w tym Polska, stało się członkami UE.

Akty prawa wtórnego

Do tej grupy źródeł prawa unijnego należą akty prawne wydawane przez organy UE (na mocy upoważnień wynikających z traktatów) w celu realizacji zasad i celów określonych w prawie pierwotnym UE. Poszczególne typy źródeł prawa wtórnego wiążą członków UE z różną mocą – od rozporządzeń, o najszerszym zakresie obowiązywania, do zaleceń i opinii, które należą do źródeł tzw. „miękkiego prawa" (ang. *soft law*) i prezentują jedynie postulaty oraz preferencje instytucji europejskich w określonych kwestiach. Rodzaje aktów prawa wtórnego przedstawiono w poniższej tabeli. Rozporządzeń i decyzji unijnych nie należy utożsamiać z aktami prawa krajowego noszącymi takie same nazwy, ponieważ ich ranga i charakter są zupełnie inne.

Siedziba Komisji Europejskiej w Brukseli. Do głównych zadań tego organu UE należy przygotowywanie projektów aktów prawnych.

Charakterystyka aktów prawa wtórnego UE

Rodzaj aktu	Kto jest adresatem aktu?	Czy akt ma moc wiążącą?
Rozporządzenie	Wszystkie państwa unijne oraz wszystkie osoby i inne podmioty działające w granicach UE.	Tak, w całości.
Dyrektywa	Albo wszystkie państwa UE, albo tylko niektóre z nich.	Tak, ale tylko co do rezultatu, do którego osiągnięcia organ UE zobowiązuje państwa.
Decyzja	Wszystkie państwa UE albo tylko niektóre z nich, albo określone osoby lub inne podmioty działające w granicach UE. Adresat może też nie zostać określony.	Tak, w całości.
Zalecenie	Wszystkie państwa UE albo tylko niektóre z nich, a także osoby i inne podmioty działające na obszarze UE.	Nie. Ma charakter tzw. „miękkiego prawa" – wskazuje pożądany przez organ UE kierunek działania.
Opinia	Wszystkie państwa UE albo tylko niektóre z nich, albo konkretne organy UE. Adresat może też nie zostać określony.	Nie. Ma charakter tzw. „miękkiego prawa" – prezentuje stanowisko organu UE w danej kwestii.

Ustawy

Konstytucja RP: art. 95, 118–124, 188

Ustawy, czyli wydawane wyłącznie przez parlament akty normatywne, mają w polskim systemie prawnym podstawowe znaczenie. Regulują szeroki zakres spraw z różnych sfer życia społecznego (→zob. przykład) i silnie wpływają na to, jaką treść mają akty prawne niższej rangi. Niektóre kwestie wskazane w *Konstytucji RP* – np. budżet państwa, prawa i obowiązki obywatelskie czy podatki – należą do tzw. **obowiązkowej materii ustawowej**, co oznacza, że muszą zostać uregulowane w ustawach.

Wśród ustaw wyróżnia się **kodeksy** (np. *Kodeks karny*, *Kodeks wyborczy*). Są to zbiory przepisów, które mają na celu wyczerpująco określić zasady funkcjonowania konkretnej dziedziny stosunków prawnych. Ranga norm kodeksowych jest taka sama jak ranga innych norm ustawowych. Informacje o najważniejszych kodeksach obowiązujących w Polsce znajdują się w kolejnych tematach podręcznika.

Wprowadzanie ustaw do porządku prawnego oraz ich nowelizowanie (czyli dokonywanie zmian w poszczególnych przepisach) odbywa się w ramach procedury legislacyjnej. Ma ona gwarantować, aby najważniejsze decyzje prawodawcze były podejmowane demokratycznie przez najwyższe organy przedstawicielskie, czyli Sejm RP i Senat RP. Ich działalność prawodawcza może zostać poddana kontroli władzy sądowniczej – Trybunał Konstytucyjny jest uprawniony do sprawdzania zgodności ustaw z *Konstytucją RP* i umowami międzynarodowymi. Swój udział w przyjmowaniu ustaw ma również przedstawiciel władzy wykonawczej – Prezydent RP, który podpisuje takie akty i zarządza ich ogłoszenie. Procedurę ustawodawczą stosuje się – z pewnymi odstępstwami – również przy wprowadzaniu zmian w ustawie konstytucyjnej oraz przed ratyfikacją najistotniejszych umów międzynarodowych. Więcej informacji o trybie i przebiegu prac legislacyjnych – toczących się przede wszystkim w parlamencie – znajdziesz w podręczniku dla klasy trzeciej.

Przykład

Przykłady ustaw

- *Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych*
- *Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o ograniczeniu handlu w niedziele i święta oraz w niektóre inne dni*
- *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*
- *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych*

Rozporządzenia z mocą ustawy

Konstytucja RP: art. 234

Konstytucja RP przewiduje, że w czasie stanu wojennego, a więc wobec zagrożenia zewnętrznego, np. w razie napaści zbrojnej na państwo polskie, może dojść do tego, że Sejm RP nie będzie w stanie zebrać się na posiedzeniu, co uniemożliwi mu podjęcie ważnych decyzji legislacyjnych. Wówczas wydawać rozporządzenia z mocą ustawy (czyli o randze równej ustawom) będzie mógł Prezydent RP, czyli organ władzy wykonawczej, który ma prawo do tymczasowego zastępowania ustawodawcy. Głowa państwa może wydać akt normatywny o randze ustawowej tylko na wniosek Rady Ministrów. Rozporządzenie takie musi także spełniać pewne warunki. Przede wszystkim powinno być zgodne z odpowiednimi ustawami dotyczącymi stanu wojennego. Jeśli prezydencki akt wprowadza ograniczenia praw człowieka i obywatela, nie mogą być one większe, niż przewidział to ustawodawca.

Aby takie rozporządzenie Prezydenta RP nie przestało obowiązywać z mocy prawa, powinno zostać zatwierdzone przez Sejm RP w najbliższym możliwym terminie.

Rozporządzenia

Konstytucja RP: art. 88, 92, 142, 146–149, 213

Źródła z tej kategorii mają rangę podustawową m.in. dlatego, że nie wyrażają one woli wybranego w wyborach powszechnych organu

przedstawicielskiego, czyli parlamentu. Rozporządzenia są aktami wykonawczymi służącymi do realizacji ustaw. Oznacza to, że są wydawane przez wskazane w *Konstytucji RP* organy władzy wykonawczej w celu doprecyzowania zasad wdrażania, przestrzegania lub stosowania norm ustawowych.

Do organów uprawnionych do wydawania takich aktów należą: Prezydent RP, Prezes Rady Ministrów, Rada Ministrów, poszczególni ministrowie, przewodniczący komitetów wskazanych w ustawach oraz Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji. Podmioty te mogą wydać konkretne rozporządzenie tylko pod warunkiem, że zostały do tego upoważnione w ustawie – jeśli parlament nałożył na nie taki obowiązek albo dał im taką możliwość (→zob. przykład).

Z obowiązującej w Polsce hierarchii źródeł prawa wynika, że normy z rozporządzeń muszą być zgodne z *Konstytucją RP* i ustawami, a także z umowami międzynarodowymi ratyfikowanymi za zgodą wyrażoną w ustawie. Spełnienie tego wymogu może zostać skontrolowane przez Trybunał Konstytucyjny. Warto też pamiętać, że każde rozporządzenie wydane przez ministra lub przewodniczącego komitetu może zostać uchylone przez Radę Ministrów na wniosek premiera.

Akty prawa miejscowego

Konstytucja RP: art. 87, 94

Ta grupa źródeł prawa obejmuje akty o bardzo różnych nazwach, m.in. zarządzenia, uchwały, statuty. Do ich wydawania są uprawnione organy samorządu terytorialnego oraz organy terenowej administracji rządowej (→zob. s. 239). Akty prawa miejscowego obowiązują wyłącznie na obszarze administracyjnie podporządkowanym danemu organowi wydającemu, który może je stanowić tylko na podstawie i w granicach upoważnienia ustawowego.

Do aktów prawa miejscowego wydawanych przez samorządy terytorialne należą **uchwały** ich organów stanowiących (np. rad gmin lub miast) oraz **zarządzenia** lokalnych organów wykonawczych (np. wójta, burmistrza). Natomiast przykładami źródeł prawa stanowionych przez terenową administrację rządową są **rozporządzenia** i **zarządzenia** wojewodów.

Przykład

Rozporządzenie i jego podstawa prawna

Fragment rozporządzenia:

„Na podstawie art. 30b ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2020 r., poz. 910 i 1378) zarządza się, co następuje:
§ 1. 1. W roku szkolnym 2020/2021 ogranicza się w całości lub w części funkcjonowanie publicznych i niepublicznych jednostek systemu oświaty, w których odpowiednio wszystkie lub poszczególne zajęcia zostały zawieszone […] w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19. […]
§ 2. 1. W jednostce systemu oświaty, której funkcjonowanie zostało w całości lub w części ograniczone zgodnie z § 1 ust. 1, zawieszone zajęcia są realizowane z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość […]".

Źródło: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19.

Podstawa prawna (upoważnienie ustawowe):

„Art. 30b. W przypadkach uzasadnionych nadzwyczajnymi okolicznościami zagrażającymi życiu lub zdrowiu dzieci i młodzieży minister właściwy do spraw oświaty i wychowania, w drodze rozporządzenia, może czasowo ograniczyć lub czasowo zawiesić funkcjonowanie jednostek systemu oświaty na obszarze kraju lub jego części, uwzględniając stopień zagrożenia na danym obszarze".

Źródło: Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe.

Akty prawa wewnętrznego

Konstytucja RP: art. 93, 142–144

Często na podstawie samego tytułu danego aktu normatywnego trudno stwierdzić, czy mamy do czynienia z aktem prawa wewnętrznego, czy – powszechnie obowiązującego. Wynika to stąd, że w tytułach źródeł prawa z obu kategorii stosuje się te same wyrazy, np. „zarządzenie" i „uchwała". Dopiero analiza danego tekstu pozwala na zaklasyfikowanie go do właściwej grupy.

Akty prawa wewnętrznego obowiązują tylko konkretnych adresatów – jednostki podległe organowi wydającemu. Zawarte w tych dokumentach normy muszą być zgodne z normami prawa powszechnie obowiązującego, ale nie mogą kształtować sytuacji prawnej obywateli lub innych podmiotów nienależących do danej struktury organizacyjnej.

Zazwyczaj w treści aktów prawa wewnętrznego znajdują się przepisy określające techniczne kwestie dotyczące działalności urzędników albo procedury obowiązujące w danym organie władzy. Organizacje i instytucje również mogą uchwalać akty o charakterze wewnętrznym, zawierające normy określające sposób ich funkcjonowania. Na przykład szkoły działają zgodnie ze swoimi statutami, które są wiążące dla ich organów, pracowników i uczniów.

Specyficzne źródła prawa

Konstytucja RP: art. 59, 61, 112, 124

Do głównych grup źródeł prawa w Polsce należą akty normatywne powszechnie obowiązujące oraz akty prawa wewnętrznego. *Konstytucja RP* przewiduje jednak również istnienie specyficznych źródeł prawa, których charakter nie pozwala na ich proste przyporządkowanie do podstawowych kategorii. Zawarte w nich normy o charakterze prawa powszechnie obowiązującego mają **rangę ponadustawową**. Do tego typu aktów należą regulaminy Sejmu RP i Senatu RP, a także układy zbiorowe pracy i inne szczególne porozumienia zawarte między pracownikami a pracodawcami.

Regulaminy Sejmu RP i Senatu RP

Regulaminy uchwalane przez obie izby parlamentu mają charakter mieszany. Z jednej strony określają wewnętrzną organizację i porządek prac w Sejmie RP i Senacie RP (m.in. sposób wybierania organów obu izb, zasady przebiegu obrad). Z drugiej jednak strony niektóre ich przepisy regulują relacje między organami ustawodawczymi a obywatelami (np. w zakresie dostępu do informacji publicznej), a także wskazują obowiązki innych organów państwowych wobec izb parlamentu. (→ zob. przykład na s. 211).

Niektóre rodzaje aktów prawa wewnętrznego na szczeblu centralnym

Organ wydający	Przykłady aktów prawa wewnętrznego
Prezydent RP	• zarządzenie w sprawie np. mobilizacji i użycia sił zbrojnych do obrony Rzeczypospolitej albo ogłoszenia ustawy w *Dzienniku Ustaw RP* • postanowienie np. o użyciu sił zbrojnych poza granicami kraju
Sejm RP	• *Regulamin Sejmu RP* (tylko w zakresie regulacji dotyczących organizacji pracy w izbie niższej parlamentu) • zarządzenia Marszałka Sejmu RP, np. ustanawiające statut Kancelarii Sejmu • uchwały Sejmu RP dotyczące np. ustalenia liczby wicemarszałków albo powołania lub odwołania komisji sejmowej
Rada Ministrów	• uchwały w sprawie projektu budżetu państwa • regulamin Rady Ministrów • uchwały o zatwierdzeniu umów międzynarodowych
Prezes Rady Ministrów	• zarządzenia w sprawie np. nadania statutów urzędom centralnym, ministerstwom lub Kancelarii Prezesa Rady Ministrów
minister	• obwieszczenia, np. zawierające wykazy jednostek organizacyjnych podległych ministrowi • wytyczne i polecenia dla kierowników urzędów podległych ministrowi

Ponadustawowa ranga tych norm powszechnie obowiązujących wynika z autonomicznej pozycji parlamentu w polskim ustroju – uznaje się, że w kwestie, które *Konstytucja RP* nakazuje ustalić w regulaminach izb, nie powinno się ingerować za pomocą aktów o randze ustawowej lub niższej.

Układy zbiorowe pracy

Charakter normatywny mają również układy zbiorowe pracy, czyli porozumienia między pracodawcą lub organizacją pracodawców a związkiem zawodowym lub organizacją związkową. Mimo że podmioty zawierające ze sobą taką specyficzną umowę nie są organami władzy państwowej, to ich wspólne ustalenia mogą – na podstawie przepisów *Konstytucji RP* – stanowić źródło prawa powszechnie obowiązującego. Choć co do zasady należałoby je umiejscowić wśród źródeł prawa o randze podustawowej (albo o charakterze wewnętrznym), to jednak w pewnym zakresie może im przysługiwać ranga ponadustawowa.

Objęci takimi układami pracownicy uzyskują większe prawa, niż wynikałoby to z regulacji ustawowej. Jest to skutek działania podstawowej zasady prawa pracy: pracodawcy nie wolno ustanawiać norm, które byłyby dla jego pracowników mniej korzystne niż to, co gwarantują im przepisy prawa powszechnie obowiązującego, w szczególności z *Kodeksu pracy*. Może jednak wprowadzić rozwiązania korzystniejsze dla osób zatrudnionych niż te wynikające z aktów o randze ustawowej lub niższej. Jeśli podmiot zatrudniający zdecyduje się na taki krok i porozumie się w tej sprawie z przedstawicielami załogi pracowniczej, przygotowane w ten sposób regulacje będą miały pierwszeństwo przed przepisami ustawy, które nie będą stosowane w danym przedsiębiorstwie.

Adresatami układów zbiorowych pracy mogą być pracownicy i pracodawcy z dość szerokiego kręgu. Stroną takich porozumień są np. niektóre grupy osób zatrudnionych w oświacie (niebędących nauczycielami), w przedsiębiorstwach gospodarki komunalnej lub w ośrodkach pomocy społecznej, a także w innych państwowych jednostkach budżetowych oraz w zakładach przemysłu energetycznego czy górnictwa węgla brunatnego.

Przykład

Fragment *Regulaminu Sejmu RP*

„Art. 191. 1. Interpelacje, wnioski o przedstawienie informacji bieżących, zapytania poselskie i pytania w sprawach bieżących mogą być kierowane do członków Rady Ministrów. […]

Art. 193. 1. Odpowiedź na interpelację jest udzielana w formie pisemnej nie później niż w terminie 21 dni od dnia otrzymania interpelacji".

Przykład

Postanowienie z układu zbiorowego pracy korzystniejsze niż norma ustawowa

Fragment ustawy

„Art. 154. § 1. Wymiar urlopu wynosi: 1) 20 dni – jeżeli pracownik jest zatrudniony krócej niż 10 lat; 2) 26 dni – jeżeli pracownik jest zatrudniony co najmniej 10 lat".

Źródło: Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy.

Fragment układu zbiorowego pracy

„§ 56. 1. Pracownikom zatrudnionym pod ziemią […] [oraz] w ciągu technologicznym zakładów wzbogacania rud miedzi i hut miedzi przysługuje urlop wypoczynkowy w następującym wymiarze: 1) po roku pracy do 5 lat pracy – 21 płatnych dni roboczych, 2) po 5 latach pracy – 26 płatnych dni roboczych. Do okresów pracy, o których mowa powyżej, wlicza się tylko okresy pracy pod ziemią oraz w ciągu technologicznym zakładów wzbogacania rud miedzi i hut miedzi".

Źródło: Zakładowy układ zbiorowy pracy dla pracowników KGHM Polska Miedź S.A. (tekst jednolity wg stanu na dzień 15 marca 2017 r.).

Dzienniki urzędowe

Każdy akt normatywny musi zostać opublikowany we właściwym dzienniku urzędowym (publikatorze). Tylko w takim oficjalnym zbiorze znajdują się teksty autentyczne w oryginalnej i obowiązującej wersji.

Dawniej akty prawne były ogłaszane drukiem. Od 2012 r. publikuje się je już tylko w wersji elektronicznej – w postaci plików PDF umieszczanych na właściwej urzędowej stronie internetowej, na której jest udostępniana cała zawartość danego publikatora. Dziennikami urzędowymi obowiązującymi w Polsce są:

- *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U.),
- *Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski"* (M.P.),
- *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* (Dz.Urz. UE),
- *Monitor Sądowy i Gospodarczy* (MSiG),
- dzienniki urzędowe ministrów i urzędów centralnych,
- wojewódzkie dzienniki urzędowe.

Najważniejsze regulacje, będące rezultatem przeprowadzenia procedury ustawodawczej, są publikowane w *Dzienniku Ustaw RP*. Poza ustawami i umowami międzynarodowymi

DZIENNIK USTAW
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Warszawa, dnia 16 października 2020 r.

Poz. 1827

USTAWA

Każdy dokument elektroniczny umieszczony w *Dzienniku Ustaw RP* jest opatrzony znakiem certyfikatu Rządowego Centrum Legislacji (RCL), który poświadcza autentyczność prezentowanego tekstu aktu prawnego oraz informuje, że jego publikację potwierdziła uprawniona do tego osoba za pomocą bezpiecznego podpisu elektronicznego.

w Dz.U. ogłasza się również orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego dotyczące aktów normatywnych zamieszczonych w tym publikatorze, a także rozporządzenia naczelnych i centralnych organów państwa (m.in. Prezydenta RP, premiera, ministrów) oraz akty stwierdzające ważność wyników ogólnokrajowych wyborów i referendów.

Wejście aktu prawnego w życie

W chwili publikacji w dzienniku urzędowym akt prawny staje się częścią systemu prawnego, choć często nie oznacza to, że wyrażone w nim normy muszą być od razu stosowane i przestrzegane. Organ wydający może umieścić w przepisach końcowych danego aktu decyzję, że wejdzie on w życie później niż w chwili ogłoszenia. Okres dzielący dzień publikacji od momentu, w którym dane regulacje wchodzą w życie, nazywa się z łaciny ***vacatio legis*** [czyt.: wakacjo legis], co oznacza „spoczywanie prawa". Jest to czas, który prawodawca daje adresatom nowych norm prawnych, aby mogli się z nimi zapoznać i właściwie się do nich dostosować.

Kwestia *vacatio legis* została uregulowana ustawowo, w związku z czym można wymienić kilka reguł określających, od kiedy dane akty normatywne są uznawane za prawnie wiążące.

- Powszechnie obowiązujące akty normatywne standardowo wchodzą w życie po 14 dniach od momentu ich ogłoszenia, chyba że w danym akcie znalazło się postanowienie o wydłużeniu tego okresu.
- Tylko w uzasadnionych przypadkach można wyznaczyć okres *vacatio legis* trwający krócej niż 14 dni.
- Wyjątkowo – jeśli wymaga tego ważny interes państwa – regulacje mogą wejść w życie tego samego dnia, w którym zostały opublikowane.
- Przy obliczaniu daty wejścia w życie ustawy nie bierze się pod uwagę dnia publikacji (np. jeśli publikacja nastąpiła 2 stycznia, a *vacatio legis* wynosi 14 dni, to regulacja wchodzi w życie o północy 17 stycznia).

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

2 Wyjaśnij, na czym polega zasadnicza różnica między aktami prawa powszechnie obowiązującego i aktami prawa wewnętrznie obowiązującego.

3 Przedstaw hierarchię źródeł prawa powszechnie obowiązującego w Polsce. Rozpocznij od aktu o największej mocy prawnej. Scharakteryzuj w kilku zdaniach te akty normatywne, które są wydawane przez organy władzy ustawodawczej i wykonawczej.

4 Podaj trzy cechy konstytucji, które wyróżniają ją na tle innych aktów normatywnych.

5 Wskaż, które z podanych stwierdzeń nie dotyczą rozporządzenia unijnego.

A. Jest wiążące w całości dla wszystkich państw członkowskich UE.

B. Musi zostać ratyfikowane przez państwa unijne.

C. Ma charakter tzw. „miękkiego prawa" (ang. *soft law*).

D. Mogą z tego aktu wynikać prawa i obowiązki obywateli UE.

6 Przygotuj przemówienie, w którym wyjaśnisz szczególne znaczenie konstytucji dla funkcjonowania państwa. Przywołaj trzy argumenty. W swoim wystąpieniu przedstaw także, jaki jest wpływ konstytucji na codzienne życie każdego obywatela.

7 Podaj przykłady aktów prawnych, które nie są źródłami prawa.

★ **8** Napisz jednostronicowe wypracowanie, w którym przedstawisz wybraną przez siebie ustawę. W swoim tekście uwzględnij informacje o tym, czego dotyczy ten akt prawny i jaka była historia jego uchwalenia. Ustal także, czy w ustawie znalazły się upoważnienia do wydawania rozporządzeń oraz czy zawiera ona przepisy uchylające lub zmieniające regulacje z innych ustaw.

9 Zapoznaj się z art. 89 *Konstytucji RP*. Następnie podaj po dwa przykłady umów międzynarodowych zawartych przez Polskę, których dotyczą punkty 1 i 4 z tego artykułu. Potrzebnych informacji poszukaj w Internetowym Systemie Aktów Prawnych.

Konstytucja RP

4 Prawo cywilne i rodzinne

zdolność prawna | zobowiązanie | własność | spadek | testament | małżeństwo | wspólność majątkowa | rozwód | separacja

Prawo cywilne to gałąź prawa, z którą każdy człowiek ma do czynienia na co dzień. Gdy robisz zakupy, idziesz do kina lub do fryzjera albo serfujesz po internecie – zawsze przy zawieraniu różnych transakcji obowiązują Cię normy prawa cywilnego. Także prawo rodzinne, stanowiące jego odrębną część, towarzyszy nam każdego dnia, wpływa bowiem na kształt relacji między małżonkami oraz między rodzicami a dziećmi. Czym charakteryzują się regulacje obowiązujące w prawie cywilnym i prawie rodzinnym? Gdzie szukać właściwych przepisów? Czym różni się zdolność prawna od zdolności do czynności prawnych? W jaki sposób prawo cywilne reguluje różne obszary życia codziennego?

Charakterystyka prawa cywilnego

Przy rozstrzyganiu, czy konkretna sytuacja jest regulowana przez prawo cywilne, należy wziąć pod uwagę nie sam przedmiot danej sprawy – czyli to, o co toczy się spór – lecz sposób, w jaki przepisy kształtują relację między stronami, czyli tzw. stosunek cywilnoprawny. W prawie cywilnym:

- strony stosunków prawnych mają **autonomiczną i równorzędną pozycję** (każdy może bronić swoich interesów na takich samych zasadach i samemu decydować, które uprawnienia w tym celu wykorzysta);
- **umowy** (porozumienia zarówno pisemne, jak i ustne) są typową metodą kształtowania stosunków prawnych;
- pieniężne **zadośćuczynienia** za naruszenie dóbr osobistych i **odszkodowania** za poniesioną stratę majątkową są częstymi sposobami wyrównywania krzywd.

Prawa majątkowe i osobiste

Konstytucja RP: art. 47, 233

Przepisy prawa cywilnego określają sposoby i formy ochrony różnych dóbr i praw, które mogą mieć dwojaki charakter. Wyróżnia się bowiem podmiotowe prawa:

- **majątkowe** – można określić ich dokładną wartość finansową albo ich związek z konkretną rzeczą materialną;
- **osobiste** – same w sobie nie mają wymiernej wartości finansowej, nie można ustalić ich ceny, ale mają bardzo duże znaczenie w życiu konkretnej osoby.

Do cywilnych praw majątkowych, które można zbyć, przenieść lub odziedziczyć, zalicza się m.in. prawo własności oraz uprawnienie autora lub wynalazcy do zarabiania na swoich osiągnięciach. Prawa osobiste, które są niezbywalne i niedziedziczne, gwarantują ochronę różnych niematerialnych dóbr, m.in. godności, wizerunku, nazwiska, zdrowia, dobrego imienia, autorstwa dzieła, tajemnicy korespondencji.

? Rozważ, którego rodzaju prawa – majątkowego czy osobistego – dotyczy sprawa przedstawiona na rysunku. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Podział prawa cywilnego w Polsce

Prawo cywilne jest dzielone na różne sposoby. Jeden z nich uwzględnia związek wyróżnianych działów z głównym aktem normatywnym w tej gałęzi prawa, czyli z *Kodeksem cywilnym* (skrót: k.c.).

? Odszukaj w portalu ISAP *Kodeks cywilny*. Zapoznaj się z jego strukturą. Następnie określ, ile artykułów zostało w nim poświęconych każdemu działowi kodeksowemu prawa cywilnego.

Podstawowe pojęcia z prawa cywilnego

W części ogólnej *Kodeksu cywilnego* zdefiniowano pewne instytucje (rozwiązania) prawne, do których odnoszą się szczegółowe regulacje w dalszej części tej ustawy oraz inne normy prawa cywilnego ustanowione w różnych aktach prawnych. Do instytucji tych zaliczają się: osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych, przedstawicielstwo i pełnomocnictwo.

Osoba fizyczna

Podstawowym podmiotem stosunków cywilnoprawnych jest osoba fizyczna. Zgodnie z *Kodeksem cywilnym* jest nią **każdy człowiek**. Prawodawca uznał, że każda osoba może mieć prawa i obowiązki z zakresu prawa cywilnego, np. nikt z góry nie jest pozbawiony możliwości robienia zakupów ani nie jest zwolniony z obowiązku zwrotu pożyczki. Ponadto zgodnie z doktryną praw człowieka i prawa konstytucyjnego osoba fizyczna nigdy nie może stać się przedmiotem stosunków prawnych, czyli np. nie można jej kupić ani sprzedać. Przedmiotem takich stosunków mogą być natomiast majątkowe i niemajątkowe prawa takiej osoby oraz należące do niej dobra (np. rzeczy).

Osoba prawna

Podmiotami stosunków cywilnoprawnych są również **osoby prawne**. Określa się w ten sposób różnego rodzaju jednostki organizacyjne, których istnienie i odrębność wynikają wyłącznie z przepisów prawa. Osobami prawnymi są np. przedsiębiorstwa, partie polityczne, banki, stowarzyszenia, fundacje. Działają one za pośrednictwem swoich organów przedstawicielskich. Osoby fizyczne wchodzące w skład takiego organu nie ponoszą odpowiedzialności prawnej za zobowiązania podjęte przez daną osobę prawną, np. sąd nie może im nakazać, by spłaciły ze swojego majątku długi przedsiębiorstwa, które reprezentują.

Zdolność prawna

Wszyscy ludzie mają – bez spełniania żadnych warunków – taką samą zdolność prawną, czyli możliwość bycia podmiotem stosunków prawnych. Nie muszą z niej korzystać zawsze i w takim samym zakresie, a ponadto mogą stać się nosicielami praw i obowiązków.

Człowiek nabywa zdolność prawną w chwili narodzin. W prawie przewidziano również wyjątkowe rozszerzenie tej ogólnej reguły na dzieci jeszcze nienarodzone (→zob. poniższy przykład). Zdolność prawna ustaje w chwili śmierci osoby fizycznej – zgodnie z prawem jest to moment określony w akcie zgonu. W niektórych sytuacjach czas śmierci ustala sąd w postanowieniu o:

- stwierdzeniu zgonu,
- uznaniu osoby zaginionej za zmarłą.

Zdolnością prawną dysponują również osoby prawne. Najczęściej nabywają ją w chwili wpisania do właściwego rejestru państwowego, a tracą – w momencie wykreślenia z tego spisu.

Przykład

Status dziecka poczętego

W Polsce przyjmuje się, że istnieje warunkowa zdolność prawna dziecka nienarodzonego (płodu ludzkiego) w okresie życia prenatalnego (w czasie ciąży), który rozpoczyna się w momencie zapłodnienia komórki jajowej. Zdolność ta polega na zabezpieczeniu praw podmiotowych, które dziecko nabędzie, jeśli urodzi się żywe. Oznacza to, że należy je traktować jako już urodzone, ilekroć chodzi o jego korzyść. Taka norma nie została wyrażona wprost w *Kodeksie cywilnym*, choć odpowiedni przepis (art. 8 § 2) znajdował się w nim w latach 1993–1996. Mimo jego uchylenia inne przepisy potwierdzają obowiązywanie szczególnej zdolności prawnej dziecka nienarodzonego, które jest objęte ochroną w wymienionych poniżej przypadkach.

- Dziecko poczęte może dziedziczyć, jeżeli urodzi się żywe.
- Dziecko urodzone może żądać naprawienia szkód doznanych przed narodzinami.
- Można uznać ojcostwo jeszcze przed narodzinami dziecka.

Zdolność do czynności prawnych

Posiadanie zdolności prawnej nie oznacza, że każdy człowiek może dowolnie kształtować swoje stosunki prawne. Aby samodzielnie decydować o własnej sytuacji prawnej, dana osoba musi spełniać przewidziane w prawie warunki, czyli posiadać zdolność do czynności prawnych. Pozwala jej to dokonywać **czynności prawnych**, czyli działań, których celem jest doprowadzenie do powstania, zmiany lub ustania stosunku cywilnoprawnego z inną osobą fizyczną lub z osobą prawną. Takiego rodzaju czynności realizuje się w formie pisemnej lub ustnej. Niekiedy uznaje się za właściwą także tzw. formę dorozumianą – wówczas, gdy zachowanie osoby fizycznej wskazuje na to, że dokonuje ona danej czynności prawnej.

Osoby fizyczne mogą zostać całkowicie pozbawione zdolności do czynności prawnych albo posiadać ją w pełnym lub ograniczonym zakresie. Z reguły człowiek osiąga pełną zdolność do czynności prawnych w chwili, gdy staje się osobą pełnoletnią, czyli kończy 18 lat (→zob. przykład na s. 217).

W odróżnieniu od osób fizycznych każda osoba prawna posiada pełną zdolność do czynności prawnych. Nabywa ją ona – podobnie jak w przypadku zdolności prawnej – w momencie wpisania do odpowiedniego rejestru, a traci – z chwilą wykreślenia z tego spisu.

Przedstawicielstwo

Jeśli dana osoba nie ma prawa, możliwości albo chęci do osobistego działania w sferze prawnej, może skorzystać z rozwiązania nazywanego przedstawicielstwem. Polega ono na tym, że ktoś inny – tzw. **przedstawiciel** – zastępuje ją w wykonywaniu określonych czynności prawnych. Przedstawiciel może np. pośredniczyć w zawarciu umowy, której skutki prawne go nie dotyczą. Sposób funkcjonowania tego rozwiązania został ukazany na schemacie na s. 217. Wyróżnia się dwie formy przedstawicielstwa: **przedstawicielstwo ustawowe i pełnomocnictwo**. Główne różnice między nimi zostały opisane w tabeli na s. 217.

Przykład

Co osoba małoletnia może, a czego nie może przed „osiemnastką"?

Osoby, które nie ukończyły 18 lat, w prawie cywilnym nazywane są małoletnimi. W poniższej tabeli zostały przedstawione przykładowe sytuacje, w których osoby niepełnoletnie w określonym wieku mogą wykonywać pewne czynności, oraz okoliczności, w których zgodnie z prawem nie mogą czegoś zrobić.

	Może:	Nie może:
Osoba małoletnia między 13 a 18 rokiem życia	• przyjąć darowiznę w postaci nieruchomości nieobciążonej hipoteką (np. stać się właścicielem mieszkania, jeśli nie trzeba spłacać kredytu); • dysponować rzeczami lub środkami, które otrzymała do swobodnego użytku (np. wydać na dowolny cel kieszonkowe od rodziców); • decydować samodzielnie o tym, na co przeznaczyć własny zarobek.	• sprzedać nieruchomości bez zezwolenia sądu (nie wystarczy zgoda rodziców lub opiekunów prawnych); • dysponować rzeczami lub środkami, które otrzymała do określonego użytku (np. sprzedać albo oddać ubrań kupionych przez rodziców); • skutecznie zawrzeć umowy bez zgody rodziców lub opiekunów prawnych.
Osoba małoletnia przed 13 rokiem życia	• podejmować czynności w drobnych sprawach życia codziennego (np. kupić zeszyt albo bilet do kina).	• podejmować czynności, których skutki będą dla niej rażąco krzywdzące (np. zakup rzeczy po zawyżonej cenie jest nieważny).

Konstrukcja przedstawicielstwa

Dwie formy przedstawicielstwa

	Przedstawicielstwo ustawowe	Pełnomocnictwo
Źródło umocowania	To przepisy określają, kto jest przedstawicielem osoby reprezentowanej, lub ustanawia go sąd.	Mocodawca (osoba reprezentowana) sam dokonuje wyboru pełnomocnika (przedstawiciela).
Zdolność do czynności prawnych	Reprezentowany może jej nie mieć w pełnym zakresie albo wcale, dlatego potrzebuje przedstawiciela, który ją posiada, aby decydował i działał w jego imieniu.	Obie strony relacji muszą ją posiadać – mocodawca może wyznaczyć pełnomocnika do dokonania tylko takich czynności, które mógłby wykonać samodzielnie.
Zakres umocowania	Przedstawiciel reprezentuje daną osobę we wszystkich sprawach, w których nie może ona działać samodzielnie.	Pełnomocnik działa w ściśle określonym zakresie – nie może zostać powołany do dokonywania wszelkich czynności prawnych.
Zastępstwo	Przedstawiciel nie może sam upoważnić innej osoby do pełnienia swoich funkcji, czyli działania w imieniu osoby reprezentowanej.	W pewnych sytuacjach pełnomocnik może ustanawiać swoich zastępców, którzy będą działali w imieniu jego mocodawcy.
Przykładowa relacja	niepełnoletnie dziecko (reprezentowany) – rodzic (przedstawiciel ustawowy)	klient, np. powód/pozwany (mocodawca) – adwokat/radca prawny (pełnomocnik)

Przedstawicielstwo ustawowe jest powszechnie stosowane. Każda osoba niepełnoletnia nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych i musi być reprezentowana przez przedstawiciela. Osoby, które pełnią tę funkcję, czyli rodzice lub opiekunowie prawni małoletniego, reprezentują go w stosunkach prawnych i w jego imieniu składają formalne oświadczenia.

Pełnomocnictwo

Tego rodzaju stosunek prawny powstaje, gdy ktoś (mocodawca) wyznacza drugą osobę (pełnomocnika) do podejmowania w jego imieniu czynności, do których wykonywania on sam również jest uprawniony. To rozwiązanie jest często wykorzystywane przez profesjonalnych prawników, którzy w imieniu swoich klientów podejmują określone działania np. w trakcie procesu sądowego (→zob. przykład obok). Jednak pełnomocnictwa mogą udzielać sobie w różnych sprawach także osoby najbliższe, np. starszy rodzic dorosłemu dziecku albo mąż żonie. Przy korzystaniu z tej instytucji warto pamiętać o podanych poniżej kwestiach.

- Jeżeli daną czynność prawną trzeba zrealizować w określonej formie, to należy udzielić pełnomocnictwa w tej samej formie. Na przykład z obowiązku sporządzenia aktu notarialnego przy sprzedaży nieruchomości wynika konieczność ustanowienia w osobnym akcie notarialnym pełnomocnika reprezentującego nabywcę bądź sprzedawcę.
- Wygaśnięcie pełnomocnictwa, czyli zakończenie jego obowiązywania, może nastąpić z powodu:
  - śmierci mocodawcy lub pełnomocnika;
  - odwołania pełnomocnictwa – mocodawca może tego dokonać w każdej chwili i bez podania powodów, chyba że sam zrzekł się tego prawa;
  - utraty zdolności do czynności prawnych przez pełnomocnika;
  - spełnienia warunku wygaśnięcia, określonego w treści pełnomocnictwa.
- W razie wygaśnięcia tej formy przedstawicielstwa pełnomocnik musi zwrócić mocodawcy dokument pełnomocnictwa.

Przykład

Treść pisma o ustanowieniu pełnomocnika do reprezentacji przed sądem

„Ja [imię i nazwisko], PESEL [numer], legitymująca/legitymujący się dowodem osobistym [seria i numer], zamieszkała/zamieszkały w [nazwa miejscowości], przy ulicy [adres], **ustanawiam** [imię i nazwisko], PESEL [numer], legitymującą/legitymującego się dowodem osobistym [seria i numer], zamieszkałą/zamieszkałego w [nazwa miejscowości], przy ulicy [adres], **moim pełnomocnikiem** do reprezentowania mnie w sprawie sygn. akt [oznaczenie sprawy]".

Prawo zobowiązaniowe

Jedną z możliwych form stosunku cywilnoprawnego jest zobowiązanie. To dwustronna relacja, która jest – podobnie jak przedstawicielstwo – **względnie skuteczna**, co oznacza, że jej skutki prawne wpływają tylko na tworzące ją podmioty. Poniższy schemat ukazuje strukturę zobowiązania – podstawowej instytucji prawa zobowiązaniowego w znaczeniu przedmiotowym.

Konstrukcja zobowiązania

Zobowiązanie i wynikające z niego podmiotowe prawa zobowiązaniowe mogą powstać w rezultacie:

- umowy dwustronnej (np. umowy sprzedaży, umowy najmu lokalu),
- jednostronnego działania (np. darowizny),
- decyzji organu administracji publicznej albo orzeczenia sądu (np. wyroku ustalającego alimenty),
- zdarzenia wywołującego skutki prawne (np. popełnienia czynu, którego konsekwencją jest odpowiedzialność sprawcy za szkodę).

Jeśli osoba zwana dłużnikiem nie wypełnia dobrowolnie ciążącego na niej świadczenia, druga strona relacji zobowiązania, czyli wierzyciel, może wytoczyć jej proces sądowy. Może domagać się od sądu orzeczenia egzekucji długu od osoby zobowiązanej, czyli spełnienia należnego świadczenia przy użyciu przymusu ze strony organów państwa.

Przykład

Zobowiązanie w umowie darowizny
Darczyńca (obdarowujący) zobowiązuje się do bezpłatnego świadczenia na rzecz wybranej osoby lub innego podmiotu (obdarowanego), czyli do przekazania darowizny. W wyniku takiej umowy darczyńca staje się dłużnikiem, a obdarowany – wierzycielem.

Zobowiązanie w umowie sprzedaży
Sprzedawca (np. przedsiębiorca) wydaje dany produkt kupującemu (konsumentowi) i przenosi na niego prawo własności rzeczy. Jednocześnie kupujący zobowiązuje się zapłacić określoną kwotę za towar i go odebrać. W tym stosunku cywilnoprawnym można uznać, że obie strony są wzajemnie zobowiązane i występują w podwójnej roli: zarówno dłużnika, jak i wierzyciela.

Zobowiązanie wskutek wypadku
Sprawca czynu niedozwolonego, którego skutkiem był wypadek, staje się dłużnikiem w stosunku do poszkodowanego. Ma obowiązek wypełnienia świadczenia w postaci zadośćuczynienia lub odszkodowania. Natomiast poszkodowany występuje w roli wierzyciela, który wysuwa wobec sprawcy roszczenie dotyczące spłacenia wierzytelności.

Prawo rzeczowe

Konstytucja RP: art. 20, 21, 46, 64

Prawo rzeczowe w znaczeniu przedmiotowym obejmuje regulacje, które dotyczą własności i innych sposobów korzystania z rzeczy. Według ustawodawcy **rzeczami** są konkretnie wyodrębnione przedmioty materialne (np. grunt, budynek, lokal, pojazd, książka), ale już nie np. złoża surowców, woda w morzu, energia, zwierzęta, banknoty, gospodarstwa rolne, majątek.

Obiekt uznawany za rzecz może stać się przedmiotem przysługujących danej osobie **praw rzeczowych**, które są prawami majątkowymi. Należą do nich przede wszystkim własność i użytkowanie. W przeciwieństwie do praw zobowiązaniowych prawa rzeczowe cechuje **bezwzględna skuteczność**. Wyraża się ona w tym, że żaden uczestnik obrotu prawnego nie może ingerować w cudze użytkowanie lub własność.

Własność

Jest ona najważniejszym z praw rzeczowych. Używane niekiedy wyrażenie „święte prawo własności" wskazuje, że korzystanie z własności musi się odbywać bez udziału innych osób, aby właściciel miał maksymalny zakres uprawnień względem rzeczy.

Właściciel może postępować ze swoją własnością na dwa sposoby:

- **korzystać z rzeczy,** czyli:
  - posiadać rzecz, używać jej i ją przetwarzać, a nawet zużyć ją lub zniszczyć,
  - pobierać z niej pożytki (pomnażać dzięki niej swój majątek);
- **rozporządzać rzeczą,** czyli:
  - przenieść własność rzeczy na inny podmiot (np. wskutek umowy sprzedaży lub darowizny),
  - obciążyć ją innymi prawami (np. wykorzystać ją jako zastaw pod spłatę pożyczki),
  - udostępnić rzecz innej osobie (np. wynająć ją bądź oddać w użytkowanie),
  - określić kwestię własności rzeczy po swojej śmierci (w testamencie).

Nabycie własności najczęściej następuje w wyniku zawarcia umowy (np. kupna-sprzedaży, darowizny). Może do niego dojść także w innych okolicznościach, np. wskutek zasiedzenia, czyli po długim okresie, w którym dana osoba posiadała dane dobro i dysponowała nim jak właściciel. W przypadku nieruchomości (np. domu) zasiedzenie musi trwać przynajmniej 20 lat, natomiast w przypadku ruchomości (np. książki) – 3 lata, pod warunkiem, że dany przedmiot nie został ukradziony.

Ograniczone prawa rzeczowe

Są to uprawnienia przysługujące danemu podmiotowi względem rzeczy, która jest własnością innej osoby. Dlatego często są określane jako prawa do rzeczy cudzej. Mogą one zostać ustanowione w umowie między podmiotami prawa cywilnego, na mocy decyzji sądu albo w ustawie. W prawie cywilnym wyróżniono kilka tego rodzaju praw – zostały one omówione w poniższej tabeli.

Prawo spadkowe

Po śmierci osoby fizycznej jej majątek oraz niektóre prawa są dziedziczone, czyli obejmowane na własność przez określonych ludzi lub inne podmioty. Normy regulujące ten proces zostały określone w przepisach cywilnoprawnych składających się na prawo spadkowe.

Spadek to prawa i obowiązki majątkowe przypisane w chwili śmierci do danej osoby fizycznej nazywanej **spadkodawcą**. Są one dziedziczone przez **spadkobierców**, co oznacza, że obejmują oni składniki majątku pozostawionego przez zmarłego (aktywa) oraz przejmują odpowiedzialność za ewentualne długi spadkodawcy (pasywa).

Dziedziczenie testamentowe

Podstawą tego rodzaju dziedziczenia jest powołanie do spadku wynikające z ważnego **testamentu**, który nie został odwołany. Osoba fizyczna, która ma pełną zdolność do czynności prawnych, może rozporządzić własnym

Rodzaje ograniczonych praw rzeczowych

Użytkowanie	• Daje użytkownikowi możliwość posługiwania się rzeczą i pobierania korzyści materialnych z tego tytułu (co odróżnia użytkowanie od najmu). Może mieć charakter odpłatny lub nieodpłatny. • Przedmiotem użytkowania mogą być rzeczy ruchome i nieruchome. Użytkownik nie może zmieniać dotychczasowego przeznaczenia rzeczy. Ma też obowiązek zachować ją w niepogorszonym stanie, w związku z czym powinien m.in. dokonywać koniecznych remontów czy napraw.
Służebność	• Może zostać ustanowiona tylko na nieruchomości. Istnieją trzy rodzaje służebności: gruntowa, osobista i przesyłu. • Służebność gruntowa polega na tym, że właściciel danej nieruchomości może w pewnym zakresie korzystać z cudzej nieruchomości, np. z należącej do innego podmiotu drogi prowadzącej do jego działki. • Służebność osobista może zostać ustanowiona wyłącznie na rzecz osoby fizycznej i wygasa najpóźniej wraz ze śmiercią uprawnionego. Jej przykładem jest prawo do korzystania z nieruchomości w celach mieszkaniowych. • Służebność przesyłu to prawo przedsiębiorcy do korzystania z cudzych nieruchomości w celu zapewnienia właściwego funkcjonowania urządzeń przesyłowych, np. linii energetycznych.
Zastaw	• Można go ustanowić na rzeczach ruchomych. Służy do zabezpieczenia wierzytelności. • W razie niewykonania zobowiązania przez dłużnika, wierzyciel może w ramach spłaty długu odebrać rzecz, na którą nałożono zastaw, i to niezależnie od tego, kto jest w danym momencie jej właścicielem.
Hipoteka	• Ustanawia się ją na nieruchomości. Służy do zabezpieczenia wierzytelności pieniężnych o znacznej wartości i długim terminie spłaty (np. kredytu hipotecznego). • Jeśli dłużnik nie wywiązuje się ze swoich zobowiązań, wierzyciel może dochodzić zaspokojenia swoich roszczeń z nieruchomości obciążonej hipoteką.

majątkiem na wypadek swojej śmierci przez sporządzenie testamentu. W tym oświadczeniu spadkodawca wedle własnego uznania wskazuje, kto i co będzie po nim dziedziczył.

Zachowek

Zachowek to uprawnienie chroniące interesy zstępnych (potomków), małżonka i rodziców spadkodawcy, którzy nie zostali uwzględnieni w testamencie, lecz byliby powołani do dziedziczenia na mocy ustawy, gdyby nie było tego testamentu. Wyżej wymienione osoby mają prawo do skierowania do spadkobiercy **roszczenia o zapłatę** określonej sumy pieniężnej. Zazwyczaj wysokość zachowku wynosi 1/2 wartości udziału spadkowego, który przypadłby uprawnionemu przy dziedziczeniu ustawowym. Jednak w przypadku małoletniego lub osoby trwale niezdolnej do pracy należna kwota jest równa 2/3 wartości udziału spadkowego. Roszczenie przedawnia się z upływem 3 lat od daty ogłoszenia testamentu. Należy przy tym pamiętać, że wypłaty zachowku nie może żądać osoba, która została wydziedziczona przez spadkodawcę.

Dziedziczenie ustawowe

Dziedziczenie ustawowe polega na nabyciu praw i obowiązków po zmarłym spadkodawcy na podstawie przepisów ustawy. Dochodzi do niego w sytuacji, gdy spadkodawca albo nie sporządził testamentu, albo sporządził go, ale potem odwołał, albo gdy sporządzony testament uznano za nieważny. Prawo spadkowe dopuszcza również dziedziczenie po jednym spadkodawcy na mocy zarówno testamentu, jak i ustawy. Dzieje się tak wówczas, gdy zmarły rozrządził w testamencie jedynie częścią swoich praw i obowiązków majątkowych. W takiej sytuacji (lub wówczas, gdy jeden spadkobierca nie chce lub nie może dziedziczyć) przy podziale części spadku nieuwzględnionej w testamencie mają zastosowanie przepisy ustawowe.

Kolejność dziedziczenia ustawowego

Spadkobiercy ustawowi dzielą się na 5 kolejnych grup. Osoby należące do grupy dalszej przystępują do dziedziczenia dopiero wówczas, gdy nie ma żadnych osób z grup bliższych.

	Kolejne grupy dziedziczenia ustawowego (od I do V)							
Osoby dziedziczące	I	II				III	IV	V
małżonka/małżonek	✓[1]	○	✓	×	× albo ✓	×	×	×
dzieci (zstępni)	✓	×	×	×	×	×	×	×
zstępni dzieci	✓	×	×	×	×	×	×	×
rodzice		○	✓[2]	✓	✓ oraz ×	×	×	×
rodzeństwo					✓	×	×	×
zstępni rodzeństwa					✓	×	×	×
dziadkowie						✓	×	×
zstępni dziadków						✓	×	×
dzieci małżonki/małżonka							✓[3]	×
gmina lub Skarb Państwa								✓

× stwierdzenie braku takiej osoby, które pozwala na zastosowanie kolejnego wariantu dziedziczenia

✓ osoba, która jest spadkobiercą w danym wariancie dziedziczenia

○ podmiot otrzymujący całość spadku

○ osoby uczestniczące w podziale na równe części całości spadku

○ osoby dziedziczące 1/2 spadku

○ osoby dziedziczące 1/4 spadku

○ osoby uczestniczące w podziale na równe części udziału, który przynależałby ich rodzicowi, gdyby nie zmarł przed otwarciem spadku

[1] Małżonka/małżonek w tym wariancie uczestniczy w podziale spadku na równe części razem z dziećmi spadkodawcy, przy czym przynależna jej/mu część nie może być mniejsza niż 1/4 spadku.

[2] Matka i małżonka/małżonek dziedziczą po połowie spadku, jeśli tożsamość ojca spadkodawcy nie została ustalona.

[3] Dzieci małżonki/małżonka (pasierbowie lub pasierbice spadkodawcy) mogą dziedziczyć, jeśli oboje ich rodzice zmarli przed otwarciem spadku.

Postępowanie cywilne

Aby w konkretnej sytuacji sąd mógł zastosować obowiązujące normy prawa cywilnego, różne organy oraz zainteresowane strony muszą podjąć przewidziane w prawie działania. Ogół takich czynności i będących ich następstwem zdarzeń określa się jako **postępowanie** – w zależności od rodzaju sprawy rządzi się ono różnymi zasadami.

W sprawach cywilnych, rodzinnych, gospodarczych i pracowniczych obowiązują reguły ujęte w ***Kodeksie postępowania cywilnego***. Podlegające jego przepisom postępowanie rozpoczyna się od złożenia do sądu przez **powoda pozwu** przeciwko **pozwanemu** albo od wniesienia wniosku o wydanie postanowienia. Poniższy schemat ukazuje kilka rodzajów postępowań cywilnych.

Rodzaje postępowań cywilnych

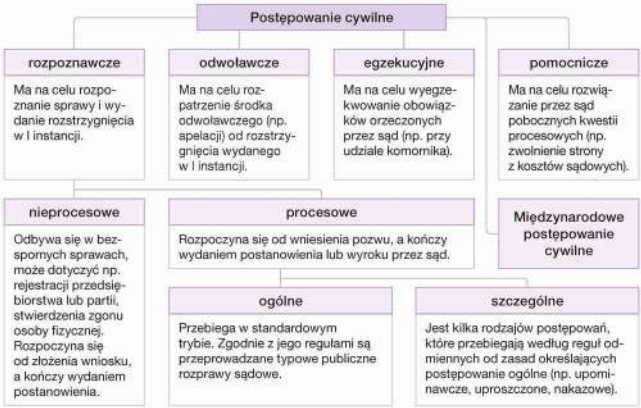

Rozprawa w procesie cywilnym

Uczestnicy procesu podczas rozprawy zajmują określone miejsca na sali sądowej.

Pozew cywilny

Pozew to pismo rozpoczynające proces cywilny. Do elementów, które trzeba uwzględnić w tym dokumencie, należą:

- nazwa i adres sądu,
- imiona i nazwiska lub nazwy stron,
- określenie żądania (np. wskazanie wartości przedmiotu sporu),
- przedstawienie okoliczności uzasadniających żądanie,
- dowody na poparcie argumentów,
- podpis powoda albo jego pełnomocnika,
- lista załączników,
- pełnomocnictwo (jeśli powód wyznaczył pełnomocnika).

Prawo rodzinne

Konstytucja RP: art. 18, 33

Prawo rodzinne to odrębny dział prawa cywilnego, który reguluje relacje osobiste i majątkowe w rodzinie: między małżonkami oraz między rodzicami a dziećmi. Normy z tego zakresu zostały zebrane przede wszystkim w ***Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym***. Jego przepisy dotyczą m.in. następujących kwestii:

- zawierania małżeństw,
- praw i obowiązków małżonków,
- relacji majątkowych między małżonkami,
- spraw rozwodowych,
- władzy rodzicielskiej,
- przysposobienia (adopcji) dzieci,
- obowiązków alimentacyjnych.

Małżeństwo

Konstytucja RP: art. 47, 233

Zgodnie z polskim prawem za małżeństwo uważa się monogamiczny związek kobiety i mężczyzny dobrowolnie zawarty w formalny sposób nazywany ślubem. Uznaje się, że celem powstania małżeństwa jest wspólne pożycie małżonków, oparte na wzajemnej wierności i pomocy oraz współdziałaniu dla dobra założonej rodziny. Z faktu bycia mężem albo żoną wynikają dla osób fizycznych szczególne prawa i obowiązki, przy czym oboje małżonkowie są równouprawnieni.

W związek małżeński mogą wstąpić co do zasady tylko osoby pełnoletnie. Jednak w wyjątkowych sytuacjach sąd może zezwolić na ślub kobiecie, która ukończyła 16 lat (np. gdy spodziewa się dziecka). *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa świeckiego albo wyznaniowego (kościelnego). W ramach obu tych form należy wcześniej dopełnić formalności w urzędzie stanu cywilnego, będącym jednostką organizacyjną danego urzędu gminy (miasta).

Kobieta i mężczyzna mogą wstąpić w związek małżeński, jeśli nie istnieje żadna przeszkoda prawna. Oprócz wspomnianej wcześniej niepełnoletności do okoliczności uniemożliwiających zawarcie małżeństwa należą m.in.:

- pozostawanie w innym związku małżeńskim (zakaz bigamii);
- pokrewieństwo w linii prostej, łączące np. dziadka i wnuczkę, oraz bycie rodzeństwem;
- ubezwłasnowolnienie całkowite, czyli odebranie danej osobie przez sąd zdolności do czynności prawnych z powodu niedostatecznej sprawności umysłowej;
- powinowactwo w linii prostej, łączące np. zięcia i teściową (jednak w wyjątkowych sytuacjach sąd może zezwolić na zawarcie związku przez osoby spowinowacone);
- choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy (w tych przypadkach sąd również może wyrazić zgodę na zawarcie małżeństwa, o ile choroba lub niepełnosprawność danej osoby nie zagrażają założonej rodzinie).

Późniejsze ujawnienie istnienia którejkolwiek z tych przeszkód może stanowić podstawę do unieważnienia małżeństwa, czyli prawnego uznania, że nigdy do niego nie doszło.

Skutki zawarcia małżeństwa

Do najważniejszych skutków prawnych zawarcia związku małżeńskiego zaliczamy:

- powstanie rodziny;
- zobowiązanie małżonków do wzajemnej pomocy, wierności oraz współdziałania dla dobra rodziny;
- obowiązek wzajemnej alimentacji, czyli dostarczania współmałżonkowi środków na utrzymanie (po rozwiązaniu małżeństwa);
- ustawową wspólność majątkową, chyba że małżonkowie postanowią inaczej (w tzw. intercyzie);
- solidarną odpowiedzialność za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z małżonków w sprawach dotyczących zwykłych potrzeb rodziny;
- przysługującą małżonkom możliwość wzajemnej reprezentacji (np. w przypadku choroby, pozbawienia wolności);
- prawo do wspólnego przysposobienia (adoptowania) dziecka;
- prawo do ustawowego dziedziczenia po współmałżonku.

Wspólność majątkowa

Zgodnie z przepisami *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* w chwili zawarcia małżeństwa powstaje między małżonkami wspólność majątkowa. Obejmuje ona przedmioty majątkowe, które zostały nabyte przez jednego lub oboje małżonków w czasie trwania związku.

Małżonkowie mają równe prawo do posiadania rzeczy wchodzących w skład ich wspólnego majątku oraz do korzystania z nich w swobodny sposób. Zobowiązani są do współzarządzania tymi dobrami i do wzajemnego informowania się o ich stanie. Mąż i żona mogą samodzielnie zarządzać wspólnym majątkiem, a także sprzeciwić się decyzjom podjętym w tym zakresie przez współmałżonka – choć sprzeciw ten nie może dotyczyć czynności związanych z bieżącymi sprawami życia codziennego. Zgoda obojga małżonków jest wymagana m.in. w razie sprzedaży, obciążenia lub zakupu nieruchomości, gospodarstwa rolnego albo przedsiębiorstwa oraz przy przekazaniu darowizny z majątku wspólnego.

Mężowi i żonie przysługuje możliwość ustanowienia rozdzielności majątkowej. Aby tego dokonać, muszą zawrzeć umowę majątkową nazywaną **intercyzą**. Po dopełnieniu tych formalności każdy z małżonków samodzielnie zarządza swoim majątkiem, zarówno zgromadzonym przed zawarciem małżeństwa, jak i nabytym w czasie jego trwania.

Zakończenie małżeństwa

Związek małżeński może się zakończyć:

- z przyczyn naturalnych – po śmierci jednego z małżonków,
- na skutek unieważnienia małżeństwa – po stwierdzeniu przeszkód małżeńskich,
- w wyniku rozwodu.

Rozwód to rozwiązanie małżeństwa przez sąd. Może go zażądać każde z małżonków, jeśli nastąpił między nimi zupełny i trwały rozkład pożycia. Jeśli jednak przynajmniej jedna więź łącząca małżonków (gospodarcza, duchowa lub cielesna) zostaje utrzymana, rozwód nie może zostać orzeczony. Rozwiązanie małżeństwa nie może również nastąpić, jeżeli w jego następstwie mogłoby ucierpieć dobro małoletnich dzieci małżonków albo jeśli naruszyłoby ono zasady współżycia społecznego (np. gdy jeden z małżonków jest niezdolny do samodzielnej egzystencji z powodu choroby).

Od rozwodu należy odróżnić **separację**. Sąd może ją orzec, jeśli w małżeństwie nastąpił zupełny rozkład pożycia, ale istnieje szansa na uratowanie związku. Jest to rozłączenie małżonków, które ma im umożliwić odbudowę wzajemnych relacji. Osoby pozostające w separacji nie mogą zawrzeć nowego małżeństwa i w pewnym zakresie nadal są zobowiązane do udzielania sobie pomocy. Ustaje jednak między nimi wspólność majątkowa, a także nie dziedziczą po sobie na mocy ustawy.

Majątek małżonków przy małżeńskiej wspólności majątkowej

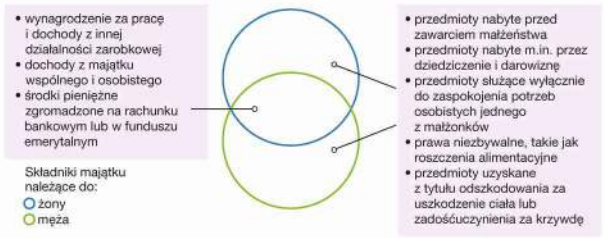

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przedstaw różnicę między zdolnością prawną a zdolnością do czynności prawnych.

2 Zapoznaj się z zamieszczonymi przepisami prawnymi z *Kodeksu cywilnego* oraz opisami przypadków (tzw. kazusami). Następnie odpowiedz na pytania. Za każdym razem uzasadnij swoje zdanie, powołując się na właściwe przepisy.

Praca z tekstem źródłowym

Art. 10. § 1. Pełnoletnim jest, kto ukończył lat osiemnaście. […]
Art. 11. Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności.
Art. 12. Nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. […]
Art. 14. § 1. Czynność prawna dokonana przez osobę, która nie ma zdolności do czynności prawnych, jest nieważna.
§ 2. Jednakże gdy osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, umowa taka staje się ważna z chwilą jej wykonania, chyba że pociąga za sobą rażące pokrzywdzenie osoby niezdolnej do czynności prawnych.

Przypadek 1
Dzień przed swoimi trzynastymi urodzinami Asia wybrała się na niewielkie zakupy. Ustaliła z mamą, że na przyjęcie urodzinowe kupi 10 baloników i 4 papierowe girlandy. Ze swojej skarbonki wyjęła wszystkie oszczędności – 253,84 zł. W osiedlowym sklepiku pomyślała, że lepiej będzie, jeśli weźmie 20 baloników, 3 girlandy i jeszcze 10 kolorowych naklejek dla swoich gości. Za wybrane artykuły zapłaciła 250,16 zł.

Przypadek 2
W dniu swoich osiemnastych urodzin Robert otrzymał w prezencie od rodziców 2000 zł na nowy tablet. W następnym tygodniu udał się do marketu ze sprzętem elektronicznym i kupił urządzenie za 1950 zł. Po powrocie do domu sprawdził, ile kosztuje zakupiony tablet w sklepie internetowym – okazało się, że jego cena wynosi tam 1000 zł.

A Czy Asia i Robert mieli prawo do zakupu produktów wymienionych w opisach?

B W którym przypadku doszło do bezprawnej sprzedaży?

3 Wyjaśnij znaczenie terminów: „osoba prawna", „zdolność do czynności prawnych", „pełnomocnictwo", „zobowiązanie", „własność".

4 Porównaj zasady dziedziczenia testamentowego i dziedziczenia ustawowego. Określ, w jaki sposób z oboma rodzajami dziedziczenia jest powiązana instytucja zachowku oraz jaką pełni ona funkcję w sprawach spadkowych.

★ **5** Napisz jednostronicowe wypracowanie, w którym scharakteryzujesz instytucję wspólności majątkowej. Zwróć szczególną uwagę na to, które składniki majątku ona obejmuje, a których – nie. Wyjaśnij również, czym są intercyza i rozdzielność majątkowa. W swojej wypowiedzi powołaj się na przepisy *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*.

5 Prawo karne

zasady prawa karnego | przestępstwo | wykroczenie | kary i środki karne | postępowanie karne

Wyrażenie „prawo karne" wskazuje, że istotą nazywanej za jego pomocą gałęzi prawa jest kara. Powszechne jest przekonanie, że sprawiedliwe i słuszne jest karanie osób, które wyrządziły zło. Jednocześnie same kary również stanowią formę zła wyrządzonego sprawcy. Dlatego ich wymierzanie musi być ściśle kontrolowane i odbywać się według jasno określonych reguł. Jakie są główne zasady prawa karnego? Czym różnią się przestępstwa i wykroczenia? Jakie kary grożą za ich popełnienie?

Istota prawa karnego

Konstytucja RP: art. 42

Prawo karne to zbiór norm, które określają zasady stosowania kar przez państwo oraz ponoszenia przez jednostki odpowiedzialności za popełnienie czynów zabronionych będących przestępstwami lub wykroczeniami.

Czyn zabroniony to takie zachowanie człowieka, które przez swoją szkodliwość jest potępiane przez państwo (a zwykle także przez społeczeństwo) i w związku z tym zostało zakazane w odpowiednich przepisach prawa karnego. Zależnie od stopnia jego szkodliwości czyn zabroniony może zostać uznany za przestępstwo (szkodliwe w wysokim stopniu) lub wykroczenie (mniej szkodliwe).

Kara jest reakcją państwa na popełnienie czynu zabronionego. Jest to sankcja (dolegliwość) nakładana na sprawcę przez sąd i stanowiąca wyraz dezaprobaty dla niedozwolonego zachowania. Kary polegają na odebraniu lub ograniczeniu skazanemu dostępu do dóbr uznawanych w społeczeństwie za szczególnie cenne, np. wolności, majątku. W wielu państwach sprawcom najcięższych przestępstw może zostać odebrane nawet życie (w ramach kary śmierci).

Zadaniem prawa karnego jest ochrona dóbr i wartości cennych dla człowieka i społeczeństwa. Ma ono również przeciwdziałać zagrożeniom dla państwa i jego instytucji. Stanowi prócz tego ważną gwarancję prawidłowego funkcjonowania demokratycznego państwa prawa. Przepisy prawa karnego wyraźnie określają, jakie zachowania są zabronione, dzięki czemu jednostka może mieć pewność, że nie zostanie pociągnięta do odpowiedzialności karnej za czyny, które nie zostały zakazane. Wynika to przede wszystkim z jednej z fundamentalnych zasad tej gałęzi prawa: „Nie ma przestępstwa bez ustawy" (→ zob. tabelę na s. 227).

Podział prawa karnego

Prawo karne dzieli się na trzy podstawowe dziedziny.

- **Prawo karne materialne** określa, które czyny są zabronione oraz jakie kary grożą za ich popełnienie. Głównymi źródłami jego norm są w Polsce *Kodeks karny* (skrót: k.k.) i *Kodeks wykroczeń* (skrót: k.w.). Ponadto przepisy prawa materialnego znajdują się w niektórych innych ustawach, np. o przeciwdziałaniu narkomanii, o ochronie zwierząt.
- **Prawo karne formalne** (procesowe) reguluje procedury działania organów państwowych (prokuratury, sądów) w postępowaniu karnym, a także wskazuje prawa i obowiązki innych uczestników tego postępowania, w tym oskarżonego. Normy z tego zakresu są zawarte przede wszystkim w *Kodeksie postępowania karnego* (skrót: k.p.k.).
- **Prawo karne wykonawcze** obejmuje zasady wykonywania kar oraz uprawnienia osób skazanych. Zostały one określone w *Kodeksie karnym wykonawczym* (skrót: k.k.w.).

Dziedziny specjalne

Większość przepisów karnych ma charakter powszechny. Można jednak wyodrębnić także dziedziny specjalne prawa karnego, które obejmują normy odnoszące się tylko do pewnych kategorii czynów lub grup osób – są to: prawo karne skarbowe, prawo karne wojskowe i postępowanie z nieletnimi.

Prawo karne skarbowe dotyczy przestępstw i wykroczeń naruszających interesy finansowe państwa i samorządów, np. niepłacenia podatków i ceł czy zatajenia działalności gospodarczej. Przepisy z tego zakresu są zawarte w *Kodeksie karnym skarbowym*. Natomiast **prawo karne wojskowe** odnosi się do przestępstw popełnianych przez żołnierzy, które polegają na naruszeniu zasad pełnienia służby wojskowej, np. na odmowie wykonania rozkazu czy na dezercji. Przepisy dotyczące takich zachowań znajdują się przede wszystkim w części wojskowej *Kodeksu karnego*.

Postępowanie z nieletnimi jest pod pewnymi względami odmienne od innych dziedzin prawa karnego. Wynika to z faktu, że wobec osób nieletnich (przed ukończeniem 17 roku życia) można stosować – poza szczególnymi sytuacjami – nie kary, lecz środki wychowawcze, lecznicze i poprawcze. Należą do nich m.in.: nadzór kuratora, zakaz prowadzenia pojazdów, zobowiązanie do określonego postępowania (np. do naprawienia wyrządzonej szkody, przeproszenia pokrzywdzonego), a także umieszczenie małoletniego w zawodowej rodzinie zastępczej, młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub zakładzie poprawczym.

Bezpośrednią przesłanką do wykorzystania tych środków jest popełnienie przez osobę nieletnią czynu zabronionego, np. wskazanego w k.k. Przepisy określające odpowiedzialność sprawców przed 17 rokiem życia znajdują się w *Ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, a także w *Kodeksie karnym*.

Zasady prawa karnego

Do podstawowych zasad prawa karnego – oprócz reguł wspólnych dla całego systemu prawnego: „Prawo nie działa wstecz" i „Nieznajomość prawa szkodzi" – należą reguła „Nie ma przestępstwa bez ustawy" oraz domniemanie niewinności.

Znaczenie zasady	Konsekwencje przestrzegania zasady	Cel obowiązywania zasady
Nie ma przestępstwa bez ustawy (łac. *nullum crimen sine lege* [czyt.: nulum krimen s-ine lege])		
Nie wolno nikogo pociągnąć do odpowiedzialności za czyn, który nie został uznany za zabroniony w konkretnym przepisie ustawy.	• Przepisy karne muszą precyzyjnie i w sposób zrozumiały dla odbiorcy określać, które zachowania są zakazane oraz jakie kary grożą za ich popełnienie. • Jednostka nie może zostać pociągnięta do odpowiedzialności za zachowanie podobne do czynu zabronionego, które jednak nie jest z nim tożsame (tzw. zakaz stosowania analogii).	• Ochrona obywateli przed dowolnym wykorzystywaniem środków przymusu i represji karnych przez organy państwa.
Domniemanie niewinności		
Każdą osobę, której zarzuca się popełnienie czynu zabronionego przez prawo, uważa się za niewinną, dopóki jej wina nie zostanie udowodniona.	• Do chwili uprawomocnienia się wyroku wydanego przez sąd nikt nie może być uznawany za winnego. Ten zakaz jest skierowany zarówno do organów prowadzących postępowanie (np. sądu, policji, prokuratora), jak i do otoczenia społecznego (np. pracodawcy oskarżonego, mediów). • W trakcie procesu wszystkie wątpliwości sąd powinien rozstrzygać na korzyść oskarżonego.	• Ochrona osób niewinnych przed niesłusznym skazaniem oraz zniesławieniem. • Stworzenie warunków do bezstronnego rozpatrywania spraw przez sąd.

Przestępstwa

Przestępstwem jest czyn zabroniony pod groźbą kary w obowiązującej ustawie – zawiniony, bezprawny i społecznie szkodliwy w stopniu większym niż znikomy. Łatwo zauważyć, że tak sformułowana definicja wymienia pewien zestaw właściwości – aby dane zachowanie mogło zostać uznane za przestępstwo, musi mieć wszystkie te cechy łącznie.

- **Zawinienie** oznacza, że sprawcy można przypisać odpowiedzialność za popełnienie przestępstwa. Wyróżnia się dwa rodzaje winy:
  - umyślną, gdy dana osoba zamierzała popełnić czyn zabroniony albo choćby dopuszczała taką możliwość;
  - nieumyślną, kiedy sprawca nie zamierzał dopuścić się przestępstwa, ale to uczynił z powodu niezachowania należytej ostrożności w danej sytuacji.

Aby jednak sąd mógł przypisać oskarżonemu winę, muszą zostać spełnione dwa warunki. Pierwszy z nich dotyczy wymaganego **wieku sprawcy**: co do zasady odpowiedzialność karną ponosi osoba, która w momencie popełnienia czynu zabronionego ukończyła co najmniej 17 lat. Drugim warunkiem jest **poczytalność sprawcy**. Nie można przypisać winy osobie, która z powodu choroby psychicznej lub zaburzenia zdolności poznawczych nie mogła w czasie popełniania danego czynu rozpoznać jego znaczenia lub w pełni świadomie pokierować swoim postępowaniem. Jeśli natomiast poczytalność sprawcy była w znacznym stopniu ograniczona, sąd może zastosować wobec niego **nadzwyczajne złagodzenie kary**, czyli wymierzyć karę mniej surową niż ta, którą przewiduje kodeks za dane przestępstwo.

- **Bezprawność kryminalna** zachodzi wówczas, gdy dane zachowanie posiada znamiona (cechy) czynu zakazanego przez prawo karne, a równocześnie nie towarzyszą mu żadne okoliczności, które by tę nielegalność znosiły. Okoliczności te określamy jako **kontratypy**. Ich przykładami są obrona konieczna, stan wyższej konieczności (w którym poświęca się dobro niższe dla zachowania dobra o wyższej wartości, np. rzeczy materialne dla ratowania życia) czy ryzyko sportowe (np. nie jest nielegalne uszkodzenie ciała przeciwnika w trakcie walki bokserskiej).
- **Wyższa niż znikoma szkodliwość społeczna** czynu oznacza, że narusza on pewne dobra chronione prawem, np. życie, mienie. Ze znikomą szkodliwością mamy do czynienia wtedy, gdy dane zachowanie łamie jakąś normę, jednak jego negatywne skutki – dla całego społeczeństwa lub dla konkretnych osób – są niewielkie. Ocena poziomu szkodliwości czynu należy do sądu.

Czy wiesz, że...

W wyjątkowych sytuacjach odpowiedzialność karna może dotyczyć również osoby, która ukończyła 15 lat – dzieje się tak, jeżeli dopuściła się ona najpoważniejszych przestępstw, np. zabójstwa lub spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (np. utraty wzroku), i jeśli przemawiają za tym okoliczności sprawy, np. demoralizacja nieletniego.

Rodzaje przestępstw

Przestępstwa dzieli się na **występki** i **zbrodnie**. Intuicyjnie można stwierdzić, że zbrodnie są czynami o cięższym charakterze niż występki. Oba czyny różnią się jednak przede wszystkim rodzajem i wysokością kar, które można wymierzyć za ich popełnienie. Zbrodnią jest czyn zagrożony karą pozbawienia wolności na przynajmniej 3 lata lub karą surowszą (np. dożywotniego pozbawienia wolności). Za popełnienie występku grożą kary grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności na okres nie krótszy niż miesiąc.

Kolejna różnica między omawianymi rodzajami przestępstw polega na tym, że zbrodnię można popełnić wyłącznie umyślnie, natomiast występek – zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie. Z tego powodu większość przestępstw przewidzianych w *Kodeksie karnym* to występki. Należą do nich m.in. nieumyślne spowodowanie śmierci, oszustwo, zniewaga. Do zbrodni zalicza się m.in. zabójstwo, handel ludźmi, fałszowanie pieniędzy.

Kary w *Kodeksie karnym*

Polskie prawo karne uwzględnia dwie kategorie represji (sankcji) za popełnienie przestępstwa: kary i środki karne (→zob. poniższą tabelę). Karami są: grzywna, ograniczenie wolności, pozbawienie wolności, 25 lat pozbawienia wolności oraz dożywotnie pozbawienie wolności.

Kara grzywny ma charakter majątkowy. Jest wymierzana w **stawkach dziennych** – sąd w wyroku określa ich liczbę i wysokość pojedynczej stawki. Liczba stawek może wynosić od 10 do 540, chyba że w przepisie będącym podstawą wyroku ustalono inaczej. Wysokość stawki nie może być niższa niż 10 zł ani przekraczać 2000 zł. Przy ustalaniu tej kwoty sąd bierze pod uwagę m.in. sytuację majątkową, osobistą i rodzinną sprawcy.

Kara ograniczenia wolności może trwać nie krócej niż miesiąc i nie dłużej niż 2 lata. Może ona polegać na:

- wykonywaniu nieodpłatnych, kontrolowanych prac społecznych w wymiarze od 20 do 40 godzin w miesiącu;
- potrącaniu co miesiąc od 10 do 25% kwoty wynagrodzenia za pracę pobieranego przez skazanego – uzyskane w ten sposób środki są przekazywane na cel społeczny wskazany przez sąd.

Wyrok może obejmować tylko jedną z tych ewentualności lub obydwie łącznie. Ponadto osoba skazana na ograniczenie wolności nie może bez zgody sądu zmieniać miejsca stałego pobytu i ma obowiązek udzielania odpowiednim instytucjom wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary.

Kara pozbawienia wolności może trwać od miesiąca do 15 lat. Okresy odbywania kar przewidzianych za poszczególne przestępstwa mieszczą się w tych granicach, jednak się z nimi nie pokrywają, np. czynna napaść na Prezydenta RP jest zagrożona karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Bardzo często przepisy wskazują tylko minimalny lub maksymalny wymiar kary – w takich przypadkach druga, nieokreślona wprost wartość wyznaczająca długość wyroku wynosi miesiąc lub 15 lat.

Środki karne

Są to sankcje nakładane przez sądy dodatkowo, a niekiedy – zamiast kary. Orzeczenie środka karnego wobec danego sprawcy może być fakultatywne, czyli zależeć od woli sądu, bądź obligatoryjne – gdy konkretny przepis nakazuje zastosowanie takiej sankcji. Polskie prawo karne przewiduje kilkanaście rodzajów środków karnych – w tabeli opisano kilka z nich.

Pozbawienie praw publicznych	• Obejmuje utratę czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach do organów władzy publicznej, prawa do pełnienia funkcji w instytucjach państwowych i samorządowych, a także stopni wojskowych i odznaczeń. • Może zostać zasądzone na okres od roku do 10 lat.
Zakaz wstępu na imprezę masową (tzw. zakaz stadionowy)	• Zakaz ten obejmuje wszelkie imprezy masowe w kraju oraz mecze piłki nożnej rozgrywane przez polskie kluby i reprezentację narodową za granicą. Może zostać wydany na okres od 2 do 6 lat. • Sąd może nałożyć tę sankcję na osobę, która popełniła przestępstwo w związku imprezą masową albo została skazana za występek o charakterze chuligańskim.
Zakaz prowadzenia pojazdów	• Sąd może go orzec na okres od roku do 15 lat, jeżeli skazany popełnił przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji (np. spowodował wypadek). • Jeżeli sprawca był nietrzeźwy, pozostawał pod wpływem środka odurzającego lub zbiegł z miejsca zdarzenia, zakaz ten jest orzekany obligatoryjnie.
Zakaz przebywania w pewnych miejscach i kontaktowania się z określonymi osobami	• Zakazy tego typu są orzekane przez sąd wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności za przestępstwa seksualne wobec małoletnich. Fakultatywnie mogą zostać nałożone także np. na sprawców przestępstw umyślnych z użyciem przemocy. • Wymienione zakazy obowiązują w okresie trwającym od roku do 15 lat. Jeżeli dana osoba zostanie ponownie skazana za podobne przestępstwo, omawiane środki karne mogą zostać orzeczone dożywotnio.

Najcięższymi sankcjami przewidzianymi w polskim *Kodeksie karnym* są **pozbawienie wolności w wymiarze 25 lat** oraz **dożywotnie pozbawienie wolności**. Kary te mogą zostać zasądzone wyłącznie w wysokości odpowiadającej ich nazwie, a więc albo na 25 lat, albo do końca życia skazanego.

Wykroczenia

Wykroczenie to czyn zabroniony w ustawie, za który przewidziano karę aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 zł lub nagany. Wykroczenia – podobnie jak przestępstwa – są zachowaniami zawinionymi, bezprawnymi i społecznie szkodliwymi. Nie zalicza się do nich czynów popełnionych przez osoby nieletnie lub niepoczytalne albo dokonanych w okolicznościach zwanych kontratypami.

Przestępstwa i wykroczenia różnią się przede wszystkim stopniem szkodliwości oraz wysokością kar grożących za ich popełnienie. Choć wykroczenia są z zasady czynami o mniejszej szkodliwości społecznej, to występują między nimi pod tym względem duże różnice. Warto zaznaczyć, że do tej kategorii zalicza się nawet zachowania zabronione o znikomej szkodliwości.

Sankcje określone w *Kodeksie wykroczeń* są mniej dotkliwe niż te wskazane w *Kodeksie karnym*, chociaż w obu ustawach zastosowano kary tego samego rodzaju (wyjątkiem jest nagana, występująca tylko w k.w.). Występują też pewne różnice w sposobie egzekwowania odpowiedzialności za popełnienie przestępstw oraz wykroczeń (→zob. tabelę poniżej).

Czy wiesz, że...

Niektóre zachowania zostały zakazane zarówno w *Kodeksie karnym*, jak i w *Kodeksie wykroczeń*. Dlatego w pewnych sytuacjach o tym, do której kategorii należy zaliczyć dany czyn zabroniony, przesądza wartość wyrządzonej szkody. Przepisy *Kodeksu wykroczeń* najczęściej określają ją liczbowo (w postaci konkretnej kwoty) – czyny, które spowodowały szkodę przekraczającą maksymalną wartość wskazaną w k.w., są uznawane za przestępstwa. Na przykład jeśli wartość skradzionej rzeczy nie przekracza 500 zł, kradzież jest wykroczeniem, jeżeli natomiast wartość ta jest większa, to taki czyn stanowi już przestępstwo.

Wykroczenie a przestępstwo: podobieństwa i różnice

Kryteria rozróżnienia	Wykroczenie	Przestępstwo	
		Występek	Zbrodnia
Kary	• areszt (od 5 do 30 dni) • ograniczenie wolności na miesiąc • grzywna od 20 do 5000 zł (chyba że w ustawie określono inną kwotę) • nagana	• grzywna powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 zł • ograniczenie wolności na ponad miesiąc • pozbawienie wolności przekraczające miesiąc	• pozbawienie wolności na czas nie krótszy niż 3 lata albo kara surowsza
Cechy czynu	zabroniony, zawiniony, bezprawny, społecznie szkodliwy (nawet w znikomym stopniu)	zabroniony, zawiniony, bezprawny, społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy	
Ściganie	Uprawnione organy nie mają obowiązku ścigania sprawcy, ale mogą podjąć odpowiednie czynności.	Uprawnione organy mają obowiązek ścigania sprawcy od chwili otrzymania wiadomości o popełnieniu przestępstwa.	
Grzywna w formie mandatu karnego	Może zostać nałożona w określonych przypadkach przez przedstawiciela uprawnionego do tego organu (np. przez policjanta).	Nie może zostać nałożona.	
Forma rozpoczęcia postępowania sądowego	wniesienie wniosku o ukaranie za wykroczenie	wniesienie aktu oskarżenia	

Kary w *Kodeksie wykroczeń*

Kara aresztu to najsurowsza z sankcji przewidzianych w *Kodeksie wykroczeń*. W praktyce jest ona mniej dotkliwą formą pozbawienia wolności, orzekaną na czas od 5 do 30 dni.

Kara ograniczenia wolności jest orzekana na miesiąc i nie ma możliwości zmiany czasu jej trwania. Polega ona na tym, że skazany:

- nie może bez zgody sądu zmienić miejsca stałego pobytu;
- ma obowiązek wykonywania nieodpłatnej i kontrolowanej pracy społecznej;
- musi udzielać właściwemu organowi wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary.

Praca społeczna może zostać zasądzona w wymiarze od 20 do 40 godzin. Jeśli skazany posiada stałe zatrudnienie, sąd może alternatywnie nakazać, by z jego miesięcznej pensji potrącono od 10 do 25% – na rzecz państwa lub na wskazany w orzeczeniu cel społeczny.

Kara grzywny z reguły oznacza obowiązek uiszczenia kwoty w wysokości od 20 do 5000 zł. Jednak w pewnych sytuacjach zasądzona suma może być znacznie wyższa, np. za niektóre wykroczenia w ruchu drogowym kierowcy grozi grzywna do 30000 zł. Przy ustalaniu wymiaru tej sankcji sąd musi wziąć pod uwagę dochody sprawcy i jego możliwości zarobkowe, a także jego sytuację osobistą, rodzinną i majątkową. Grzywna jest zasądzana w ok. 90% spraw o wykroczenia – w większości przypadków w ramach postępowania mandatowego.

Kara nagany zostaje ogłoszona w orzeczeniu sądu i nie są z nią związane żadne inne dolegliwości. To najłagodniejsza z sankcji przewidzianych w prawie, dlatego jest stosowana wyjątkowo. Sąd może orzec tę karę, jeśli uzna ją za wystarczającą ze względu na okoliczności sprawy lub cechy sprawcy, np. z uwagi na jego dotychczasową niekaralność.

Środki karne

Są stosowane tylko w sytuacjach ściśle określonych w przepisach. Sąd sięga po nie zazwyczaj dodatkowo – oprócz kar zasadniczych, rzadziej zamiast poważniejszych sankcji. Do środków karnych należą m.in.:

- zakaz prowadzenia pojazdów – na okres od 6 miesięcy do 3 lat;
- nawiązka – obowiązek przekazania określonej kwoty pokrzywdzonemu lub na wskazany cel społeczny;
- obowiązek naprawienia szkody;
- podanie wyroku do publicznej wiadomości.

Postępowanie mandatowe

W przypadku drobniejszych wykroczeń grzywna jest zwykle wymierzana w formie mandatu karnego. Procedurę tę mogą stosować uprawnione służby (np. policja, straż miejska, inspekcja pracy) w dwóch sytuacjach:

- gdy sprawcę schwytano na gorącym uczynku lub bezpośrednio po tym, jak dopuścił się czynu zabronionego;
- jeśli stwierdzono popełnienie wykroczenia, np. za pomocą urządzeń pomiarowych, i nie ma wątpliwości, kto jest winny.

Z reguły w ramach mandatu można nałożyć grzywnę w wysokości do 500 zł, chociaż w niektórych przypadkach przewidziano wyższe kwoty, np. do 5000 zł za wykroczenia w ruchu drogowym.

Sprawcy przysługuje prawo odmowy przyjęcia mandatu. W takiej sytuacji funkcjonariusz występuje z wnioskiem o ukaranie danej osoby do odpowiedniego sądu rejonowego.

Mandaty karne najczęściej są nakładane przez policjantów za popełnienie wykroczeń przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji.

Wybrane przestępstwa i grożące za nie kary

Przestępstwa	Kary				
	Grzywna	Ograniczenie wolności	Pozbawienie wolności	25 lat pozbawienia wolności	Dożywotnie pozbawienie wolności
Występki					
Niezgłoszenie się do odbycia służby wojskowej (art. 144 § 1 k.k.)	–	–	√ (do 3 lat)	–	–
Nieumyślne spowodowanie śmierci (art. 155 k.k.)	–	–	√ (od 3 miesięcy do 5 lat)	–	–
Prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego (art. 178a § 1. k.k.)	√	√	√ (do 3 lat)	–	–
Utrwalanie lub rozpowszechnianie wizerunku nagiej osoby bez jej zgody (art. 191a § 1 k.k.)	–	–	√ (od 3 miesięcy do 5 lat)	–	–
Złośliwe przeszkadzanie w publicznym wykonywaniu aktu religijnego (art. 195 § 1 k.k.)	√	√	√ (do 2 lat)	–	–
Bezprawne uzyskiwanie informacji, np. przez atak hakerski (art. 267 § 1 k.k.)	√	√	√ (do 2 lat)	–	–
Posiadanie środków odurzających lub substancji psychotropowych (art. 62 ust. 1*)	–	–	√ (do 3 lat)	–	–
Publiczne nawoływanie do wojny napastniczej (art. 117 § 3 k.k.)	–	–	√ (od 3 miesięcy do 5 lat)	–	–
Zbrodnie					
Udzielanie obcemu wywiadowi wiadomości, których przekazanie może wyrządzić szkodę Rzeczypospolitej Polskiej (art. 130 § 2 k.k.)	–	–	√ (od 3 lat)	–	–
Zabójstwo człowieka (art. 148 k.k.)	–	–	√ (od 8 lat)	√	√
Podrabianie albo przerabianie polskiego lub obcego pieniądza (art. 310 § 1 k.k.)	–	–	√ (od 5 lat)	√	–

* Przepis z *Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii*.

Wybrane wykroczenia i grożące za nie kary

Wykroczenia	Kary			
	Nagana	Grzywna	Ograniczenie wolności	Areszt
Nieopuszczenie zbiegowiska publicznego pomimo wezwania właściwego organu (art. 50 k.w.)	–	√	–	√
Zakłócanie spokoju, porządku publicznego, spoczynku nocnego (art. 51 § 1 k.w.)	–	√	√	√
Posiadanie w trakcie zgromadzenia publicznego niebezpiecznych narzędzi lub materiałów (art. 52 § 1 k.w.)	–	√	√	√ (do 14 dni)
Kąpiel w miejscu niedozwolonym (art. 55 k.w.)	√	√ (do 250 zł)	–	–
Przywłaszczenie stanowiska, tytułu, stopnia (art. 61 k.w.)	√	√ (do 1000 zł)	–	–
Niezastosowanie się do poleceń wydawanych przez funkcjonariusza Policji lub Straży Granicznej (art. 65a k.w.)	–	√	√	√
Drażnienie zwierząt powodujące, że stają się one niebezpieczne (art. 78 k.w.)	√	√ (do 1000 zł)	√	–
Niedostosowanie się do ograniczenia prędkości na drodze (art. 92a § 1 k.w.)	–	√	–	–
Nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu na drodze (art. 86b § 1 k.w.)	–	√ (od 1500 zł)	–	–
Prowadzenie pojazdu po użyciu alkoholu lub podobnie działającego środka (art. 87 § 1 k.w.)	–	√ (od 2500 zł)	–	√
Złośliwe niepokojenie drugiego człowieka (art. 107 k.w.)	√	√ (do 1500 zł)	√	–
Szczucie psem ludzi (art. 108 k.w.)	√	√	√	–
Niezawiadomienie o znalezieniu cudzej rzeczy (art. 125 k.w.)	√	√ (do 500 zł)	–	–
Spekulacja biletami (art. 133 k.w.)	–	√	√	√
Przeklinanie lub umieszczanie nieprzyzwoitych ogłoszeń, napisów, rysunków w miejscu publicznym (art. 141 k.w.)	√	√ (do 1500 zł)	√	–
Zanieczyszczanie lasu (art. 162 § 1 k.w.)	–	√ (od 500 zł)	√	–

Postępowanie karne

Konstytucja RP: art. 41–42, 45, 78

Postępowanie karne to przewidziana przez prawo sekwencja czynności, których celem jest wykrycie sprawcy przestępstwa i jego osądzenie, a następnie wykonanie orzeczonych przez sąd kar i środków karnych. Jest ono zwykle inicjowane w następujących przypadkach:

- gdy do organów ścigania – policji lub prokuratury – trafi zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (zgodnie z prawem każda osoba, która wie, że doszło do złamania prawa, powinna o tym powiadomić właściwe organy);
- wskutek niezależnej decyzji organów ścigania, jeśli uzyskały one informacje o przestępstwie w inny sposób niż przez zawiadomienie, np. z mediów.

Etapy postępowania karnego

Postępowanie karne składa się z czterech głównych etapów: postępowania przygotowawczego, postępowania głównego, postępowania odwoławczego i postępowania wykonawczego.

Postępowanie przygotowawcze ma na celu ustalenie, czy rzeczywiście doszło do przestępstwa, wyjaśnienie okoliczności sprawy, wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy, a także zebranie dowodów dla sądu (np. dokumentów, odcisków palców, zdjęć). Czynności te podejmują policja i prokuratura. Postępowanie przygotowawcze może przybrać formę dochodzenia (w sprawie lżejszych przestępstw) albo śledztwa (bardziej sformalizowanej procedury inicjowanej dla zbadania cięższych przestępstw). W zależności od wyniku podjętych działań prokurator może wydać decyzję o umorzeniu postępowania, czyli zrezygnować z dalszych kroków (np. z powodu niewykrycia sprawcy), albo skierować sprawę do sądu.

Postępowanie główne toczy się przed sądem I instancji. Z reguły rozpoczyna się ono od wniesienia do sądu **aktu oskarżenia** – pisma procesowego, w którym prokurator wnioskuje o rozpoznanie sprawy oraz ukaranie oskarżonego. Dokument ten zawiera m.in. wskazanie sprawcy, opis zarzucanego mu czynu i jego kwalifikację prawną (czyli wskazanie przepisów, które zostały naruszone), a także uzasadnienie obejmujące opis okoliczności sprawy oraz wykaz zebranych dowodów.

Najważniejszą częścią postępowania głównego jest **rozprawa**, podczas której sąd stara się ustalić, czy oskarżony faktycznie jest sprawcą czynu zabronionego. Rozpoczyna ją odczytanie aktu oskarżenia. W dalszej kolejności są przeprowadzane różne czynności procesowe i dowodowe, m.in. oskarżony składa wyjaśnienia dotyczące sprawy, oskarżyciel (prokurator) i obrońca przesłuchują świadków, a sąd zapoznaje się z dowodami rzeczowymi. Rozprawę kończy wydanie orzeczenia w formie wyroku. Zawarte w nim rozstrzygnięcie może polegać na:

- uznaniu oskarżonego za winnego,
- jego uniewinnieniu,
- umorzeniu postępowania, np. z powodu braku wystarczających dowodów.

Postępowanie odwoławcze jest wszczynane na wniosek oskarżonego lub oskarżyciela. Od orzeczenia wydanego przez sąd I instancji obie strony mogą wnieść **apelację** do sądu II instancji. Mają na to 14 dni od momentu doręczenia im wyroku. Apelacja jest rozpatrywana na rozprawie z udziałem stron.

W swoim orzeczeniu sąd II instancji ma prawo utrzymać w mocy zaskarżony wyrok albo go uchylić. Jeżeli zdecyduje się na tę drugą ewentualność, może przekazać sprawę właściwemu sądowi do ponownego rozpoznania, umorzyć postępowanie, a nawet uniewinnić oskarżonego – jeśli uzna, że został on skazany niesłusznie. Wyrok wydany w II instancji jest **prawomocny** – nie można się od niego odwołać w kolejnej apelacji. Istnieje natomiast możliwość zastosowania nadzwyczajnych środków zaskarżenia, przede wszystkim kasacji.

Postępowanie wykonawcze obejmuje czynności związane z egzekwowaniem kary orzeczonej w prawomocnym wyroku. Odpowiadają za nie przedstawiciele wielu różnych urzędów i instytucji, m.in. funkcjonariusze Służby Więziennej i kuratorzy sądowi, którzy organizują np. realizację kary ograniczenia wolności.

Kasacja

Jest nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia prawomocnych wyroków sądów odwoławczych. Prawo do jej wniesienia przysługuje stronom postępowania, a także niektórym organom państwowym (m.in. Prokuratorowi Generalnemu). Składa się ją do **Sądu Najwyższego**.

Powodem wniesienia kasacji nie może być tylko przekonanie, że wymierzona kara jest zbyt wysoka lub zbyt niska. Jej podstawą musi być zarzut, że w trakcie postępowania doszło do rażącego naruszenia prawa, co mogło mieć wpływ na treść ostatecznego rozstrzygnięcia sądu.

Sąd Najwyższy zwykle rozpatruje kasację podczas rozprawy z udziałem stron. W swoim orzeczeniu ma on możliwość albo utrzymać w mocy zaskarżony wyrok, albo go uchylić i przekazać sprawę do ponownego rozpoznania, albo uniewinnić oskarżonego.

Uczestnicy postępowania karnego

W postępowaniu karnym bierze udział wiele różnych podmiotów. Występują one w rolach:

- organów procesowych (instytucje państwowe prowadzące postępowanie, np. sąd, prokurator, policja),
- stron procesowych (np. oskarżony, oskarżyciel),
- pełnomocników stron i organów procesowych (np. obrońca oskarżonego),
- osobowych źródeł dowodowych (świadkowie oraz biegli, czyli osoby wyznaczone do wydawania specjalistycznych opinii na temat okoliczności przestępstwa, np. psychiatrzy).

W zależności od etapu postępowania niektórzy jego uczestnicy przyjmują różne role. W postępowaniu przygotowawczym stronami są **pokrzywdzony** i **podejrzany**, a organami procesowymi – przede wszystkim prokurator i policja. W trakcie postępowań sądowych (głównego i odwoławczego) jako strony występują **oskarżony** i **oskarżyciel** – najczęściej jest to prokurator, czyli tzw. oskarżyciel publiczny – a organem procesowym jest sąd. W świetle przepisów prawa na tych etapach pokrzywdzony nie posiada statusu strony, może jednak go uzyskać, jeśli przyjmie rolę oskarżyciela posiłkowego lub oskarżyciela prywatnego (będzie o tym mowa na s. 236).

Oskarżyciel posiłkowy jest pełnoprawną stroną postępowania, w związku z czym ma prawo m.in. do zadawania pytań oskarżonemu, świadkom i biegłym, przedstawiania dowodów, przeglądania akt sprawy i robienia notatek, a także do złożenia apelacji. W trakcie rozprawy może go reprezentować jego pełnomocnik. Aby uzyskać status oskarżyciela posiłkowego, należy przed rozpoczęciem rozprawy przedstawić sądowi oświadczenie w tej sprawie.

Rozprawa w procesie karnym

Uczestnicy procesu karnego zajmują na sali sądowej wyznaczone miejsca. Obok oskarżonego oraz pokrzywdzonego występującego w roli oskarżyciela posiłkowego zasiadają reprezentujący ich pełnomocnicy (adwokaci lub radcy prawni).

? Określ, w którym miejscu na sali sądowej zasiada postać wypowiadająca się na rysunku.

Przestępstwa prywatnoskargowe

Zdecydowana większość przestępstw przewidzianych w *Kodeksie karnym* jest ścigana z **oskarżenia publicznego**, czyli z urzędu. Są to tzw. **przestępstwa publicznoskargowe**. Oznacza to, że po otrzymaniu (np. od obywatela) informacji o dokonaniu takiego czynu zabronionego organy ścigania mają obowiązek ją zweryfikować. Jeżeli podejrzenie popełnienia przestępstwa jest uzasadnione, prokurator wszczyna postępowanie, a jeśli nie – odmawia podjęcia czynności. Istnieją jednak także przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego, czyli **prywatnoskargowe**. W ich przypadku to sam pokrzywdzony wszczyna postępowanie, a następnie dochodzi sprawiedliwości przed sądem. Jeśli jednak wymaga tego interes społeczny, prokurator może podjąć czynności w takiej sprawie albo wspomóc ofiarę w jej działaniach. Przestępstwa prywatnoskargowe tworzą niewielką grupę (zob. tabelę poniżej), która obejmuje czyny o mniejszej szkodliwości społecznej.

Oskarżyciel prywatny

W postępowaniu prywatnoskargowym pokrzywdzony występuje w charakterze oskarżyciela prywatnego. Odgrywa on rolę bardzo podobną do tej, w którą wciela się prokurator w postępowaniu publicznoskargowym: wnosi do sądu akt oskarżenia i w trakcie rozprawy stara się dowieść winy oskarżonego. W związku z tym przysługują mu m.in. prawa do przedstawiania dowodów, do zadawania pytań oskarżonemu i świadkom oraz do wniesienia apelacji od wyroku.

Przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego

Lekki uszczerbek na zdrowiu – przestępstwo umyślne (art. 157 § 2 k.k.)	• To wszelkie umyślne (celowe) zachowania sprawcy – zarówno w formie działania, jak i zaniechania – które skutkują u pokrzywdzonego naruszeniem czynności ciała lub rozstrojem zdrowia trwającym nie dłużej niż 7 dni. Rodzaj doznanego urazu oraz czas powrotu do zdrowia musi określić lekarz. • Za popełnienie takiego przestępstwa grozi kara grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do 2 lat.
Przestępstwo zniesławienia – pomówienie (art. 212 k.k.)	• Polega na tym, że sprawca w publicznej wypowiedzi przypisuje innej osobie, grupie osób, instytucji lub osobie prawnej takie zachowania lub cechy, które mogłyby je poniżyć w oczach opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego do piastowania danego stanowiska lub prowadzenia określonej działalności. • Dobrem chronionym przez te przepisy jest cześć osoby fizycznej, grupy osób lub innych podmiotów prawa. Cześć rozumiana jest tu jako szacunek, dobre imię, honor, godność osobista, poważanie, poszanowanie. • Za popełnienie takiego przestępstwa grozi kara grzywny lub ograniczenia wolności. Jeśli jednak ktoś dopuści się zniesławienia za pomocą środków komunikowania masowego, sąd może go skazać również na karę pozbawienia wolności do roku.
Przestępstwo znieważenia – zniewaga (art. 216 k.k.)	• Zniewaga polega na okazaniu pogardy innej osobie, ubliżeniu jej czy innym obraźliwym zachowaniu. Można jej dokonać gestem, ustnie lub w tekście pisanym. O tym, czy dane zachowanie ma charakter zniewagi, decydują obowiązujące w społeczeństwie standardy i normy obyczajowe. • Za przestępstwo to grozi kara grzywny albo ograniczenia wolności. W przypadku zniewagi dokonanej za pomocą środków masowego komunikowania sąd może również wymierzyć karę pozbawienia wolności do roku.
Naruszenie nietykalności cielesnej – uderzenie (art. 217 § 1 k.k.)	• Przestępstwo to popełnia osoba, która „uderza człowieka lub w inny sposób narusza jego nietykalność cielesną". Oznacza to m.in. takie zachowania, których celem jest nie spowodowanie uszczerbku na zdrowiu, lecz poniżenie pokrzywdzonego, zadanie mu bólu lub spowodowanie przykrości. Naruszenie nietykalności może polegać np. na szarpaniu, kopaniu, opluciu, oblaniu cieczą. • Za popełnienie czynu tego typu grozi kara grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

***Kodeks karny* [fragmenty]**

Art. 280. § 1. Kto kradnie, używając przemocy wobec osoby lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. […]
Art. 286. § 1. Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

a) Rozstrzygnij, czy przestępstwa opisane w zacytowanych fragmentach *Kodeksu karnego* są występkami, czy – zbrodniami. Odpowiedź uzasadnij.

★ **b)** Określ, jakie są znamiona jednego z czynów zabronionych, którym poświęcono przytoczone przepisy prawa.

2 Wyjaśnij, na czym polega różnica między zbrodniami a występkami. Podaj po dwa przykłady czynów zabronionych z tych kategorii.

3 Wymień kary grożące w Polsce za popełnienie przestępstwa. Scharakteryzuj jedną z nich z uwzględnieniem jej dopuszczalnego wymiaru oraz sposobu jej wykonywania.

4 Wskaż dwie zasadnicze różnice między wykroczeniami a przestępstwami. Podaj po trzy przykłady czynów zabronionych należących do tych kategorii.

5 Wyjaśnij, czym jest apelacja. Porównaj ją z instytucją kasacji.

6 Poszukaj w internecie informacji o prawach, które w trakcie postępowania karnego przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa. Sporządź notatkę na ten temat.

7 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym.

Wątek na forum

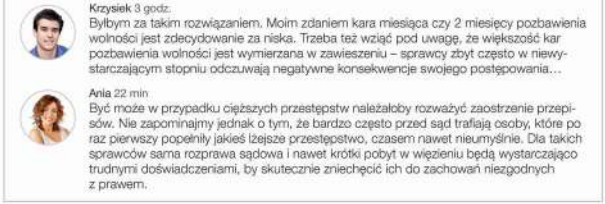

6 Prawo administracyjne

administracja publiczna | akt administracyjny | decyzja administracyjna | zażalenie | skarga do sądu administracyjnego

Prawo administracyjne jest bardzo zróżnicowaną gałęzią prawa. Za pomocą kilkuset ustaw i innych aktów prawnych reguluje wiele dziedzin życia społecznego i gospodarczego, np. działania samorządów, organizację szkół, zasady tworzenia stowarzyszeń oraz nadzór nad inwestycjami budowlanymi. Z prawem administracyjnym wiąże się większość spraw, które obywatele załatwiają w urzędach (np. procedury uzyskania dowodu osobistego, prawa jazdy czy różnego rodzaju zezwoleń). Czym różni się ta gałąź prawa od prawa karnego i prawa cywilnego? Jak przebiega postępowanie administracyjne w Polsce? Co odróżnia decyzję administracyjną od innych aktów administracyjnych? W jaki sposób złożyć zażalenie lub odwołanie od rozstrzygnięcia wydanego przez organ administracji albo skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego?

Charakterystyka prawa administracyjnego

Jak każda gałąź prawa, prawo administracyjne posiada pewne swoiste cechy odróżniające je m.in. od prawa cywilnego czy prawa karnego. W związku z tym można wskazać na kilka istotnych kwestii.

- Jedną ze stron relacji regulowanej przez prawo administracyjne jest zawsze **organ administracji publicznej**. Drugą stroną mogą być inny organ administracji albo takie podmioty, jak obywatel, organizacja czy firma. W tym układzie organ władzy publicznej zajmuje pozycję nadrzędną: sprawuje kontrolę nad wykonywaniem obowiązków prawnych przez inne podmioty oraz decyduje o sytuacji prawnej podległych mu stron.
- Na ogół w stosunku administracyjnoprawnym jedna strona jest podporządkowana drugiej. Relacja ta jest zatem inna niż w prawie cywilnym, w którym zasadą jest równość stron, albo w prawie karnym, gdzie kluczowe znaczenie ma kwestia odpowiedzialności jednej ze stron za czyn przestępczy.
- W Polsce w ramach prawa administracyjnego zostały ujednolicone tylko przepisy dotyczące ogólnych kwestii proceduralnych – funkcjonuje znowelizowany ***Kodeks postępowania administracyjnego*** z 1960 r., ale nie powstał jeden kodeks, w którym ustalono by ogólne podstawy wszystkich stosunków administracyjnoprawnych.

Czy wiesz, że...

Najważniejszymi źródłami prawa administracyjnego w Polsce są *Kodeks postępowania administracyjnego* oraz ustawy o poszczególnych szczeblach samorządu terytorialnego. W naszym kraju nie ustanowiono ogólnego kodeksu administracyjnego. Tylko jedna z dziedzin administracji publicznej – handlowa żegluga morska – została uregulowana w odrębnym *Kodeksie morskim* z 2001 r. Warto też pamiętać, że nazwa „kodeks drogowy" nie jest poprawna – zasady poruszania się po drogach publicznych określono nie w kodeksie, lecz w ustawie *Prawo o ruchu drogowym* z 1997 r. Poza wspomnianymi we wcześniejszych tematach kodeksami z zakresu prawa cywilnego i karnego zestaw polskich źródeł prawa nazwanych kodeksami uzupełniają jeszcze *Kodeks pracy* z 1974 r. i *Kodeks wyborczy* z 2011 r. Nie można ich – ze względu na ich specyfikę – zaliczyć w całości do źródeł prawa administracyjnego. Mimo to zawierają one przepisy, które mają charakter administracyjny, np. w *Kodeksie pracy* znajdują się pewne odniesienia do zadań Państwowej Inspekcji Pracy.

Pojęcia z zakresu prawa administracyjnego

Administracją publiczną nazywa się ogół organów i instytucji państwa zarządzających różnymi obszarami życia społecznego. W Polsce można wskazać na jej kilka rodzajów (→zob. schemat poniżej). Generalnie do zadań administracji publicznej należą:

- stanowienie prawa (np. wydawanie aktów prawa miejscowego),
- stosowanie prawa (np. wydawanie aktów administracyjnych skierowanych do konkretnych adresatów),
- kontrola przestrzegania prawa (np. nadzór nad działalnością podległych instytucji, przeprowadzanie inspekcji),
- wykonywanie innych czynności przewidzianych w przepisach (np. wydawanie zaświadczeń, doręczanie zawiadomień).

Kluczowym pojęciem prawa administracyjnego jest termin „**kompetencja**". Oznacza on uprawnienie podmiotu administracji publicznej do podjęcia – w prawnie uregulowanej formie – działań zmierzających do realizacji powierzonych mu zadań (obowiązków).

Pojęciem niezbędnym do opisania sposobu funkcjonowania współczesnego państwa jest termin „**organ administracji publicznej**". Wskazuje on działający na mocy ustawy i wyodrębniony organizacyjnie podmiot, który korzysta z wyznaczonego mu zakresu władzy państwowej do wykonywania określonych funkcji w ramach przydzielonych mu kompetencji. Zgodnie z tą definicją organami jednoosobowymi są np. Prezes Narodowego Banku Polskiego, minister, komendant wojewódzki policji, wojewoda lub starosta, a do organów kolegialnych należą np. Rada Ministrów, sejmik województwa lub rada gminy. Z kolei konkretną osobę lub grupę ludzi sprawującą dane stanowisko nazywa się czasami „piastunami" organu.

Organ administracji publicznej często jest mylony z **urzędem**. Aby je od siebie odróżnić, należy pamiętać, że organ realizuje konkretne zadania wskazane w aktach prawnych. Natomiast urzędem nazywa się zorganizowany zespół urzędników, który pomaga osobie (lub grupie osób) „piastującej" organ administracji publicznej.

Rodzaje administracji publicznej

Akty administracyjne

Organy administracji publicznej są uprawnione do wydawania różnych aktów administracyjnych, które są skierowane do konkretnych adresatów lub poświęcone określonej sprawie. Poniższy schemat przedstawia różne rodzaje tych aktów. Niektóre organy administracyjne pełnią również funkcję prawodawczą i w związku z tym mogą ustanawiać akty normatywne. Różnice między aktami administracyjnymi a aktami normatywnymi prezentuje poniższa tabela.

Rodzaje aktów administracyjnych

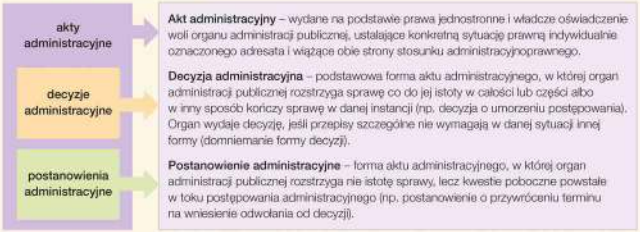

Porównanie cech aktów administracyjnych i normatywnych

	Akt administracyjny	Akt normatywny
Jaki jest adresat aktu?	Akt jest skierowany do **adresata indywidualnego**, czyli do konkretnej osoby lub jednostki organizacyjnej.	Akt jest skierowany do **adresata generalnego**, czyli do ogółu podmiotów określonej kategorii, np. do wszystkich obywateli.
Czego akt dotyczy?	**Sytuacji konkretnej** – w akcie prawnie rozstrzyga się sprawę zaistniałą w konkretnych miejscu i czasie.	**Sytuacji abstrakcyjnej** – w akcie przewiduje się prawne rozstrzygnięcie spraw z określonej kategorii, jeśli one zaistnieją w przyszłości.
Kto wydaje akt?	Wyłącznie organ administracji publicznej wyposażony we właściwą kompetencję.	Wyłącznie organ państwa ustawowo upoważniony do stanowienia prawa.
Jakie są skutki wydania aktu?	Akt wiąże tylko konkretnego adresata i organ, nie zmienia sytuacji prawnej innych podmiotów.	Akt po ogłoszeniu obowiązuje wszystkich adresatów zawartych w nim norm oraz organy państwa.
Jakie są rodzaje aktu?	np. decyzje, postanowienia, pozwolenia, zezwolenia, licencje	np. ustawy, rozporządzenia, uchwały, zarządzenia, regulaminy, statuty
Przykład aktu	pozwolenie na budowę domu	uchwała rady miasta w sprawie opłat za wywóz śmieci

Decyzja administracyjna a postanowienie administracyjne

Decyzja	Kryterium	Postanowienie
dotyczące istoty danej sprawy	Rozstrzygnięcie	dotyczące kwestii pobocznych
strona postępowania	Adresat	dowolny uczestnik postępowania
odwołanie	Środek odwoławczy	zażalenie
14 dni	Termin na wniesienie środka odwoławczego	7 dni
z reguły obowiązkowe	Uzasadnienie	formułowane wyjątkowo

Elementy decyzji administracyjnej

Zgodnie z przepisami z art. 107 *Kodeksu postępowania administracyjnego* każda decyzja administracyjna musi zawierać kilka elementów. Zostały one wyróżnione w poniższym przykładzie.

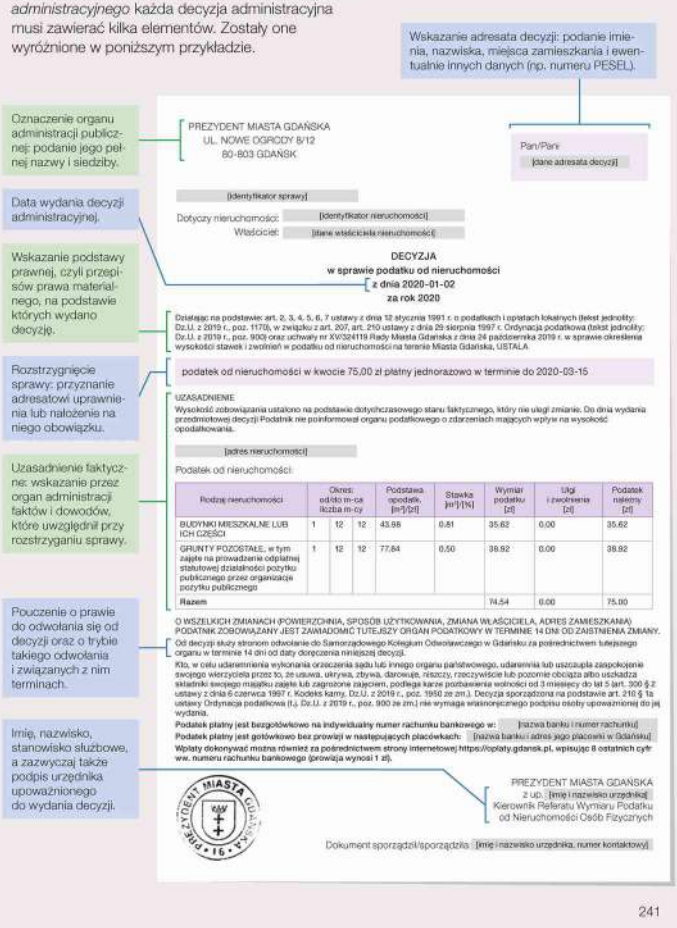

Postępowanie administracyjne

Zasady wydawania aktów administracyjnych przez organy administracji publicznej zostały określone w *Kodeksie postępowania administracyjnego*, a w odniesieniu do specyficznych spraw – także w innych aktach normatywnych (np. w ustawie *Ordynacja podatkowa*). Można wskazać na kilka typów postępowania administracyjnego, które różnią się końcowym rezultatem i sposobem załatwiania spraw przez uprawniony do tego organ (→zob. poniższy schemat).

W skomplikowanych kwestiach przed wydaniem decyzji organ może przeprowadzić postępowanie wyjaśniające. W jego trakcie zbiera dowody oraz prowadzi rozprawy administracyjne, których celem może być np. uzgodnienie interesów podmiotów zainteresowanych rozstrzygnięciem danego problemu.

Podmioty i uczestnicy

Podmiotami postępowania administracyjnego są **organy** administracji publicznej oraz **strony** lub **podmioty na prawach strony**, którymi mogą być m.in. osoby fizyczne, przedsiębiorcy, organizacje społeczne, a w niektórych przypadkach także instytucje państwowe i samorządowe. Oprócz nich wyróżnia się także **innych uczestników postępowania**. Do tej kategorii zalicza się świadków i biegłych, czyli rzeczoznawców, którzy posiadają specjalistyczną wiedzę w danej dziedzinie.

Wszczęcie postępowania

Postępowanie administracyjne może zostać wszczęte:

- na żądanie strony, która chce ustalić, czy posiada dane uprawnienie, lub je uzyskać;
- z urzędu czyli z inicjatywy uprawnionego organu administracji – w celu nałożenia na stronę określonych obowiązków wynikających z przepisów prawa.

Postępowanie na żądanie strony rozpoczyna się w dniu doręczenia żądania organowi administracji publicznej. Wniosek taki można wnieść w formie pisemnej, elektronicznej lub ustnej. Musi on zawierać wskazanie osoby, która go składa, oraz jej adres, a także treść żądania i podpis.

Jeśli organ stwierdzi, że we wniosku wystąpiły braki formalne, wzywa stronę do ich usunięcia we wskazanym terminie. Jeśli żądanie zostaje skierowane do niewłaściwego organu, jest on zobowiązany do przekazania go odpowiedniemu podmiotowi. Ponadto organ wszczynający postępowanie ma obowiązek poinformować o tym wszystkie zainteresowane strony.

Rodzaje postępowań administracyjnych

Czy wiesz, że...
Kodeks postępowania administracyjnego dopuszcza tzw. milczące załatwienie sprawy. Zostaje ona załatwiona w taki sposób w sytuacji, gdy w ciągu miesiąca od dnia wniesienia żądania przez stronę właściwy organ nie wydał decyzji lub postanowienia. Wówczas przyjmuje się, że w sprawie zapadło rozstrzygnięcie zgodne z żądaniem strony. Taki tryb załatwiania spraw może jednak zostać zastosowany tylko w przypadkach ściśle określonych przez prawo.

Środki zaskarżenia

Jeśli strona lub inny uczestnik postępowania nie zgadzają się z aktem administracyjnym, to mogą zaskarżyć dane postanowienie lub decyzję. W zależności od tego, czy kwestionowane rozstrzygnięcie miało na celu zakończenie sprawy, czy też załatwienie pobocznych wątków postępowania, należy zastosować różne środki prawne: **odwołanie** albo **zażalenie** (→zob. tabelę poniżej). Z reguły każdy z nich trzeba skierować do organu wyższego stopnia (II instancji), choć za pośrednictwem organu, który wydał akt w I instancji. Pismo z odwołaniem albo zażaleniem nie musi zawierać szczegółowego uzasadnienia, ale musi wyrażać niezadowolenie z przyjętego przez dany organ rozwiązania (np. „Nie zgadzam się z decyzją/postanowieniem"). Nawet najprostsze odwołanie lub zażalenie zobowiązuje właściwy organ do jego rozpatrzenia.

Jeśli decyzja jest ostateczna, to w wyjątkowych sytuacjach strona ma jeszcze możliwość wystąpienia o **stwierdzenie jej nieważności**. Wniosek w tej sprawie należy skierować do organu wyższego stopnia. Decyzja może zostać unieważniona, jeśli został spełniony któryś z warunków określonych w przepisach (→zob. przykład poniżej).

Przykład

Przesłanki stwierdzenia nieważności decyzji administracyjnej
„Art. 156. § 1. Organ administracji publicznej stwierdza nieważność decyzji, która:
1) została wydana z naruszeniem przepisów o właściwości;
2) została wydana bez podstawy prawnej lub z rażącym naruszeniem prawa;
3) dotyczy sprawy już poprzednio rozstrzygniętej inną decyzją albo sprawy, którą załatwiono milcząco;
4) została skierowana do osoby niebędącej stroną w sprawie;
5) była niewykonalna w dniu jej wydania i jej niewykonalność ma charakter trwały;
6) w razie wykonania wywołałaby czyn zagrożony karą;
7) zawierała wadę powodującą jej nieważność z mocy prawa".

Źródło: Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego.

Odwołanie a zażalenie

Odwołanie	Kryterium	Zażalenie
Decyzji administracyjnej (nieostatecznej).	Czego dotyczy?	Postanowienia administracyjnego
Zawsze, od każdej nieostatecznej decyzji administracyjnej.	Kiedy przysługuje?	Tylko wówczas, gdy przepis wprost przewiduje zażalenie.
W ciągu 14 dni od daty doręczenie decyzji lub jej ogłoszenia.	W jakim terminie należy je złożyć?	W ciągu 7 dni od daty doręczenia postanowienia.
Tak, automatycznie wstrzymuje wykonanie decyzji do czasu jego rozpoznania.	Czy ma bezpośredni skutek w sprawie?	Nie, nie wstrzymuje automatycznie wykonania postanowienia.
Stronom postępowania i podmiotom na prawach strony.	Komu przysługuje?	Stronom, podmiotom na prawach strony, a także – jeśli szczególny przepis tak stanowi – innym uczestnikom postępowania.

Skarga do sądu administracyjnego

Polskie prawo przewiduje możliwość złożenia do sądu skargi na bezczynność organu administracji publicznej lub na jego działanie, czyli na nieprawomocne decyzję administracyjną albo akt administracyjny innego typu. Wniesienie takiej skargi rozpoczyna procedurę, którą nazywa się **postępowaniem sądowoadministracyjnym**. Zgodność działań administracyjnych z prawem sprawdzają **wojewódzkie sądy administracyjne** (WSA) oraz **Naczelny Sąd Administracyjny** (NSA).

Prawo do złożenia skargi do WSA przysługuje nie tylko stronom postępowania administracyjnego, lecz także wszystkim podmiotom, które mają w tym interes prawny, oraz prokuratorom, Rzecznikowi Praw Obywatelskich i organizacjom pozarządowym (w zakresie ich działalności statutowej). Skargę wnosi się dopiero po wyczerpaniu pozostałych środków zaskarżenia (odwołanie, zażalenie), w terminie do 30 dni od daty doręczenia skarżącemu ostatecznego rozstrzygnięcia w sprawie.

Skargi na akty administracyjne wydane w II instancji są rozpatrywane przez wojewódzkie sądy administracyjne. Pismo tego typu składa się za pośrednictwem organu, którego działania lub bezczynności dotyczy zaskarżenie. Organ ten ma 30 dni na przekazanie skargi wraz z aktami sprawy do WSA. Nie wstrzymuje to wykonywania kwestionowanych aktu lub czynności. Należy pamiętać, że skarga powinna spełniać wymogi przewidziane dla pism procesowych w postępowaniu sądowym. Musi więc zawierać:

- wskazanie zaskarżonego aktu administracyjnego lub określonego zachowania organu (np. bezczynności);
- oznaczenie organu, którego działania lub bezczynności dotyczy skarga;
- określenie naruszonego uprawnienia lub interesu prawnego skarżącego.

W odpowiedzi na skargę wojewódzki sąd administracyjny może:

- uchylić decyzję lub postanowienie w całości lub części;
- ogłosić nieważność zaskarżonego aktu w całości lub części;
- stwierdzić, że decyzję lub postanowienie wydano z naruszeniem prawa.

Stronom przysługuje prawo do wniesienia skargi kasacyjnej na wyrok WSA do Naczelnego Sądu Administracyjnego – mogą to zrobić w terminie do 30 dni od daty doręczenia im orzeczenia z uzasadnieniem. Skargę do NSA musi przygotować adwokat albo radca prawny.

Różnice i podobieństwa między decyzją administracyjną a wyrokiem sądu

Decyzja administracyjna	Kryterium	Wyrok sądu
akt stosowania prawa	Rodzaj aktu	akt stosowania prawa
autorytatywność (odgórne, niezależne rozstrzygnięcie organu administracji)	Cecha rozstrzygnięcia	autorytatywność (odgórne, niezależne rozstrzygnięcie sądu)
pierwotny (konkretne zastosowanie norm wynika z kompetencji organu lub z woli określonego adresata)	Charakter zastosowania norm prawa	wtórny (konkretne zastosowanie norm następuje po zastosowaniu lub naruszeniu prawa przez inny podmiot)
właściwy organ administracji publicznej	Podmiot uprawniony do wydania aktu	właściwy sąd (powszechny lub specjalny)
zależność (organ sam jest podmiotem w sprawie, zazwyczaj hierarchicznie podporządkowanym innemu organowi)	Cechy organu wydającego akt	niezawisłość, bezstronność i neutralność
ukształtowanie sytuacji na przyszłość	Cel aktu	rozstrzygnięcie sporu powstałego w przeszłości

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

***Kodeks postępowania administracyjnego* [fragment]**

Art. 127. § 1. Od decyzji wydanej w pierwszej instancji służy stronie odwołanie tylko do jednej instancji.
§ 2. Właściwy do rozpatrzenia odwołania jest organ administracji publicznej wyższego stopnia, chyba że ustawa przewiduje inny organ odwoławczy.
§ 3. Od decyzji wydanej w pierwszej instancji przez ministra lub samorządowe kolegium odwoławcze nie służy odwołanie, jednakże strona niezadowolona z decyzji może zwrócić się do tego organu z wnioskiem o ponowne rozpatrzenie sprawy; do wniosku tego stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące odwołań od decyzji.

a) Podaj nazwę formy aktu administracyjnego, której dotyczą przytoczone przepisy.

b) Wskaż podobieństwa i różnice między odwołaniem a wnioskiem o ponowne rozpatrzenie sprawy.

2 Podaj trzy najważniejsze różnice między aktami administracyjnymi a aktami normatywnymi wydawanymi przez organy administracji publicznej.

3 Wyjaśnij, na czym polegają różnice między decyzją a postanowieniem oraz między odwołaniem a zażaleniem.

4 Przeczytaj art. 184–185 *Konstytucji RP* i wykonaj polecenia.

Konstytucja RP

a) Wyjaśnij, na czym polega funkcja kontrolna sądów administracyjnych.

b) Opisz tryb powoływania Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego.

5 Omów przebieg postępowania administracyjnego. Wymień jego etapy i możliwe sposoby zakończenia.

6 Wytłumacz, czym różni się postępowanie administracyjne od postępowania sądowoadministracyjnego.

7 Napisz odwołanie od decyzji administracyjnej dotyczącej dowolnej sprawy (wraz z uzasadnieniem). Możesz odwołać się np. od decyzji dyrektora szkoły o skreśleniu z listy uczniów, wydanej na podstawie uchwały rady pedagogicznej.

★ **8** Wyjaśnij, co autor rysunku krytykuje w sposobie załatwiania spraw administracyjnych w Polsce. Podaj nazwę, którą określa się przedstawione zjawisko.

Praca z ilustracją

7 Prawa człowieka

cechy praw człowieka | historia praw człowieka | generacje praw człowieka | prawa pozytywne i negatywne | łamanie praw człowieka

Współcześnie poziom przestrzegania praw człowieka jest jednym z głównych kryteriów oceny państw. Przypadki naruszenia praw i wolności przez organy władzy – np. prześladowania mniejszości, niewolnictwo i bezprawne aresztowania – spotykają się z potępieniem ze strony różnych środowisk, organizacji czy rządów innych krajów. Czym są prawa człowieka? Jaka jest ich geneza? Na jakie kategorie można je podzielić i czym się one między sobą różnią? Czy dopuszczalne jest ograniczanie praw i wolności jednostki?

Idea praw człowieka

Konstytucja RP: art. 30

Prawa człowieka to zbiór uprawnień, które przysługują każdej osobie od chwili urodzenia aż do śmierci. Prawa te nie wymagają żadnego uzasadnienia – wynikają z samego faktu bycia człowiekiem i istnieją całkowicie niezależnie od decyzji państwa dotyczących ich nadania lub uznania. Nawet gdyby przepisy regulujące korzystanie z nich zostały uchylone, prawa te nie przestałyby obowiązywać. Ich koncepcja opiera się bowiem na idei przyrodzonej i niezbywalnej **godności człowieka**, czyli na przekonaniu o szczególnej wartości każdej jednostki. Godność człowieka nie może być ani stopniowana, ani różnicowana ze względu na cechy poszczególnych osób (np. z powodu płci, wyznania, narodowości). Zajmuje ona kluczowe miejsce w społecznym nauczaniu Kościoła katolickiego oraz jest jedną z najistotniejszych idei w nowożytnej filozofii europejskiej.

W oficjalnych dokumentach termin „prawa człowieka" został po raz pierwszy użyty w 1776 r. w ***Deklaracji praw Wirginii*** (→ zob. przykład poniżej). Był to akt prawny o charakterze konstytucyjnym, w którym proklamowano niezależność Wirginii [czyt.: wirdżini] – wówczas brytyjskiej kolonii, a obecnie jednego ze stanów USA. Autorzy tego dokumentu zaczerpnęli pojęcie praw człowieka wprost z filozofii oświeceniowej oraz z myśli liberalnej. Źródła tej idei sięgają jednak starożytności (→ zob. tabelę na s. 247).

Doktryna praw człowieka zakłada, że są one powszechne, nienaruszalne, przyrodzone i niezbywalne (→ zob. grafikę na s. 247). Dzięki temu mogą wypełniać swoją podstawową funkcję, która polega na ochronie jednostki przed nadużyciami organów państwowych, zwłaszcza przed działaniami przeciwko jej godności, bezpieczeństwu i wolności.

Przykład

***Deklaracja praw Wirginii* [fragment]**

„1. […] wszyscy ludzie z natury są równi, wolni i niezależni i posiadają pewne przyrodzone prawa, z których, gdy wchodzą w ramy organizmu publicznego, nie mogą zrezygnować w drodze żadnej umowy, która prowadziłaby do pozbawienia lub wyzucia z tych praw ich potomnych; [do praw tych] w szczególności [zalicza się] korzystanie z życia i wolności, także w znaczeniu zdobywania i posiadania własności, oraz [prawo] do dążenia i osiągania szczęścia i bezpieczeństwa".

Źródło: Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, oprac. A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Walachowicz, J. Wiewiórowski.

Cechy praw człowieka

Prawa człowieka mają cztery cechy, które pozwalają je odróżnić od praw innego rodzaju. Są one:

powszechne (uniwersalne), ponieważ przysługują wszystkim ludziom bez względu na ich przynależność państwową, pozycję społeczną i inne okoliczności.

przyrodzone, ponieważ przynależą każdemu człowiekowi od urodzenia do śmierci.

nienaruszalne, ponieważ nie trzeba ich uzasadniać, a państwo nie może ich zmieniać.

niezbywalne, ponieważ nikt nie może odebrać człowiekowi tych praw ani on sam nie może z nich zrezygnować (zrzec się ich) lub ich sprzedać.

Historia praw człowieka

Starożytność	• W starożytnej Grecji narodził się pogląd, że wolność jest naturalnym prawem każdego człowieka. Pojawiły się także idee niezależności jednostki od władzy państwowej oraz wyższości prawa naturalnego nad prawem stanowionym. • Pierwsi chrześcijanie czerpali z nauczania Jezusa ideę równości wszystkich ludzi, bez względu na ich pochodzenie.
Średniowiecze	• Chrześcijańscy filozofowie rozwinęli koncepcję praw naturalnych. Głosili, że przysługują one z woli Boga wszystkim ludziom i nikogo nie można ich pozbawić. Zdaniem św. Tomasza z Akwinu Bóg ustanowił uniwersalną zasadę postępowania: „Należy czynić dobro, a unikać zła", z której wynika nakaz poszanowania życia innych ludzi oraz traktowania ich sprawiedliwie. • W 1215 r. król Anglii Jan bez Ziemi wydał ***Wielką Kartę Swobód*** – pierwszy dokument gwarantujący niektóre prawa człowieka. Zawarte w nim przepisy zabraniały m.in. więzienia lub karania szlachty bez wyroku sądu.
Oświecenie	• Doktryna praw człowieka kształtowała się w XVIII w. pod wpływem racjonalizmu i liberalizmu. Jeden z jej najważniejszych twórców, John Locke, wskazywał, że zadaniem państwa jest ochrona naturalnych praw jednostki: do życia, wolności i własności. • W 1776 r. uchwalono ***Deklarację niepodległości Stanów Zjednoczonych***, w której zapisano, że naturalne prawa człowieka są niezbywalne, a ich ochrona jest obowiązkiem rządu. Dokument przyznawał również obywatelom prawo do oporu wobec władzy zagrażającej ich wolnościom. • W 1789 r. uchwalono we Francji ***Deklarację praw człowieka i obywatela***. Zagwarantowano w niej m.in. wolność słowa i wyznania, równość wobec prawa, prawo do sądu, nietykalność osobistą, prawo własności.
XIX w.	• Zaczęła się kształtować koncepcja praw socjalnych. Powstała ona w odpowiedzi na problemy wynikające z rozwoju społeczeństw przemysłowych, np. na trudne warunki życia i pracy w miastach. Państwa zaczęły m.in. tworzyć systemy ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych.
XX w.	• Pod wpływem tragicznych doświadczeń II wojny światowej uznano, że aby ochrona praw człowieka była skuteczna, należy je zagwarantować na szczeblu międzynarodowym. Stało się to jednym z głównych celów działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), utworzonej w 1945 r. • W 1948 r. ONZ uchwaliła ***Powszechną deklarację praw człowieka*** – pierwszy ogólnoświatowy zbiór praw i wolności jednostki.

Kategorie praw człowieka

Katalog praw człowieka jest bardzo zróżnicowany. Ze względu na ich treść możemy wyodrębnić prawa osobiste, polityczne, ekonomiczne, socjalne i kulturalne. Inny podział zaproponował w latach 70. XX w. **Karel Vašák** [czyt.: waszak] – francuski prawnik czeskiego pochodzenia, który wyróżnił trzy generacje praw człowieka. Każda z nich ma odpowiadać jednej z wartości wymienionych w naczelnym haśle rewolucji francuskiej: wolności, równości lub braterstwu (→ zob. tabelę poniżej).

Podział na pierwszą i drugą generację w znacznej mierze pokrywa się z podziałem na **prawa negatywne** (wolnościowe) i **pozytywne**. Prawa negatywne, które w większości zalicza się do pierwszej generacji, ograniczają możliwość ingerencji organów państwa w różne sfery życia jednostki. Z kolei prawa pozytywne, np. prawo do ochrony zdrowia, zobowiązują władze państwowe do podjęcia aktywnych działań w interesie obywateli lub dla ich ochrony. Należą one przede wszystkim do drugiej generacji.

Wielu badaczy wskazuje, że najistotniejsze są prawa pierwszej generacji, które gwarantują jednostce bezpieczeństwo, niezależność i swobodę działania. Podkreślają oni, że państwo powinno przede wszystkim zapewnić jak najszerszy zakres wolności osobistej, także w sferze publicznej. Prawa pierwszej generacji są również najpełniej chronione – na szczeblu zarówno krajowym, jak i międzynarodowym.

Zakres ochrony praw drugiej generacji jest węższy. Państwa oczywiście mają obowiązek ich przestrzegać i zapobiegać ich naruszeniom, jednak stopień ich realizacji jest zwykle uzależniony od czynników wewnętrznych, przede wszystkim od zamożności kraju.

Generacje praw człowieka

Pierwsza generacja	Druga generacja	Trzecia generacja
Prawa osobiste, obywatelskie i polityczne	**Prawa ekonomiczne (gospodarcze), socjalne i kulturalne**	**Prawa solidarnościowe (kolektywne)**
Obejmuje wolności i prawa umożliwiające jednostce swobodne decydowanie o własnym losie oraz udział w życiu publicznym.	Należą do niej prawa, których realizacja zapewnia jednostce rozwój fizyczny, intelektualny i duchowy oraz bezpieczeństwo socjalne.	Zalicza się do niej prawa przysługujące dużym zbiorowościom – narodom i państwom. Realizacja tych praw wymaga współpracy międzynarodowej.
Prawa osobiste • prawo do życia • wolność słowa • wolność wyznania • wolność od tortur • prawo do sądu oraz do rzetelnego procesu sądowego • prawo do prywatności • prawo własności **Prawa obywatelskie i polityczne** • wolność zrzeszania się • wolność zgromadzeń • prawa wyborcze • prawo do obywatelstwa • prawo do skargi na organy władzy państwowej	**Prawa ekonomiczne** • prawo do pracy • prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę • prawo do higienicznych warunków pracy **Prawa socjalne** • prawo do ochrony zdrowia • prawo do zabezpieczenia społecznego • prawo do wypoczynku • prawo do świadczeń socjalnych **Prawa kulturalne** • prawo do nauki • prawo do uczestniczenia w życiu kulturalnym • wolność twórczości artystycznej • swoboda badań naukowych	• prawo narodów do samostanowienia • prawo do pokoju • prawo do czystego środowiska naturalnego • prawo do demokracji • prawo do zrównoważonego rozwoju • prawo do pomocy humanitarnej

Zakres wolności człowieka

Konstytucja RP: art. 31

John Locke sformułował klasyczną zasadę określającą zakres wolności jednostki. Głosi ona, że wolność człowieka kończy się tam, gdzie zaczyna się wolność drugiego człowieka. Korzystać ze swoich praw należy zatem w taki sposób, aby nie utrudniało to ani nie uniemożliwiało realizacji praw innych ludzi.

Prawa człowieka – poza pewnymi wyjątkami, obejmującymi np. wolność od tortur – nie mają charakteru absolutnego. Zakres korzystania z nich jest zazwyczaj ograniczony. Ograniczenia muszą jednak spełniać określone przez prawo warunki, które zwykle są wymienione w konstytucji. Jeśli nie zostają one uwzględnione, mamy do czynienia nie z dopuszczalnym ograniczeniem praw, lecz z ich naruszeniem (złamaniem).

Przepisy wyznaczające zakres i okoliczności dozwolonego uszczuplenia praw i wolności jednostki określa się jako **klauzule limitacyjne**. W *Konstytucji RP* taka klauzula została zawarta w art. 31 ust. 3. Zgodnie z tym przepisem ograniczenie praw jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy:

- zostało wprowadzone w ustawie i uwzględnia zasadę proporcjonalności (ingerencja w prawa i wolności nie może być nadmierna);
- jest konieczne w demokratycznym państwie, czyli jeśli brak właściwych restrykcji prowadziłby do wypaczenia zasad ustroju;
- służy ochronie co najmniej jednego spośród następujących obszarów: bezpieczeństwa, porządku publicznego, środowiska, zdrowia, moralności publicznej, wolności i praw obywateli;
- nie narusza istoty ograniczanego prawa, czyli nie powoduje, że korzystanie z niego staje się niemożliwe.

Od klauzul limitacyjnych należy odróżniać tzw. **klauzule derogacyjne**. Dopuszczają one tymczasowe zawieszenie wykonywania przez państwo określonych zobowiązań z zakresu praw człowieka. Nie chodzi w nich zatem o ograniczenie pewnych praw, lecz o ich czasowe uchylenie (derogację). Klauzule tego typu można jednak stosować tylko w sytuacjach nadzwyczajnych, gdy występują szczególne zagrożenia dla funkcjonowania państwa. Na przykład *Konstytucja RP* dopuszcza zawieszenie wykonywania praw człowieka w czasie stanów nadzwyczajnych (wojennego, wyjątkowego i klęski żywiołowej). Istnieją jednak prawa niederogowalne, czyli takie, których nie można uchylić. Zaliczają się do nich m.in. prawo do życia, wolność od tortur, prawo do sądu i rzetelnego procesu.

Przykład

Ograniczenie wolności zgromadzeń

Wolność ta obejmuje możliwość uczestniczenia w zgromadzeniach oraz ich organizowania. Zebranie dużej liczby ludzi na niewielkiej przestrzeni może stanowić zagrożenie dla porządku publicznego lub praw innych osób, np. gdy w jego trakcie dochodzi do aktów przemocy czy wandalizmu. Dlatego w przepisach różnych państw obowiązują pewne ograniczenia wolności zgromadzeń. Dotyczą one m.in.:

- obowiązku zgłoszenia odpowiednim organom zamiaru zorganizowania zgromadzenia, aby właściwe służby mogły zapewnić bezpieczeństwo jego uczestnikom i osobom postronnym;
- możliwości zakazania zgromadzenia, jeśli istnieje duże niebezpieczeństwo, że jego przebieg nie będzie pokojowy (od takiej decyzji można się odwołać do sądu);
- ewentualnego rozwiązania zgromadzenia przez władze, jeśli w jego trakcie dochodzi do naruszeń prawa na dużą skalę.

Problem uniwersalności praw człowieka

Źródłem koncepcji praw człowieka jest idea przyrodzonej i niezbywalnej godności, która ma charakter powszechny, czyli przysługuje każdej jednostce. Zgodnie z tym założeniem prawa człowieka są uniwersalne, a zatem nieuprawnione jest jakiekolwiek uszczuplanie lub zmienianie ich katalogu w zależności od kultury panującej w danym społeczeństwie czy od ustroju politycznego w konkretnym państwie.

Teza o uniwersalnym charakterze praw człowieka nie jest jednak powszechnie akceptowana na arenie międzynarodowej. Koncepcja ta ukształtowała się w kręgu cywilizacji europejskiej. W związku z tym działania na rzecz upowszechnienia praw człowieka bywają postrzegane w innych częściach świata jako próba narzucenia przez Zachód własnych norm i wartości krajom odmiennym kulturowo (→zob. przykład). Dążenie to jest niekiedy traktowane wręcz jako zagrożenie dla obyczajów i tradycji lokalnych.

Taka argumentacja jest często stosowana przez autorytarne reżimy dla usprawiedliwienia opresyjnej polityki społecznej. Na przykład w Chinach relatywistyczny sposób rozumienia praw człowieka uzasadnia się obowiązującym w tamtejszej kulturze szacunkiem dla porządku społecznego i władzy. Źródeł tych wartości można doszukiwać się w konfucjanizmie (starożytnym systemie filozoficznym o charakterze religijnym). Często w tym kontekście przeciwstawia się także postawy indywidualistyczne popularne na Zachodzie postawom kolektywistycznym rozpowszechnionym w Azji, w której dobro wspólnoty ma zazwyczaj pierwszeństwo przed interesami jednostki. Nie należy jednak zapominać, że o życiu społecznym w Chinach decyduje partia komunistyczna – akceptacja uniwersalności praw człowieka mogłaby oznaczać dla niej konieczność zmiany represyjnej polityki wewnętrznej.

Przestrzeganie praw człowieka

Mimo że zdecydowana większość państw na świecie zobowiązała się do przestrzegania praw człowieka, nie we wszystkich krajach są one respektowane w jednakowym stopniu. Zakres ochrony praw jednostki jest uzależniony od wielu czynników, m.in. kulturowych, politycznych, ekonomicznych (→zob. tabelę na s. 251).

Przykład

Prawa człowieka a wartości regionalne

„W *Deklaracji wiedeńskiej*, sformułowanej podczas Światowej Konferencji Praw Człowieka (zorganizowanej w Wiedniu pod auspicjami ONZ w czerwcu 1993 roku), […] stwierdzono: «[…] Pamiętając o znaczeniu narodowej i regionalnej specyfiki oraz różnorodnych historycznych, kulturalnych i religijnych uwarunkowaniach, obowiązkiem Państw – bez względu na ich systemy polityczne, gospodarcze i kulturalne – jest popieranie i ochrona wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności».

[…] Powstaje pytanie, czy istnienie regionalnych koncepcji praw człowieka podważa istnienie uniwersalnej koncepcji praw człowieka. […] należy zastanowić się nad sensem i znaczeniem azjatyckich i afrykańskich deklaracji […]. Przedstawiciele państw azjatyckich na Spotkaniu Regionalnym Azji (Bangkok, 29 marca–2 kwietnia 1993 r.) napisali w deklaracji: «[…] podczas gdy prawa człowieka są w swojej istocie powszechne, muszą być one jednak widziane w kontekście dynamicznego i rozwijającego się międzynarodowego procesu ustalania norm i regionalnej specyfiki, i różnorodności historycznych, kulturowych i religijnych doświadczeń». Zbliżone stanowisko w tej sprawie zajęli przedstawiciele państw afrykańskich; w […] *Deklaracji końcowej Spotkania Regionalnego Afryki* (Tunis, 2–6 listopada 1992 r.) czytamy: «[…] przestrzeganie i popieranie praw człowieka jest niewątpliwie przedmiotem globalnej troski oraz celem, do realizacji którego powołane są wszystkie bez wyjątku Państwa. Jednakże nie można ustalić gotowego modelu ich realizacji na poziomie uniwersalnym, gdyż realia historyczne i kulturowe każdego narodu oraz tradycje, standardy i wartości różnych ludów nie mogą zostać pominięte»".

Źródło: K. Przybyszewski, *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*.

Do najważniejszych z nich należą poziom poszanowania dla rządów prawa oraz stan demokracji w danym kraju.

W państwie prawa sytuację jednostki określa się precyzyjnie w aktach prawnych, a jej uprawnienia i wolności są zabezpieczane przez niezależne sądy oraz inne organy ochrony prawnej. Człowiek jest chroniony przed samowolą władz, które mogą działać wyłącznie na podstawie obowiązujących przepisów. Rządy prawa i ochrona praw jednostki najpełniej urzeczywistniają się w ustroju demokratycznym, w którym organy państwowe podlegają kontroli obywateli i niezależnych instytucji. Odbywające się regularnie wolne wybory umożliwiają społeczeństwu rozliczanie rządzących za podejmowane decyzje, a władza publiczna jest zobowiązana do tego, aby godzić wolę większości z wymogiem poszanowania praw mniejszości.

Do naruszeń praw człowieka najczęściej dochodzi w państwach niedemokratycznych. Wynika to z wielu czynników. Przede wszystkim nie funkcjonują tam niezależne organy, które mogłyby podejmować skuteczne działania na rzecz ochrony wolności i praw. Sądy znajdują się pod kontrolą polityczną, co uniemożliwia obywatelom skuteczne dochodzenie swoich roszczeń. W niektórych reżimach niedemokratycznych jednostki są praktycznie pozbawione praw politycznych, a do podstawowych narzędzi sprawowania władzy należą przemoc i represje.

Czy wiesz, że...

Zjawiskiem, które w niedopuszczalny sposób ogranicza możliwość korzystania z praw człowieka, jest tzw. efekt mrożący. Działa on w sytuacjach, w których przepisy formalnie gwarantują dane prawo, jednak jednostka sama z niego rezygnuje, najczęściej z obawy przed represjami ze strony aparatu państwowego lub innymi negatywnymi konsekwencjami.

Przykład

Przykłady łamania praw człowieka

- ludobójstwo, mordy, czystki etniczne
- stosowanie kary śmierci
- tortury i poniżające traktowanie
- niewolnictwo, porwania i handel ludźmi
- bezprawne zatrzymania i aresztowania
- przemoc i wykorzystywanie seksualne
- dyskryminacja lub prześladowanie ze względu na rasę, płeć, religię, poglądy polityczne lub inne cechy
- werbowanie do armii dzieci
- uniemożliwianie korzystania z praw politycznych, np. z prawa do udziału w zgromadzeniach lub w wyborach
- nierzetelność postępowań prawnych
- karanie bez podstaw prawnych i pozbawianie prawa do obrony
- ingerowanie w życie prywatne i rodzinne
- naruszanie wolności myśli, sumienia i wyznania (prawa do swobodnego wyboru przekonań oraz praktykowania religii)
- nadmierne ograniczanie wolności słowa

Przyczyny łamania praw człowieka

Przyczyny ekonomiczne	Przyczyny polityczne	Przyczyny prawne	Przyczyny kulturowe
Trudne warunki ekonomiczne i brak środków na utrzymanie powodują, że wielu ludzi godzi się na pracę w niehumanitarnych warunkach, za bardzo niskie wynagrodzenie i bez żadnych gwarancji dotyczących bezpieczeństwa i higieny.	W reżimach totalitarnych i autorytarnych rządzący posługują się przemocą, dopuszczają się fałszerstw wyborczych, prześladują przeciwników politycznych, stosują cenzurę. Gwarancje przestrzegania praw człowieka albo nie istnieją, albo mają charakter pozorny, albo są niewystarczające.	Niektóre państwa odmawiają przystąpienia do umów międzynarodowych, które zobowiązują strony do przestrzegania praw człowieka. Często wynika to z faktu, że w ich systemach prawnych funkcjonują pewne rozwiązania, które trudno pogodzić z przepisami zawartymi w tych umowach (np. dopuszczające stosowanie kary śmierci).	Normy obowiązujące w niektórych społeczeństwach dopuszczają gorsze traktowanie ludzi z pewnych kategorii i grup, np. kobiet, dzieci, przedstawicieli mniejszości itp. Niektóre prawa człowieka są tam odrzucane jako sprzeczne z miejscowymi kulturą i tradycją.

Prawa człowieka a nowe technologie

Problematyka dotycząca relacji między rozwojem technologii informatycznych a przestrzeganiem praw człowieka zajmuje coraz więcej miejsca w debacie publicznej i wywołuje wiele różnych kontrowersji. Z jednej strony pojawiają się głosy, że dostęp do zasobów internetu powinien zostać uznany za prawo jednostki.

1 [...] cyfrowa granica stanowi najnowsze pole bitwy w staraniach północnokoreańskiego rządu, których celem jest odizolowanie obywateli od reszty świata oraz przesłonienie informacji dotyczących dramatycznej sytuacji praw człowieka w kraju.

Mieszkańcy Korei Północnej nie mogą wykonywać połączeń międzynarodowych [...]. Dostęp do internetu mają jedynie obcokrajowcy i wybrani obywatele. Niektórzy mieszkańcy Korei Północnej posiadają dostęp do zamkniętej sieci komputerowej, która zapewnia połączenie internetowe jedynie z krajowymi stronami [...].

Większość z tych, którzy uciekają z Korei Północnej, nie ma możliwości skontaktowania się z rodzinami, które pozostały w kraju, przez co żadna ze stron nie ma pewności, czy ich krewni żyją bądź czy [nie] toczy się przeciwko nim śledztwo [...].

– Całkowita kontrola nad korzystaniem ze środków łączności stanowi główną broń w staraniach władz, aby ukryć szczegóły dotyczące dramatycznej sytuacji praw człowieka w kraju. Obywateli Korei Północnej nie tylko pozbawia się możliwości dowiedzenia się, co dzieje się poza granicami ich kraju; zakazuje się im również mówienia o prawie całkowitym braku przestrzegania praw człowieka – dodaje Arnold Fang [badacz z Amnesty International]. [...]

Łączenie się z chińskimi sieciami komórkowymi stanowi ryzykowną formę kontaktu dla tych, którzy chcą porozmawiać z rodziną przebywającą za granicą. [...] Tym, którzy wykonują połączenia [...], mogą zostać postawione zarzuty, włączając w to zdradę [...]. [...] W 2014 roku Komisja ONZ [...] uznała, że powaga, skala oraz charakter naruszania praw człowieka w tym kraju „nie mają żadnego porównania" we współczesnym świecie. Dotyczy to również prawie całkowitego braku poszanowania prawa do wolności wyrażania opinii oraz wolności słowa [...].

Źródło: Korea Północna: zaostrzona kontrola komunikacji ze światem zewnętrznym rujnuje życie rodzin, Amnesty International Polska.

2 – [...] technologie sztucznej inteligencji mogą mieć negatywne, a nawet katastrofalne skutki, jeśli są używane bez dostatecznego uwzględnienia tego, jak wpływają na prawa człowieka – zaznaczyła [Michelle] Bachelet [czyt.: miszel baczelet; Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka].

[...] [Bachelet] wyraziła zaniepokojenie m.in. bezprecedensowym poziomem nadzoru na całym świecie przez podmioty państwowe i prywatne, który, jak stwierdziła, jest niezgodny z prawami człowieka. [...]

W raporcie Wysokiego Komisarza [...] pod tytułem *Prawo do prywatności w erze cyfrowej* przedstawiono istotne cechy systemów sztucznej inteligencji, które mogą bezpośrednio wpływać na kwestię bezpieczeństwa danych i praw człowieka z tym związanych. [...] decyzje oparte na sztucznej inteligencji nie są wolne od błędów, a [ich] efekty mogą powodować ograniczenia dostępu do praw człowieka. Także dokładność wykorzystywanych danych jest często wątpliwa. [...] Jakość danych, na których pracują algorytmy sztucznej inteligencji, to ogromny problem. Mogą być wadliwe, dyskryminujące, nieaktualne lub nieistotne, a zbiory danych określanych jako stronnicze są często podstawą do podejmowania i wprowadzania w życie decyzji, które są dyskryminujące i stanowią poważne zagrożenie dla mniejszości. Pokazały to między innymi odkryte [...] efekty działania algorytmów [Facebooka]. [...]

Jednym z głównych wniosków z raportu jest zakaz wdrażania zastosowań sztucznej inteligencji, które nie mogą być obsługiwane zgodnie z międzynarodowym prawem w zakresie praw człowieka. Dlatego tak kluczowe jest moratorium na sprzedaż i używanie systemów sztucznej inteligencji, które niosą [...] wysokie ryzyko dla korzystania z praw człowieka, dopóki nie zostaną zapewnione odpowiednie zabezpieczenia.

Źródło: T. Jurczak, *IGF 2021: Sztuczna inteligencja potrzebuje nadzoru*.

O TYM SIĘ MÓWI!

Z drugiej strony coraz częściej mówi się o tym, że wykorzystanie nowych technologii niesie ze sobą zagrożenia dla podstawowych wolności. Obawy te nasilają się pod wpływem doniesień o działaniach podejmowanych przez niektóre reżimy niedemokratyczne, które wykorzystują nowe technologie do poszerzania zakresu kontroli nad społeczeństwem.

3 Spór o prywatność w sieci rozbija się o to, jaki model finansowania treści dostępnych w sieci jesteśmy gotowi wspierać i czy potrafimy go sobie wyobrazić bez targetowanej [kierowanej do konkretnej grupy odbiorców] reklamy. Większość wydawców mediów internetowych i reklamodawców tego nie potrafi, więc stawia użytkowników przed nieuczciwym wyborem: albo pozwolicie się śledzić i profilować, albo odetniemy was od naszych usług. […] dane osobowe pod różnymi postaciami stały się nową walutą.

[…] Bezpośrednią ofiarą […] pogoni za danymi jest prywatność użytkowników cyfrowych technologii, nieświadomych toczonej za ich plecami gry. Najdrobniejsze i najpoważniejsze decyzje zakupowe, codzienne zachowania w sieci (od pojedynczego ruchu myszką i kliknięcia po zalogowanie na stronie internetowej), schematy przemieszczania się, relacje społeczne, zainteresowania oraz najbardziej intymne chwile miliardów ludzi są na bieżąco rejestrowane, analizowane i oceniane.

[…] kluczowym narzędziem śledzenia i profilowania na potrzeby komercyjne stały się smartfony […], z którymi większość użytkowników nie rozstaje się przez całą dobę, w jednym urządzeniu łącząc sferę osobistą i zawodową oraz angażując się w setki (o ile nie tysiące) drobnych interakcji dziennie. Standardowo korzystanie z aplikacji mobilnych generuje metadane: adres IP [czyt.: aj pi], czas dostępu, długość trwania sesji, rodzaj używanego oprogramowania, lokalizację urządzenia. Z metadanych – w połączeniu z informacjami o tym, w jaki sposób określona osoba korzystała z aplikacji czy usługi (gdzie kliknęła, czego szukała, co kupiła, jak szybko pisała) – powstaje dokładny profil użytkownika, obejmujący także jego cechy osobowości oraz opis przyzwyczajeń i indywidualnego trybu życia. Takie dane mają niejednokrotnie wrażliwy charakter i głęboko ingerują w prywatność […].

Źródło: K. Szymielewicz, K. Iwańska, *Śledzenie i profilowanie w sieci. Jak z klienta stajesz się towarem*.

4 Już w przyszłym roku życie 1,4 mld Chińczyków ma być pod pełną kontrolą państwa. Za zachowania pożądane będą nagradzani, za niepożądane karani.

[…] Chiński System Oceny Obywateli pełną parą ma funkcjonować od przyszłego roku, ale już teraz działa w ograniczonym stopniu. Są już pierwsi ukarani za niepożądane przez państwo zachowania. […] 23 mln Chińczyków zostało pozbawionych prawa swobodnego podróżowania, a 5 mln nie może nawet kupić biletu kolejowego.

Jak działa chiński system pełnej inwigilacji? Państwowy system będzie zbierał informacje z inteligentnego monitoringu rozpoznającego twarze, z internetu, telefonów czy kart kredytowych. System Oceny Obywateli ma dostęp do wizerunków, odcisków palców, nagrań głosu czy kodów DNA. Chińczycy już od przyszłego roku będą poddani pełnej inwigilacji. Zebrane dane będą analizowane komputerowo i na ich podstawie wydawana będzie ocena poglądów i zachowań obywateli. Nie w celu wyciągnięcia wniosków socjologicznych, ale po to, by indywidualnie oceniać konkretnych ludzi. Wszystkich. A następnie karać tych, którzy nie spełniają oczekiwań państwa.

Źródło: *Pełna inwigilacja całego narodu*, „Gość Niedzielny", 22 marca 2019.

Dane gromadzone w ramach chińskiego Systemu Oceny Obywateli pochodzą m.in. z ponad 500 mln kamer, z których znaczna część jest zdolna do identyfikowania osób na podstawie rysów twarzy.

? Podaj przykłady zagrożeń dla przestrzegania praw człowieka, które wynikają z rozwoju nowoczesnych technologii informatycznych.

Łamanie praw człowieka na świecie

Do naruszeń praw człowieka dochodzi we wszystkich państwach na świecie, jednak skala i waga tych nadużyć jest zróżnicowana. Informacji na ich temat dostarczają opinii publicznej przede wszystkim wyspecjalizowane instytucje międzynarodowe i organizacje pozarządowe.

WSKAŹNIK NARUSZANIA PRAW CZŁOWIEKA I PRAWORZĄDNOŚCI

Jest opracowywany co roku przez amerykańską organizację pozarządową The Fund for Peace [czyt.: de fand for pis] na podstawie przekazów medialnych, statystyk międzynarodowych i analizy sytuacji w poszczególnych państwach. Wskaźnik przyjmuje wartość od 0,1 do 10 punktów – im jest ona wyższa, tym większa jest skala łamania praw człowieka w danym państwie.

Wartość wskaźnika za 2021 r.:

- od 7,6 do 10 p.
- od 5,1 do 7,5 p.
- od 2,6 do 5 p.
- od 0 do 2,5 p.
- brak danych

4,7 – wartość wskaźnika w danym państwie

państwa, w których w końcu 2021 r. obowiązywała kara śmierci (według informacji Amnesty International)

NARUSZENIA PRAW CZŁOWIEKA W LICZBACH

119 tys.

Tyle osób zginęło na całym świecie w 2021 r. w wyniku działań zbrojnych.

56

W tylu państwach w 2021 r. obowiązywała kara śmierci.

82%

To odsetek państw, w których władze ograniczają wolność wypowiedzi.

141

W tylu państwach w latach 2017–2021 odnotowano przypadki stosowania tortur.

3,2 mln

To liczba ludzi, którzy w 2021 r. przebywali w więzieniu bez sprawiedliwego procesu.

40 mln

Tyle osób na całym świecie padło ofiarą współczesnych form niewolnictwa i handlu ludźmi.

CHINY
MASOWE PRZEŚLADOWANIA MNIEJSZOŚCI

Masowe prześladowania ze strony władz komunistycznych dotykają Ujgurów – około 10-milionową muzułmańską mniejszość zamieszkującą północno-zachodnią część kraju. Jej przedstawiciele są poddawani wynarodawianiu i ciągłej inwigilacji. Ponad milion z nich uwięziono w obozach pracy.

W wielu miejscach na świecie są organizowane protesty w obronie prześladowanych Ujgurów.

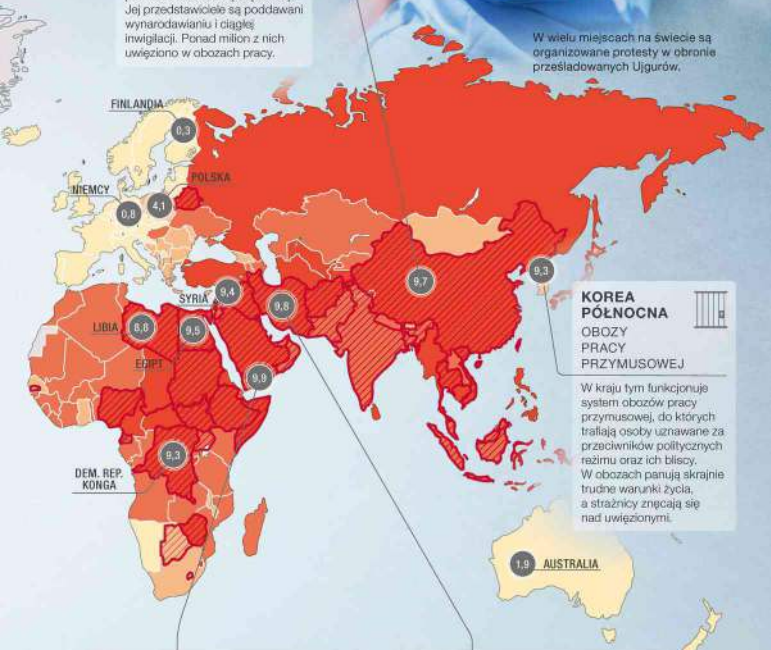

KOREA PÓŁNOCNA
OBOZY PRACY PRZYMUSOWEJ

W kraju tym funkcjonuje system obozów pracy przymusowej, do których trafiają osoby uznawane za przeciwników politycznych reżimu oraz ich bliscy. W obozach panują skrajnie trudne warunki życia, a strażnicy znęcają się nad uwięzionymi.

JEMEN
ZBRODNIE WOJENNE

W tym ogarniętym wojną kraju wszystkie strony konfliktu dopuszczają się naruszeń praw człowieka na dużą skalę. Liczne są przypadki zabójstw politycznych, bezprawnych zatrzymań, tortur i ataków zbrojnych na ludność cywilną.

IRAN
KARA ŚMIERCI

Należy do państw, w których kara śmierci jest stosowana najczęściej. Grozi ona m.in. za handel narkotykami, korupcję, cudzołóstwo czy odstępstwo od wiary. Zdarza się, że groźba wyroku śmierci jest wykorzystywana jako narzędzie do zwalczania opozycji politycznej.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst źródłowy, a następnie wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

Białoruskie władze muszą zakończyć represje wobec opozycji, aktywistów i krytyków politycznych oraz w pełni szanować, chronić i promować prawa człowieka wszystkich obywateli przed wyborami prezydenckimi 9 sierpnia – stwierdziła Amnesty International. Amnesty udokumentowała falę represji wobec przeciwników politycznych, aktywistów, krytyków i przedstawicieli niezależnych mediów [...] w poniższym oświadczeniu *Belarus: Growing Crackdown on Human Rights ahead of Presidential Election*.

„Na Białorusi nie ma przestrzeni dla bezpiecznej debaty politycznej, a prawa człowieka są coraz częściej łamane w kontekście zbliżających się wyborów. Od lat władze Białorusi nie spotykały się z tak wielką falą aktywizmu jak obecnie. Reakcją na protesty było ich brutalne tłumienie i represje wymierzone przeciwko liderom opozycji" – powiedziała Marie Struthers, dyrektorka Amnesty International ds. Europy Wschodniej i Azji Centralnej.

Dwóch polityków, Siergiej Cichanowski i Wiktar Babaryka, wraz ze swoimi współpracownikami zostali zamknięci [...] po nieuzasadnionym i motywowanym politycznie postępowaniu karnym. Setki pokojowo protestujących, w tym ich zwolennicy, zostały arbitralnie aresztowane i ukarane grzywną. Część z nich trafiła do „aresztów administracyjnych". Amnesty International uznaje Siergieja Cichanowskiego, Wiktara Babarykę i jego syna Edwarda Babarykę oraz dziesiątki pokojowo protestujących i aktywistów zatrzymanych na wiecach solidarnościowych za więźniów sumienia, ściganych wyłącznie za pokojowe korzystanie z praw człowieka i wyrażanie swoich poglądów politycznych.

Źródło: Białoruś: zmasowane ataki na prawa człowieka przed wyborami prezydenckimi, Amnesty International Polska.

a) Wskaż, które prawa człowieka zostały złamane w sytuacji opisanej w tekście. Przyporządkuj każde z nich do odpowiedniej generacji praw człowieka.

b) Znajdź w internecie informacje na temat przebiegu, wyników i konsekwencji wyborów prezydenckich w Białorusi w 2020 r. Określ, jaki wpływ miały wydarzenia, do których doszło po głosowaniu, na stan przestrzegania praw człowieka w tym państwie.

c) Wyjaśnij, jakie są przyczyny naruszeń praw człowieka, do których dochodzi od wielu lat w Białorusi.

2 Wyjaśnij, co oznacza, że prawa człowieka są powszechne, nienaruszalne, przyrodzone i niezbywalne. Uzasadnij, że zachowanie wszystkich tych cech jest koniecznym warunkiem, by prawa człowieka mogły pełnić swoje funkcje.

3 Przedstaw historyczny rozwój idei praw człowieka. Uwzględnij najważniejsze akty prawne sprzed 1945 r., które dotyczyły tej kwestii.

! 4 Przyporządkuj wymienione prawa człowieka do odpowiedniej generacji praw i wolności.

prawo do zabezpieczenia społecznego 1
wolność badań naukowych 2
zakaz stosowania tortur 3
prawo do wypoczynku 4

A prawa osobiste, obywatelskie i polityczne
B prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne
C prawa solidarnościowe

★ **5** Znajdź na stronie internetowej wybranej organizacji pozarządowej, która zajmuje się ochroną praw człowieka, informacje na temat naruszania tych praw w wybranym państwie demokratycznym. Przygotuj krótką analizę dotyczącą poziomu przestrzegania praw człowieka w tym państwie.

! **6** Rozstrzygnij, które z podanych uprawnień należą do kategorii praw pozytywnych, a które – do kategorii praw negatywnych.

czynne prawo wyborcze, prawo do wypoczynku, prawo do nauki, wolność zrzeszania się, prawo własności, prawo do dostępu do informacji publicznej, wolność twórczości artystycznej, prawo do organizowania manifestacji, bierne prawo wyborcze, prawo do korzystania z dóbr kultury

7 Zapoznaj się z infografiką na s. 254–255 podręcznika i wykonaj polecenia. Możesz skorzystać także z informacji z innych dostępnych źródeł. **Praca z mapą**

a) Wymień po trzy państwa, w których odnotowano najwyższe i najniższe wartości wskaźnika naruszania praw człowieka i praworządności według raportu organizacji The Fund for Peace za 2021 r. Podaj przykłady łamania praw człowieka w wybranym państwie, w którym wskaźnik ten osiągnął bardzo wysoki poziom.

b) Porównaj skalę naruszania praw człowieka i praworządności w Polsce z sytuacją panującą w innych państwach. Przedstaw swoje wnioski.

8 Rozstrzygnij, czy przytoczone przepisy zawierają klauzulę limitacyjną, czy – derogacyjną. Uzasadnij odpowiedź. **Praca z tekstem źródłowym**

***Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* [fragment]**

Art. 4. 1. W przypadku, gdy wyjątkowe niebezpieczeństwo publiczne zagraża istnieniu narodu i zostało ono urzędowo ogłoszone, Państwa Strony niniejszego Paktu mogą podjąć kroki mające na celu zawieszenie stosowania zobowiązań wynikających z niniejszego Paktu w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji […].
2. Powyższe postanowienie nie upoważnia do zawieszenia stosowania postanowień artykułów 6 [prawo do życia], 7 [zakaz tortur], 8 (ustępy 1 i 2) [zakaz niewolnictwa i poddaństwa], 11 [zakaz więzienia za długi], 15 [zakaz dotyczący retroaktywności prawa], 16 [prawo do podmiotowości prawnej] i 18 [wolność myśli, sumienia i wyznania].

9 Wyraź swoją opinię na temat problemu, którego dotyczy dyskusja na forum internetowym. **Wątek na forum**

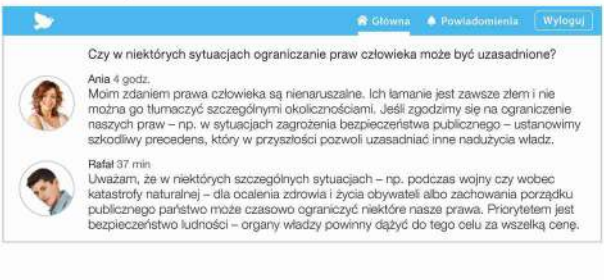

8 Ochrona praw człowieka

katalog praw i wolności w *Konstytucji RP* | środki ochrony | system europejski | system światowy | prawo humanitarne | konwencje haskie i genewskie

Ważną cechą państwa demokratycznego jest to, że funkcjonuje w nim system ochrony praw człowieka. Tworzą go akty prawne gwarantujące jednostce określone prawa i wolności (najważniejszym z nich jest konstytucja), a także instrumenty i instytucje, które umożliwiają egzekwowanie tych regulacji. Jednak oprócz systemów krajowych istnieją także międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka, m.in. europejski i światowy. Jakie prawa i wolności zagwarantowano w *Konstytucji RP*? Jakie akty i instytucje składają się na systemy europejski i światowy? Czym jest międzynarodowe prawo humanitarne?

Prawa człowieka w *Konstytucji RP*

Konstytucja RP: art. 30–86

Przepisy gwarantujące ochronę praw człowieka zostały zawarte przede wszystkim w rozdziale II *Konstytucji RP*, zatytułowanym *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*. Ponadto kilka odniesień do tej kwestii umieszczono również w preambule i w rozdziale I, dotyczącym ustroju państwa.

Rozdział II rozpoczyna się od wykazu tzw. **zasad ogólnych** (→zob. tabelę na s. 259). Określają one status jednostki w państwie oraz podstawowe wartości i założenia, na których opiera się system ochrony praw człowieka w Polsce. W tej samej części *Konstytucji RP* znajduje się także obszerny katalog wolności i praw (→zob. s. 260–261). Zostały one podzielone na trzy grupy:

- wolności i prawa osobiste,
- wolności i prawa polityczne,
- wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne.

W końcowym fragmencie rozdziału II zawarto wykaz obowiązków obywatela względem państwa. W tym miejscu zostały także wymienione funkcjonujące w Polsce środki ochrony – rozwiązania, które pozwalają jednostce bronić się przed naruszeniami jej podstawowych wolności i praw (o instrumentach tych będzie mowa w dalszej części tego tematu).

Prawa człowieka a prawa obywatela

Konstytucja RP wprowadza rozróżnienie na prawa człowieka i prawa obywatela. **Prawa człowieka** przysługują wszystkim ludziom, którzy znajdują się na terytorium Polski i podlegają polskiej jurysdykcji, a więc obywatelom, cudzoziemcom oraz bezpaństwowcom. Taki charakter ma większość praw zagwarantowanych w ustawie zasadniczej. Z kolei **prawa obywatela** przysługują tylko osobom, które posiadają polskie obywatelstwo. Do tej kategorii zalicza się m.in. większość praw politycznych.

Omawiane rozróżnienie uwidacznia się w sposobie sformułowania konstytucyjnych przepisów. Jeśli dane prawo jest gwarantowane wszystkim osobom znajdującym się na terytorium Polski, w opisującym je fragmencie pojawiają się słowa „każdy", „wszyscy", „nikt", np.: „Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą" (*Konstytucja RP*, art. 41). Jeżeli korzystanie z konkretnego prawa wymaga posiadania obywatelstwa, w odpowiednim przepisie występuje słowo „obywatel", np.: „Obywatel polski ma prawo do udziału w referendum" (*Konstytucja RP*, art. 62).

To, że w ustawie zasadniczej zagwarantowano niektóre prawa tylko obywatelom, nie oznacza, że ich obowiązywanie nie może zostać

rozszerzone na cudzoziemców (→zob. przykład). Zakazane jest natomiast ograniczanie zasięgu prawa przysługującego wszystkim osobom znajdującym się na terytorium Rzeczypospolitej wyłącznie do grupy jej obywateli. Warto także zaznaczyć, że w art. 56 *Konstytucji RP* zostały wskazane dwa prawa przysługujące – z racji ich specyfiki – tylko osobom nieposiadającym polskiego obywatelstwa: prawo do azylu oraz prawo do ubiegania się o status uchodźcy (→zob. poniższy schemat).

Przykład

Prawa wyborcze w wyborach lokalnych
Zgodnie z art. 62 *Konstytucji RP* prawa wyborcze w wyborach samorządowych przysługują obywatelom polskim. Jednak po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej czynne i bierne prawo wyborcze w wyborach do rad gmin przyznano także obywatelom innych państw unijnych, którzy mieszkają na stałe na terenie danej jednostki samorządowej.

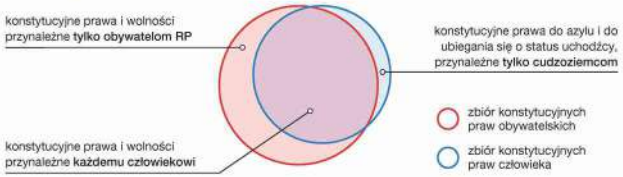

Zasady ogólne dotyczące przestrzegania praw jednostki

Zasada ochrony godności człowieka	Godność człowieka stanowi źródło praw oraz wolności i jest nienaruszalna. Władze publiczne mają obowiązek ją szanować i chronić.
Zasada dopuszczalności jedynie ustawowych ograniczeń praw i wolności	Ograniczenia dotyczące korzystania z konstytucyjnych praw i wolności mogą zostać ustanowione wyłącznie w ustawach i tylko wówczas, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie.
Zasada nienaruszalności istoty praw i wolności	Ustanowione ograniczenia zakresu praw i wolności nie mogą prowadzić do sytuacji, w której korzystanie z danego uprawnienia byłoby niemożliwe.
Zasada równości wobec prawa	• Wszystkie osoby znajdujące się w takiej samej sytuacji bądź należące do tej samej kategorii powinny być równo traktowane przez władze publiczne. • Nikogo nie wolno dyskryminować w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym z żadnej przyczyny. Kobiety i mężczyźni mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
Zasady nabycia i utraty obywatelstwa polskiego	• Obywatelstwo polskie przysługuje każdej osobie, która ma rodzica będącego obywatelem Polski (prawo krwi). Inne sposoby nabycia obywatelstwa określa ustawa. • Obywatelstwo polskie nie może zostać jednostce odebrane. Natomiast może się go ona zrzec.
Zasada zapewnienia praw mniejszościom narodowym i etnicznym	Przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych posiadającym obywatelstwo polskie zagwarantowano wolność zachowywania i rozwijania własnych języka i kultury. Przysługuje im m.in. prawo do swobodnego tworzenia instytucji edukacyjnych, kulturalnych i religijnych. Mają także możliwość udziału w rozstrzyganiu spraw, które bezpośrednio ich dotyczą.
Zasada ochrony obywatela podczas pobytu za granicą	Obywatel polski przebywający za granicą ma prawo do opieki ambasad i konsulatów Rzeczypospolitej Polskiej.
Zasada korzystania z konstytucyjnych praw i wolności	Korzystać z konstytucyjnych praw i wolności może każdy, kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej. Wyjątki od tej zasady, dotyczące traktowania cudzoziemców, mogą zostać określone wyłącznie w ustawie.

Katalog praw człowieka w *Konstytucji RP*

PRAWA I WOLNOŚCI OSOBISTE

- prawo do ochrony życia
- wolność od poddawania eksperymentom medycznym bez zgody danej osoby
- wolność od tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania oraz od kar cielesnych
- prawo do nietykalności osobistej:
  - zakaz bezprawnego pozbawienia wolności,
  - zasada sądowej kontroli pozbawienia wolności,
  - zasada „Nie ma przestępstwa bez ustawy"
- prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny i niezawisły sąd
- wolność od arbitralnego pozbawienia własności
- prawo do prywatności i ochrony czci oraz dobrego imienia
- prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, z uwzględnieniem stopnia dojrzałości dziecka, a także wolności jego sumienia i wyznania oraz jego przekonań
- wolność komunikowania się i nienaruszalność tajemnicy komunikowania się
- nienaruszalność mieszkania
- prawo do ochrony danych osobowych
- wolność poruszania się po terytorium RP, wyboru miejsca pobytu i zamieszkania oraz wyjazdu z Polski
- wolność sumienia i religii
- wolność wyrażania poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji
- wolność od ekstradycji:
  - obywatela RP (z wyjątkiem przypadków określonych w art. 55 ust. 2 i 3 *Konstytucji RP*),
  - osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa z przyczyn politycznych,
  - naruszającej wolności i prawa człowieka i obywatela
- swoboda opuszczenia terytorium RP i prawo powrotu do kraju
- wolność od zbierania, gromadzenia i udostępniania informacji o obywatelach (poza danymi niezbędnymi w demokratycznym państwie prawnym)

Objaśnienie oznaczeń | prawo... – konstytucyjne prawo przynależne każdemu człowiekowi na terytorium RP

prawo... – konstytucyjne prawo przynależne tylko obywatelom RP

Prawa i wolności jednostki
Konstytucja RP: art. 38–76

Zasady ogólne dotyczące przestrzegania praw jednostki
Konstytucja RP: art. 30–37

zasada ochrony godności człowieka

zasada dopuszczalności jedynie ustawowych ograniczeń praw i wolności

zasada nienaruszalności istoty praw i wolności

zasada równości wobec prawa

Katalog konstytucyjnych praw jednostki składa się z praw człowieka oraz praw obywatelskich. Poza normami skierowanymi do każdej osoby znajdują się w nim także takie normy, których adresatami są określone zbiorowości ludzi. Twórcy *Konstytucji RP* uznali, że szczególnie potrzebują one dodatkowych gwarancji i ochrony ze strony państwa.

PRAWA I WOLNOŚCI POLITYCZNE

- wolność pokojowych zgromadzeń
- wolność zrzeszania się
- prawo do składania petycji, wniosków i skarg
- prawo dostępu do służby publicznej
- prawo do informacji publicznej
- prawo do udziału w referendum
- czynne i bierne prawo wyborcze w wyborach parlamentarnych, prezydenckich i do organów samorządu terytorialnego

PRAWA I WOLNOŚCI EKONOMICZNE, SOCJALNE I KULTURALNE

- prawo do własności i inne prawa majątkowe oraz prawo do dziedziczenia
- wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy
- prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy
- prawo do ochrony zdrowia
- prawo osób niepełnosprawnych do pomocy władz publicznych w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej
- prawo do nauki
- prawo rodziny do szczególnej ochrony
- prawo matki do szczególnej pomocy władz publicznych
- prawo dziecka do ochrony oraz do opieki i pomocy władz publicznych
- wolność twórczości artystycznej i badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników
- wolność nauczania
- wolność korzystania z dóbr kultury
- prawo do ochrony środowiska i podejmowania działań w tym kierunku, prawo do informacji o stanie środowiska
- prawo lokatorów do ochrony ich praw
- prawo konsumentów, użytkowników i najemców do ochrony przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi
- prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy i w razie pozostawania bez pracy
- równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych
- prawo do zakładania szkół wszystkich szczebli
- równy dostęp do wykształcenia

Związek między prawami a zasadami ogólnymi

W *Konstytucji RP* zobowiązano organy publiczne do ochrony praw jednostek z uwzględnieniem zasad ogólnych. Należy je brać pod uwagę przy interpretacji przepisów prawnych oraz przy ocenie faktów istotnych dla rozstrzygnięcia, czy w danej sytuacji doszło do naruszenia praw i wolności. Jednak przepisy konstytucyjne nakazujące stosowanie zasad ogólnych nie mogą być jedyną podstawą sądowego orzeczenia w kwestii złamania prawa człowieka lub obywatela.

zasady nabycia i utraty obywatelstwa polskiego

zasada zapewnienia praw mniejszościom narodowym i etnicznym

zasada ochrony obywatela podczas pobytu za granicą

zasada korzystania z konstytucyjnych praw i wolności

Środki ochrony wolności i praw jednostki

Konstytucja RP: art. 5, 77–81

Do środków ochrony zagwarantowanych w *Konstytucji RP* należą:

- prawo do sądu,
- prawo do wynagrodzenia za szkodę poniesioną w wyniku niezgodnego z prawem działania organów władzy publicznej,
- prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w I instancji,
- prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego,
- prawo do wystąpienia z wnioskiem do Rzecznika Praw Obywatelskich.

Ponadto po wyczerpaniu krajowych instrumentów odwoławczych jednostka może skorzystać z międzynarodowych środków ochrony praw człowieka.

Sądowa ochrona praw człowieka

Konstytucja RP: art. 77

W demokratycznym państwie prawnym każdy człowiek, który uważa, że jego prawa zostały naruszone, ma możliwość ich obrony w sądzie. Jednostka może oczekiwać od organów władzy sądowniczej, że zastosują takie środki prawne, które pozwolą usunąć skutki naruszenia, np. że uchylą decyzję organu władzy publicznej bądź uznają za bezprawne jego działania na szkodę danej osoby.

Do sądowych instrumentów ochrony praw jednostki, które zostały przewidziane w *Konstytucji RP*, należą prawo do sądu oraz prawo do wynagrodzenia szkody poniesionej wskutek niezgodnych z prawem działań organów władzy publicznej. Prawo do sądu jest podstawową formą ochrony – skorzystanie z pozostałych narzędzi, np. ze skargi konstytucyjnej, wymaga, aby zostały wcześniej wyczerpane wszystkie dostępne środki sądowe. Oznacza to, że to sądy odgrywają zasadniczą rolę w krajowym systemie ochrony praw człowieka.

Prawo do sądu obejmuje kilka uprawnień szczegółowych (→zob. schemat poniżej). Zgodnie z *Konstytucją RP* nikogo nie wolno pozbawiać możliwości wystąpienia do sądu w celu obrony własnych praw – nie można tego uczynić nawet w przepisach ustawy. Jedyne dopuszczalne ograniczenia w tym zakresie mogą wynikać wyłącznie z przepisów konstytucyjnych.

Rozstrzygnięcia podejmowane przez sądy mają rangę państwową, co oznacza, że wyroki są wydawane w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. W związku z tym pozostałe instytucje państwa są zobowiązane do respektowania i realizowania sądowych orzeczeń.

Uprawnienia składające się na prawo do sądu

Prawo do sądu

Prawo do wszczęcia postępowania przed sądem	Prawo do odpowiednio ukształtowanej procedury sądowej	Prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia	Prawo do odpowiednio ukształtowanego ustroju sądownictwa
Każdy, kto jest przekonany, że inna osoba lub organ władzy publicznej naruszyły przysługujące mu prawa, może zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie w tej sprawie.	Procedura ta musi spełniać wymogi sprawiedliwości (m.in. gwarantować każdej ze stron możliwość przedstawienia argumentów) oraz jawności (którą można ograniczyć tylko w wyjątkowych sytuacjach).	Każda sprawa rozpatrywana przed sądem powinna zakończyć się wydaniem wiążącego prawnie orzeczenia, które musi zostać ogłoszone publicznie, a następnie wykonane.	Prawo powinno gwarantować sądom niezależność od innych organów władzy i zapewniać sędziom możliwość zachowania niezawisłości oraz bezstronności podczas rozpatrywania spraw.

Droga sądowa jest właściwa również wówczas, gdy jednostka ubiega się o odszkodowanie lub zadośćuczynienie za straty majątkowe lub niemajątkowe, które poniosła wskutek bezprawnych działań organów państwa. Warto zauważyć, że za niezgodne z prawem są uznawane także sytuacje, w których przedstawiciele władz nie podejmują wymaganych prawem czynności, np. nie wydają właściwych decyzji administracyjnych.

O wynagrodzenie szkody z tytułu bezprawnego działania organów władzy publicznej można wystąpić także wtedy, gdy postępowanie sądowe toczy się zbyt długo. Narusza to bowiem prawo jednostki do rozpoznania jej sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki, zagwarantowane w art. 45 *Konstytucji RP*. Aby ubiegać się o stosowne zadośćuczynienie, osoba pokrzywdzona powinna złożyć wniosek o stwierdzenie przewlekłości postępowania do sądu nadrzędnego wobec tego, w którym toczy się jej sprawa.

Prawo do zaskarżenia

Konstytucja RP: art. 78

Każdy ma możliwość zaskarżenia decyzji organu władzy publicznej, np. wniesienia środka odwoławczego od orzeczenia wydanego przez sąd I instancji. Prawo do zaskarżenia obowiązuje we wszystkich postępowaniach – zarówno sądowych, jak i administracyjnych – w których przedstawiciele władz rozstrzygają o prawach i obowiązkach jednostki. Taka zasada gwarantuje obywatelom, że ich sprawy będą rozpatrywane rzetelnie, oraz daje im możliwość ubiegania się o naprawienie ewentualnych błędów popełnionych w I instancji.

Środki odwoławcze rozpatruje organ zajmujący wyższe miejsce w hierarchii (organ wyższej instancji) niż ten, który wydał zakwestionowane orzeczenie lub decyzję. Prawo przewiduje jednak sytuacje, gdy środek zaskarżenia trafia przed ten sam organ, który rozstrzygnął daną sprawę w I instancji. Dotyczy to np. decyzji administracyjnych wydawanych w I instancji przez ministrów i samorządowe kolegia odwoławcze.

Skarga konstytucyjna

Konstytucja RP: art. 79

Skargę do Trybunału Konstytucyjnego może złożyć każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone wskutek wydania przez sąd lub organ administracji publicznej ostatecznego rozstrzygnięcia w jego sprawie. Prawo do wniesienia skargi przysługuje zarówno osobom fizycznym, jak i osobom prawnym.

Skarga konstytucyjna nie jest jednak środkiem zaskarżenia orzeczeń sądowych czy decyzji administracyjnych. Jej przedmiotem może być wyłącznie przepis prawa, na podstawie którego został wydane konkretne rozstrzygnięcie. Zadaniem Trybunału jest zbadanie, czy narusza on konstytucyjne prawa i wolności.

Ze skargi konstytucyjnej można skorzystać dopiero po **wyczerpaniu drogi prawnej**, czyli po wykorzystaniu wszystkich zwyczajnych środków zaskarżenia, np. apelacji, odwołania, zażalenia. W piśmie tym należy precyzyjnie wskazać kwestionowane fragmenty danego aktu prawnego, a także określić, które przepisy *Konstytucji RP* dotyczące praw i wolności zostały – zdaniem skarżącego – naruszone. Skarga konstytucyjna musi zostać sporządzona i wniesiona przez adwokata lub radcę prawnego (tzw. przymus adwokacko-radcowski) – ma to zapobiec skierowaniu do Trybunału sprawy, która nie może być przedmiotem zaskarżenia. Termin na złożenie tak zweryfikowanego pisma upływa po 3 miesiącach od dnia doręczenia skarżącemu ostatecznego rozstrzygnięcia w jego sprawie.

Jeśli Trybunał Konstytucyjny uznaje zasadność skargi, to orzeka o niekonstytucyjności zaskarżonego przepisu, wskutek czego przestaje on obowiązywać. Wyroki TK są ostateczne.

Należy pamiętać, że uznanie przepisu za niekonstytucyjny nie skutkuje automatycznym unieważnieniem orzeczenia sądowego lub decyzji administracyjnej wydanych na jego podstawie. Umożliwia jednak skarżącemu podjęcie działań zmierzających do uchylenia takiego rozstrzygnięcia, np. wniesienie wniosku o wznowienie postępowania.

Wniosek do Rzecznika Praw Obywatelskich

Konstytucja RP: art. 80

Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela wymienionych w *Konstytucji RP* i innych aktach normatywnych. Zajmuje się przede wszystkim badaniem, czy wskutek działania lub zaniechania organów władzy publicznej nie nastąpiło naruszenie praw jednostki bądź zasad sprawiedliwości społecznej.

Konstytucja przyznaje prawo do wystąpienia do RPO z wnioskiem o pomoc w ochronie wolności lub praw **każdemu**, czyli nie tylko obywatelom Polski, lecz także cudzoziemcom i bezpaństwowcom. Ponadto wnioski do RPO mogą kierować niektóre instytucje, np. organizacje obywatelskie i organy władzy samorządowej. Rzecznik może również zająć się określoną sprawą **z urzędu**, czyli z własnej inicjatywy.

Wniosek do RPO (potocznie zwany skargą) nie wymaga szczególnej formy, musi jednak zawierać następujące elementy:

- dane wnioskodawcy: imię, nazwisko i adres korespondencyjny (ewentualnie także dane osoby, której wniosek dotyczy – jeśli nie jest nią wnioskodawca);
- opis sprawy wraz ze wskazaniem, które prawa lub wolności zostały naruszone;
- kopie dokumentów dotyczących sprawy.

RPO ma obowiązek zapoznać się z każdym wnioskiem i na każdy odpowiedzieć – nawet wówczas, gdy postanowi, że w danym przypadku nie podejmie działań. Jeśli natomiast zdecyduje się przyjąć sprawę, dysponuje wieloma środkami, które umożliwiają mu zbadanie problemu wskazanego przez wnioskodawcę i doprowadzenie do usunięcia zaistniałego naruszenia praw i wolności (→zob. tabelę poniżej).

Rzecznik wykonuje swoje obowiązki przy wsparciu Biura RPO w Warszawie oraz biur Pełnomocników Terenowych RPO w Gdańsku, Wrocławiu i Katowicach. Każdy może skontaktować się z nimi listownie, przez internet, za pośrednictwem infolinii albo podczas osobistej wizyty. Osoby szukające pomocy mogą skorzystać także z punktów przyjęć interesantów, które są zlokalizowane w niektórych większych miastach.

Postępowanie RPO w sprawie wniosku

Rzecznik Praw Obywatelskich…		
…po zapoznaniu się z wnioskiem może:	**…po podjęciu sprawy może:**	**…po stwierdzeniu naruszenia praw i wolności może:**
• podjąć sprawę; • wskazać wnioskodawcy przysługujące mu środki i możliwości działania (np. prawo do wniesienia odwołania, apelacji itp.); • przekazać sprawę do właściwego organu (np. jeśli jest on bardziej kompetentny, by zająć się danym problemem); • nie podjąć sprawy, np. jeśli uzna, że skarga jest bezzasadna.	• przeprowadzić postępowanie wyjaśniające, np. zbadać sprawę na miejscu, zażądać od danej instytucji złożenia wyjaśnień lub przedstawienia dokumentów dotyczących sprawy; • zwrócić się o zbadanie sprawy do właściwych organów, np. do prokuratury; • wystąpić do Sejmu RP z wnioskiem o zlecenie NIK kontroli w danej sprawie; • zlecić odpowiednim instytucjom sporządzenie ekspertyz i opinii.	• zwrócić się do organu, który dopuścił się naruszenia, o załatwienie sprawy zgodnie z prawem; • wystąpić do organu nadrzędnego wobec organu, który dopuścił się naruszenia, o podjęcie odpowiednich działań; • zażądać wszczęcia postępowania cywilnego, karnego lub administracyjnego w sprawie; • wnieść skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego, skargę kasacyjną lub kasację do Sądu Najwyższego albo skargę kasacyjną do Naczelnego Sądu Administracyjnego; • wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o kontrolę konstytucyjności danego aktu prawnego; • zwrócić się do właściwych organów (np. do Rady Ministrów, Senatu RP, Sejmu RP) z wnioskiem o podjęcie inicjatywy ustawodawczej bądź o zmianę obowiązujących przepisów.

Europejski system ochrony praw człowieka

W ramach tego systemu prawa i wolności są gwarantowane przez trzy organizacje międzynarodowe: Radę Europy, Unię Europejską oraz Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (→zob. tekst *Jeden system – trzy organizacje*). Najważniejszą rolę odgrywa w nim Rada Europy. Została ona utworzona w 1949 r. przez 10 państw zachodnioeuropejskich. Obecnie zrzesza 46 krajów. Polska przystąpiła do niej w 1991 r.

W 1950 r. państwa członkowskie Rady Europy podpisały ***Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności***, powszechnie nazywaną także ***Europejską konwencją praw człowieka*** (EKPC). Akt ten wszedł w życie w 1953 r.Konwencja jest umową międzynarodową, co oznacza, że państwa będące jej stronami – czyli aktualnie wszystkie kraje należące do Rady – są zobowiązane do przestrzegania zawartych w tym dokumencie postanowień.

EKPC jest fundamentem systemu Rady Europy. Na podstawie przepisów z tego aktu powołano **Europejski Trybunał Praw Człowieka** (ETPC) – najważniejszą instytucję chroniącą prawa i wolności na Starym Kontynencie. Siedziba tego organu znajduje się w Strasburgu we Francji, dlatego podsystem utworzony wokół Rady Europy jest nazywany również systemem strasburskim.

Oprócz EKPC państwa należące do Rady zawarły wiele innych umów międzynarodowych poświęconych ochronie praw człowieka. Wśród nich jedną z najważniejszych jest ***Europejska karta społeczna***, dotycząca praw społeczno-ekonomicznych, gwarantujących przede wszystkim godne warunki życia i zatrudnienia. Powołano także kolejne – po ETPC – organy stojące na straży praw i wolności jednostki. Wśród nich istotną rolę odgrywa **Komisarz Praw Człowieka Rady Europy**. Do jego zadań należy m.in. monitorowanie, czy kraje członkowskie wypełniają zobowiązania przyjęte w ramach umów o ochronie praw człowieka. Jeżeli Komisarz stwierdza uchybienia w tym zakresie, może skierować do rządu danego państwa wytyczne dotyczące sposobu ich usunięcia.

Jeden system – trzy organizacje

Organizacje międzynarodowe współtworzące fundament systemu europejskiego – Rada Europy, Unia Europejska (UE) i Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) – utrzymują własne instytucje i działają według odrębnych procedur, przez co wokół każdej z nich wykształciły się trzy osobne podsystemy ochrony praw jednostki (nazywane podsystemami europejskimi).

W ramach UE na rzecz ochrony praw i wolności działa Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich. Do jego zadań należy rozpatrywanie skarg na działania organów unijnych. Zaskarżenie mogą wnieść osoby fizyczne i prawne, a jego przedmiotem może być zarzut dotyczący np. niesprawiedliwego traktowania, dyskryminacji czy nadużywania władzy.

OBWE zrzesza 57 państw z Europy, Ameryki Północnej i Azji Centralnej. Priorytetem tej organizacji jest utrzymanie pokoju i stabilizacji w wymienionych regionach. Podejmuje m.in. działalność w tzw. wymiarze ludzkim, który dotyczy gwarancji przestrzegania praw człowieka przez kraje członkowskie. W ramach OBWE funkcjonują m.in. Wysoki Komisarz OBWE ds. Mniejszości Narodowych oraz Przedstawiciel OBWE ds. Wolności Mediów, a także Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka z siedzibą w Warszawie.

Co zawiera EKPC?

W *Europejskiej konwencji praw człowieka* określono:

- podstawowe prawa i wolności – EKPC gwarantuje głównie prawa oraz wolności osobiste i polityczne: jej przepisy precyzują ich treść oraz warunki ich dopuszczalnego ograniczania przez władze;
- mechanizmy ochrony tych praw – przede wszystkim możliwość wnoszenia skarg indywidualnych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, którego wyrokom państwa należące do Rady Europy zobowiązały się podporządkowywać;
- zasady funkcjonowania ETPC, w tym procedurę rozpatrywania przez niego skarg i wydawania wyroków.

Po przyjęciu *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* w kolejnych latach państwa Rady Europy podpisały kilkanaście tzw. protokołów dodatkowych – umów międzynarodowych, które wprowadziły zmiany w pierwotnej wersji EKPC. W kilku z nich poszerzono zawarty w niej katalog praw i wolności jednostki.

Czy wiesz, że...

Państwa będące stronami *Europejskiej konwencji praw człowieka* nie mają obowiązku ratyfikowania wszystkich protokołów dodatkowych. Na przykład protokół 12, dotyczący zakazu dyskryminacji z jakiegokolwiek powodu, do końca 2021 r. ratyfikowało tylko 20 państw spośród 47, które podpisały EKPC. Wśród państw, które nie związały się do tej pory protokołem 12, są m.in. Francja, Niemcy, Wielka Brytania i Polska. Z kolei protokołu 13, dotyczącego zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, nie ratyfikowały Armenia, Azerbejdżan i Rosja, która 16 marca 2022 r. została zresztą wykluczona z Rady Europy z powodu agresji na Ukrainę.

Katalog praw i wolności w *Europejskiej konwencji praw człowieka* i w protokołach dodatkowych

Europejska konwencja praw człowieka	Wybrane protokoły dodatkowe
• prawo do życia (art. 2) • zakaz stosowania tortur oraz nieludzkiego i poniżającego traktowania (art. 3) • zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 4) • prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5) • prawo do rzetelnego procesu sądowego (art. 6) • zakaz karania bez podstawy prawnej (art. 7) • prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8) • wolność myśli, sumienia i wyznania (art. 9) • wolność wyrażania opinii (art. 10) • wolność zgromadzeń i stowarzyszania się (art. 11) • prawo do zawarcia małżeństwa (art. 12) • prawo do skorzystania ze skutecznego środka odwoławczego (art. 13) • zakaz dyskryminacji (art. 14)	**Protokół nr 1 (1952 r.)** • ochrona własności • prawo do edukacji • prawo do wolnych wyborów **Protokół nr 4 (1963 r.)** • zakaz pozbawiania wolności za długi • swoboda poruszania się i osiedlania na terenie państwa • zakaz wydalania przez państwo własnych obywateli • zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców poza granice danego państwa **Protokół nr 6 (1983 r.)** • zniesienie kary śmierci w czasie pokoju **Protokół nr 7 (1984 r.)** • prawo do odwołania w sprawach karnych • prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie • zakaz ponownego sądzenia lub karania za ten sam czyn • równość małżonków **Protokół nr 12 (2000 r.)** • ogólny zakaz dyskryminacji z jakiegokolwiek powodu **Protokół nr 13 (2002 r.)** • całkowite zniesienie kary śmierci, także w czasie wojny

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Trybunał jest instytucją ustanowioną w *Europejskiej konwencji praw człowieka*. Nie jest natomiast organem Rady Europy, chociaż pozostaje z nią blisko związany. W ETPC zasiadają sędziowie z państw należących do Rady – po jednym z każdego kraju. Wszyscy członkowie Trybunału są wyłaniani na 9-letnią kadencję przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (jeden z jej głównych organów, który tworzą przedstawiciele parlamentów państw członkowskich). Każdy z nich zostaje wybrany większością głosów spośród trzech kandydatów zgłoszonych przez władze danego kraju. Osoby orzekające w Trybunale powinny wykazywać się wysokim poziomem moralnym oraz posiadać odpowiednie kompetencje do sprawowania wysokiego urzędu sędziowskiego.

Podstawowym zadaniem ETPC jest rozpatrywanie skarg dotyczących naruszenia przez władze publiczne (np. przez organy administracji rządowej i samorządowej, sądy) praw i wolności zagwarantowanych w *Europejskiej konwencji praw człowieka* i jej protokołach dodatkowych. Sędziowie zajmują się **skargami indywidualnymi**, które mogą wnosić osoby fizyczne i organizacje, oraz **skargami międzypaństwowymi** (→ zob. poniższą tabelę).

Wyrok Trybunału jest wiążący dla państwa, przeciwko któremu została skierowana skarga. Jeśli sędziowie orzekną, że w danym przypadku nastąpiło naruszenie praw i wolności, mogą przyznać osobie pokrzywdzonej **odszkodowanie**, które władze krajowe będą musiały wypłacić. Z orzeczenia ETPC może wynikać także obowiązek podjęcia przez konkretne organy państwowe innych działań, np. zwolnienia skarżącego z aresztu, wznowienia postępowania sądowego w danej sprawie lub zmiany określonych przepisów prawnych. Nadzór nad wykonywaniem wyroków przez państwa sprawuje **Komitet Ministrów Rady Europy** – jeden z jej głównych organów, w którego skład wchodzą ministrowie spraw zagranicznych krajów członkowskich bądź ich stali przedstawiciele.

Jak wnieść skargę do ETPC?

Aby złożyć skargę indywidualną, należy wypełnić urzędowy druk dostępny na stronie internetowej Trybunału, a następnie przesłać ten dokument tradycyjną pocztą (listem poleconym) na adres siedziby ETPC w Strasburgu. Skargę można opracować w języku urzędowym państwa będącego stroną *Europejskiej konwencji praw człowieka*, a więc także po polsku. Trybunał rozpatruje tylko te skargi, które spełniają ściśle określone wymogi, m.in. dotyczą spraw, w których zostały wyczerpane krajowe środki zaskarżenia, a osoba skarżąca doznała znaczącego uszczerbku z powodu decyzji władz.

Co roku do ETPC wpływa ok. 50 tys. skarg indywidualnych, jednak sędziowie odrzucają blisko 95% z nich z powodu niespełnienia wymaganych kryteriów. Ze względu na dużą liczbę składanych skarg czas oczekiwania na zajęcie się przez Trybunał daną sprawą może wynieść nawet rok. Całe postępowanie trwa zwykle kilka lat.

Rodzaje skarg rozpatrywanych przez ETPC

Skarga indywidualna	Skarga międzypaństwowa
• Mogą ją wnieść przeciwko państwu będącemu stroną EKPC osoba fizyczna, grupa osób lub organizacja (np. stowarzyszenie, związek zawodowy, spółka). • Prawo do skargi indywidualnej jest najważniejszą gwarancją skuteczności systemu strasburskiego. • Indywidualny charakter mają niemal wszystkie skargi kierowane do Trybunału.	• Może ją wnieść państwo będące stroną EKPC przeciwko innemu takiemu państwu. • Skarga międzypaństwowa ma o wiele mniejsze znaczenie dla ochrony praw jednostki niż skarga indywidualna, gdyż władze krajowe rzadko korzystają z tego instrumentu. Do końca 2022 r. do Trybunału wpłynęło ok. 30 skarg międzypaństwowych.

Światowy system ochrony praw człowieka

System ten funkcjonuje w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Określa się go również jako powszechny lub uniwersalny, co wynika z faktu, że do ONZ należą aż 193 państwa – niemal wszystkie na świecie – a zdecydowana większość z nich uznaje wprowadzane przez tę organizację rozwiązania dotyczące ochrony praw i wolności. Zapowiedź utworzenia systemu uniwersalnego znalazła się już w umowie międzynarodowej będącej podstawą funkcjonowania ONZ – w ***Karcie Narodów Zjednoczonych***, przyjętej w 1945 r. Zapisano w niej m.in., że do celów organizacji należą obrona praw człowieka oraz zachęcanie państw i innych podmiotów do ich poszanowania.

Fundamentem systemu światowego została ***Powszechna deklaracja praw człowieka***, uchwalona 10 grudnia 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne (jeden z głównych organów ONZ). W dokumencie tym zawarto katalog najważniejszych praw osobistych, politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych (→ zob. przykład). Deklaracja nie miała charakteru wiążącego, jednak w następnych latach zapisane w niej postanowienia zostały potwierdzone przez państwa i uszczegółowione w wielu umowach międzynarodowych: paktach i konwencjach.

Czy wiesz, że...
Na pamiątkę uchwalenia *Powszechnej deklaracji praw człowieka* 10 grudnia na całym świecie jest obchodzony Dzień Praw Człowieka.

Pakty praw człowieka

Uchwalenie *Powszechnej deklaracji praw człowieka* miało być pierwszym krokiem do przygotowania umowy międzynarodowej gwarantującej przestrzeganie wszystkich praw jednostki. Prace nad tym aktem trwały niemal dwie dekady. Ostatecznie w 1966 r. Zgromadzenie Ogólne uchwaliło dwa traktaty:

- *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* (MPPOiP),
- *Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych* (MPPGSiK).

Umowy te weszły w życie w 1976 r. Ratyfikowała je większość państw na świecie (ponad 170), w tym Polska. Do obu paktów dołączono **protokoły fakultatywne**, do których państwa nie muszą przystąpić i które podnoszą poziom ochrony zagwarantowanych praw.

Kontrola przestrzegania paktowych zobowiązań polega głównie na tym, że odpowiednie organy ONZ analizują **okresowe sprawozdania** składane przez władze poszczególnych krajów. Zawierają one opisy działań podjętych w celu realizacji praw, w tym konkretnych zmian w krajowych przepisach.

Sprawozdania z realizacji MPPOiP rozpatruje **Komitet Praw Człowieka**. Składa się on z 18 specjalistów w dziedzinie praw człowieka, których wybierają strony paktu. Prezentacja każdego sprawozdania odbywa się na posiedzeniu organu, co umożliwia jego członkom zadawanie pytań przedstawicielom władz krajowych. Następnie Komitet przygotowuje uwagi końcowe, które zawierają ocenę sytuacji w danym

Przykład

Powszechna deklaracja praw człowieka **[fragmenty]**

„Artykuł 3
Każda osoba ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego. [...]

Artykuł 5
Nikt nie może być poddawany torturom albo okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu. [...]

Artykuł 21
1. Każda osoba ma prawo do udziału w rządzeniu swym krajem, bezpośrednio albo za pośrednictwem swobodnie wybranych przedstawicieli".

państwie oraz zalecenia dla jego rządu wskazujące ewentualne działania naprawcze. Sprawozdania z realizacji MPPGSiK rozpatruje z kolei **Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych**, który działa w podobny sposób co Komitet Praw Człowieka.

Rada Praw Człowieka

Rada jest najważniejszym organem ONZ zajmującym się ochroną praw człowieka. Składa się z 47 państw reprezentujących wszystkie kontynenty, wybranych przez Zgromadzenie Ogólne. Jeśli któreś z tych państw dopuści się ciężkich naruszeń praw i wolności jednostki, jego członkostwo w Radzie może zostać zawieszone. Do głównych zadań Rady Praw Człowieka należą:

- przygotowywanie zaleceń dotyczących rozwoju prawa międzynarodowego chroniącego prawa człowieka;
- gromadzenie informacji o drastycznych przypadkach naruszeń tych praw;
- monitorowanie stanu przestrzegania praw jednostki w państwach członkowskich ONZ;
- wspieranie państw w realizacji zobowiązań wynikających z przyjętych paktów i konwencji, a także przygotowywanie dla władz krajowych zaleceń w tym zakresie;
- współpraca z organizacjami międzynarodowymi i pozarządowymi oraz organami państwowymi, które zajmują się ochroną praw człowieka.

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (UNHCHR)

Jest on najwyższym rangą urzędnikiem ONZ zajmującym się ochroną praw człowieka. Powołuje go Sekretarz Generalny ONZ, który jest jego zwierzchnikiem. Zgromadzenie Ogólne musi zatwierdzić tę nominację. Kadencja Wysokiego Komisarza trwa 4 lata, bez możliwości reelekcji. Do jego kompetencji należą:

- koordynowanie działań na rzecz ochrony praw człowieka w ramach ONZ;
- wykonywanie zadań z tego zakresu powierzonych mu przez inne organy ONZ;
- przeciwdziałanie łamaniu praw jednostki oraz podejmowanie działań prewencyjnych zmniejszających ryzyko tego typu naruszeń;
- pomaganie państwom we wprowadzaniu rozwiązań prawnych gwarantujących prawa człowieka (np. doradztwo w tym zakresie);
- prowadzenie akcji informacyjnych i edukacyjnych w różnych regionach świata.

Wysoki Komisarz jest zwierzchnikiem Biura UNHCHR, które wspiera go w jego działalności na rzecz ochrony praw człowieka. Jego siedziba znajduje się w Genewie (Szwajcaria).

Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR)

Głównym zadaniem UNHCR jest rozwiązywanie problemów uchodźców na świecie: udzielanie im pomocy oraz koordynowanie w tym zakresie działań państw i różnych organizacji.

Kadencja UNHCR trwa 5 lat, przy czym dopuszczalna jest jedna reelekcja. Kandydata na to stanowisko wskazuje Sekretarz Generalny ONZ, a ostatecznego wyboru dokonuje Zgromadzenie Ogólne. Siedziba Komisarza znajduje się w Genewie. Wykonuje on swoje zadania za pośrednictwem sieci przedstawicielstw, oddziałów i biur, które funkcjonują w ponad 120 krajach na świecie.

Czy wiesz, że...

Jeden z protokołów fakultatywnych dołączonych do MPPOiP przewiduje opcję wniesienia do Komitetu Praw Człowieka skargi indywidualnej dotyczącej działań danego państwa. Może ją złożyć osoba, która padła ofiarą naruszenia któregokolwiek z praw obywatelskich lub politycznych zagwarantowanych w pakcie. Możliwość taka przysługuje przy tym tylko obywatelom państw, które przystąpiły do protokołu – dotychczas uczyniło to ok. 120 krajów, w tym Polska. Jeżeli Komitet stwierdzi, że rzeczywiście doszło do złamania praw jednostki, zaleca władzom danego kraju podjęcie określonych działań w celu usunięcia skutków zaskarżonego naruszenia i zapobieżenia podobnym sytuacjom w przyszłości.

Międzynarodowe prawo humanitarne

Ważną rolę w ochronie podstawowych praw jednostki odgrywa również międzynarodowe prawo humanitarne. Jest ono dziedziną prawa międzynarodowego, w której uregulowano zasady prowadzenia działań wojennych. Stąd nazywane jest również prawem konfliktów zbrojnych lub prawem wojny.

Znaczna część norm międzynarodowego prawa humanitarnego dotyczy spraw niezwiązanych bezpośrednio z prawami człowieka, np. sposobu wypowiadania wojny, dopuszczalnych metod i środków prowadzenia walk czy zawierania rozejmów. Prawo to określa jednak również, jak walczące strony powinny traktować różne osoby zaangażowane w konflikt lub będące jego ofiarami: rannych i chorych żołnierzy, jeńców wojennych czy przedstawicieli ludności cywilnej. Regulacje z tego zakresu nakazują odnosić się do tych ludzi w sposób humanitarny, z poszanowaniem ich godności i podstawowych praw. Prawo humanitarne ma więc pod tym względem wiele wspólnego z przepisami gwarantującymi prawa człowieka. W odróżnieniu od nich nie chroni jednak wszystkich ludzi na świecie i nie dotyczy wszystkich możliwych zagrożeń dla praw jednostki, lecz uwzględnia wyłącznie specyficzne położenie osób w różny sposób dotkniętych skutkami konfliktu zbrojnego.

Pierwotnym źródłem tego prawa są zwyczaje międzynarodowe, które ukształtowały się na przestrzeni wieków w wyniku dążenia do opracowania pewnych reguł prowadzenia działań zbrojnych. Normy te miały ograniczyć skalę okrucieństw i zniszczeń wojennych. W drugiej połowie XIX w. rozpoczął się proces ich spisywania, przede wszystkim w formie umów międzynarodowych. W aktach tych zmodyfikowano zwyczajowe zasady w taki sposób, aby w jeszcze większym stopniu chroniły osoby narażone na skutki działań wojennych. Spośród porozumień poświęconych prawu humanitarnemu najważniejsze są konwencje haskie i konwencje genewskie, których łącznie jest ok. 20.

Konwencje haskie

To zbiór kilkunastu umów, które w większości regulują zasady prowadzenia wojen na lądzie, morzu i w powietrzu. Normy chroniące uczestników walk zostały zawarte przede wszystkim w przepisach dotyczących jeńców wojennych – postanowień uwzględniających los ludności cywilnej jest w konwencjach znacznie mniej. Najważniejsze regulacje z tego zakresu są zwarte w IV konwencji haskiej z 1907 r. (→ zob. przykład poniżej).

Konwencje genewskie

W odróżnieniu od konwencji haskich konwencje genewskie zawierają głównie regulacje, które chronią osoby poszkodowane w konflikcie. Spośród tych umów szczególne znaczenie ma **IV konwencja genewska** z 1949 r., której przepisy obejmują ochroną życie, zdrowie i podstawowe prawa cywilów niezaangażowanych w walki (→ zob. tabelę na s. 271).

W latach 70. XX w. podjęto próbę wzmocnienia gwarancji praw wynikających z IV konwencji genewskiej. W wyniku tych działań uzupełniono ją o dwa **protokoły dodatkowe**,

Przykład

IV konwencja haska [fragmenty regulaminu dotyczącego praw i zwyczajów wojny lądowej]

„Art. 4. Jeńcy wojenni zostają pod władzą Rządu nieprzyjacielskiego, lecz nie pod władzą osób lub oddziałów, które ich wzięły do niewoli. Powinni być traktowani w sposób humanitarny. Wszystko, co stanowi ich własność osobistą, z wyjątkiem broni, koni i papierów wojskowych, pozostaje ich własnością. […]

Art. 25. Wzbronione jest atakowanie lub bombardowanie w jaki bądź sposób bezbronnych wsi, domów mieszkalnych i budowli".

Główne postanowienia IV konwencji genewskiej

Zakazane działania wobec ludności cywilnej	Prawa przysługujące ludności cywilnej
• używanie osób cywilnych jako „żywych tarcz" • branie zakładników • rabunki i stosowanie środków odwetowych • przymusowe przesiedlenia lub deportacje ludności cywilnej z terytoriów okupowanych, a także z terytoriów państwa okupującego na tereny okupowane • zmuszanie do służby wojskowej lub pomocniczej we wrogich siłach zbrojnych • stosowanie kary śmierci w przypadku osób poniżej 18 roku życia	• prowadzenie korespondencji z członkami rodziny • ochrona godności, honoru, praw rodziny, wolności przekonań i praktyk religijnych, prawo do zachowywania zwyczajów i obyczajów • prawo do sprawiedliwego procesu, w tym do obrony i odwoływania się od orzeczeń • prawo do życia w odpowiednich warunkach (wyżywienie, zakwaterowanie) oraz prawo dostępu do opieki lekarskiej w trakcie internowania • możliwość uprawiania praktyk religijnych podczas internowania

które znacznie poszerzają zakres ochrony ludności cywilnej. Zawarte w nich przepisy wyraźnie odwołują się do praw człowieka – zakazują m.in. stosowania tortur, kar cielesnych oraz innych form upokarzającego i poniżającego traktowania.

Międzynarodowy Trybunał Karny

Osoby winne ciężkich naruszeń norm międzynarodowego prawa humanitarnego mogą ponieść odpowiedzialność przed niezależnym organem sądowym – Międzynarodowym Trybunałem Karnym (MTK). Został on powołany na mocy *Statutu rzymskiego* z 1998 r., regulującego jego funkcjonowanie, natomiast działalność rozpoczął w 2002 r. Siedziba MTK znajduje się w Hadze (Holandia). W Trybunale zasiada 18 sędziów wybranych przez państwa będące sygnatariuszami *Statutu rzymskiego*.

MTK orzeka w sprawach o najcięższe zbrodnie międzynarodowe:

- **ludobójstwo**, czyli zaplanowane działania zmierzające do wyniszczenia całych narodów lub grup etnicznych, religijnych itp.;
- **zbrodnie przeciwko ludzkości**, obejmujące ciężkie, masowe represje wobec ludności cywilnej, np. zabójstwa, tortury, niewolnictwo;
- **zbrodnie wojenne**, polegające na masowych naruszeniach zasad prowadzenia działań zbrojnych, m.in. na torturowaniu jeńców, niszczeniu obiektów cywilnych, wcielaniu dzieci do wojska;
- **zbrodnie agresji**, czyli przygotowywanie lub dokonanie zbrojnej napaści na inne państwo.

Przed MTK odpowiadają osoby fizyczne, w tym te pełniące najwyższe funkcje polityczne i wojskowe (np. premierzy, ministrowie, generałowie). Trybunał nie sądzi natomiast państw czy osób prawnych.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK)

Komitet odgrywa ważną rolę w procesie kontrolowania, czy państwa zachowują normy międzynarodowego prawa humanitarnego. Na mocy konwencji genewskich przyznano przedstawicielom MKCK uprawnienie do tego, by w trakcie konfliktów zbrojnych mogli wizytować miejsca, w których przebywają zatrzymane osoby cywilne lub jeńcy wojenni, i sprawdzać, czy są przestrzegane ich prawa. Komitet inicjuje również akcje humanitarne, w tym organizuje i koordynuje pomoc dla ludności poszkodowanej w wyniku działań wojennych.

MKCK jest organizacją niezależną od rządów państw. Siedziba Komitetu znajduje się w Genewie (Szwajcaria). Jest on częścią Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca, który skupia krajowe stowarzyszenia Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca. Wspólną misją tych organizacji jest niesienie pomocy ludziom poszkodowanym w wyniku wojen, klęsk żywiołowych i katastrof, a także osobom znajdującym się w trudnym położeniu z innych przyczyn.

Ćwiczenia

WYKONAJ W ZESZYCIE

1 Przeczytaj tekst i wykonaj polecenia.

Praca z tekstem źródłowym

W dniu 21 grudnia 2021 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka wydał wyrok w sprawie „Banaszczyk przeciwko Polsce" (nr skargi 66299/10). Skarżący podniósł m.in. zarzut naruszenia art. 10 (wolność wyrażania opinii) *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* (dalej: Konwencja) w związku ze skazaniem go za pomówienie w napisanym przez niego artykule, który ukazał się w lokalnym darmowym dwutygodniku, […] którego skarżący był także redaktorem naczelnym. Trybunał wskazał, że doszło do naruszenia wolności skarżącego do wyrażania opinii, ponieważ poruszył on temat ważny dla społeczeństwa, krytyka dotyczyła osoby pełniącej – obok wykonywania zawodu lekarza – funkcję publiczną (zastępca dyrektora ds. medycznych), a zatem dopuszczalny limit krytyki był w tym przypadku szerszy. Nadto twierdzenia skarżącego nie były pozbawione podstawy faktycznej (lekarz został później skazany za narażenie życia opisanego pacjenta, a szpital został zobowiązany do wypłacenia […] zadośćuczynienia w postępowaniu cywilnym), […] skarżący podjął dostępne mu kroki celem weryfikacji historii (rozmowy z bliskimi pacjenta, członkami personelu szpitala, próba konfrontacji z władzami szpitala). Ton, w jakim skarżący się wypowiadał, był ostry, ale użyty język nie był ani wulgarny, ani obraźliwy. W wyniku łącznego zastosowania wobec skarżącego kary grzywny w kwocie 6000 zł, obowiązku świadczenia pieniężnego w kwocie 1000 zł, publicznego przeproszenia pokrzywdzonego i obciążenia […] kosztami postępowania poniósł on karę, która może mieć hamujący wpływ na osobę taką jak on, która uczestniczyła w debacie na temat kwestii dotyczącej interesu ogólnego na szczeblu lokalnym.

Źródło: *Najnowsze orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Ministerstwo Sprawiedliwości.

a) Wskaż prawo człowieka wymienione w EKPC, którego naruszenie skarżący zarzucił organom państwa polskiego.

b) Określ, czy Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał słuszność złożonej skargi. Przedstaw argumentację, za pomocą której sędziowie uzasadnili swój wyrok.

c) Wyjaśnij własnymi słowami, jaki wpływ – zdaniem sędziów EKPC – miały wspomniane w tekście orzeczenia sądów krajowych na debatę publiczną na poziomie lokalnym. Sformułuj argument na poparcie opinii wyrażonej przez Trybunał.

2 Wyjaśnij, na czym – w świetle obowiązujących w Polsce regulacji – polega zasadnicza różnica między prawami człowieka a prawami obywatela. Podaj po trzy przykłady zagwarantowanych w *Konstytucji RP* praw z tych kategorii.

3 Wymień i krótko scharakteryzuj sądowe środki ochrony praw i wolności dostępne w Rzeczypospolitej Polskiej.

4 Zorganizujcie wycieczkę klasową do biura Rzecznika Praw Obywatelskich, punktu RPO obsługującego interesantów albo siedziby organizacji pozarządowej broniącej praw człowieka. Umówcie się wcześniej na wizytę i przygotujcie listę pytań do pracowników danej instytucji.

Wycieczka klasowa

5 Wyjaśnij, co może stać się przedmiotem skargi konstytucyjnej. Następnie określ, jakie warunki muszą zostać spełnione, aby obywatel mógł wnieść takie zaskarżenie do Trybunału Konstytucyjnego.

6 Wymień rodzaje skarg rozpatrywanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Scharakteryzuj jeden z nich.

7 Wyjaśnij, na czym polega różnica między prawami człowieka a międzynarodowym prawem humanitarnym. Podaj przykłady norm prawnych z obu tych zakresów.

8 Oceń, które z podanych zdań są prawdziwe, a które – fałszywe.

A *Europejska konwencja praw człowieka* jest najważniejszym aktem prawnym w systemie ochrony praw i wolności w Europie.

B Skargę międzypaństwową do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wnosi osoba prawna przeciwko państwu, w którym prowadzi swoje zagraniczne interesy.

C Skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka można wnieść po wyczerpaniu krajowych środków zaskarżenia.

D Protokoły dodatkowe to umowy międzynarodowe wprowadzające zmiany do pierwotnej wersji *Europejskiej konwencji praw człowieka*.

9 Zapoznaj się z tekstem *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, zamieszczonym w serwisach internetowych Biblioteki Sejmowej lub Ośrodka Informacji ONZ w Warszawie. Następnie podaj po trzy przykłady zagwarantowanych w tym akcie praw i wolności: osobistych, politycznych oraz gospodarczych, społecznych i kulturalnych.

10 Działalność na rzecz przestrzegania praw człowieka prowadzą także organizacje pozarządowe, np. Amnesty International, Human Rights Watch [czyt.: hjuman rajts łocz] czy Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Przygotujcie w kilkuosobowych grupach prezentacje multimedialne poświęcone wybranym organizacjom zajmującym się ochroną praw i wolności jednostki. Przedstawcie ich cele statutowe oraz konkretne przykłady podejmowanych przez nie działań.

Projekt edukacyjny

11 Przeanalizuj rysunek i wykonaj polecenia.

Praca z ilustracją

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

a) Wyjaśnij, jaka jest wymowa rysunku. Odwołaj się do jego elementów, w tym do zastosowanej symboliki.

b) Rozważ, czy uprawnienia Rzecznika Praw Obywatelskich umożliwiają mu skuteczne odgrywanie roli, która w symboliczny sposób została ukazana na ilustracji. Odwołaj się do przykładów przysługujących mu kompetencji.

Podsumowanie

1 Prawo i jego rodzaje

- **Prawo w sensie przedmiotowym** – obejmuje całość lub część norm zawartych w przepisach prawnych, które regulują relacje między ludźmi zamieszkującymi określony obszar.
- **Prawo w sensie podmiotowym** – konkretne, wynikające z przepisów uprawnienia danego podmiotu, np. człowieka, obywatela, organizacji bądź organu władzy.
- **Norma prawna** – reguła postępowania zawarta w przepisach prawnych, służąca kontroli zewnętrznych zachowań człowieka. Za naruszenie norm prawnych grożą przewidziane w przepisach sankcje, stosowane przez uprawnione do tego instytucje, np. przez policję, sądy.
- **Podział prawa według różnych kryteriów**

Kryterium rozróżnienia	Rodzaje prawa
Polityczno-terytorialny zasięg obowiązywania	• międzynarodowe (zewnętrzne) • krajowe (wewnętrzne, np. polskie) • miejscowe (lokalne)
Sposób utrwalenia norm	• pisane • niepisane
Charakter regulowanych stosunków	• prywatne • publiczne
Treść norm	• materialne • formalne (procesowe)

2 System prawa

- **System prawa** – uporządkowany zbiór regulacji prawnych, którego elementy są ze sobą powiązane.

- **Luka prawna** – brak w systemie prawa właściwych regulacji pozwalających na rozstrzygnięcie sporu lub podjęcie legalnego działania.
- **Typy systemów prawa**

System prawa pozytywnego	Funkcjonuje w większości państw świata. Normy prawne wywodzą się w nim wyłącznie z aktów normatywnych (zwłaszcza z ustaw) wydawanych przez uprawnione do tego organy prawodawcze.
System prawa precedensowego	Występuje w państwach historycznie związanych z Wielką Brytanią. Kluczową rolę odgrywają w nim precedensy, czyli orzeczenia sądowe wpływające na treść późniejszych rozstrzygnięć w podobnych sprawach. Normy wywodzą się także ze stanowionych aktów prawnych i z prawa zwyczajowego.
System prawa zwyczajowego	Odgrywa ważną rolę w wielu państwach afrykańskich i azjatyckich. Prawo zwyczajowe nie jest tworzone przez organy władzy państwowej. Jego normy zwykle nie zostają spisane, ale mają trwały charakter, ze względu na powszechne przekonanie o ich obowiązywaniu.
System prawa religijnego	Funkcjonuje głównie w państwach muzułmańskich. Źródłem norm są w nim księgi i pisma uznawane za święte, a także ich interpretacje formułowane przez osoby będące autorytetami w kwestiach wiary.

3 Źródła prawa

- **Akt prawny** – pismo szczególnego rodzaju, w którym upoważniony organ państwowy podejmuje konkretne działanie w imieniu państwa.
- **Akt normatywny** – akt prawny, w którym upoważniony organ wprowadza nowe normy prawne lub uchyla dotychczasowe regulacje (np. ustawa uchwalona przez Sejm RP).
- **Akt nienormatywny** – akt prawny wydany przez organ władzy w celu zastosowania prawa, np. realizacji normy zawartej w akcie normatywnym (np. akt administracyjny, orzeczenie sądowe).
- ***Konstytucja RP*** – najwyższy akt prawny w hierarchii źródeł polskiego prawa. Zawiera podstawowe regulacje dotyczące ustroju politycznego, gospodarczego i społecznego Polski oraz gwarantuje ochronę fundamentalnych wartości oraz praw człowieka i obywatela.
- **Hierarchia źródeł prawa w Polsce**
  1) *Konstytucja RP*
  2) umowy międzynarodowe ratyfikowane za zgodą wyrażoną w ustawie lub w referendum, zwyczajowe prawo międzynarodowe i zasady ogólne prawa międzynarodowego, prawo Unii Europejskiej, a także regulaminy Sejmu RP i Senatu RP oraz m.in. układy zbiorowe pracy
  3) ustawy i rozporządzenia z mocą ustawy
  4) rozporządzenia, akty prawa miejscowego, umowy międzynarodowe ratyfikowane bez zgody wyrażonej w ustawie

4 Prawo cywilne i rodzinne

- **Prawo cywilne** – gałąź prawa regulująca stosunki majątkowe i niemajątkowe między równorzędnymi podmiotami, zwłaszcza między osobami prywatnymi (normy tego prawa m.in. określają, jak należy zawierać i realizować różne umowy).
- **Podmioty prawa cywilnego:** osoby fizyczne, osoby prawne, jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną.
- **Zdolność prawna** – możliwość nabywania określonych praw i obowiązków, którą człowiek uzyskuje w momencie narodzin i która przysługuje mu do śmierci.
- **Zdolność do czynności prawnych** – możliwość samodzielnego podejmowania czynności prawnych, czyli działań prowadzących do nawiązania, zmiany lub rozwiązania stosunku prawnego.
- **Przedstawicielstwo** – rozwiązanie prawne polegające na tym, że dana osoba (przedstawiciel) może dokonywać czynności prawnych w imieniu kogoś innego (reprezentowanego).
- **Spadek** – prawa i obowiązki majątkowe przypisane do danej osoby fizycznej nazywanej spadkodawcą w chwili jej śmierci. Są one dziedziczone przez spadkobierców, którzy przejmują zarówno majątek zmarłego (aktywa), jak i odpowiedzialność za jego ewentualne długi (pasywa).
- **Zachowek** – uprawnienie chroniące interesy zstępnych (potomków), małżonka i rodziców spadkodawcy, którzy nie zostali uwzględnieni w testamencie, lecz byliby powołani do dziedziczenia na mocy ustawy, gdyby nie było tego testamentu.
- **Prawo rodzinne** – odrębny dział prawa cywilnego obejmujący normy regulujące relacje osobiste i majątkowe w rodzinie: między małżonkami oraz między rodzicami i dziećmi. Normy z tego zakresu zostały zebrane przede wszystkim w *Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*.
- **Małżeństwo** – monogamiczny związek kobiety i mężczyzny zawarty dobrowolnie, w sposób formalny i zgodnie z zasadą równouprawnienia stron.
- **Rozwód** – rozwiązanie małżeństwa przez sąd w sytuacji, gdy między małżonkami nastąpił trwały i zupełny rozkład pożycia. Może go zażądać każde z małżonków.

5 Prawo karne

- **Prawo karne** – zbiór norm, które określają zasady stosowania kar przez państwo oraz ponoszenia przez jednostki odpowiedzialności za popełnione przestępstwa i wykroczenia. Do podstawowych reguł prawa karnego należą zasady:
  - „Prawo nie działa wstecz",
  - „Nie ma przestępstwa bez ustawy",
  - „Nieznajomość prawa szkodzi",
  - domniemania niewinności.
- **Czyn zabroniony** – zachowanie człowieka, które przez swoją szkodliwość jest potępiane przez państwo i w związku z tym zostało zakazane w odpowiednich przepisach prawa karnego.
- **Przestępstwo** – czyn zabroniony w obowiązującej ustawie pod groźbą kary – zawiniony, bezprawny i społecznie szkodliwy w stopniu większym niż znikomy. Przestępstwa dzielą się na zbrodnie i występki. Za popełnienie przestępstwa mogą grozić, w zależności od jego rodzaju, kary: grzywny, ograniczenia wolności, pozbawienia wolności, pozbawienia wolności na 25 lat albo dożywotniego pozbawienia wolności.
- **Wykroczenie** – czyn zabroniony w obowiązującej ustawie, za który przewidziano karę aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 zł lub nagany. Wykroczenia charakteryzują się mniejszą szkodliwością społeczną niż przestępstwa.
- **Postępowanie karne** – przewidziana w prawie sekwencja czynności, których celem jest wykrycie sprawcy przestępstwa i jego osądzenie, a następnie wykonanie orzeczonych przez sąd kar i środków karnych.
- **Środki karne** – sankcje nakładane przez sądy dodatkowo, a niekiedy zamiast kary. Orzeczenie środka karnego wobec danego sprawcy może być fakultatywne bądź obligatoryjne – gdy konkretny przepis nakazuje zastosowanie takiej sankcji.
- **Kasacja** – nadzwyczajny środek zaskarżenia, który przysługuje od prawomocnych wyroków sądów odwoławczych. Prawo do jego wniesienia przysługuje stronom postępowania, a także niektórym organom państwowym. Kasację składa się do Sądu Najwyższego.

6 Prawo administracyjne

- **Prawo administracyjne** – gałąź prawa obejmująca normy, które regulują organizację i zadania administracji publicznej, a także relacje między jej organami a innymi podmiotami: obywatelami, firmami itp.
- **Administracja publiczna** – ogół organów i instytucji państwa zarządzających różnymi obszarami życia społecznego.
- **Organ administracji publicznej** – podmiot działający w imieniu państwa na mocy kompetencji przyznanych mu w odpowiednich przepisach prawa. Wyróżnia się organy jednoosobowe (np. Prezes Rady Ministrów, minister, wojewoda) i organy kolegialne (np. Rada Ministrów, rada gminy).
- **Urząd** – zorganizowany zespół urzędników, który pomaga osobie (lub grupie osób) piastującej organ administracji publicznej.
- **Akt administracyjny** – jednostronne i władcze oświadczenie woli organu administracji publicznej wydane na podstawie prawa, ustalające sytuację prawną indywidualnie oznaczonego adresata. Akty administracyjne dzieli się na decyzje i postanowienia.
- **Decyzja administracyjna** – podstawowa forma aktu administracyjnego, w której organ administracji publicznej rozstrzyga sprawę co do jej istoty albo w inny sposób kończy ją w danej instancji.
- **Postanowienie administracyjne** – forma aktu administracyjnego, w której organ administracji publicznej nie rozstrzyga co do istoty sprawy, lecz ustala poboczne kwestie wynikające z toczącego się postępowania administracyjnego.

7 Prawa człowieka

- **Prawa człowieka** – uprawnienia, które przysługują każdej osobie od chwili urodzenia aż do śmierci. Wynikają z samego faktu bycia człowiekiem i obowiązują niezależnie od decyzji państwa o ich nadaniu lub uznaniu.

- **Generacje praw człowieka**

Pierwsza generacja	Druga generacja	Trzecia generacja
Prawa osobiste, obywatelskie i polityczne	**Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne**	**Prawa solidarnościowe (kolektywne)**
Przykłady: • prawo do życia, • wolność słowa, • wolność wyznania, • wolność zrzeszania się, • prawo wyborcze.	Przykłady: • prawo do pracy, • prawo do ochrony zdrowia, • prawo do nauki, • wolność twórczości artystycznej.	Przykłady: • prawo narodów do samostanowienia, • prawo do pokoju, • prawo do czystego środowiska naturalnego.

- **Prawa negatywne** – ograniczają możliwość ingerencji organów państwa w różne sfery życia jednostki. Należą przede wszystkim do pierwszej generacji.
- **Prawa pozytywne** – zobowiązują władze państwowe do podjęcia aktywnych działań w interesie obywateli lub dla ich ochrony. Należą głównie do drugiej generacji.

8 Ochrona praw człowieka

- **Główne dokumenty dotyczące ochrony praw człowieka:** *Powszechna deklaracja praw człowieka*, pakty praw człowieka ONZ, *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, *Konstytucja RP*, konwencje haskie, konwencje genewskie.
- **Środki ochrony praw człowieka zagwarantowane w *Konstytucji RP*:**
  - prawo do sądu,
  - prawo do wynagrodzenia za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie organów władzy publicznej,
  - prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w I instancji,
  - prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego,
  - prawo do wystąpienia z wnioskiem do Rzecznika Praw Obywatelskich.
- **Światowy system ochrony praw człowieka** – system funkcjonujący w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jest również określany jako powszechny, ponieważ do ONZ należą 193 państwa – niemal wszystkie na świecie. Najważniejszym organem ONZ zajmującym się ochroną praw i wolności jednostki jest Rada Praw Człowieka.
- **Europejski Trybunał Praw Człowieka** – najważniejsza europejska instytucja chroniąca prawa i wolności człowieka. Głównym zadaniem tego sądu międzynarodowego jest rozpatrywanie skarg na naruszenia przez organy władzy publicznej praw zagwarantowanych w *Europejskiej konwencji praw człowieka*. Siedziba ETPC mieści się w Strasburgu we Francji.
- **Międzynarodowy Trybunał Karny** – międzynarodowa instytucja sądowa powołana do karania sprawców najcięższych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego, np. ludobójstwa, zbrodni wojennych.

Sposób na zadania

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 1.

Źródło 1.
Ustawa z dnia 8 stycznia 1998 r. o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzecząpospolitą Polską

Art. 1. Wyraża się zgodę na dokonanie przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzecząpospolitą Polską, sporządzonego w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r.
Art. 2. Ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Źródło 2.
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [fragment]

Art. 25. 4. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.
5. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

1.1. Rozstrzygnij, czy konkordat jest umową międzynarodową o randze ponadustawowej, czy – podustawowej. Uzasadnij odpowiedź.

1.2. Odwołując się do rodzajów aktów prawnych funkcjonujących w polskim systemie prawnym, wyjaśnij, czym różnią się sposoby uregulowania relacji między Rzecząpospolitą Polską a Kościołem Katolickim oraz między RP a innymi Kościołami i związkami wyznaniowymi.

Wskazówki

1.1. Przypomnij sobie, jakie warunki musi spełniać umowa międzynarodowa, aby przyznano jej rangę ponadustawową lub podustawową. Następnie przeczytaj jeszcze raz tekst zaprezentowanej ustawy – zwróć uwagę na to, co jest jej przedmiotem i co musiało się stać, by wskazana w niej umowa została włączona do polskiego systemu prawnego. Swoje ustalenia wykorzystaj do uzasadnienia odpowiedzi.

1.2. Przeanalizuj art. 25 *Konstytucji RP*. Zgodnie z pierwszą częścią polecenia 1.2. zwróć uwagę na to, jakiego rodzaju akty prawne regulują relacje między Polską a różnymi Kościołami i związkami wyznaniowymi. Informacje te wykorzystaj do sformułowania odpowiedzi.

Odpowiedź

1.1. Rozstrzygnięcie: Konkordat jest umową międzynarodową o randzie ponadustawowej.
Uzasadnienie: Parlament musiał wyrazić zgodę na ratyfikację tej umowy w specjalnej ustawie, której fragment został zacytowany w źródle.

1.2. Stosunki między Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa – konkordat – i ustawy. Natomiast relacje między RP a innymi Kościołami i związkami wyznaniowymi regulują wyłącznie ustawy [uchwalone na podstawie umów zawartych między stronami, niebędących jednak źródłami prawa powszechnie obowiązującego w Polsce].

Zadania powtórzeniowe

WYKONAJ W ZESZYCIE

Zadanie 2.

Opis sytuacji

Dwunastoletni Grzegorz za wiedzą swoich rodziców zamówił taksówkę, by dotrzeć na czas na zajęcia sportowe odbywające się na boisku treningowym oddalonym o kilka kilometrów od jego domu. Kiedy samochód przyjechał, chłopiec sam, bez udziału opiekunów, przekazał kierowcy informacje o celu podróży. Po dotarciu na miejsce taksówkarz zażądał 400 zł za kurs. Grzegorz oświadczył, że nie zapłaci takiej kwoty.

2.1. Oceń – na podstawie informacji zawartych w tekście – które zdania są prawdziwe, a które – fałszywe.

A. Roszczenia taksówkarza naruszały przepisy prawa cywilnego.

B. W momencie zamawiania taksówki Grzegorz posiadał pełną zdolność do czynności prawnych.

C. W opisanej sytuacji taksówkarz wystąpił jako osoba prawna.

2.2. Rozstrzygnij, czy w opisanej sytuacji Grzegorz dopuścił się naruszenia norm prawa cywilnego. Uzasadnij odpowiedź.

Zadanie 3.

Opis sytuacji

Pan Piotr zwrócił się do właściwego urzędu z wnioskiem o pozwolenie na budowę dwupiętrowego domu na swojej działce. Niestety, urzędnicy uznali (zarówno w I, jak i w II instancji), że na terenie tym można postawić tylko budynek jednopiętrowy. Zdaniem pana Piotra zastosowali w tej sytuacji niewłaściwe przepisy (niedotyczące obszaru, na którym znajduje się jego działka), przez co wydali decyzję niezgodną z prawem. Mężczyzna złożył skargę do sądu administracyjnego I instancji (A), który przyznał mu rację. W uzasadnieniu orzeczenia sędzia stwierdził, że nie można zakazać budowy dwupiętrowego domu na działce pana Piotra. Urząd nie zgodził się z tym rozstrzygnięciem i wniósł środek odwoławczy (B) do II instancji. Sąd II instancji (C) utrzymał w mocy orzeczenie wydane w I instancji.

3.1. Podaj pełne nazwy organów (A, C) i środka odwoławczego (B) wspomnianych w tekście.

3.2. Oceń – na podstawie informacji zawartych w tekście – które zdania są prawdziwe, a które – fałszywe.

A. Urzędy w I i II instancji wydały w sprawie pana Piotra decyzje administracyjne.

B. Po uzyskaniu niekorzystnego dla siebie rozstrzygnięcia w I instancji postępowania administracyjnego pan Piotr złożył zażalenie.

C. Sąd I instancji wspomniany w tekście miał prawo ogłosić nieważność aktu wydanego przez organ administracji.

3.3. Rozstrzygnij, czy od orzeczenia wydanego przez sąd administracyjny II instancji stronom przysługuje środek odwoławczy. Odpowiedź uzasadnij.

Zadanie 4.

Źródło 1.

O jednej z instytucji ochrony praw człowieka

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności została sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 roku, a weszła w życie w dniu 8 września 1953 roku. Polska ratyfikowała Konwencję w dniu 19 stycznia 1993 roku […]. Dokument ten stanowi wspólną wartość europejskiej demokracji oraz zapewnia unikalny europejski porządek prawny w sferze ochrony praw jednostki i demokracji. Na podstawie Konwencji w 1959 roku powołano do życia […] [organ], który w chwili obecnej jest jedynym sądem międzynarodowym, do którego dostęp ma każdy pokrzywdzony po spełnieniu określonych warunków przewidzianych przepisami Konwencji.

Źródło 2.

Wyrok dotyczący Portugalii

W sprawie „Freitas Rangel przeciwko Portugalii" […] [sąd międzynarodowy] stwierdził naruszenie prawa do wolności wypowiedzi. Sprawa dotyczyła skazania skarżącego, znanego dziennikarza, z powodu oświadczeń, jakie złożył przed komisją sejmową w 2010 roku. W szczególności powiedział, że sędziowie i prokuratorzy interweniowali w polityce i regularnie naruszali obowiązek zachowania tajemnicy sądowej. Trybunał uznał, że grzywna i odszkodowanie, które nakazano skarżącemu zapłacić, były całkowicie nieproporcjonalne i mogły mieć efekt mrożący w debacie publicznej.

4.1. Podaj pełną nazwę sądu międzynarodowego, o którym jest mowa w źródle 1.

4.2. Uzasadnij, że wyrok przedstawiony w źródle 2. mógł zostać wydany przez sąd wspomniany w źródle 1.

4.3. Określ, do której generacji praw człowieka należy wolność będąca przedmiotem orzeczenia opisanego w źródle 2.

Zadanie 5.

Przepis prawny

Art. 162. § 1. Kto człowiekowi znajdującemu się w położeniu grożącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu nie udziela pomocy, mogąc jej udzielić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

5.1. Sformułuj treść dyspozycji i sankcji zawartych w zacytowanym przepisie prawnym.

5.2. Rozstrzygnij, do jakiego prawa zalicza się przytoczona regulacja – materialnego czy formalnego. Uzasadnij odpowiedź.

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 2 kwietnia 1997 r.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponadtysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział I
RZECZPOSPOLITA

Art. 1

Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 3

Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym.

Art. 4

1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.
2. Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Art. 7

Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Art. 9

Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego.

Art. 10

1. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.
2. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

Art. 11

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.
2. Finansowanie partii politycznych jest jawne.

Art. 12

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

Art. 13

Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

Art. 14

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu.

Art. 15

1. Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej.
2. Zasadniczy podział terytorialny państwa uwzględniający więzi społeczne, gospodarcze lub kulturowe i zapewniający jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych określa ustawa.

Art. 16

1. Ogół mieszkańców jednostek zasadniczego podziału terytorialnego stanowi z mocy prawa wspólnotę samorządową.
2. Samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność.

Art. 17

1. W drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony.
2. W drodze ustawy można tworzyć również inne rodzaje samorządu. Samorządy te nie mogą naruszać wolności wykonywania zawodu ani ograniczać wolności podejmowania działalności gospodarczej.

Art. 18

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 19

Rzeczpospolita Polska specjalną opieką otacza weteranów walk o niepodległość, zwłaszcza inwalidów wojennych.

Art. 20

Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 21

1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia.
2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.

Art. 22

Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny.

Art. 23

Podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza postanowień art. 21 i art. 22.

Art. 24

Praca znajduje się pod ochroną Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo sprawuje nadzór nad warunkami wykonywania pracy.

Art. 25

1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione.
2. Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.
3. Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego.
4. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.

5. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

Art. 26

1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.
2. Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli.

Art. 27

W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych.

Art. 28

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Art. 29

Stolicą Rzeczypospolitej Polskiej jest Warszawa.

Rozdział II
WOLNOŚCI, PRAWA I OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA
ZASADY OGÓLNE

Art. 30

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 31

1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.
2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.
3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Art. 32

1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.

Art. 33

1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Art. 34

1. Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi. Inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa.
2. Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie.

Art. 35

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.
2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

Art. 36

Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 37

1. Kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji.
2. Wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa.

WOLNOŚCI I PRAWA OSOBISTE

Art. 38

Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

Art. 39

Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody.

Art. 40

Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Art. 41

1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.
2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności.
3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.
4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.
5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.

Art. 42

1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.
2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu.

3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

Art. 43

Zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości nie podlegają przedawnieniu.

Art. 44

Bieg przedawnienia w stosunku do przestępstw nie ściganych z przyczyn politycznych, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie ulega zawieszeniu do czasu ustania tych przyczyn.

Art. 45

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.
2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie.

Art. 46

Przepadek rzeczy może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 47

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Art. 48

1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.
2. Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 49

Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 50

Zapewnia się nienaruszalność mieszkania. Przeszukanie mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 51

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.
2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.
3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.
4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.
5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

Art. 52

1. Każdemu zapewnia się wolność poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyboru miejsca zamieszkania i pobytu.
2. Każdy może swobodnie opuścić terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Wolności, o których mowa w ust. 1 i 2, mogą podlegać ograniczeniom określonym w ustawie.
4. Obywatela polskiego nie można wydalić z kraju ani zakazać mu powrotu do kraju.
5. Osoba, której pochodzenie polskie zostało stwierdzone zgodnie z ustawą, może osiedlić się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na stałe.

Art. 53

1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.
2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.
3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio.
4. Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób.
5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.
6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych.
7. Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Art. 54

1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.
2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Art. 55

1. Ekstradycja obywatela polskiego jest zakazana, z wyjątkiem przypadków określonych w ust. 2 i 3.
2. Ekstradycja obywatela polskiego może być dokonana na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego, jeżeli możliwość taka wynika z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej lub ustawy wykonującej akt prawa stanowionego przez organizację międzynarodową, której Rzeczpospolita Polska jest członkiem, pod warunkiem że czyn objęty wnioskiem o ekstradycję:
   1) został popełniony poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz
   2) stanowił przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej lub stanowiłby przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej w razie popełnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zarówno w czasie jego popełnienia, jak i w chwili złożenia wniosku.
3. Nie wymaga spełnienia warunków określonych w ust. 2 pkt 1 i 2 ekstradycja mająca nastąpić na wniosek sądowego organu międzynarodowego powołanego na podstawie ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej, w związku z objętą jurysdykcją tego organu zbrodnią ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, zbrodnią wojenną lub zbrodnią agresji.
4. Ekstradycja jest zakazana, jeżeli dotyczy osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa z przyczyn politycznych lub jej dokonanie będzie naruszać wolności i prawa człowieka i obywatela.
5. W sprawie dopuszczalności ekstradycji orzeka sąd.

Art. 56

1. Cudzoziemcy mogą korzystać z prawa azylu w Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie.
2. Cudzoziemcowi, który w Rzeczypospolitej Polskiej poszukuje ochrony przed prześladowaniem, może być przyznany status uchodźcy zgodnie z wiążącymi Rzeczpospolitą Polską umowami międzynarodowymi.

WOLNOŚCI I PRAWA POLITYCZNE

Art. 57

Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określać ustawa.

Art. 58

1. Każdemu zapewnia się wolność zrzeszania się.
2. Zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. O odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd.
3. Ustawa określa rodzaje zrzeszeń podlegających sądowej rejestracji, tryb tej rejestracji oraz formy nadzoru nad tymi zrzeszeniami.

Art. 59

1. Zapewnia się wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, organizacjach społeczno-zawodowych rolników oraz w organizacjach pracodawców.
2. Związki zawodowe oraz pracodawcy i ich organizacje mają prawo do rokowań, w szczególności w celu rozwiązywania sporów zbiorowych, oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień.
3. Związkom zawodowym przysługuje prawo do organizowania strajków pracowniczych i innych form protestu w granicach określonych w ustawie. Ze względu na dobro publiczne ustawa może ograniczyć prowadzenie strajku lub zakazać go w odniesieniu do określonych kategorii pracowników lub w określonych dziedzinach.
4. Zakres wolności zrzeszania się w związkach zawodowych i organizacjach pracodawców oraz innych wolności związkowych może podlegać tylko takim ograniczeniom ustawowym, jakie są dopuszczalne przez wiążące Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowe.

Art. 60

Obywatele polscy korzystający z pełni praw publicznych mają prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach.

Art. 61

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.
2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.
3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.
4. Tryb udzielania informacji, o których mowa w ust. 1 i 2, określają ustawy, a w odniesieniu do Sejmu i Senatu ich regulaminy.

Art. 62

1. Obywatel polski ma prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania Prezydenta Rzeczypospolitej, posłów, senatorów i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego, jeżeli najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat.
2. Prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania nie przysługuje osobom, które prawomocnym orzeczeniem sądowym są ubezwłasnowolnione lub pozbawione praw publicznych albo wyborczych.

Art. 63

Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Tryb rozpatrywania petycji, wniosków i skarg określa ustawa.

WOLNOŚCI I PRAWA EKONOMICZNE, SOCJALNE I KULTURALNE

Art. 64

1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia.
2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej.
3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.

Art. 65

1. Każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Wyjątki określa ustawa.
2. Obowiązek pracy może być nałożony tylko przez ustawę.
3. Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane. Formy i charakter dopuszczalnego zatrudniania określa ustawa.
4. Minimalną wysokość wynagrodzenia za pracę lub sposób ustalania tej wysokości określa ustawa.
5. Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych.

Art. 66

1. Każdy ma prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Sposób realizacji tego prawa oraz obowiązki pracodawcy określa ustawa.
2. Pracownik ma prawo do określonych w ustawie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów; maksymalne normy czasu pracy określa ustawa.

Art. 67

1. Obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego. Zakres i formy zabezpieczenia społecznego określa ustawa.
2. Obywatel pozostający bez pracy nie z własnej woli i nie mający innych środków utrzymania ma prawo do zabezpieczenia społecznego, którego zakres i formy określa ustawa.

Art. 68

1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.
2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa.
3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.

4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska.
5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Art. 69

Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej.

Art. 70

1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.
2. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.
3. Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.
4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.
5. Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie.

Art. 71

1. Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.
2. Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.

Art. 72

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.
2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.
3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.
4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka.

Art. 73

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Art. 74

1. Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom.
2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych.
3. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.
4. Władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska.

Art. 75

1. Władze publiczne prowadzą politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałają bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania.
2. Ochronę praw lokatorów określa ustawa.

Art. 76

Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zakres tej ochrony określa ustawa.

ŚRODKI OCHRONY WOLNOŚCI I PRAW

Art. 77

1. Każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej.
2. Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

Art. 78

Każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Wyjątki od tej zasady oraz tryb zaskarżania określa ustawa.

Art. 79

1. Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji.
2. Przepis ust. 1 nie dotyczy praw określonych w art. 56.

Art. 80

Każdy ma prawo wystąpienia, na zasadach określonych w ustawie, do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Art. 81

Praw określonych w art. 65 ust. 4 i 5, art. 66, art. 69, art. 71 i art. 74–76 można dochodzić w granicach określonych w ustawie.

OBOWIĄZKI

Art. 82

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83

Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84

Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85

1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.
2. Zakres obowiązku służby wojskowej określa ustawa.
3. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Rozdział III
ŹRÓDŁA PRAWA

Art. 87

1. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia.
2. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są na obszarze działania organów, które je ustanowiły, akty prawa miejscowego.

Art. 88

1. Warunkiem wejścia w życie ustaw, rozporządzeń oraz aktów prawa miejscowego jest ich ogłoszenie.
2. Zasady i tryb ogłaszania aktów normatywnych określa ustawa.
3. Umowy międzynarodowe ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie są ogłaszane w trybie wymaganym dla ustaw. Zasady ogłaszania innych umów międzynarodowych określa ustawa.

Art. 89

1. Ratyfikacja przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej i jej wypowiedzenie wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie, jeżeli umowa dotyczy:
   1) pokoju, sojuszy, układów politycznych lub układów wojskowych,
   2) wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji,
   3) członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w organizacji międzynarodowej,
   4) znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym,
   5) spraw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja wymaga ustawy.
2. O zamiarze przedłożenia Prezydentowi Rzeczypospolitej do ratyfikacji umów międzynarodowych, których ratyfikacja nie wymaga zgody wyrażonej w ustawie, Prezes Rady Ministrów zawiadamia Sejm.
3. Zasady oraz tryb zawierania, ratyfikowania i wypowiadania umów międzynarodowych określa ustawa.

Art. 90

1. Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach.
2. Ustawa wyrażająca zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej, o której mowa w ust. 1, jest uchwalana przez Sejm większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz przez Senat większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
3. Wyrażenie zgody na ratyfikację takiej umowy może być uchwalone w referendum ogólnokrajowym zgodnie z przepisem art. 125.
4. Uchwałę w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na ratyfikację podejmuje Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 91

1. Ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy.
2. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową.
3. Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami.

Art. 92

1. Rozporządzenia są wydawane przez organy wskazane w Konstytucji, na podstawie szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określać organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu.
2. Organ upoważniony do wydania rozporządzenia nie może przekazać swoich kompetencji, o których mowa w ust. 1, innemu organowi.

Art. 93

1. Uchwały Rady Ministrów oraz zarządzenia Prezesa Rady Ministrów i ministrów mają charakter wewnętrzny i obowiązują tylko jednostki organizacyjne podległe organowi wydającemu te akty.
2. Zarządzenia są wydawane tylko na podstawie ustawy. Nie mogą one stanowić podstawy decyzji wobec obywateli, osób prawnych oraz innych podmiotów.
3. Uchwały i zarządzenia podlegają kontroli co do ich zgodności z powszechnie obowiązującym prawem.

Art. 94

Organy samorządu terytorialnego oraz terenowe organy administracji rządowej, na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie, ustanawiają akty prawa miejscowego obowiązujące na obszarze działania tych organów. Zasady i tryb wydawania aktów prawa miejscowego określa ustawa.

Rozdział IV
SEJM I SENAT

Art. 95

1. Władzę ustawodawczą w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sejm i Senat.
2. Sejm sprawuje kontrolę nad działalnością Rady Ministrów w zakresie określonym przepisami Konstytucji i ustaw.

WYBORY I KADENCJA

Art. 96

1. Sejm składa się z 460 posłów.
2. Wybory do Sejmu są powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.

Art. 97

1. Senat składa się ze 100 senatorów.
2. Wybory do Senatu są powszechne, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym.

Art. 98

1. Sejm i Senat są wybierane na czteroletnie kadencje. Kadencje Sejmu i Senatu rozpoczynają się z dniem zebrania się Sejmu na pierwsze posiedzenie i trwają do dnia poprzedzającego dzień zebrania się Sejmu następnej kadencji.
2. Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent Rzeczypospolitej nie później niż na 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu, wyznaczając wybory na dzień wolny od pracy, przypadający w ciągu 30 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu.
3. Sejm może skrócić swoją kadencję uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby posłów. Skrócenie kadencji Sejmu oznacza jednoczesne skrócenie kadencji Senatu. Przepis ust. 5 stosuje się odpowiednio.
4. Prezydent Rzeczypospolitej, po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu i Marszałka Senatu, może w przypadkach określonych w Konstytucji zarządzić skrócenie kadencji Sejmu. Wraz ze skróceniem kadencji Sejmu skrócona zostaje również kadencja Senatu.

5. Prezydent Rzeczypospolitej, zarządzając skrócenie kadencji Sejmu, zarządza jednocześnie wybory do Sejmu i Senatu i wyznacza ich datę na dzień przypadający nie później niż w ciągu 45 dni od dnia zarządzenia skrócenia kadencji Sejmu. Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje pierwsze posiedzenie nowo wybranego Sejmu nie później niż na 15 dzień po dniu przeprowadzenia wyborów.
6. W razie skrócenia kadencji Sejmu stosuje się odpowiednio przepis ust. 1.

Art. 99

1. Wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat.
2. Wybrany do Senatu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 30 lat.
3. Wybraną do Sejmu lub do Senatu nie może być osoba skazana prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Art. 100

1. Kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy.
2. Nie można kandydować równocześnie do Sejmu i Senatu.
3. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyborów określa ustawa.

Art. 101

1. Ważność wyborów do Sejmu i Senatu stwierdza Sąd Najwyższy.
2. Wyborcy przysługuje prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyborów na zasadach określonych w ustawie.

POSŁOWIE I SENATOROWIE [...]

ORGANIZACJA I DZIAŁANIE

Art. 109

1. Sejm i Senat obradują na posiedzeniach.
2. Pierwsze posiedzenia Sejmu i Senatu Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje na dzień przypadający w ciągu 30 dni od dnia wyborów, z wyjątkiem przypadków określonych w art. 98 ust. 3 i 5.

Art. 110

1. Sejm wybiera ze swojego grona Marszałka Sejmu i wicemarszałków.
2. Marszałek Sejmu przewodniczy obradom Sejmu, strzeże praw Sejmu oraz reprezentuje Sejm na zewnątrz.
3. Sejm powołuje komisje stałe oraz może powoływać komisje nadzwyczajne.

Art. 111

1. Sejm może powołać komisję śledczą do zbadania określonej sprawy.
2. Tryb działania komisji śledczej określa ustawa.

Art. 112

Organizację wewnętrzną i porządek prac Sejmu oraz tryb powoływania i działalności jego organów, jak też sposób wykonywania konstytucyjnych i ustawowych obowiązków organów państwowych wobec Sejmu określa regulamin Sejmu uchwalony przez Sejm.

Art. 113

Posiedzenia Sejmu są jawne. Jeżeli wymaga tego dobro państwa, Sejm może bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów uchwalić tajność obrad.

Art. 114

1. W przypadkach określonych w Konstytucji Sejm i Senat, obradując wspólnie pod przewodnictwem Marszałka Sejmu lub w jego zastępstwie Marszałka Senatu, działają jako Zgromadzenie Narodowe.
2. Zgromadzenie Narodowe uchwala swój regulamin.

Art. 115

1. Prezes Rady Ministrów i pozostali członkowie Rady Ministrów mają obowiązek udzielenia odpowiedzi na interpelacje i zapytania poselskie w ciągu 21 dni.
2. Prezes Rady Ministrów i pozostali członkowie Rady Ministrów mają obowiązek udzielenia odpowiedzi w sprawach bieżących na każdym posiedzeniu Sejmu.

Art. 116

1. Sejm decyduje w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej o stanie wojny i o zawarciu pokoju.
2. Sejm może podjąć uchwałę o stanie wojny jedynie w razie zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umów międzynarodowych wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji. Jeżeli Sejm nie może się zebrać na posiedzenie, o stanie wojny postanawia Prezydent Rzeczypospolitej.

Art. 117

Zasady użycia Sił Zbrojnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej określa ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa. Zasady pobytu obcych wojsk na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i zasady przemieszczania się ich przez to terytorium określają ratyfikowane umowy międzynarodowe lub ustawy.

Art. 118

1. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje posłom, Senatowi, Prezydentowi Rzeczypospolitej i Radzie Ministrów.
2. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje również grupie co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu. Tryb postępowania w tej sprawie określa ustawa.
3. Wnioskodawcy, przedkładając Sejmowi projekt ustawy, przedstawiają skutki finansowe jej wykonania.

Art. 119

1. Sejm rozpatruje projekt ustawy w trzech czytaniach.
2. Prawo wnoszenia poprawek do projektu ustawy w czasie rozpatrywania go przez Sejm przysługuje wnioskodawcy projektu, posłom i Radzie Ministrów.
3. Marszałek Sejmu może odmówić poddania pod głosowanie poprawki, która uprzednio nie była przedłożona komisji.
4. Wnioskodawca może wycofać projekt ustawy w toku postępowania ustawodawczego w Sejmie do czasu zakończenia drugiego czytania projektu.

Art. 120

Sejm uchwala ustawy zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów, chyba że Konstytucja przewiduje inną większość. W tym samym trybie Sejm podejmuje uchwały, jeżeli ustawa lub uchwała Sejmu nie stanowi inaczej.

Art. 121

1. Ustawę uchwaloną przez Sejm Marszałek Sejmu przekazuje Senatowi.
2. Senat w ciągu 30 dni od dnia przekazania ustawy może ją przyjąć bez zmian, uchwalić poprawki albo uchwalić odrzucenie jej w całości. Jeżeli Senat w ciągu 30 dni od dnia przekazania ustawy nie podejmie stosownej uchwały, ustawę uznaje się za uchwaloną w brzmieniu przyjętym przez Sejm.
3. Uchwałę Senatu odrzucającą ustawę albo poprawkę zaproponowaną w uchwale Senatu uważa się za przyjętą, jeżeli Sejm nie odrzuci jej bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 122

1. Po zakończeniu postępowania określonego w art. 121 Marszałek Sejmu przedstawia uchwaloną ustawę do podpisu Prezydentowi Rzeczypospolitej.
2. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.
3. Przed podpisaniem ustawy Prezydent Rzeczypospolitej może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją. Prezydent Rzeczypospolitej nie może odmówić podpisania ustawy, którą Trybunał Konstytucyjny uznał za zgodną z Konstytucją.
4. Prezydent Rzeczypospolitej odmawia podpisania ustawy, którą Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodną z Konstytucją. Jeżeli jednak niezgodność z Konstytucją dotyczy poszczególnych przepisów ustawy, a Trybunał Konstytucyjny nie orzeknie, że są one nierozerwalnie związane z całą ustawą, Prezydent Rzeczypospolitej, po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu, podpisuje ustawę z pominięciem przepisów uznanych za niezgodne z Konstytucją albo zwraca ustawę Sejmowi w celu usunięcia niezgodności.
5. Jeżeli Prezydent Rzeczypospolitej nie wystąpił z wnioskiem do Trybunału Konstytucyjnego w trybie ust. 3, może z umotywowanym wnioskiem przekazać ustawę Sejmowi do ponownego rozpatrzenia. Po ponownym uchwaleniu ustawy przez Sejm większością 3/5 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 7 dni podpisuje ustawę i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. W razie ponownego uchwalenia ustawy przez Sejm Prezydentowi Rzeczypospolitej nie przysługuje prawo wystąpienia do Trybunału Konstytucyjnego w trybie ust. 3.
6. Wystąpienie Prezydenta Rzeczypospolitej do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją lub z wnioskiem do Sejmu o ponowne rozpatrzenie ustawy wstrzymuje bieg określonego w ust. 2 terminu do podpisania ustawy.

Art. 123

1. Rada Ministrów może uznać uchwalony przez siebie projekt ustawy za pilny, z wyjątkiem projektów ustaw podatkowych, ustaw dotyczących wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej, Sejmu, Senatu oraz organów samorządu terytorialnego, ustaw regulujących ustrój i właściwość władz publicznych, a także kodeksów.
2. Regulamin Sejmu oraz regulamin Senatu określają odrębności w postępowaniu ustawodawczym w sprawie projektu pilnego.
3. W postępowaniu w sprawie ustawy, której projekt został uznany za pilny, termin jej rozpatrzenia przez Senat wynosi 14 dni, a termin podpisania ustawy przez Prezydenta Rzeczypospolitej wynosi 7 dni.

Art. 124

Do Senatu stosuje się odpowiednio przepisy art. 110, art. 112, art. 113 i art. 120.

REFERENDUM

Art. 125

1. W sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa może być przeprowadzone referendum ogólnokrajowe.
2. Referendum ogólnokrajowe ma prawo zarządzić Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów lub Prezydent Rzeczypospolitej za zgodą Senatu wyrażoną bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
3. Jeżeli w referendum ogólnokrajowym wzięło udział więcej niż połowa uprawnionych do głosowania, wynik referendum jest wiążący.
4. Ważność referendum ogólnokrajowego oraz referendum, o którym mowa w art. 235 ust. 6, stwierdza Sąd Najwyższy.
5. Zasady i tryb przeprowadzania referendum określa ustawa.

Rozdział V
PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Art. 126

1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej.
2. Prezydent Rzeczypospolitej czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium.
3. Prezydent Rzeczypospolitej wykonuje swoje zadania w zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach.

Art. 127

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany przez Naród w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym.
2. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany na pięcioletnią kadencję i może być ponownie wybrany tylko raz.
3. Na Prezydenta Rzeczypospolitej może być wybrany obywatel polski, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 35 lat i korzysta z pełni praw wyborczych do Sejmu. Kandydata zgłasza co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu.
4. Na Prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który otrzymał więcej niż połowę ważnie oddanych głosów. Jeżeli żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej większości, czternastego dnia po pierwszym głosowaniu przeprowadza się ponowne głosowanie.
5. W ponownym głosowaniu wyboru dokonuje się spośród dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu otrzymali kolejno największą liczbę głosów. Jeżeli którykolwiek z tych dwóch kandydatów wycofa zgodę na kandydowanie, utraci prawo wyborcze lub umrze, w jego miejsce do wyborów w ponownym głosowaniu dopuszcza się kandydata, który otrzymał kolejno największą liczbę głosów w pierwszym głosowaniu. W takim przypadku datę ponownego głosowania odracza się o dalszych 14 dni.
6. Na Prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który w ponownym głosowaniu otrzymał więcej głosów.
7. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej określa ustawa.

Art. 128

1. Kadencja Prezydenta Rzeczypospolitej rozpoczyna się w dniu objęcia przez niego urzędu.
2. Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej zarządza Marszałek Sejmu na dzień przypadający nie wcześniej niż na 100 dni i nie później niż na 75 dni przed upływem kadencji urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej, a w razie opróżnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej – nie później niż w czternastym dniu po opróżnieniu urzędu, wyznaczając datę wyborów na dzień wolny od pracy przypadający w ciągu 60 dni od dnia zarządzenia wyborów.

Art. 129

1. Ważność wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej stwierdza Sąd Najwyższy.
2. Wyborcy przysługuje prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej na zasadach określonych w ustawie.
3. W razie stwierdzenia nieważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej przeprowadza się nowe wybory, na zasadach przewidzianych w art. 128 ust. 2 dla przypadku opróżnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 130

Prezydent Rzeczypospolitej obejmuje urząd po złożeniu wobec Zgromadzenia Narodowego następującej przysięgi:

„Obejmując z woli Narodu urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, uroczyście przysięgam, że dochowam wierności postanowieniom Konstytucji, będę strzegł niezłomnie godności Narodu, niepodległości i bezpieczeństwa Państwa, a dobro Ojczyzny oraz pomyślność obywateli będą dla mnie zawsze najwyższym nakazem".
Przysięga może być złożona z dodaniem zdania: „Tak mi dopomóż Bóg".

Art. 131

1. Jeżeli Prezydent Rzeczypospolitej nie może przejściowo sprawować urzędu, zawiadamia o tym Marszałka Sejmu, który tymczasowo przejmuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej. Gdy Prezydent Rzeczypospolitej nie jest w stanie zawiadomić Marszałka Sejmu o niemożności sprawowania urzędu, wówczas o stwierdzeniu przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej rozstrzyga Trybunał Konstytucyjny na wniosek Marszałka Sejmu. W razie uznania przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej Trybunał Konstytucyjny powierza Marszałkowi Sejmu tymczasowe wykonywanie obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej.
2. Marszałek Sejmu tymczasowo, do czasu wyboru nowego Prezydenta Rzeczypospolitej, wykonuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej w razie:
   1) śmierci Prezydenta Rzeczypospolitej,
   2) zrzeczenia się urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej,
   3) stwierdzenia nieważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej lub innych przyczyn nieobjęcia urzędu po wyborze,
   4) uznania przez Zgromadzenie Narodowe trwałej niezdolności Prezydenta Rzeczypospolitej do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia, uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego,
   5) złożenia Prezydenta Rzeczypospolitej z urzędu orzeczeniem Trybunału Stanu.
3. Jeżeli Marszałek Sejmu nie może wykonywać obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej, obowiązki te przejmuje Marszałek Senatu.
4. Osoba wykonująca obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej nie może postanowić o skróceniu kadencji Sejmu.

Art. 132

Prezydent Rzeczypospolitej nie może piastować żadnego innego urzędu ani pełnić żadnej funkcji publicznej, z wyjątkiem tych, które są związane ze sprawowanym urzędem.

Art. 133

1. Prezydent Rzeczypospolitej jako reprezentant państwa w stosunkach zewnętrznych:
   1) ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe, o czym zawiadamia Sejm i Senat,
   2) mianuje i odwołuje pełnomocnych przedstawicieli Rzeczypospolitej Polskiej w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych,
   3) przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych.
2. Prezydent Rzeczypospolitej przed ratyfikowaniem umowy międzynarodowej może zwrócić się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie jej zgodności z Konstytucją.
3. Prezydent Rzeczypospolitej w zakresie polityki zagranicznej współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem.

Art. 134

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.
2. W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej.
3. Prezydent Rzeczypospolitej mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych na czas określony. Czas trwania kadencji, tryb i warunki odwołania przed jej upływem określa ustawa.

4. Na czas wojny Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, mianuje Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych. W tym samym trybie może on Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych odwołać. Kompetencje Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasady jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej określa ustawa.
5. Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Ministra Obrony Narodowej, nadaje określone w ustawach stopnie wojskowe.
6. Kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej związane ze zwierzchnictwem nad Siłami Zbrojnymi szczegółowo określa ustawa.

Art. 135

Organem doradczym Prezydenta Rzeczypospolitej w zakresie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego.

Art. 136

W razie bezpośredniego, zewnętrznego zagrożenia państwa Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, zarządza powszechną lub częściową mobilizację i użycie Sił Zbrojnych do obrony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 137

Prezydent Rzeczypospolitej nadaje obywatelstwo polskie i wyraża zgodę na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.

Art. 138

Prezydent Rzeczypospolitej nadaje ordery i odznaczenia.

Art. 139

Prezydent Rzeczypospolitej stosuje prawo łaski. Prawa łaski nie stosuje się do osób skazanych przez Trybunał Stanu.

Art. 140

Prezydent Rzeczypospolitej może zwracać się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego. Orędzia nie czyni się przedmiotem debaty.

Art. 141

1. W sprawach szczególnej wagi Prezydent Rzeczypospolitej może zwołać Radę Gabinetową. Radę Gabinetową tworzy Rada Ministrów obradująca pod przewodnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej.
2. Radzie Gabinetowej nie przysługują kompetencje Rady Ministrów.

Art. 142

1. Prezydent Rzeczypospolitej wydaje rozporządzenia i zarządzenia na zasadach określonych w art. 92 i art. 93.
2. Prezydent Rzeczypospolitej wydaje postanowienia w zakresie realizacji pozostałych swoich kompetencji.

Art. 143

Organem pomocniczym Prezydenta Rzeczypospolitej jest Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej. Prezydent Rzeczypospolitej nadaje statut Kancelarii oraz powołuje i odwołuje Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 144

1. Prezydent Rzeczypospolitej, korzystając ze swoich konstytucyjnych i ustawowych kompetencji, wydaje akty urzędowe.
2. Akty urzędowe Prezydenta Rzeczypospolitej wymagają dla swojej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów, który przez podpisanie aktu ponosi odpowiedzialność przed Sejmem.

3. Przepis ust. 2 nie dotyczy:
   1) zarządzania wyborów do Sejmu i Senatu,
   2) zwoływania pierwszego posiedzenia nowo wybranych Sejmu i Senatu,
   3) skracania kadencji Sejmu w przypadkach określonych w Konstytucji,
   4) inicjatywy ustawodawczej,
   5) zarządzania referendum ogólnokrajowego,
   6) podpisywania albo odmowy podpisania ustawy,
   7) zarządzania ogłoszenia ustawy oraz umowy międzynarodowej w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,
   8) zwracania się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego,
   9) wniosku do Trybunału Konstytucyjnego,
   10) wniosku o przeprowadzenie kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli,
   11) desygnowania i powoływania Prezesa Rady Ministrów,
   12) przyjmowania dymisji Rady Ministrów i powierzania jej tymczasowego pełnienia obowiązków,
   13) wniosku do Sejmu o pociągnięcie do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu członka Rady Ministrów,
   14) odwoływania ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności,
   15) zwoływania Rady Gabinetowej,
   16) nadawania orderów i odznaczeń,
   17) powoływania sędziów,
   18) stosowania prawa łaski,
   19) nadawania obywatelstwa polskiego i wyrażania zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego,
   20) powoływania Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego,
   21) powoływania Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego,
   22) powoływania Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego,
   23) powoływania prezesów Sądu Najwyższego oraz wiceprezesów Naczelnego Sądu Administracyjnego,
   24) wniosku do Sejmu o powołanie Prezesa Narodowego Banku Polskiego,
   25) powoływania członków Rady Polityki Pieniężnej,
   26) powoływania i odwoływania członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego,
   27) powoływania członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
   28) nadawania statutu Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej oraz powoływania i odwoływania Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej,
   29) wydawania zarządzeń na zasadach określonych w art. 93,
   30) zrzeczenia się urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 145

1. Prezydent Rzeczypospolitej za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu.
2. Postawienie Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia może nastąpić uchwałą Zgromadzenia Narodowego, podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego na wniosek co najmniej 140 członków Zgromadzenia Narodowego.
3. Z dniem podjęcia uchwały o postawieniu Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu sprawowanie urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej ulega zawieszeniu. Przepis art. 131 stosuje się odpowiednio.

Rozdział VI
RADA MINISTRÓW I ADMINISTRACJA RZĄDOWA

Art. 146

1. Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Do Rady Ministrów należą sprawy polityki państwa nie zastrzeżone dla innych organów państwowych i samorządu terytorialnego.
3. Rada Ministrów kieruje administracją rządową.
4. W zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach Rada Ministrów w szczególności:
   1) zapewnia wykonanie ustaw,
   2) wydaje rozporządzenia,
   3) koordynuje i kontroluje prace organów administracji rządowej,
   4) chroni interesy Skarbu Państwa,
   5) uchwala projekt budżetu państwa,
   6) kieruje wykonaniem budżetu państwa oraz uchwala zamknięcie rachunków państwowych i sprawozdanie z wykonania budżetu,
   7) zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek publiczny,
   8) zapewnia bezpieczeństwo zewnętrzne państwa,
   9) sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi,
   10) zawiera umowy międzynarodowe wymagające ratyfikacji oraz zatwierdza i wypowiada inne umowy międzynarodowe,
   11) sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie obronności kraju oraz określa corocznie liczbę obywateli powoływanych do czynnej służby wojskowej,
   12) określa organizację i tryb swojej pracy.

Art. 147

1. Rada Ministrów składa się z Prezesa Rady Ministrów i ministrów.
2. W skład Rady Ministrów mogą być powoływani wiceprezesi Rady Ministrów.
3. Prezes i wiceprezes Rady Ministrów mogą pełnić także funkcję ministra.
4. W skład Rady Ministrów mogą być ponadto powoływani przewodniczący określonych w ustawach komitetów.

Art. 148

Prezes Rady Ministrów:
1) reprezentuje Radę Ministrów,
2) kieruje pracami Rady Ministrów,
3) wydaje rozporządzenia,
4) zapewnia wykonywanie polityki Rady Ministrów i określa sposoby jej wykonywania,
5) koordynuje i kontroluje pracę członków Rady Ministrów,
6) sprawuje nadzór nad samorządem terytorialnym w granicach i formach określonych w Konstytucji i ustawach,
7) jest zwierzchnikiem służbowym pracowników administracji rządowej.

Art. 149

1. Ministrowie kierują określonymi działami administracji rządowej lub wypełniają zadania wyznaczone im przez Prezesa Rady Ministrów. Zakres działania ministra kierującego działem administracji rządowej określają ustawy.
2. Minister kierujący działem administracji rządowej wydaje rozporządzenia. Rada Ministrów, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, może uchylić rozporządzenie lub zarządzenie ministra.
3. Do przewodniczącego komitetu, o którym mowa w art. 147 ust. 4, stosuje się odpowiednio przepisy odnoszące się do ministra kierującego działem administracji rządowej.

Art. 150

Członek Rady Ministrów nie może prowadzić działalności sprzecznej z jego obowiązkami publicznymi.

Art. 151

Prezes Rady Ministrów, wiceprezesi Rady Ministrów i ministrowie składają wobec Prezydenta Rzeczypospolitej następującą przysięgę:
„Obejmując urząd Prezesa Rady Ministrów (wiceprezesa Rady Ministrów, ministra), uroczyście przysięgam, że dochowam wierności postanowieniom Konstytucji i innym prawom Rzeczypospolitej Polskiej, a dobro Ojczyzny oraz pomyślność obywateli będą dla mnie zawsze najwyższym nakazem". Przysięga może być złożona z dodaniem zdania: „Tak mi dopomóż Bóg".

Art. 152

1. Przedstawicielem Rady Ministrów w województwie jest wojewoda.
2. Tryb powoływania i odwoływania oraz zakres działania wojewodów określa ustawa.

Art. 153

1. W celu zapewnienia zawodowego, rzetelnego, bezstronnego i politycznie neutralnego wykonywania zadań państwa w urzędach administracji rządowej działa korpus służby cywilnej.
2. Prezes Rady Ministrów jest zwierzchnikiem korpusu służby cywilnej.

Art. 154

1. Prezydent Rzeczypospolitej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia pierwszego posiedzenia Sejmu lub przyjęcia dymisji poprzedniej Rady Ministrów i odbiera przysięgę od członków nowo powołanej Rady Ministrów.
2. Prezes Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia powołania przez Prezydenta Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi program działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. Wotum zaufania Sejm uchwala bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
3. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie ust. 1 lub nieudzielenia jej wotum zaufania w trybie ust. 2 Sejm w ciągu 14 dni od upływu terminów określonych w ust. 1 lub ust. 2 wybiera Prezesa Rady Ministrów oraz proponowanych przez niego członków Rady Ministrów bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje tak wybraną Radę Ministrów i odbiera przysięgę od jej członków.

Art. 155

1. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie art. 154 ust. 3 Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 14 dni powołuje Prezesa Rady Ministrów i na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę. Sejm w ciągu 14 dni od dnia powołania Rady Ministrów przez Prezydenta Rzeczypospolitej udziela jej wotum zaufania większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
2. W razie nieudzielenia Radzie Ministrów wotum zaufania w trybie określonym w ust. 1 Prezydent Rzeczypospolitej skraca kadencję Sejmu i zarządza wybory.

Art. 156

1. Członkowie Rady Ministrów ponoszą odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu za naruszenie Konstytucji lub ustaw, a także za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem.
2. Uchwałę o pociągnięciu członka Rady Ministrów do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu Sejm podejmuje na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej lub co najmniej 115 posłów większością 3/5 ustawowej liczby posłów.

Art. 157

1. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem solidarną odpowiedzialność za działalność Rady Ministrów.

2. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem również odpowiedzialność indywidualną za sprawy należące do ich kompetencji lub powierzone im przez Prezesa Rady Ministrów.

Art. 158

1. Sejm wyraża Radzie Ministrów wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów i wskazujący imiennie kandydata na Prezesa Rady Ministrów. Jeżeli uchwała została przyjęta przez Sejm, Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje dymisję Rady Ministrów i powołuje wybranego przez Sejm nowego Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę.
2. Wniosek o podjęcie uchwały, o której mowa w ust. 1, może być poddany pod głosowanie nie wcześniej niż po upływie 7 dni od dnia jego zgłoszenia. Powtórny wniosek może być zgłoszony nie wcześniej niż po upływie 3 miesięcy od dnia zgłoszenia poprzedniego wniosku. Powtórny wniosek może być zgłoszony przed upływem 3 miesięcy, jeżeli wystąpi z nim co najmniej 115 posłów.

Art. 159

1. Sejm może wyrazić ministrowi wotum nieufności. Wniosek o wyrażenie wotum nieufności może być zgłoszony przez co najmniej 69 posłów. Przepis art. 158 ust. 2 stosuje się odpowiednio.
2. Prezydent Rzeczypospolitej odwołuje ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności większością głosów ustawowej liczby posłów.

Art. 160

Prezes Rady Ministrów może zwrócić się do Sejmu o wyrażenie Radzie Ministrów wotum zaufania. Udzielenie wotum zaufania Radzie Ministrów następuje większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 161

Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, dokonuje zmian w składzie Rady Ministrów.

Art. 162

1. Prezes Rady Ministrów składa dymisję Rady Ministrów na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego Sejmu.
2. Prezes Rady Ministrów składa dymisję Rady Ministrów również w razie:
   1) nieuchwalenia przez Sejm wotum zaufania dla Rady Ministrów,
   2) wyrażenia Radzie Ministrów wotum nieufności,
   3) rezygnacji Prezesa Rady Ministrów.
3. Prezydent Rzeczypospolitej, przyjmując dymisję Rady Ministrów, powierza jej dalsze sprawowanie obowiązków do czasu powołania nowej Rady Ministrów.
4. Prezydent Rzeczypospolitej, w przypadku określonym w ust. 2 pkt 3, może odmówić przyjęcia dymisji Rady Ministrów.

Rozdział VII
SAMORZĄD TERYTORIALNY [...]

Rozdział VIII
SĄDY I TRYBUNAŁY

Art. 173

Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz.

Art. 174

Sądy i Trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

SĄDY

Art. 175

1. Wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe.
2. Sąd wyjątkowy lub tryb doraźny może być ustanowiony tylko na czas wojny.

Art. 176

1. Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.
2. Ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy.

Art. 177

Sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów.

Art. 178

1. Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.
2. Sędziom zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.
3. Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 179

Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej, na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, na czas nieoznaczony.

Art. 180

1. Sędziowie są nieusuwalni.
2. Złożenie sędziego z urzędu, zawieszenie w urzędowaniu, przeniesienie do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli może nastąpić jedynie na mocy orzeczenia sądu i tylko w przypadkach określonych w ustawie.
3. Sędzia może być przeniesiony w stan spoczynku na skutek uniemożliwiających mu sprawowanie jego urzędu choroby lub utraty sił. Tryb postępowania oraz sposób odwołania się do sądu określa ustawa.
4. Ustawa określa granicę wieku, po osiągnięciu której sędziowie przechodzą w stan spoczynku.
5. W razie zmiany ustroju sądów lub zmiany granic okręgów sądowych wolno sędziego przenosić do innego sądu lub w stan spoczynku z pozostawieniem mu pełnego uposażenia.

Art. 181

Sędzia nie może być, bez uprzedniej zgody sądu określonego w ustawie, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się prezesa właściwego miejscowo sądu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 182

Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa.

Art. 183

1. Sąd Najwyższy sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania.
2. Sąd Najwyższy wykonuje także inne czynności określone w Konstytucji i ustawach.
3. Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego.

Art. 184

Naczelny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują, w zakresie określonym w ustawie, kontrolę działalności administracji publicznej. Kontrola ta obejmuje również orzekanie o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

Art. 185

Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Art. 186

1. Krajowa Rada Sądownictwa stoi na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów.
2. Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności z Konstytucją aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 187

1. Krajową Radę Sądownictwa składa się z:
   1) Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Ministra Sprawiedliwości, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i osoby powołanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej,
   2) piętnastu członków wybranych spośród sędziów Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych i sądów wojskowych,
   3) czterech członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz dwóch członków wybranych przez Senat spośród senatorów.
2. Krajowa Rada Sądownictwa wybiera spośród swoich członków przewodniczącego i dwóch wiceprzewodniczących.
3. Kadencja wybranych członków Krajowej Rady Sądownictwa trwa cztery lata.
4. Ustrój, zakres działania i tryb pracy Krajowej Rady Sądownictwa oraz sposób wyboru jej członków określa ustawa.

TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY

Art. 188

Trybunał Konstytucyjny orzeka w sprawach:
1) zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją,
2) zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,
3) zgodności przepisów prawa, wydawanych przez centralne organy państwowe, z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami,
4) zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych,
5) skargi konstytucyjnej, o której mowa w art. 79 ust. 1.

Art. 189

Trybunał Konstytucyjny rozstrzyga spory kompetencyjne pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa.

Art. 190

1. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne.
2. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w sprawach wymienionych w art. 188 podlegają niezwłocznemu ogłoszeniu w organie urzędowym, w którym akt normatywny był ogłoszony. Jeżeli akt nie był ogłoszony, orzeczenie ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski".

3. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego wchodzi w życie z dniem ogłoszenia, jednak Trybunał Konstytucyjny może określić inny termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego. Termin ten nie może przekroczyć osiemnastu miesięcy, gdy chodzi o ustawę, a gdy chodzi o inny akt normatywny – dwunastu miesięcy. W przypadku orzeczeń, które wiążą się z nakładami finansowymi nie przewidzianymi w ustawie budżetowej, Trybunał Konstytucyjny określa termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego po zapoznaniu się z opinią Rady Ministrów.
4. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją, umową międzynarodową lub z ustawą aktu normatywnego, na podstawie którego zostało wydane prawomocne orzeczenie sądowe, ostateczna decyzja administracyjna lub rozstrzygnięcie w innych sprawach, stanowi podstawę do wznowienia postępowania, uchylenia decyzji lub innego rozstrzygnięcia na zasadach i w trybie określonych w przepisach właściwych dla danego postępowania.
5. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego zapadają większością głosów.

Art. 191

1. Z wnioskiem w sprawach, o których mowa w art. 188, do Trybunału Konstytucyjnego wystąpić mogą:
   1) Prezydent Rzeczypospolitej, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu, Prezes Rady Ministrów, 50 posłów, 30 senatorów, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego, Prokurator Generalny, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich,
   2) Krajowa Rada Sądownictwa w zakresie, o którym mowa w art. 186 ust. 2,
   3) organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego,
   4) ogólnokrajowe organy związków zawodowych oraz ogólnokrajowe władze organizacji pracodawców i organizacji zawodowych,
   5) kościoły i inne związki wyznaniowe,
   6) podmioty określone w art. 79 w zakresie w nim wskazanym.
2. Podmioty, o których mowa w ust. 1 pkt 3–5, mogą wystąpić z takim wnioskiem, jeżeli akt normatywny dotyczy spraw objętych ich zakresem działania.

Art. 192

Z wnioskiem w sprawach, o których mowa w art. 189, do Trybunału Konstytucyjnego wystąpić mogą: Prezydent Rzeczypospolitej, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu, Prezes Rady Ministrów, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego i Prezes Najwyższej Izby Kontroli.

Art. 193

Każdy sąd może przedstawić Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne co do zgodności aktu normatywnego z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi lub ustawą, jeżeli od odpowiedzi na pytanie prawne zależy rozstrzygnięcie sprawy toczącej się przed sądem.

Art. 194

1. Trybunał Konstytucyjny składa się z 15 sędziów, wybieranych indywidualnie przez Sejm na 9 lat spośród osób wyróżniających się wiedzą prawniczą. Ponowny wybór do składu Trybunału jest niedopuszczalny.
2. Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Trybunału Konstytucyjnego.

Art. 195

1. Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji.
2. Sędziom Trybunału Konstytucyjnego zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.

3. Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego w okresie zajmowania stanowiska nie mogą należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 196

Sędzia Trybunału Konstytucyjnego nie może być, bez uprzedniej zgody Trybunału Konstytucyjnego, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Prezesa Trybunału Konstytucyjnego, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 197

Organizację Trybunału Konstytucyjnego oraz tryb postępowania przed Trybunałem określa ustawa.

TRYBUNAŁ STANU

Art. 198

1. Za naruszenie Konstytucji lub ustawy w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą: Prezydent Rzeczypospolitej, Prezes Rady Ministrów oraz członkowie Rady Ministrów, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem, oraz Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych.
2. Odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą również posłowie i senatorowie w zakresie określonym w art. 107.
3. Rodzaje kar orzekanych przez Trybunał Stanu określa ustawa.

Art. 199

1. Trybunał Stanu składa się z przewodniczącego, 2 zastępców przewodniczącego i 16 członków wybieranych przez Sejm spoza grona posłów i senatorów na czas kadencji Sejmu. Zastępcy przewodniczącego Trybunału oraz co najmniej połowa członków Trybunału Stanu powinni mieć kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego.
2. Przewodniczącym Trybunału Stanu jest Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego.
3. Członkowie Trybunału Stanu w sprawowaniu funkcji sędziego Trybunału Stanu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

Art. 200

Członek Trybunału Stanu nie może być bez uprzedniej zgody Trybunału Stanu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Członek Trybunału Stanu nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się przewodniczącego Trybunału Stanu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 201

Organizację Trybunału Stanu oraz tryb postępowania przed Trybunałem określa ustawa.

Rozdział IX
ORGANY KONTROLI PAŃSTWOWEJ I OCHRONY PRAWA
NAJWYŻSZA IZBA KONTROLI

Art. 202

1. Najwyższa Izba Kontroli jest naczelnym organem kontroli państwowej.

2. Najwyższa Izba Kontroli podlega Sejmowi.
3. Najwyższa Izba Kontroli działa na zasadach kolegialności.

Art. 203

1. Najwyższa Izba Kontroli kontroluje działalność organów administracji rządowej, Narodowego Banku Polskiego, państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności, celowości i rzetelności.
2. Najwyższa Izba Kontroli może kontrolować działalność organów samorządu terytorialnego, komunalnych osób prawnych i innych komunalnych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności i rzetelności.
3. Najwyższa Izba Kontroli może również kontrolować z punktu widzenia legalności i gospodarności działalność innych jednostek organizacyjnych i podmiotów gospodarczych w zakresie, w jakim wykorzystują one majątek lub środki państwowe lub komunalne oraz wywiązują się z zobowiązań finansowych na rzecz państwa.

[...]

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Art. 208

1. Rzecznik Praw Obywatelskich stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych.
2. Zakres i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich określa ustawa.

Art. 209

1. Rzecznik Praw Obywatelskich jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na 5 lat.
2. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych.
3. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Art. 210

Rzecznik Praw Obywatelskich jest w swojej działalności niezawisły, niezależny od innych organów państwowych i odpowiada jedynie przed Sejmem na zasadach określonych w ustawie.

Art. 211

Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 212

Rzecznik Praw Obywatelskich corocznie informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela.

KRAJOWA RADA RADIOFONII I TELEWIZJI

Art. 213

1. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji.
2. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji wydaje rozporządzenia, a w sprawach indywidualnych podejmuje uchwały.

Art. 214

1. Członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji są powoływani przez Sejm, Senat i Prezydenta Rzeczypospolitej.
2. Członek Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością pełnionej funkcji.

Art. 215

Zasady i tryb działania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, jej organizację oraz szczegółowe zasady powoływania jej członków określa ustawa.

Rozdział X
FINANSE PUBLICZNE [...]

Rozdział XI
STANY NADZWYCZAJNE

Art. 228

1. W sytuacjach szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, może zostać wprowadzony odpowiedni stan nadzwyczajny: stan wojenny, stan wyjątkowy lub stan klęski żywiołowej.
2. Stan nadzwyczajny może być wprowadzony tylko na podstawie ustawy, w drodze rozporządzenia, które podlega dodatkowemu podaniu do publicznej wiadomości.
3. Zasady działania organów władzy publicznej oraz zakres, w jakim mogą zostać ograniczone wolności i prawa człowieka i obywatela w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych, określa ustawa.
4. Ustawa może określić podstawy, zakres i tryb wyrównywania strat majątkowych wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela.
5. Działania podjęte w wyniku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego muszą odpowiadać stopniowi zagrożenia i powinny zmierzać do jak najszybszego przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa.
6. W czasie stanu nadzwyczajnego nie mogą być zmienione: Konstytucja, ordynacje wyborcze do Sejmu, Senatu i organów samorządu terytorialnego, ustawa o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej oraz ustawy o stanach nadzwyczajnych.
7. W czasie stanu nadzwyczajnego oraz w ciągu 90 dni po jego zakończeniu nie może być skrócona kadencja Sejmu, przeprowadzone referendum ogólnokrajowe, nie mogą być przeprowadzane wybory do Sejmu, Senatu, organów samorządu terytorialnego oraz wybory Prezydenta Rzeczypospolitej, a kadencje tych organów ulegają odpowiedniemu przedłużeniu. Wybory do organów samorządu terytorialnego są możliwe tylko tam, gdzie nie został wprowadzony stan nadzwyczajny.

Art. 229

W razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa.

Art. 230

1. W razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa.

2. Przedłużenie stanu wyjątkowego może nastąpić tylko raz, za zgodą Sejmu i na czas nie dłuższy niż 60 dni.

Art. 231

Rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wojennego lub wyjątkowego Prezydent Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi w ciągu 48 godzin od podpisania rozporządzenia. Sejm niezwłocznie rozpatruje rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej. Sejm może je uchylić bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 232

W celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia Rada Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, stan klęski żywiołowej na części albo na całym terytorium państwa. Przedłużenie tego stanu może nastąpić za zgodą Sejmu.

Art. 233

1. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 (godność człowieka), art. 34 i art. 36 (obywatelstwo), art. 38 (ochrona życia), art. 39, art. 40 i art. 41 ust. 4 (humanitarne traktowanie), art. 42 (ponoszenie odpowiedzialności karnej), art. 45 (dostęp do sądu), art. 47 (dobra osobiste), art. 53 (sumienie i religia), art. 63 (petycje) oraz art. 48 i art. 72 (rodzina i dziecko).
2. Niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu rasy, płci, języka, wyznania lub jego braku, pochodzenia społecznego, urodzenia oraz majątku.
3. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w stanie klęski żywiołowej może ograniczać wolności i prawa określone w art. 22 (wolność działalności gospodarczej), art. 41 ust. 1, 3 i 5 (wolność osobista), art. 50 (nienaruszalność mieszkania), art. 52 ust. 1 (wolność poruszania się i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej), art. 59 ust. 3 (prawo do strajku), art. 64 (prawo własności), art. 65 ust. 1 (wolność pracy), art. 66 ust. 1 (prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy) oraz art. 66 ust. 2 (prawo do wypoczynku).

Art. 234

1. Jeżeli w czasie stanu wojennego Sejm nie może zebrać się na posiedzenie, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów wydaje rozporządzenia z mocą ustawy w zakresie i w granicach określonych w art. 228 ust. 3–5. Rozporządzenia te podlegają zatwierdzeniu przez Sejm na najbliższym posiedzeniu.
2. Rozporządzenia, o których mowa w ust. 1, mają charakter źródeł powszechnie obowiązującego prawa.

Rozdział XII
ZMIANA KONSTYTUCJI

Art. 235

1. Projekt ustawy o zmianie Konstytucji może przedłożyć co najmniej 1/5 ustawowej liczby posłów, Senat lub Prezydent Rzeczypospolitej.
2. Zmiana Konstytucji następuje w drodze ustawy uchwalonej w jednakowym brzmieniu przez Sejm i następnie w terminie nie dłuższym niż 60 dni przez Senat.
3. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż trzydziestego dnia od dnia przedłożenia Sejmowi projektu ustawy.
4. Ustawę o zmianie Konstytucji uchwala Sejm większością co najmniej 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz Senat bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
5. Uchwalenie przez Sejm ustawy zmieniającej przepisy rozdziałów I, II lub XII Konstytucji może

odbyć się nie wcześniej niż sześćdziesiątego dnia po pierwszym czytaniu projektu tej ustawy.

6. Jeżeli ustawa o zmianie Konstytucji dotyczy przepisów rozdziału I, II lub XII, podmioty określone w ust. 1 mogą zażądać, w terminie 45 dni od dnia uchwalenia ustawy przez Senat, przeprowadzenia referendum zatwierdzającego. Z wnioskiem w tej sprawie podmioty te zwracają się do Marszałka Sejmu, który zarządza niezwłocznie przeprowadzenie referendum w ciągu 60 dni od dnia złożenia wniosku. Zmiana Konstytucji zostaje przyjęta, jeżeli za tą zmianą opowiedziała się większość głosujących.
7. Po zakończeniu postępowania określonego w ust. 4 i 6 Marszałek Sejmu przedstawia Prezydentowi Rzeczypospolitej uchwaloną ustawę do podpisu. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział XIII
PRZEPISY PRZEJŚCIOWE I KOŃCOWE

[...]

Art. 241

1. Umowy międzynarodowe ratyfikowane dotychczas przez Rzeczpospolitą Polską na podstawie obowiązujących w czasie ich ratyfikacji przepisów konstytucyjnych i ogłoszone w Dzienniku Ustaw uznaje się za umowy ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie i stosuje się do nich przepisy art. 91 Konstytucji, jeżeli z treści umowy międzynarodowej wynika, że dotyczą one kategorii spraw wymienionych w art. 89 ust. 1 Konstytucji.
2. Rada Ministrów w ciągu 2 lat od wejścia w życie Konstytucji przedstawi Sejmowi wykaz umów międzynarodowych zawierających postanowienia niezgodne z Konstytucją.
3. Senatorowie wybrani przed dniem wejścia w życie Konstytucji, którzy nie ukończyli 30 lat, zachowują swoje mandaty do końca kadencji, na którą zostali wybrani.
4. Połączenie mandatu posła lub senatora z funkcją lub zatrudnieniem, których dotyczy zakaz określony w art. 103, powoduje wygaśnięcie mandatu po upływie miesiąca od dnia wejścia w życie Konstytucji, chyba że poseł albo senator wcześniej zrzeknie się funkcji albo ustanie zatrudnienie.
5. Sprawy będące przedmiotem postępowania ustawodawczego albo przed Trybunałem Konstytucyjnym bądź Trybunałem Stanu, a rozpoczęte przed wejściem w życie Konstytucji, są prowadzone zgodnie z przepisami konstytucyjnymi obowiązującymi w dniu rozpoczęcia sprawy.
6. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów ustali, które z uchwał Rady Ministrów oraz zarządzeń ministrów lub innych organów administracji rządowej, podjęte lub wydane przed dniem wejścia w życie Konstytucji, wymagają – stosownie do warunków określonych w art. 87 ust. 1 i art. 92 Konstytucji – zastąpienia ich przez rozporządzenia wydane na podstawie upoważnienia ustawy, której projekt w odpowiednim czasie Rada Ministrów przedstawi Sejmowi. W tym samym okresie Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekt ustawy określającej, które akty normatywne organów administracji rządowej, wydane przed dniem wejścia w życie Konstytucji, stają się uchwałami albo zarządzeniami w rozumieniu art. 93 Konstytucji.
7. Obowiązujące w dniu wejścia w życie Konstytucji akty prawa miejscowego oraz przepisy gminne stają się aktami prawa miejscowego w rozumieniu art. 87 ust. 2 Konstytucji.

[...]

Słownik wybranych pojęć

Absolutyzm – model rządów ukształtowany w XVI i XVII w. w monarchiach europejskich, w którym władza panującego monarchy jest nieograniczona i nie podlega żadnej kontroli politycznej, prawnej czy społecznej.

Administracja publiczna – ogół organów i instytucji państwa zarządzających różnymi obszarami życia społecznego.

Akt administracyjny – wydane na mocy prawa jednostronne i władcze oświadczenie woli organu administracji publicznej, ustalające konkretną sytuację prawną indywidualnie oznaczonego adresata i wiążące obie strony stosunku administracyjnoprawnego.

Akt normatywny – akt prawny, w którym upoważniony organ wprowadza nowe normy prawne lub uchyla dotychczasowe regulacje (np. ustawy uchwalone przez Sejm RP).

Akt prawny – pismo szczególnego rodzaju, w którym upoważniony organ państwowy podejmuje w imieniu państwa konkretne działanie wywołujące określone skutki prawne (np. decyzja administracyjna, rozporządzenie, ustawa).

Akty prawa miejscowego – akty normatywne obowiązujące wyłącznie na obszarze administracyjnie podporządkowanym danemu organowi wydającemu, który może je stanowić tylko na podstawie i w granicach upoważnienia ustawowego.

Akty prawa wewnętrznie obowiązującego – akty normatywne obowiązujące tylko jednostki organizacyjne podległe organowi wydającemu. Zazwyczaj w ich treści znajdują się przepisy określające techniczne kwestie dotyczące działalności urzędników albo procedury obowiązujące w danym organie władzy.

Cenzura – urzędowa kontrola nad publicznym przekazywaniem informacji, poważnie ograniczająca wolność słowa oraz swobodę wyrażania poglądów, przekonań i opinii. Dzieli się ją na cenzurę prewencyjną i cenzurę represyjną.

Chrześcijańska demokracja (chadecja) – ideologia polityczna, w ramach której za najważniejsze wartości uznaje się poszanowanie godności osoby ludzkiej, solidaryzm społeczny, dobro wspólne i rodzinę, a ważnym punktem odniesienia jest katolicka nauka społeczna. Według chadeków państwo powinno działać zgodnie z zasadą subsydiarności, a także przykładać szczególną wagę do ochrony słabych i ubogich.

Decyzja administracyjna – podstawowa forma aktu administracyjnego, w której organ administracji publicznej rozstrzyga konkretną sprawę dotyczącą obywatela co do jej istoty, w całości lub w części, albo kończy ją w inny sposób w danej instancji.

Demagogia – specyficzna taktyka prowadzenia działalności publicznej, której zasadniczym celem jest skuteczne wpływanie na opinię publiczną za pomocą prostych i chwytliwych haseł, odwołujących się do emocji odbiorców i stereotypów rozpowszechnionych w społeczeństwie.

Demokracja – ustrój polityczny, w którym obywatele mają prawnie zagwarantowany udział w sprawowaniu władzy państwowej, a decyzje zapadają zgodnie z zasadą większości.

Doktryna polityczna – uszczegółowienie założeń ideologii politycznej: spójny zbiór konkretnych wskazówek i postulatów dotyczących tego, w jaki sposób powinny być zorganizowane państwo i życie społeczne.

Dyfamacja – przypisywanie danym osobie, grupie ludzi bądź narodowi pewnej negatywnej cechy albo odpowiedzialności za czyny i wydarzenia, które podważałyby ich pozytywny wizerunek lub kompromitowały w oczach opinii publicznej.

Dyplomacja publiczna – działania informacyjno-promocyjne, które mają na celu zdobycie przez dane państwo wpływu na opinię publiczną za granicą oraz ukształtowanie jego pozytywnego wizerunku. Dyplomacja tego typu pozwala państwu skuteczniej realizować własne interesy na arenie międzynarodowej.

Dziedziczenie ustawowe – nabycie praw i obowiązków po zmarłym spadkodawcy na podstawie przepisów ustawy. Dochodzi do niego w sytuacji, w której nie ma testamentu lub jest on nieważny.

Dziennik Ustaw RP – najważniejszy dziennik urzędowy w Polsce. Publikuje się w nim m.in. ustawy oraz rozporządzenia.

Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) – międzynarodowy organ sądowy będący najważniejszą w Europie instytucją chroniącą prawa i wolności człowieka. Jego siedziba mieści się w Strasburgu.

Faszyzm – ideologia totalitarna, która narodziła się we Włoszech w latach 20. XX w. Jednym z jej głównych założeń był kult państwa o charakterze totalnym, którego ustrój jest oparty na zasadzie wodzostwa. Takie państwo miało umożliwić rozwój i osiągnięcie potęgi narodowi, uznawanemu za najważniejszą formę wspólnoty.

Fundacja – organizacja pozarządowa powołana do realizacji ważnych celów społecznych, działająca dzięki wykorzystaniu majątku fundatora.

Ideologia polityczna – zbiór powiązanych ze sobą ogólnych przekonań, wartości, postulatów i idei dotyczących funkcjonowania państwa i społeczeństwa, będący teoretyczną podstawą działania politycznego (podejmowanego np. przez partie polityczne).

Intercyza – sporządzona w formie aktu notarialnego umowa między małżonkami, w której można m.in. ustanowić rozdzielność majątkową w małżeństwie.

Kasacja – w postępowaniu karnym nadzwyczajny środek odwoławczy od prawomocnego orzeczenia sądu II instancji. Strona postępowania może skierować kasację do Sądu Najwyższego, aby ten zbadał, czy w trakcie rozpatrywania danej sprawy sądy w ratący sposób nie naruszyły prawa.

Kodeks – ustawa będąca zbiorem przepisów regulujących określoną dziedzinę stosunków społecznych, np. Kodeks cywilny, *Kodeks karny*, *Kodeks postępowania administracyjnego*.

Kody komunikacyjne – systemy znaków i symboli służących do porozumiewania się, możliwych do zinterpretowania przez uczestników komunikacji. Podstawowym kodem komunikacyjnym jest język (kod językowy).

Komunikacja perswazyjna – spersonalizowana komunikacja masowa prowadzona za pośrednictwem mass mediów. Jej celem jest przedstawienie wybranego obszaru rzeczywistości w taki sposób, aby odbiorcy zaczęli go postrzegać zgodnie z intencją nadawcy.

Komunikacja społeczna – proces zachodzący między co najmniej dwoma podmiotami, które wymieniają się wiadomościami. Stronami relacji komunikacyjnej są zawsze nadawca oraz odbiorca, natomiast jej przedmiotem jest przekaz, czyli komunikat zawierający określoną informację.

Komunizm – ideologia totalitarna, w ramach której głównym postulatem jest stworzenie społeczeństwa bezklasowego, w którym ludzie byliby równi pod względem politycznym, prawnym, społecznym i ekonomicznym. We wszystkich państwach komunistycznych rzeczywistą władzę sprawują przywódca i skupiona wokół niego wąska elita partyjna.

Konflikt polityczny – stan napięcia i walki między co najmniej dwoma podmiotami polityki, np. między partiami politycznymi, organami władzy, grupami społecznymi, organizacjami pozarządowymi.

Konserwatyzm – ideologia polityczna, w ramach której za najważniejsze wartości uznaje się hierarchię, tradycję oraz własność prywatną. Konserwatyści uważają, że państwo powinno być silne i skuteczne w działaniu, jednak jego ingerencję w życie obywateli należy ograniczać.

Konstytucja – najwyższy (nadrzędny) akt prawny w państwie, określający jego ustrój, sposób działania głównych organów władzy oraz ich uprawnienia, a także zakres wolności i praw przysługujących obywatelom oraz ich obowiązków.

Konwencje genewskie – umowy międzynarodowe, które chronią prawa osób zaangażowanych w konflikt militarny lub będących ofiarami działań zbrojnych, m.in. jeńców, rannych i chorych żołnierzy, ludności cywilnej.

Konwencje haskie – zbiór kilkunastu umów międzynarodowych, które regulują przede wszystkim zasady prowadzenia wojen na lądzie, morzu i w powietrzu. Zawierają m.in. postanowienia dotyczące wypowiadania wojny, dopuszczalnych metod prowadzenia walk oraz reguł obowiązujących w trakcie rozejmu, a także gwarancje ochrony praw np. jeńców wojennych.

Korupcja – przyjmowanie przez osoby korumpowane, np. przez rządzących polityków lub urzędników państwowych, nieuprawnionych korzyści materialnych lub osobistych w zamian za wydanie decyzji lub podjęcie działań, których oczekuje korumpujący.

Kultura polityczna – 1) w szerokim znaczeniu: część kultury społeczeństwa dotycząca zdobywania i sprawowania władzy, obejmująca normy, zasady, wartości i wzory zachowań, które określają, w jaki sposób grupy społeczne i jednostki mogą osiągać cele polityczne; 2) w wąskim znaczeniu: ogół przekonań i postaw społeczeństwa dotyczących polityki oraz jej podmiotów: państwa, organów władzy, partii politycznych, polityków itp.

Liberalizm – ideologia polityczna, w ramach której do najważniejszych wartości zalicza się wolność, tolerancję, własność prywatną i równość wobec prawa. Według liberałów państwo powinno mieć ograniczone kompetencje, a gospodarka musi opierać się na zasadach rynkowych, czyli na swobodzie podejmowania działalności gospodarczej i wolnej konkurencji.

Luka prawna (luka w prawie) – brak w systemie prawa właściwych regulacji pozwalających na rozstrzygnięcie sporu lub podjęcie legalnego działania. Wyróżnia się trzy jej typy: lukę konstrukcyjną, lukę swoistą i lukę techniczną.

Małżeństwo – zgodnie z polskim prawem: monogamiczny związek kobiety i mężczyzny dobrowolnie zawarty w formalny sposób nazywany ślubem.

Marketing polityczny – zestaw narzędzi, za pomocą których politycy komunikują się ze społeczeństwem, aby wpłynąć na postawy i zachowania elektoratu – skłonić jak największą liczbę wyborców do poparcia określonych kandydata, partii lub programu.

Media masowe – instytucje upowszechniające na masową skalę informacje oraz zapewniające możliwość międzyludzkiej komunikacji. Ze względu na formę przekazu wśród mediów tych wyróżnia się przede wszystkim prasę, radio, telewizję i internet.

Międzynarodowe prawo humanitarne – dziedzina prawa międzynarodowego, która obejmuje zasady regulujące prowadzenie działań wojennych.

Międzynarodowe *public relations* – wszelkie zaplanowane i zorganizowane działania komunikacyjne – podejmowane zarówno przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe, jak i przez organy władzy – które mają zbudować korzystne relacje danych podmiotów z międzynarodową opinią publiczną oraz innymi podmiotami za granicą.

Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (MKCK) – organizacja, która w ramach międzynarodowego prawa humanitarnego niesie pomoc osobom poszkodowanym w konfliktach zbrojnych. Jej siedziba znajduje się w Genewie.

Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) – organ sądowy orzekający w sprawach o najcięższe naruszenia praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego (m.in. zbrodni wojennych, ludobójstwa). Siedziba Trybunału znajduje się w Hadze.

Myśl polityczna – ogół refleksji, postulatów i przekonań dotyczących życia społecznego i politycznego, np. organizacji państwa i metod sprawowania władzy, zasad funkcjonowania społeczeństwa.

Nazizm – niemiecka odmiana ideologii faszystowskiej, opierająca się na rasizmie, szowinizmie i antysemityzmie. Naziści uznawali Niemców za przedstawicieli tzw. rasy panów, czyli Aryjczyków, których przeznaczeniem miało być panowanie nad światem.

Nepotyzm – faworyzowanie członków rodziny oraz znajomych przy obsadzaniu stanowisk publicznych.

Normy prawne – reguły postępowania uznane lub ustanowione w przepisach prawa przez powołane do tego organy państwowe. Określają właściwe zachowanie adresata w danej sytuacji oraz konsekwencje, jakie mu grożą, jeśli postąpi w inny sposób.

Organizacja pozarządowa – organizacja założona przez obywateli w celu realizacji określonych zadań (najczęściej o charakterze społecznym), niezależna od władz rządowych i samorządowych oraz działająca nie dla zysku (*non profit*).

Organizacje pracodawców – samorządne, niezależne od administracji rządowej, samorządu terytorialnego i innych instytucji zrzeszenia, których zadaniem jest ochrona praw i reprezentowanie interesów przedsiębiorców zatrudniających pracowników.

Osoba fizyczna – podstawowy podmiot stosunków cywilnoprawnych – jest nią każdy człowiek od chwili narodzin do śmierci.

Osoba prawna – organizacja mająca zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych, np. stowarzyszenie, partia polityczna, przedsiębiorstwo, bank, uczelnia wyższa.

Perswazja – wpływanie na poglądy innych uczestników komunikacji, w tym nakłanianie ich do określonych postaw i zachowań, przez odpowiednie wyjaśnianie wybranych faktów i zjawisk z otaczającej rzeczywistości.

Pluralizm mediów – możliwość funkcjonowania w danym państwie wielu środków masowego przekazu reprezentujących różne opcje polityczne czy światopoglądowe.

Polityka – ogół działań związanych z rywalizacją o władzę i zarządzaniem państwem, w tym podejmowanie decyzji ważnych dla obywateli i sprawowanie rządów.

Politykierstwo – patologiczny styl uprawiania polityki, w ramach którego politycy tworzą zamkniętą sieć powiązań i układów, czego skutkiem jest ich wyobcowanie względem społeczeństwa. Charakterystyczny dla politykierstwa jest skrajnie stronniczy, manipulacyjny sposób prezentowania własnych racji i dyskredytowania przeciwników politycznych.

Populizm – nurt myśli politycznej i praktyka w życiu publicznym, w ramach których politycy i przywódcy podkreślają swój szczególny związek z ludem. Populiści zwykle kierują swoje postulaty do niższych warstw społecznych – do osób gorzej sytuowanych, którym obiecują poprawę warunków życia oraz korzyści materialne.

Powszechne prawo wyborcze – uprawnienie każdego obywatela do głosowania i kandydowania w wyborach do organów władzy po osiągnięciu określonego wieku.

Praca organiczna – w XIX w. i na początku XX w.: legalne, oddolne działania, których celem było wzmocnienie siły i organizacji polskiego społeczeństwa oraz zachowanie polskiej tożsamości narodowej mimo braku własnego państwa w okresie zaborów.

Prawa człowieka – niezbywalne, przyrodzone prawa przysługujące każdemu człowiekowi od chwili urodzenia aż do śmierci.

Prawo administracyjne – zespół norm prawnych, które regulują organizację i działanie organów administracji publicznej – w tym relacje między nimi oraz tryb rozstrzygania przez nie spraw indywidualnych obywateli – a także przebieg postępowań przed sądami administracyjnymi.

Prawo cywilne – gałąź prawa obejmująca normy, które regulują stosunki majątkowe i niemajątkowe (osobiste) między równorzędnymi podmiotami (np. osobami prawnymi, osobami fizycznymi). Normy cywilne określają również tryb rozstrzygania spornych spraw przez sądy.

Prawo karne – gałąź prawa obejmująca normy, które określają, jakie czyny są zabronione oraz jakie kary grożą za ich popełnienie, a także wyznaczają tryb postępowania organów państwowych w procesach karnych i zasady odbywania kar przez osoby skazane.

Prawo rodzinne – dział prawa cywilnego regulujący stosunki prawne w rodzinie (majątkowe i niemajątkowe), określający jej charakter i sposób funkcjonowania, a także relacje między krewnymi oraz między członkami rodziny a innymi osobami.

Program polityczny – zbiór konkretnych celów i postulatów, które zamierza zrealizować partia polityczna lub inny podmiot (np. ruch społeczny).

Propaganda – działania zmierzające do ukształtowania opinii publicznej oraz postaw i zachowań członków społeczeństwa. Cele te są osiągane przez manipulowanie symbolami i informacjami w sposób zgodny z intencjami nadawcy.

Przedstawicielstwo – umocowanie przedstawiciela do podejmowania w imieniu osoby reprezentowanej czynności prawnych, z których wynikają dla niej konkretne skutki prawne.

Przepis prawny – jednostka redakcyjna aktu prawnego wyróżniona w tekście, np. artykuł, paragraf, ustęp, punkt.

Przestępstwo – czyn o wyższej niż znikoma społecznej szkodliwości, bezprawny i zabroniony pod groźbą kary w przepisach prawa.

Rada Dialogu Społecznego – instytucja powołana do rozwijania trójstronnej współpracy między najważniejszymi uczestnikami polskiego rynku pracy: pracodawcami, pracownikami i rządem.

Rada Praw Człowieka – najważniejszy organ ONZ zajmujący się ochroną praw człowieka. Składa się z przedstawicieli 47 państw wybranych przez Zgromadzenie Ogólne według klucza geograficznego (muszą być reprezentowane wszystkie kontynenty).

Reguły kolizyjne – zasady pozwalające ustalić, który z niedających się ze sobą pogodzić przepisów powinien zostać w danej sytuacji uwzględniony, a który – uchylony.

Rozporządzenie – powszechnie obowiązujący akt prawny wydany na podstawie ustawy w celu jej wykonania. Rozporządzenia z reguły są wydawane przez organy władzy wykonawczej: premiera, rząd i poszczególnych ministrów.

Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) – organ stojący na straży wolności i praw człowieka i obywatela wymienionych w *Konstytucji RP* i innych aktach normatywnych.

Sankcje formalne – określone w przepisach negatywne konsekwencje grożące podmiotom, które nie podporządkowują się normom prawnym.

Socjalizm (socjaldemokracja) – ideologia polityczna, w ramach której najważniejszymi wartościami są równość i sprawiedliwość społeczna. Według socjaldemokratów państwo powinno pełnić funkcję opiekuńczą wobec obywateli i odgrywać aktywną rolę w gospodarce. Do jego najważniejszych zadań należą walka z kryzysami gospodarczymi i ograniczanie bezrobocia.

Socjotechnika – inaczej: inżynieria społeczna, sztuka manipulowania jednostkami i całymi grupami społecznymi. Polega na konsekwentnym i przemyślanym oddziaływaniu na członków społeczeństwa w celu przekształcenia rozpowszechnionych wśród nich poglądów i postaw.

Soft power – zdolność państwa bądź narodu do zdobywania wpływów za granicą. Osiąga się ją m.in. przez kształtowanie atrakcyjnego obrazu rodzimej kultury, historii i polityki, promowanie własnych osiągnięć, wartości i wzorców postępowania oraz krajowych rozwiązań prawno-ustrojowych.

Spadek – ogół praw i obowiązków należących do osoby fizycznej, zwanej spadkodawcą, przechodzących z chwilą jej śmierci na jej następców prawnych, nazywanych spadkobiercami.

Społeczeństwo obywatelskie – zbiorowość, której członkowie na wiele różnorodnych sposobów działają w przestrzeni publicznej, aby zrealizować określone cele. Jednostki podejmują te aktywności z własnej inicjatywy, wspólnie z innymi i niezależnie od władzy państwowej.

Spółdzielnia – dobrowolne zrzeszenie, które prowadzi działalność gospodarczą w interesie swoich członków. Jego głównym celem jest zaspokajanie ich potrzeb ekonomicznych.

Stowarzyszenie – organizacja pozarządowa będąca dobrowolnym i trwałym zrzeszeniem obywateli, działająca nie dla zysku (*non profit*). Samodzielnie określa własne cele, program działania oraz strukturę organizacyjną.

System ochrony praw człowieka – zespół powiązanych ze sobą instytucji, aktów prawnych i procedur gwarantujących przestrzeganie praw człowieka.

System prawny – ogół powiązanych ze sobą i uporządkowanych norm prawnych obowiązujących w danym państwie. Cechą systemu prawnego jest jego hierarchiczność. Powinien on się charakteryzować także spójnością i zupełnością.

Testament – oświadczenie, w którym spadkodawca rozporządza swoim majątkiem na wypadek śmierci i które powstaje w wyniku jednostronnej czynności prawnej.

Totalitaryzm – cecha państwa, które w nieograniczony sposób rozszerza zakres swoich kompetencji i dąży do uzyskania pełnej (totalnej) kontroli nad społeczeństwem. Ze względu na specyficzne ukształtowanie relacji pomiędzy rządzącymi a rządzonymi totalitaryzm jest zaliczany do reżimów politycznych (obok autorytaryzmu i demokracji).

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) – organ sądowniczy uprawniony do orzekania w sprawach, które dotyczą naruszeń norm prawa Unii Europejskiej przez państwa członkowskie.

Ustawa – akt prawny o charakterze powszechnie obowiązującym, który reguluje najważniejsze sprawy związane z funkcjonowaniem państwa i społeczeństwa. Ustawy są uchwalane przez parlament.

Wspólność majątkowa – ustawowy ustrój majątkowy powstający z chwilą zawarcia małżeństwa, obejmujący przedmioty majątkowe, które zostały nabyte po ślubie przez jedno z małżonków lub przez oboje z nich.

Wspólnota polityczna – zbiorowość ludzi, którzy dzięki zorganizowanej współpracy realizują wspólne cele oraz kształtują życie polityczne, społeczne i kulturalne w swoim otoczeniu.

Wykroczenie – czyn szkodliwy społecznie i zabroniony przez prawo. Za jego popełnienie grożą lżejsze sankcje niż za przestępstwo (np. kara grzywny czy aresztu).

Występek – czyn zabroniony zagrożony grzywną, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności dłuższego niż miesiąc.

Zachowek – uprawnienie chroniące interesy zstępnych, małżonka i rodziców spadkodawcy na wypadek pominięcia ich w testamencie.

Zasady prawa – ogólne dyrektywy (wskazówki, zalecenia, postulaty) dotyczące rozumienia regulacji prawnych. Zasady te są zazwyczaj silnie ugruntowane w nauce o prawie oraz wynikają z historycznego rozwoju porządku prawnego w danym państwie.

Zbrodnia – czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż trzy lata albo karą surowszą.

Zdolność do czynności prawnych – możliwość dokonywania czynności prawnych, których celem jest powstanie, zmiana lub ustanie stosunku cywilnoprawnego.

Zdolność prawna – możliwość bycia podmiotem stosunków prawnych. Przysługuje wszystkim ludziom – nabywa się ją w chwili narodzin. Zdolność ta ustaje w chwili śmierci osoby fizycznej.

Związek zawodowy – niezależna, dobrowolna i samorządna organizacja zrzeszająca pracowników, powołana do ich reprezentowania oraz obrony ich praw i interesów ekonomicznych i socjalnych.

Źródła prawa – akty prawne wydane przez upoważnione do tego organy władzy i zawierające normy prawne.

Indeks rzeczowy i osobowy

A
administracja
– publiczna 239
– rządowa 239
– samorządowa 239
akt
– administracyjny 240
– nienormatywny 200–201
– normatywny 183, 200–201, 240
– oskarżenia 234
– prawa miejscowego 201–202, 209
– prawa wewnętrznego 210
– prawny 200–201
autorytaryzm 70

B
bezprawność kryminalna 228
British Council 156

C
centrale związkowe 35
cenzura 166–167
cenzus wyborczy 75
Chałasiński Józef 113
czyn zabroniony 226

D
decyzja administracyjna 240–241, 244
Deklaracja praw człowieka i obywatela 75, 247
demagogia 88–89
demokracja 72–75, 79
– bezpośrednia 72
– pośrednia 72
– szlachecka 76
doktryna polityczna 52
dyfamacja 158–159
dyplomacja publiczna 153
dyrektywa 207
dziedziczenie 220–221
– testamentowe 220–221
– ustawowe 221
Dziennik
– *Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski"* (M.P.) 212
– *Urzędowy Unii Europejskiej* (Dz.Urz. UE) 212
– *Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U.) 212

E
etyka dziennikarska 147
Europejski Trybunał Praw Człowieka 265, 267

F
faszyzm 66
fundacja 19

G
gałęzie prawa 186–187
grupy interesu (nacisku) 38

I
ideologia polityczna 52–53
inicjatywa ludowa 72
Instytut
– Adama Mickiewicza 157
– Goethego 156
Instytuty Konfucjusza 156–157
intercyza 224

K
kampanie społeczne 139
kara 226
– aresztu 231
– grzywny 229, 231
– nagany 231
– ograniczenia wolności 229, 231
– pozbawienia wolności 229
Karta
– *Narodów Zjednoczonych* 268
– *praw podstawowych Unii Europejskiej* 206
kasacja 235
katolicka nauka społeczna 57
klauzule
– limitacyjne 249
– derogacyjne 249
klientelizm 90
Kodeks 208
– *cywilny* 215
– *karny* 226–230, 232, 236
– *postępowania administracyjnego* 238, 242
– *postępowania cywilnego* 222
– *rodzinny i opiekuńczy* 223–224
– *wykroczeń* 230–231, 233
kody
– komunikacyjne 123
– pozajęzykowe 124
kodyfikacja 195
Komisarz Praw Człowieka Rady Europy 265
komunikacja
– społeczna 122–123
– perswazyjna 138
komunikowanie 122–123
komunizm 65
Koneczny Feliks 110–111
konserwatyzm 55
konstytucja
– kwietniowa 77
– marcowa 77–78
Konstytucja
– *3 maja* 77
– *Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* 79
– *Rzeczypospolitej Polskiej* 203
kontratyp 228
Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności 265
konwencje
– genewskie 270–271
– haskie 270
korupcja 82
Krzywicki Ludwik 110
kultura polityczna 94–97
– poddańcza 95
– uczestnicząca 95
– zaściankowa 95
kumoterstwo (kolesiostwo) 90

L
lewica 53
liberalizm 54
liberum veto 77
lobbing 38
luka prawna (luka w prawie) 190–191
– konstrukcyjna 191
– swoista 191
– techniczna 191

M
małżeństwo 223
marketing polityczny 143, 145
media relations 153
media 130–136
– masowe 130, 134–135
– społecznościowe 132
międzynarodowe prawo humanitarne 270
międzynarodowe *public relations* 152–153
myśl polityczna 52

N
Naczelny Sąd Administracyjny 244
naturalizm prawniczy 178–179
nazizm 66
nepotyzm 86–87
normy społeczne
– moralne 181
– obyczajowe 181
– prawne 181–182
– religijne 181
– zwyczajowe 181

O
odpowiedzialność za słowo 164
– negatywna (formalna) 164
– pozytywna (materialna) 164
odwołanie 243
organ administracji publicznej 239
organicznicy 9–10
organizacje
– pozarządowe 16
– pożytku publicznego (OPP) 20
– pracodawców 36
orzeczenie sądowe 200
osoba
– fizyczna 215
– małoletnia 217
– prawna 215
Ossowska Maria 113
Ossowski Stanisław 112–113

P
państwowe instytuty kultury 155
perswazja 138, 145
pluralizm
– mediów 133
– polityczny 12, 73, 163
– społeczny 12
polityka 46–47, 49
politykierstwo 49
populizm 87–90
postanowienie administracyjne 240
postępowanie
– administracyjne 242–244
– cywilne 222
– karne 234–235
– mandatowe 231
– odwoławcze 234
– sądowoadministracyjne 244
powód 222
Powszechna deklaracja praw człowieka 268
pozew 222
pozwany 222
pozytywizm prawniczy 178–180
praca organiczna 9
prawa
– człowieka 246–255, 258–271
– majątkowe 214
– obywatelskie 248
– osobiste 214, 248
– rzeczowe 219–220
prawo 178
– administracyjne 187, 238–239
– cywilne 187, 214–215
– do sądu 262
– formalne (procesowe) 187
– karne 186, 226–227
– krajowe 187, 201
– materialne 187
– miejscowe 187
– międzynarodowe 187
– naturalne 179
– pozytywne 178–179
– prywatne 187
– publiczne 187
– rodzinne 223
– rzeczowe 219
– spadkowe 220
– Unii Europejskiej 206–207
– własności 219–220
– wyborcze 75
– zobowiązaniowe 218–219
– zwyczajowe 181, 195–196
prawodawca 182
propaganda 140–141, 145
przedstawicielstwo ustawowe 216–218
przepis prawny 183
przestępstwo 228–230, 232
– prywatnoskargowe 236
– publicznoskargowe 236

R
referendum 72
reguły kolizyjne 191–192
reżimy polityczne 62
rozporządzenie 208–209
rozporządzenie z mocą ustawy 208
rozprawa
– w procesie cywilnym 222
– w procesie karnym 234–235
rozwód 224
ruch organicznikowski 9–10
Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) 264

S
samorządy (korporacje) 38
zawodowe 38
sankcje formalne 182
separacja 224
skarga konstytucyjna 263
socjaldemokracja 56
socjalizacja 94–95
socjalizm 56
socjotechnika 142, 145
soft power 153–154
solidaryzm społeczny 9
spadek 220–221
spadkobierca 220
spadkodawca 220
społeczeństwo
– bezklasowe 65
– masowe 64
– obywatelskie 6–8, 12–13
spółdzielnia 26–32
spółka 27
stowarzyszenie 17–19, 24
system
– ochrony praw człowieka 265, 268
– prawa pozytywnego 193–194
– prawa precedensowego 195
– prawa religijnego 197
– prawa zwyczajowego 195–196
– źródeł prawa 202
szkodliwość społeczna 228

Ś
środki karne 229, 231

T
testament 220
think tanki 21
totalitaryzm 62–64, 70
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) 206

U
umowy międzynarodowe 204–205
ustawa 208

W
weto ludowe 72
wolność słowa 162–163
wspólność majątkowa 224
wykroczenie 230–231, 233
Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (UNHCHR) 269

Z
zachowek 221
zasada
– domniemania niewinności 192, 227
– hierarchiczności 190
– konstytucjonalizmu 73
– ludowładztwa 79
– „nie ma przestępstwa bez ustawy" 192, 227
– „nieznajomość prawa szkodzi" 192
– pierwszeństwa stosowania prawa unijnego przed prawem krajowym 206
– pluralizmu politycznego 73
– podziału i równowagi władz 73
– „prawo nie działa wstecz" 192
– praworządności 73
– równości wobec prawa 259
– spójności (niesprzeczności) 190
– suwerenności ludu 73, 78
– zupełności 190
zasiedzenie 220
zawinienie 228
zawody zaufania publicznego 38
zażalenie 243
zbrodnia 228, 230
zdolność
– do czynności prawnych 216
– prawna 216
Znaniecki Florian 112
związki zawodowe 34–35, 37

Ż
źródła pochodzenia prawa (źródła prawa) 200

Wykaz źródeł tekstów i danych statystycznych

s. 13: *Getnowski Polaków do współpracy. „Komunikat z badań"* 2022, nr 33, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_033_22.PDF [dostęp: 21.09.2022]; **s. 14:** K.Z. Sowa, *Społeczeństwo obywatelskie a polityka – uwagi o historycznych uwarunkowaniach i perspektywach społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, „Państwo i Społeczeństwo" 2006, t. 8, nr 1, s. 14; A. Szeniowski, *Wyznaczniki przemian życia społecznego*, Olsztyn 2016, s. 225–226; **s. 15:** K. Jasnosz, *Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku i jego obecna kondycja*, „Rocznik Administracji Publicznej" 2019, t. 5, s. 182; **s. 20:** https://www.gov.pl/web/finanse/1-procent-podatku-dla-ogp [dostęp: 20.10.2022]; Dz.U. z 2003 r. Nr 96, poz. 873; **s. 21:** www.sgp.ngo.pl [dostęp: 10.09.2022]; James G. McGann, *Global Go To Think Tank Index Report 2020*, University of Pennsylvania, https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=think_tanks [dostęp: 20.10.2022]; **s. 23:** B. Charycka, M. Gumkowska, J. Bednarek, *Kondycja organizacji pozarządowych – najważniejsze fakty*, Warszawa 2022; **s. 25:** Dz.U. z 1989 r. Nr 20, poz. 104; **s. 32:** J. Brzozowska-Wałik, *Spółdzielczość to nie przeżytek, Infos. Zagadnienia społeczno-Gospodarcze"* 2012, nr 21 (135), Biuro Analiz Sejmowych, s. 3–4; A. Prajsner, *Dlaczego spółdzielnie w Polsce przeżyły budowlaki lokale?*, 27 kwietnia 2015, www.forsal.pl/artykuly/867292,dlaczego-spoldzielnie-w-polsce-przezyly-budowlaki-lokale.html [dostęp: 27.09.2022]; **s. 33:** Z. Krajewska, *Nowoczesna spółdzielczość? Czas na nastart*, www.publicystyka.ngo.pl/nowoczesna-spoldzielczosc-czas-na-nastart [dostęp: 21.11.2022]; **s. 37:** *Parmenty dialogu społecznego – organizacje pracodawców i związki zawodowe w 2018 r. (wyniki wstępne)*, GUS, www.stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5490/16/1/1/parmenty_dialogu_spolecznego_-_organizacje_pracodawcow_i_zwiazki_zawodowe_w_2018.pdf [dostęp: 28.09.2022]; **s. 39:** Dz.U. z 1991 r. Nr 55, poz. 234; **s. 42:** A. Cyliusza, *Pozycja wojewody obywateli na sprawy społeczne*, „Samorząd Terytorialny" 2021, nr 56, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_056_21.PDF [dostęp: 20.12.2022]; **s. 43:** www.lewiatan.org/lewiatan-kim-jesteSmy/, www.zpracownikowhko.com/pl/artykuly/topz [dostęp: 3.01.2023]; **s. 44:** https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910550234/U/D19910234Lj.pdf [dostęp: 2.01.2023]; *Społeczeństwo obywatelskie w teorii i praktyce*, red. R. Boguszewski, Warszawa 2018, s. 51, www.sgw0.bg.agape.pl/instbris/lajeh/ch2_1/opache_media/OGJL7GVT8GAVBJ6PDMRIOV2963P19T.pdf [dostęp: 2.01.2023]; **s. 49:** M. Kaniwet, *O kanyikatorze politykt*, Warszawa 2012, s. 217–235; **s. 50:** A. Czajkowski, *Polityka w pięciu odsłonach. Metaforyzacja zjawiska*, „Wrocławskie Studia Politologiczne" 2011, nr 12, s. 51; J. Żółkowski, *Wrogość jako paradoks demokracji* [w:] *Antynomie i paradoksy demokracji*, red. M. Tobiasz, Warszawa 2016, s. 66, s. 53; *Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne mitodych Polaków na tle ogółu badanych. „Komunikat z badań"* 2021, nr 16, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_016_21.PDF [dostęp: 19.12.2022]; **s. 59:** N. Hatalska, *Bracia Grimm, Orwell i współczesna cancel culture jeyzyki eksperymentu społecznego*], www.hatalska.com/2020/12/17/bracia-grimm-orwell-i-wspolczesna-cancel-culture-wyniki-eksperymentu-spolecznego/ [dostęp 29.12.2022]; B. Skowronek, *Współczesny dyskurs polityczny a zjawisko nawarowy*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica" 2016, nr 11, s. 113–114, www.studialinguistica.up.krakow.pl/article/view/5165/5513 [dostęp: 2.12.2022]; **s. 60:** J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, przeł. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 178; **s. 61:** *Jan Paweł II, Centesimus Annus*, www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html [dostęp: 2.01.2023]; T. N. Sosnowska, *Funkcje słowa „fascyzm" oraz jego synonimów we współczesnym dyskursie politycznym mediatnym i poza nim*, [w:] *Słowo we współczesnych dyskursach*, red. K. Jachi mowicka, B. Kudra, E. Sękuarek-Śniecinowicz, Łódź 2014, s. 365–368; K. Chawryło, *Propaganda masowego rażenia. Rosyjska telewizja w obliczu wojny*, „Komentarze OSW" 2022, nr 443, s. 5, www.osw.waw.pl/sites/default/files/Komentarze_OSW_443.pdf [dostęp: 15.12.2022]; **s. 71:** H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, przeł. O. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2014, s. 503; **s. 78:** Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267; **s. 80:** M. Rachwał, *Współczesna demokracja – władza ludu?*, „Filozofuj!" 2015, nr 5, www.filozofuj.eu/wp-content/uploads/2015/12/f005_v4.pdf [dostęp: 27.12.2022]; **s. 81:** http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpo/1921a-r.txt.html; http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpo/1952a-00.html; http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpo/1791-r2.html [dostęp: 27.12.2022]; http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpo/1952a-00.html; http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpo/1791-r2.html [dostęp: 27.12.2022]; Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553; **s. 85:** *Corruption Perceptions Index 2021*, Transparency International, www.images.transparencycdn.org/images/CPI2021_Report_EN-web.pdf [dostęp: 10.12.2022]; **s. 86:** *Różne barwy korupcji w Polsce*, „Komunikat z badań" 2021, nr 151, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_151_21.PDF [dostęp: 19.12.2022]; **s. 91:** *Dobra strony populizmu*, wywiad z dr. hab. J. Sową przeprowadzony przez K. Leśniewicz, 3 lipca 2017, www.tygodnikprzegląd.pl/dobre-strony-populizmu/ [dostęp: 19.12.2022]; J. Pakulski, *Ruchy popularyzacyjne i degeneracja elit przywódczych – analiza webwerowska*, „Zoon Politikon" 2016, nr 7, www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2015/03/Zoon_Politikon_07_2016_057_074/_2016.pdf; [dostęp: 5.01.2023]; **s. 92:** *European Public Opinion Three Decades After the Fall of Communism*, Pew Research Center 2019, www.pewresearch.org/global/wp-content/uploads/sites/2/2019/10/Pew-Research-Center_Value-of-Europe-report_UPDATED.pdf [dostęp: 5.01.2023]; M. Kulesza, M. Nicholas, *Etyka dziś i jutro* [publicyna], Warszawa 2019, s. 23; **s. 93:** L. Afaffowicz, *Zawłaszczanie państwa, silesi społeczne i wydrażanie socjologiczne: krytyczne analiza koncepcji „state capture"*, „Studia Socjologiczne" 2010, nr 1 (196), s. 70; **s. 97:** *Poczucie wpływu obywateli na sprawy publiczne*, 2021, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_056_21.PDF [dostęp: 31.12.2022]; **s. 98:** www.gov.pl/weboy-i-referenda/wyborysamorzadowe-i-referenda-lokalne/wybory-i-referenda-w-toku-kadencji/kadencja-2018-2023; **s. 101:** Dz.U. z 2018 r., poz. 870; **s. 104:** *Zadanie społeczne „Komunikat z badań"* 2022, nr 37, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_037_22.PDF [dostęp: 22.12.2022]; **s. 105:** wystąpienie Tadeusza Mazowieckiego w Sejmie z 24 sierpnia 1989 r., www.gdzie.pl/aktualnosci/wystapienie-tadeusza-mazowieckiego-w-sejmie-24-sierpnia-1989-r [dostęp: 21.01.2023]; Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483; **s. 114:** wywiad Polskiej Agencji Prasowej z dr. hab. Henrykiem Głębockim, 5 listopada 2018, www.niezodległa.pl/artykuł/ankieta-na-100-lecie-dr-hab-henryk-głębocki [dostęp: 7.12.2022]; **s. 115:** M. Osiewicz, *Socjologia moralności*, Warszawa 2005, s. 61; F. Konecny, *O wielości cywilizacji*, Cyfrowa Biblioteka Myśli Narodowej – Stowarzyszenie im. Przemysła II, s. 240, www.cbmm.pl/uploads/ebooks/Felike%20Konecny%20-%200%20wielo%CE%86%20cywilizacji.pdf [dostęp: 21.01.2023]; **s. 118:** *Wiek XIX–XXI w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z przypoyzjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 106–110; **s. 119:** Leon XIII, *Rerum novarum*, przeł. ks. J. Pawlowczyk, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, red. M. Radwan, Rypin–Lublin 1996, s. 63–92, www.rcin.pl/docbook/html/encyklika/Rerum%20novarum.htm [dostęp: 10.01.2023]; **s. 129:** W. Kulesza, *Ideologia papieży czasów Nowego Ładu*, [w:] *Ideologie a kapitalizm. Mechanizmy demokracji liberalnej*, red. W. Kulesza, Warszawa–Poznań 2009, dziurnikle polityczne i państwa, [w:] *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych* t. 1, cz. 2, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2018, s. 405–401; **s. 129:** J. Miecznik-Warda, *Komunikowanie się uczniów i studentów w erze nowych mediów*, [w:] *Komunikowanie się ludzi młodych we współczesnym świecie*, red. K. Walczak-Ściańska, M. Szyszka, Bielsko-Biała 2014, s. 163–172; **s. 133:** *Dystans wobec przekazu mediatnego*, „Komunikat z badań" 2017, nr 54, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_054_17.PDF [dostęp: 29.01.2023]; **s. 136:** *Dziennik ogólnopolskie: najbardziej zyzłyczowany sektor prasy*, Polskie Badania Czytelnictwa, www.pbc.pl/wyniki-prasy-za-ii-kwartal-2022-dziennik/ *Tygodniki – segment rozgrzeszeń e-wydań i subskrypcji cyfrowych*, Polskie Badania Czytelnictwa, www.pbc.pl/wyniki-prasy-za-ii-kwartal-2022-tygodniki [dostęp: 29.12.2022]; *Badania konsumpcji treści*, dane: Krajowy Instytut Mediów, www.kim.gov.pl/wp-content/uploads/2021/03/Tracking-radio_RINEK_OI201MOPOLSK_18.01.2023.pdf [dostęp: 29.12.2022]; Informacja *o wdrożeni telewizyjnej w Polsce w I kwartale 2022 r.*, KRRT, Warszawa 2022, www.gov.pl/attachment/2f43c897-6fc5-4644-b69e-aa6e4ff7dc3b [dostęp: 29.12.2022]; *Wyniki badania Mediapanel za listopad 2022*, www.gemius.pl/wszystkie-artykuly-aktualnosci/wyniki-badania-mediapanel-za-listopad-2022.html [dostęp: 3.01.2023]; **s. 137:** G. Sartori, *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*, przeł. J. Uszyński, Warszawa 2007, s. 22; **s. 148:** A. Rozwadowska, *Spada wskaźnik dzietności. Europa wymiera. Ale czy to na pewno źle?*, 14 marca 2019, https://wyborcza.biz/biznes/7,147582,24543934,spada-wskaznik-dzietnosci-europa-wymiera-ale-czy-to-na-pewno.html?disableRedirects=true [dostęp: 9.01.2023]; https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/DEMO_FRATE/default/table?lang=en [dostęp: 27.12.2022]; **s. 149:** P. Wójcik, *Wymierająca Europa Środkowo-Wschodnia*, 20 stycznia 2019, www.gazetadzienna.pl/79063-wymierajaca-europa-srodkowowschodnia.html [dostęp: 14.03.2019]; **s. 151:** P. Sturdiss, *O tolerancji. Paneuropejskie dziennikarstwo*, przeł. K. Szlandar-Szlanderska i A. Żółkowska, Warszawa 2008 s. 55–56; https://static.wirtualnemedia.pl/media/images/2013/images/danae-prisacuto/polska-prowident-sea-zaufanie/dom%C5%B3w-9.png [dostęp: 9.01.2023]; **s. 154:** *Global Soft Power Index 2022*, Brand Finance, https://brandirectory-live-public.s3.eu-west-2.amazonaws.com/reports_free/brand-finance-soft-power-index-2022.pdf [dostęp: 20.12.2022]; **s. 156:** Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, t.j.; **s. 160:** *First Ever 50 State Survey on Holocaust Knowledge of American Millennials and Gen Z Reveals Shocking Results*, Claims Conference, www.claimscon.org/millennial-study/ [dostęp: 25.11.2022]; **s. 161:** M. Przychodniak, *Instytuty Kontfuszosz jako narzędzie promocji interesów CHN „Biełyje PSM"* 2016, nr 147, www.pism.pl/publikacje/Biuletyn/Biuletyn_PISM_nr_147_Instytuty_Konfuszosz_jako_narzedzie_promocji_interesow_CHN_Biatyje_PISM [dostęp: 12.12.2022]; **s. 163:** *Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*, Dz.U. z 2018 r., poz. 1914; **s. 164:** *Kodeks etyki Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich*, www.sdp.pl/o-sdp/dokumenty/kodeks-etyki-sdp/ [dostęp: 30.11.2022]; **s. 165:** *Press Freedom Index 2022*, Reporterzy bez Granic, https://rsf.org/en/index [dostęp: 7.02.2023]; **s. 169:** *Freedom on the Net 2021. The Global Drive to Control Big Tech*, Freedom House, www.freedomhouse.org/sites/default/files/2021-09/FOTN_2021_Complete_Booklet_08162021_FINAL_UPDATED.pdf [dostęp: 29.11.2022]; **s. 171:** K. Izdebski, *Nie ma prostej recepty na ochronę wolności słowa w Internecie*, www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2022/01/K.Izdebski_Ochrona.wolnosci.slowa_w.internecie-komentarz.pdf [dostęp: 30.11.2022]; **s. 174:** M. Omyła-Rudzka, M. Kiełkiewicz, *Modernizacja kodeksu „Komunikat z badań"* 2019, nr 70, CBOS, s. 15; **s. 175:** Dz.U. z 1997 r. Nr 78; **s. 176:** M. Jaruszkiewicz, *W polskie technologii banki, takie nowoy i podpowiada*, https://web.ceyes.pl/mfile-pyc/techcyfrowe/Hakaje/119104-w-polskich-technologii-banki-informacyjne-take-nowoy-i-podpowiada.html [dostęp: 23.05.2020]; **s. 182:** *Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń*, Dz.U. z 2022 r., poz. 2151, t.j.; *Statut ZHP*, tekst jednolity, XXXIX Zjazd ZHP, Warszawa 2017, www.dolnoslaska.zhp.pl/wp-content/uploads/2018/04/STATUT-ZHP_tekst-jednolity_XXXIX-ZJAZD-ZHP_NAJNOWSZY.pdf [dostęp: 3.01.2023]; **s. 184:** *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1360, t.j.; *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 i poz. 2m.; *Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1510, t.j.; *Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r.*, Dz.U. z 1922 r. Nr 19, poz. 226; *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Dz.U. z 2022 r., poz. 840; *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 lipca 2020 r.*, Dz.U. z 2020 r., poz. 1289; **s. 186:** *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, t.j.; *Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Dz.U. z 2020 r., poz. 1359, t.j.; *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.; **s. 188:** T. Chauvin, T. Stowecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2019, s. 17–19; **s. 189:** *Statut II Liceum Ogólnokształcącego im. gen. Z. Podhorskiego w Suwałkach*, www.zs2.suwalki.pl/pliki/statut.pdf [dostęp: 5.01.2023]; *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, t.j., *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1375, t.j.; **s. 193:** W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka, *Prawo cywilne. Instytucje*, Warszawa 2014, s. 8; **s. 194, 196:** *Library. The World Factbook. Legal system. Central Intelligence Agency*, www.cia.gov/the-world-factbook/field/legal-system/ [dostęp: 29.09.2022]; **s. 198:** A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2006, s. 18; **s. 199:** T. Gardocka, *Luka prawna pod lupą*, www.sejm.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/18780-luka-prawna-pod-lupa [dostęp: 10.01.2023]; **s. 209:** *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku*

z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, Dz.U. z 2020 r., poz. 1389; *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe*, Dz.U. z 2020 r., poz. 910 i 1378; **s. 211:** M.P. z 2022 r., poz. 1204; *Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy*, Dz.U. z 2020 r., poz. 1320, t.j.; *Załadowy układ zbiorowy pracy dla pracowników KGHM Polska Miedź S.A. (tekst jednolity wg stanu na dzień 15 marca 2017 r.)*, Lubin 2020, www.zzpba-ps.pl/wp-content/uploads/2017/09/zuzp_marzec_2017.pdf [dostęp: 6.10.2022]; **s. 225:** *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1360, t.j.; **s. 237:** *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, t.j.; **s. 243:** *Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego*, Dz.U. z 2022 r., poz. 2000, t.j.; **s. 245:** *Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego*, Dz.U. z 2022 r., poz. 2000, t.j.; **s. 246:** *Powszechna historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, oprac. A. Gulczyński, B. Leśniński, J. Wołodkowicz, J. Wiewiórowski, Poznań 1973, s. 128–130; **s. 250:** K. Przybyszewski, *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*, Poznań 2010, s. 188–189; **s. 252:** *Korea Północna: zaostrzona kontrola komunikacji ze światem zewnętrznym rujnuje życie rodzin*, 2016, Amnesty International Polska, www.amnesty.org.pl/korea-p%C3%B3%C5%82nocna-zaostrzona-kontrola-komunikacji-ze-%C5%9Bwiatem-zewn%C4%99trznym-rujnuje-%C5%BCycie-rodzin/ [dostęp: 30.10.2022];T. Jurczak, *NIF 2021: Sztuczna inteligencja potrzebuje nadzoru*, 6 grudnia 2021, www.serwisy.gazetaprawna.pl/nowe-technologie/artykuly/8307355,igf-2021-sztuczna-inteligencja-potrzebuje-nadzoru.html [dostęp: 30.10.2022]; **s. 253:** K. Szymielewicz, K. Iwańska, *Śledzenie i profilowanie w sieci. Jak z klienta stajesz się towarem*, Fundacja Panoptykon 2019, www.panoptykon.org/sites/default/files/publikacje/panoptykon_raport_o_sledzeniu_final.pdf [dostęp: 12.01.2022]; *Petna inwigilacja całego narodu*, „Gość Niedzielny", 22 marca 2019, www.gosc.pl/doc/5412572.Petna-inwigilacja-calego-narodu [dostęp: 30.10.2022]; **s. 256:** *Białoruś: zmasowane ataki na prawa człowieka przed wyborami prezydenckimi*, 1 lipca 2020, www.amnesty.org.pl/bialorus-zmasowane-ataki-na-prawa-czlowieka-przed-wyborami-prezydenckimi/ [dostęp: 2.11.2022]; **s. 257:** *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.*, Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167; **s. 260:** www.libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/ora/1948.html [dostęp: 14.12.2022]; **s. 270:** *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej*, Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161; **s. 272:** *Najnowsze orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, 21 grudnia 2021, www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/najnowsze-orzeczenia-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka26 [dostęp: 18.11.2022]; **s. 278:** Dz.U. z 1998 r. Nr 12, poz. 42; Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.; **s. 280:** *Podstawowe informacje o Europejskim Trybunale Praw Człowieka i Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/tsi-trybunale [dostęp: 11.01.2023]; *Famous journalist Fredas Rangel's conviction for statements about associations of judges and prosecutors breached the European Convention*, https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7224341-9824772%22]} [dostęp: 11.01.2023]; *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, Dz.U. z 2022 r., poz. 1138, t.j.

Ilustracje:

Natalia Helman: s. 53 (wykres), 86 (wykres), 92 (wykresy), 97 (wykres), 99 (wykres), 124, 126, 217–218; **Laura Maziewska:** s. 22–23; **Paulina Podolska:** s. 146 (piktogramy); **Ewa Sowulewska:** s. 79 (piktogram), 148 (wykres), 222, 224, 235; **Marcin Kolacz:** s. 134–135 (ikony str); **Krzysztof Mrawiński:** s. 190 (piktogramy); **Wojtek Sendal:** s. 7, 13 (wykres), 20–21 (wykresy), 28, 37 (wykresy), 68–69 (piktogramy), 73, 104 (wykres), 125, 132–133 (wykres), 165 (wykresy), 202 (ikony) 247, 254–255 (ikony), 259, 260–261 (piktogramy), 265; **Szczepan Sadurski** (rysunki satyryczne): s. 93, 137, 149, 189, 191, 198, 214, 235, 245, 249, 273.

Projekty graficzne:

Alicja Skupin-Podwojewska: 60–69; **Laura Maziewska:** s. 22–23; **Lech Mazurczyk:** 202; **Marcin Kolacz:** s. 18, 47, 78, 84–85, 108, 134–135, 165, 241, 254–255, 260–261.

Zdjęcia:

Archiwum Nowej Ery: s. 212; **BE&W:** AKG Images – s. 68 (Stalin), Alamy – s. 10 (pomnik), 68 (Hitler), 69 (plakat „Amerykańska finansjera", nazistowski plakat o Żydach, nazistowski plakat o amerykańskich kapitalistach), 75, 88, 89, 134, 180 (Zgromadzenie Narodowe, Mojżesz, Norymberga), Bernard Bieliorucki – s. 177, Granger Collection – s. 69 (ofiary głodu), Ullstein bild – s. 69 (ofiary Auschwitz), Universal History Archive – s. 70; **Business Centre Club:** s. 36; **East News:** AFP PHOTO/Janek Skarżyński – s. 168, Album Online – s. 74, Andrzej Zbraniecki – s. 231, Jan Bielecki – s. 45; **Forum Związków Zawodowych:** s. 35; **Forum:** EFE/Miguel Gutierrez – s. 84, Wojciech Kryński – s. 157 (Instytut Konfucjusza), Zuma Press/Kemal Aslan – s. 255; **Fotorova:** Tomasz Wierzejski – s. 54; **Fundacja Court Watch Polska:** s. 24; **Fundacja im. Stefana Batorego:** s. 99; **Gallo Images Poland/Getty Images:** s. 101, 109, Bettmann – s. 144 (Roosevelt), d3sign – s. 135, Klaus Vedfelt – s. 135, Michael Kovac – s. 159, Photo 12 – s. 65, 69 (plakat z Leninem i sierpowcem), Pool – s. 144 (debata), Ullstein bild – s. 63, Zhenguan Tang – s. 253; **Instytut Edukacji Ekonomicznej im. Ludwiga von Misesa:** s. 24; **Instytut Pamięci Narodowej:** s. 12 („Robotnik"); **Muzeum Narodowe w Krakowie:** s. 8; **Muzeum Powstania Warszawskiego:** s. 11; **Narodowe Archiwum Cyfrowe:** s. 10 (hotel), 57; **NSZZ „Solidarność":** s. 35; **Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych:** s. 35; **PAP:** Dariusz Kwiatkowski – s. 203, Marcin Obara – s. 157 (samolot); **POLONA/Biblioteka Narodowa:** s. 55, 76; **Polska Akcja Humanitarna:** s. 24; **Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej:** s. 36; **Reporter:** Maciej Maciejczyński – s. 12 (manifestacja), Witold Rozbicki – s. 96; **Shutterstock:** OKLADKA, s. 15, 51, 60, 81, 91, 105, 121, 182, 186, 187, 199, 207, 213, 237, 257, Ostmond (Szymon Laszewski) – s. 176, Aleksandra Tokarz – s. 155; **Stowarzyszenie Miasto Jest Nasze:** s. 24; **Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta:** s. 24; **Wikipedia** (Pravda, issue 191 12759, Jul 10 1953): s. 69 (winieta gazety „Prawda"); **Związek Miast i Gmin Morskich:** s. 24; **Związek Rzemiosła Polskiego:** s. 36.

Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby ochronić posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku. Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

nowa era *Twoje mocne strony*

W centrum uwagi

W części 2 podręcznika omówiono tematy dotyczące aktywności obywatelskiej, polityki, komunikacji społecznej i mediów, a także prawa obowiązującego na terytorium RP.

Wiedza w praktyce

Różnorodne ćwiczenia pozwalają kształcić wymagane umiejętności i utrwalać zdobytą wiedzę.

Wyjaśnianie ważnych zagadnień

Czytelne infografiki i schematy ułatwiają zrozumienie istotnych treści przedmiotowych.

Wiesz, umiesz, zdasz

Blok powtórzeniowy pomaga uporządkować wiedzę z danego rozdziału i utrwalić umiejętności opanowane na lekcjach.

W podręczniku znajdziesz oznaczenia treści, które od września 2024 r. nie są już wymagane.

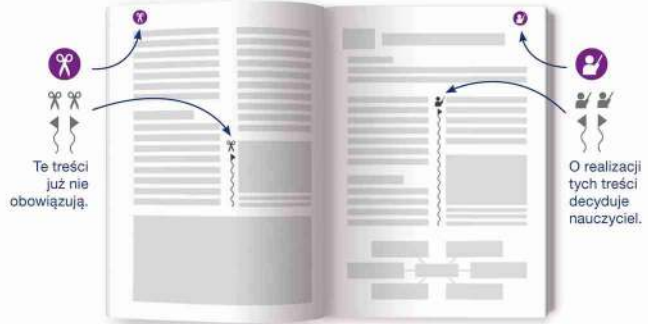

Fioletowa ikona na górze strony wskazuje, że na tej stronie znajdują się treści, które nie są wymagane – oznaczono je szarą ikoną i falką.

Nowa Era Sp. z o.o.
www.nowaera.pl nowaera@nowaera.pl
Centrum Kontaktu: 58 721 48 00
ISBN 978-83-267-5053-3